

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

Монахова Т. В.

НАРОДНИЦТВО, МОДЕРНІЗМ І ПОСТМОДЕРНІЗМ У ЛІНГВІСТИЦІ

Монографія

Миколаїв – 2015

УДК 811.161.2'42:141.7
ББК 81.3Ук
М 77

Рекомендовано до друку вченою радою Чорноморського державного університету імені Петра Могили (протокол № 9 від 9 квітня 2015 р.).

Рецензенти:

Коч Н. В., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови і лінгводидактики МНУ ім. В. О. Сухомлинського;

Мех Н. О., доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України;

Тропіна Н. П., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови та загального мовознавства Херсонського державного університету.

М 77

Монахова Т. В.

Народництво, модернізм і постмодернізм у лінгвістиці : [монографія] / Т. В. Монахова. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. – 300 с.

ISBN 978-966-336-331-8

У монографії подано авторську концепцію стратегічного текстотворення. Поняття «народництво», «модернізм» і «постмодернізм» уперше розглянуто в межах лінгвістичної парадигми, відокремлено від літературознавчого тлумачення, проаналізовано за мовними і мовленнєвими ознаками, вписано у мовознавчий терміноапарат.

УДК 811.161.2'42:141.7
ББК 81.3Ук

ISBN 978-966-336-331-8

© Монахова Т. В., 2015
© ЧДУ ім. Петра Могили, 2015

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ	5
ПЕРЕДМОВА.....	8
ЧАСТИНА I. НАРОДНИЦТВО, МОДЕРНІЗМ І ПОСТМОДЕРНІЗМ У МОВОЗНАВСТВІ.....	15
I. 1. Філологічна спільність і літературознавче й мовознавче диференціювання у тлумаченні народництва, модернізму та постмодернізму	15
I. 2. Розвиток ідей лінгвістичного народництва, модернізму і постмодернізму в риторичі.....	34
I. 3. Народництво, модернізм і постмодернізм у лінгвістиці тексту.....	41
I. 4. Народництво, модернізм і постмодернізм у дослідженні концептів.....	51
I. 5. Методологічний інструментарій народництва, модернізму і постмодернізму в мовознавстві	67
I. 6. Термінологічний апарат концепції стратегічного текстотворення.....	78
ВИСНОВКИ ДО ЧАСТИНИ I.....	96
ЧАСТИНА II. НАРОДНИЦТВО, МОДЕРНІЗМ І ПОСТМОДЕРНІЗМ У МОВІ.....	99
II. 1. Лексико-семантичний склад української мови з погляду народництва, модернізму та постмодернізму	99
II. 2. Аксиологія народництва, модернізму і постмодернізму	116
II. 3. Словотвірні особливості народництва, модернізму і постмодернізму.....	131
II. 4. Постколоніальний комплекс в україномовних текстах	141
II. 5. Мовна гра як система тактик трьох стратегій текстотворення.....	150
II. 6. Суржик – маркер стратегій текстотворення в розмовно-побутовому стилі.....	157
II. 7. Синтаксична специфіка народницьких, модерністських і постмодерністських текстів: пошуки текстової форми від бароко до постмодернізму	166
ВИСНОВКИ ДО ЧАСТИНИ II.....	183

ЧАСТИНА III. НАРОДНИЦТВО, МОДЕРНІЗМ	
I ПОСТМОДЕРНІЗМ У МОВЛЕННІ	186
III. 1. Народницька стратегія текстотворення у телевізійному дискурсі (особливості дублювання телесеріалу «Альф»)	186
III. 2. Синхронійна взаємодія модернізму з народництвом у художньому дискурсі (Ліна Костенко vs Оксана Забужко)	194
III. 3. Постмодерністські мовленнєві тактики: мова Інтернету, азірівка як соціолінгвістичний феномен	206
III. 4. Народництво, модернізм і постмодернізм у науковому дискурсі сучасної української мови	218
III. 4.1. Стратегії текстотворення в науковому дискурсі	218
III. 4.2. Народництво в науковому дискурсі	227
III. 4.3. Модернізм у науковому дискурсі	232
III. 4.4. Постмодернізм у науковому дискурсі	238
III. 5. Нейролінгвістичне програмування як спосіб визначення народництва, модернізму та постмодернізму в мовленні	246
ВИСНОВКИ ДО ЧАСТИНИ III	263
ПІСЛЯМОВА	266
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	275

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ

АЛФ – Телесеріал «Альф». – Режим доступу : <http://afisha-if.com/serialu/alf>.

БАБ – Блог Артема Бебика. Режим доступу : <http://www.artem-bebik.com/2013/02/azirivka.html>.

БУЗ – Бузина О. Вурдалак Тарас Шевченко. – К. : «Прометей», 2000. – 126 с.

ВІК – Вікіпедія: Гумор / Азірівка. Режим доступу : [http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%BA%D1%96%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F:%D0%90%D0%B7%D1%96%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BA%D0%B0_\(%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%BA%D1%96%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F:%D0%90%D0%B7%D1%96%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BA%D0%B0_(%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0))

ВДП – Вечеря на дванадцять персон: Житомирська прозова школа / Упоряд., передм., літ. ред. В. Даниленка. – К. : Генеза, 1997. – 544 с.

ВК – ВКонтакте: Режим доступу : <http://vk.com/aziriv>.

ВОЦ – Іздрік Ю. Р. Воцек & воцекургія. – К. : Фоліо, 1997. – 204 с.

ВФ – Львівський Вольсваген форум. – Режим доступу : <http://www.volkswagen.lviv.ua/forum/showthread.php?t=347&page=4>.

ГНЮ – Гречанюк С. Не ювілейне. / Сергій Гречанюк // Урок української. Науково-публіцистичний журнал-дайджест. – № 8 (30). – 2001. – С. 2–8.

ДУБ – Дубова О. А. Типологічна еволюція морфологічних систем української і російської мов : Монографія / Олена Дубова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. – 302 с.

ДУД – Дудар Є. «Пужалуста, говорите на жлобском...» / Євген Дудар // Урок української. Науково-публіцистичний журнал-дайджест. – № 8 (30). – 2001. – С. 12.

ДНГ – Шевчук В. Дім на горі: Роман-балада. – К. : Рад. письм., 1983. – 487 с.

ДТК – Демська О. М. Текстовий корпус: ідея іншої форми / Оріся Демська. – К. : ВПЦ НАУКМА, 2011. – 282 с.

ЖАД – Жадан С. В. Капітал / Сергій Жадан. – Харків : Фоліо, 2007. – 797 с.

ЗАБ – Забужко О. Польові дослідження з українського сексу : Роман / Оксана Забужко. – 9-те вид. – К. : Факт, 2007. – 176 с.

ІЗД – Іздрік Ю. Р. Таке – Харків : ВАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус», 2009. – 268 с.

ІКР – Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології) : Монографія. – К. : Видавничий Дім Бурого, 2006. – 328 с.

- КАН** – Кантур Ю. Нові епіграми: <http://blog.i.ua/user/928660/123786/>.
- КОВ** – Ковалів Ю. Білінгвічна трагедія людини, родини та нації в Україні / Юрій Ковалів // Урок української. Науково-публіцистичний журнал-дайджест. – № 6 (28). – 2001. – С. 2 – 6.
- КОС** – Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с. – (Перлини сучасної літератури).
- КРІ** – Крістева Ю. Полілог / Пер. з фр. П. Тарашука. – К. : Юніверс, 2004. – 480 с.
- КФ** – Львівський форум «Відпочинок за кавою у Львові». – Режим доступу : <http://forum.lvivskakava.com/index.php?topic=2853.0>
- ЛЕО** – Іздрік Ю. Р. Подвійний леон. Історія хвороби. – К. : Вид-во «Лілея-НВ», 2000. – 204 с.
- ЛІН** – Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упоряд. : Л. Масенко та ін. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 399 с.
- ЛПГ** – Забужко О. Let my people go: 15 текстів про українську революцію. – 2-е вид. випр. – К. : Факт, 2006. – 232 с.
- ЛУК** – Лукаш. М. Мистецька сторінка: http://storinka-m.kiev.ua/product.php?p_id=2465.
- МАС** – Масенко Л. Т. (У)мовна «У»країна : Популярне видання. – К. : Темпора, 2007. – 88 с.
- НЕС** – Нестайко В. Тореодори з Васюківки. Трилогія про пригоди двох друзів. / Всеволод Нестайко. – К. : Вид-во «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2004. – 543 с.
- НИТ** – Нитченко Д. «А читати я люблю з олівцем під руками...» (З епістолярної спадщини) // Урок української – № 8 – 2001. – С. 29.
- ОФ** – Одеський Форум. – Режим доступу : <http://forum.od.ua/showthread.php?t=361245>
- ПМД** – Шевчук В. Привид мертвого дому: Роман-квінтет. – К. : Унів.вид-во ПУЛЬСАРИ, 2005. – 596 с.
- ПОСТ** – PostПОСТУП. Всеукраїнська газета. – № 5 (46). – 2010. – 24 с.
- РЕК** – Андрухович Ю. Рекреації. Романи. / Юрій Андрухович. – К. : Видавництво «Час», 1996. – 287 с.
- СЛ** – Словотворчість незалежної України. 1991–2011 : Словник / Укладач А. Нелюба. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 608 с.
- СС** – Забужко О. Сестро, сестро: Повісті та оповідання. – 4-те вид. – К. : Факт, 2009. – 260 с.
- УФ** – Український форум. Про сучасну медицину. – Режим доступу : <http://www.ukrcenter.com/%D0%A4%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%B>

C/61279-2/%D0%92%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%9F%D1%80%D0%BE-%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%83-%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%86%D0%B8%D0%BD%D1%83

ШВЛ – Бриних. М. Шидеври української літератури. Хрестоматія доктора Падлючча. Том перший – К. : Laurus, 2013. – 264 с.

ШСЛ – Бриних. М. Шидеври світової літератури. Хрестоматія доктора Падлючча. Том перший. – К. : Laurus, 2013. – 272 с.

ПЕРЕДМОВА

Будь-яке лінгвістичне дослідження, що претендує на серйозний науковий статус, повинно, як відомо, містити новаторську думку, ідею, яку раніше до цього ще ніхто не озвучував. І що довше існує лінгвістика як окрема наука, що більше галузей і напрямів у ній з'являється, здається, все менше нерозкритих мовознавчих таїн у ній лишається. Мабуть, тому міждисциплінарний характер мовознавчих студій усе більше набирає обертів: мова перестає бути ізольованим предметом вивчення, її спостерігають крізь соціальну вітрину, через психологічне вікно, намагаються збагнути машинними засобами й математичними методами. В. Кулик пише, що першим засадничим положенням є соціальна зорієнтованість аналізу: «Разом із багатьма іншими дослідниками – не лише суспільствознавцями, а й великою частиною лінгвістів – я вважаю, що аналіз дискурсу має вивчати не просто ті чи ті елементи мовлення, а внесок цих елементів у вплив, що його чинить мовлення на суспільні стосунки. Ця засада поєднується з критичністю, тобто прагненням проблемізувати чинний стан справ» [160, с. 58]. Усі дослідження на стикові двох і більше галузей людського знання дивують результатами й відкривають нові мовознавчі горизонти.

Однак цей загальний статус-кво в лінгвістичній науці хибує двома моментами.

По-перше, у пошуках істини та прагненні відкриттів науковці, буває, оминають очевидні речі, що лежать, так би мовити, на поверхні й чекають на свою чергу бути розкритими й вивченими.

По-друге, надмірне захоплення міжпредметними зв'язками інколи спричиняє відхід від мовознавства надто далеко, губиться лінгвістичний орієнтир роботи, а подекуди – і термінологічний апарат науки про мову. Тоді праця з лінгвістики, написана у термінах соціології, культурології, психології тощо, втрачає свою переконливість і, напевне, мовознавчу цінність.

Ці три аспекти – міждисциплінарність як основний науковий вектор сьогодення; прагнення говорити про мову лінгвістичними термінами; потреба з'ясувати, здавалось би, очевидне – спонукали до створення цієї книжки, до написання якої надихнула відома праця української дослідниці С. Павличко «Дискурс модернізму в українській літературі». Три ключові поняття, якими оперує дослідниця, – народництво, модернізм і постмодернізм – виявилось, ще допоки не дістали свого лінгвістичного тлумачення.

І це вельми дивно, адже терміни *народництво*, *модернізм* і *постмодернізм* міцно закріпилися майже в усіх гуманітарних і суспільствознавчих науках. Спроба віднайти їхнє власне лінгвістичне наповнення, дати відповідь або спершу сформулювати питання – чи позначилися ці явища на українській мові, чи спричинили вони появу рушійних сил, тенденцій, явищ, що підлягали узагальненню й могли бути визначені як *народництво*, *модернізм* і *постмодернізм* в українській мові? – це і є той самий випадок, про який можна сказати: «лежить на поверхні».

Необхідність чіткого лінгвістичного осмислення понять *народництво*, *модернізм* і *постмодернізм* із виробленням критеріїв виявлення та розмежування цих стратегій текстотворення, описом ключових мовленнєвих тактик кожної, дискурсивним аналізом реалізації народництва, модернізму й постмодернізму в різних типах дискурсу зумовлюють **актуальність дослідження**.

Мовознавство й літературознавство становлять, з одного боку, чітку опозицію всередині філології, з іншого – це найбільш споріднені між собою науки, що ділять як терміни, так і об'єкти з методами їхнього вивчення. Літературні критики й дослідники художніх текстів уже давно й упевнено оперують цими трьома термінами, інколи сперечаючись щодо вживання і співвіднесеності їх із тими чи тими предметами дослідження, однак можна стверджувати однозначно, що *народництво*, *модернізм* і *постмодернізм* увійшли до літературознавчого обігу так само міцно, як терміни *жанр*, *сюжет*, *образ* тощо.

Починаючи лінгвістичну розмову про народництво, модернізм і постмодернізм, треба відмовитися й відійти від літературознавчих кваліфікацій і почати шукати докази наявності цих явищ у мові на рівні слів, їхніх значень, вживання, комбінацій, валентностей, на рівні словотворення, стилістики й синтаксису. Необхідно забути про теми й сюжети творів, а почати говорити про декодування намірів мовців шляхом аналізу продукованих ними текстів. Не *вір*, а *текст*, не *лейтмотив*, а *інтенція мовця*, не *композиція твору*, а *синтаксична будова тексту* тощо. Саме тому визначаємо народництво, модернізм і постмодернізм як стратегії текстотворення в українській мові.

Інша складність, із якою стикаємося від початку, – це подекуди неможливість їхнього чіткого розмежування. Народництво, модернізм і постмодернізм, з одного боку, – це три ланки розвитку культури, літератури та мови в діахронії, з іншого боку – усі вони співіснують і взаємодіють у синхронії. Тому трапляється, що риси однієї стратегії текстотворення притаманні й іншій, або протягом одного тексту, всередині того самого дискурсу, модернізм може заступити постмодернізм чи народництво тощо.

У таких випадках виявляється розбіжність між літературознавством і мовознавством: автори-письменники, яких літературознавство визнало, приміром, модерністами, на текстовому рівні можуть писати цілком народницькі чи постмодерністські тексти. Або ж сам текст може виявити свою неоднорідність, реалізуючи мовленнєві тактики різних стратегій текстотворення.

Наступна проблема, яку треба розв'язати науковцеві, – це визначитися з предметом і об'єктом дослідження у своїй роботі, а також спланувати ареал фактичного (ілюстративного) матеріалу, на якому ґрунтуватиметься дослід. Розв'язання питання достатності, презентативності, валідності забезпечує науковій роботі об'єктивність і правомірність, особливо коли йдеться про дискурс-аналіз.

Об'єктом дослідження визначаємо наявні в сучасній українській мові стратегії текстотворення – народницьку, модерністську і постмодерністську. **Предмет дослідження** – мовні тактики народницької, модерністської та постмодерністської стратегій текстотворення в українському мовознавстві й українській мові, їхні лінгвальні та мовні реалізації.

Мета цієї студії – виявити й описати лінгвістичні риси народництва, модернізму і постмодернізму у сучасному мовознавстві, в українській мові та українському мовленні; з'ясувати типові для кожної з трьох стратегій текстотворення мовленнєві тактики; відстежити й проаналізувати взаємодію стратегій текстотворення в діахронії та синхронії.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати історію і сучасний стан лінгвістики тексту й риторики, інструментарієм яких здійснюватиметься дослідження.

2. Сформулювати поняття *народницька, модерністська, постмодерністська стратегії текстотворення*. Створити термінологічний апарат концепції стратегічного текстотворення.

3. Визначити основні дослідницькі методи, наявні в сучасній лінгвістиці тексту, з погляду реалізації народництва, модернізму і постмодернізму в лінгвістиці.

4. Простежити синхронійну й діахронійну взаємодію модернізму з народництвом і постмодернізмом у різних типах дискурсу.

5. Дослідити мовні вияви народництва, модернізму і постмодернізму в сучасному науковому дискурсі української мови.

6. Розглянути суржик як маркер вияву народництва, модернізму і постмодернізму в українській мові.

7. Порушити питання щодо зв'язку та кореляції між народництвом, модернізмом і постмодернізмом як стратегіями текстотворення і візуальним, аудіальним і кінестетичним типами репрезентативних систем людини.

Для розв'язання поставлених завдань використано такі **методи дослідження**: системний і порівняльний аналіз лінгвістичної літератури (уточнення і систематизація понятійного апарату, аналіз розвитку терміносистеми лінгвістики тесту та стилістики, вироблення оригінального мовознавчого тлумачення понять *народництво*, *модернізм* і *постмодернізм*); дискурсивний аналіз; когнітивний аналіз; словотвірний аналіз; синтаксичний аналіз; стилістичний аналіз; лексико-семантичний аналіз тощо.

Наукова новизна полягає в тім, що пропонується праця є першою мовознавчою спробою вписати поняття *народництво*, *модернізм* і *постмодернізм* у наукову парадигму лінгвістики. Запропоновані критерії, визначені мовні тактики трьох стратегій текстотворення озвучені в українському мовознавстві вперше. Лінгвістичне тлумачення народництва, модернізму та постмодернізму в мовознавстві, мові та мовленні є авторською концепцією.

У дослідженні здійснено попередні узагальнення щодо функціонування *народництва*, *модернізму* й *постмодернізму* в сучасній українському мовознавстві, а також у мові й мовленні на лексико-семантичному, словотвірному, синтаксичному, стилістичному та частково морфологічному рівнях.

Народництво, *модернізм* і *постмодернізм* розглянуто передовсім як три стратегії текстотворення. Вербалізація цих трьох понять відбувається у мовленні конкретних людей відповідно до їхніх переконань, культурного багажу і світоглядних настанов, отже простежено кореляцію між зазначеними стратегіями текстотворення та когнітивними позамовними чинниками, включаючи типи нервової системи людей.

Уперше лінгвістичний підхід до вивчення *народництва*, *модернізму* й *постмодернізму*, хоч і спираючись на суміжні гуманітарні науки, чітко протиставлено суто літературознавчому підходу, що, поза сумнівом, лише сприяє розвитку філологічної науки загалом.

Теоретичне значення роботи визначається тим, що в ній уперше висвітлено сучасний процес текстотворення відповідно до критерію «традиційність – модерність – постмодерність». Уперше поняття *народництво*, *модернізм* і *постмодернізм* набувають суто лінгвістичного наповнення. Здійснивши огляд наявних у мовознавстві напрямів і течій, що становлять лінгвістику тексту, пропонуємо цілком нові критерії аналізу тексту, що, з одного боку, продовжують українську лінгвістичну традицію, ґрунтуючись на структуралізмі, з іншого – надають абсолютно нові можливості застосування граматичних, стилістичних, лексико-семантичних, словотвірних тощо категорій та значень для вияву зв'язку між мовою (мовленням) і мисленням мовців.

Синтезуючи таким чином граматику, лексику, стилістику й когнітивну лінгвістику, отримуємо новітній вияв сучасних стратегій текстотворення в мові.

Практичне значення роботи полягає в тому, що в монографії розроблено нову методику вивчення дискурсу, створено новаторський терміноапарат, упроваджено оригінальні алгоритми аналізу тексту на різних мовних рівнях, визначено нову систему критеріїв обстеження процесів текстотворення.

Важливою частиною будь-якого аналізу дискурсу є операція відбору текстів і контекстів, тобто формування фактичної бази дослідження. Для уникнення небезпеки впливу дослідника на результати й навіть сам об'єкт дослідження необхідно чітко провести межі між одним видом дискурсу та іншим. Окрім того, треба визначити чіткі критерії відбору текстів під час текстуралізації вербального дискурсу, що вивчається. З безмежної кількості текстів, що презентують народницький, модерністський і постмодерністський типи дискурсів, обираємо для унаочнення й перевірки гіпотези взірці, що відповідають таким вимогам:

- репрезентація наукового, телевізійного, художнього дискурсів, а також мови Інтернету та ЗМІ;
- вибрані тексти створені у новітній період розвитку української мови;
- вибірка задовольняє соціальну, вікову й гендерну репрезентативність;
- досліджувані тексти мали достатній суспільний резонанс, тобто є соціально значущими, обговорюваними, відомими широкому українському загалу.

Фактичним матеріалом дослідження слугували дискурси різних типів і тексти різних функціональних стилів української мови, зокрема: прозовий текст Ліни Костенко «Записки українського самашедшого», романи і повісті Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу», «Сестро, сестро», «Let my people go» тощо; романи Юрія Іздрика «Таке», «Подвійний Леон», тексти Юрія Андруховича «Рекреації», Сергія Жадана «Капітал», Валерія Шевчука «Привид мертвого дому»; текст телевізійного перекладу серіалу «АЛЬФ», мовлення телеканалів ICTV, СТБ, 1+1 тощо; лексикографічні праці Святослава Караванського («Російсько-український словник складної лексики») і словник Анатолія Нелюби «Словотворчість незалежної України»; статті періодичних видань («Урок української», «Україна молода», «Політика і культура» тощо); Інтернет-ресурси («Львівський Вольфгаген форум», «Український форум. Про сучасну медицину», «Одеський форум» тощо).

Зважаючи на масштабність поставленої мети – розпочати довгу мовознавчу розмову про народництво, модернізм і постмодернізм, визнаємо неможливість у межах однієї праці охопити всі аспекти, розкрити всі проблеми, проаналізувати всі стилі на всіх мовних рівнях. Тому вибірка фактичного матеріалу може здатися дещо строкатою і неоднорідною. Можуть постати питання, чому саме той чи той тип дискурсу або конкретний текст було взято для аналізу. У пропонованій монографії висвітлено лише деякі аспекти широкої теми й відкрито великі перспективи, що запрошують інших науковців до діалогу, дискусії, подальших пошуків.

Логіка монографії така: після визначення ключових понять (що таке стратегічне текстотворення і чим воно відрізняється від маніпуляційного; які дослідницькі методи застосовують у сучасній лінгвістиці тексту; що нового з'явилося в цьому лінгвістичному напрямі з часів греко-римської риторики і як усе це співвідноситься з народництвом, модернізмом і постмодернізмом) ми починаємо розгляд кожного поняття окремо в мові та мовленні. Першим – народництво з погляду мовознавства та його найвиразніші мовні тактики: пост-колоніальний комплекс, що вербалізується в мові й мовленні людей; зміни в розмовно-побутовому стилі української мови, відображені в телевізійному перекладі популярного серіалу тощо. Далі – модернізм і складність його діагностування на сучасному етапі; взаємодію модернізму з народництвом та постмодернізмом; когнітивна лінгвістика як вияв модернізму в мовознавстві тощо. І нарешті – постмодерністська стратегія текстотворення з тактиками мовної гри, Інтернет-мовленням, азірівкою як соціолінгвістичним феноменом тощо.

З'ясувавши основні мовні тактики трьох стратегій текстотворення, спробуємо відстежити, яким чином реалізується кожна з них у сучасному науковому дискурсі. Тип дискурсу обрано не випадково, адже мова науки є найбільш консервативним функціональним стилем, і всі новачії, якщо такі з'являються, найбільш помітні саме тут – як відхилення від правил та узусу.

Проаналізовано, в якій спосіб можна діагностувати народництво, модернізм і постмодернізм у тексті, дослідивши, по-перше, яким чином сформульовано оцінне висловлювання; по-друге, визначивши словотвірні особливості; по-третє, розглянувши синтаксичну будову; по-четверте, виявивши лінгвальні реалізації когнітивного рівня мови; по-п'яте, ставлення до суржиків й способи його вживання в мовленні.

Кожен із аспектів, про які йдеться у монографії, вартують окремого повноцінного наукового дослідження. Пропонована до уваги праця задумана як мозаїчне полотно, в якому окреслено визначальні вектори для подальшого розвитку й поглиблення. Це спроба закласти наукове підґрунтя нової лінгвістичної теорії.

Особистий внесок автора. Абсолютно всі результати дослідження отримано самостійно.

ЧАСТИНА I. НАРОДНИЦТВО, МОДЕРНІЗМ І ПОСТМОДЕРНІЗМ У МОВОЗНАВСТВІ

I. 1. Філологічна спільність і літературознавче й мовознавче диференціювання у тлумаченні народництва, модернізму та постмодернізму

Ідея створення теорії трьох стратегій текстотворення – народництва, модернізму й постмодернізму – настільки очевидна, що досить дивним є її недостатнє опрацювання в лінгвістиці. Ці три терміни дістали широкого тлумачення в інших науках, починаючи від загальних філософії та мистецтвознавства й закінчуючи близько-спорідненим філологічним літературознавством. Перекласти ключові постулати й принципи народництва, модернізму й постмодернізму на мовну картину світу, відстежити їхню реалізацію на різних мовних рівнях, вивести чіткі мовно-мовленнєві критерії – ці завдання лежать на поверхні сучасного мовознавства.

Останнім часом з актуалізацією і превалюванням психологічного напрямку в лінгвістиці відбувається перегляд чинних донедавна мовознавчих понять і термінів. Сучасне мовознавство переглядає структуралістський підхід до мови, що передбачав розуміння мови як річ у собі, де структура одиниць нижчого рівня детермінує структуру одиниць вищого рівня, переорієнтовує структурний аналіз на з'ясування закономірностей зв'язку між мовою і мисленням, на дослідження різноманітних комунікативних дій, у яких важливе місце посідає категорія оцінки з обов'язковою національно-культурною складовою, зосереджує увагу на вивченні картини світу людей і їхньої мовної картини.

Проводячи паралель між мовознавством і літературознавством й не ставлячи собі за мету вичерпний огляд літературознавчих концепцій, адже ця монографія є лінгвістичною, спираємося передовсім на працю С. Павличко «Дискурс модернізму в українській літературі», вважаючи концепцію дослідниці репрезентативною для літературознавчої парадигми народництва, модернізму і постмодернізму.

Термін **народництво**, що вводимо в мовознавчий обіг, традиційно був літературознавчим, ширше – культурологічним і соціально-політичним. Його змістове наповнення дуже точно визначила С. Павличко: «Народництво – центральний термін української

інтелектуальної історії, політики й культури – включає в себе широке коло понять. По-перше, народництво є політичною ідеологією... як правило, літературне народництво було генетично пов'язане з політичним і в свій спосіб його продовжувало. По-друге, народництво є способом художнього існування літератури, стилем або системою стилів. По-третє, народництво є способом теоретичного осмислення культури, формою її критики, культурним дискурсом» [220, с. 27–28]. Відштовхуючись від такого розуміння й спираючись на нього, починаємо говорити про мовні прикмети носія народницької ментальності, народницької позиції, народницького світогляду. Відповідно до широкого обсягу поняття народництво, в перспективі доведеться говорити про народництво в політичному, науковому, художньо-літературному та інших дискурсах.

Яз зазначає дослідниця, спроба узагальнення літературного народництва традиційно скидається на перелік рис, як-от: особливе тяжіння до традиційних, старих або автономних художніх структур (бароко, бурлеск), до активного продукування – з метою самозбереження – романтико-народницької ідеології, до засвоєння й закріплення дидактичних та етнографічних форм творчості, використання елементів розмовної (переважно просторічної), а не писемної літературної мови тощо [220, с. 29]. У мовознавчій концепції будемо говорити про стратегії текстотворення в лінгвістиці, мові та мовленні, а також про мовленнєві тактики кожної з них.

Підґрунтям для широкої теорії народності слугує нативізм – прив'язаність до рідного місця, гомогенність культури, закоріненої у землю, традиції і мову, а також ототожнення «натуральної» (органічної) держави з народом, що має власну національну форму і власну мову. Сам термін «народництво» в літературознавстві є досить дискусійним і, певною мірою, дискредитованим. Його семантичне наповнення містить значення, еквівалентні поняттям «хуторянство», «котляревщина», «холізм» тощо. Наголошуємо на тому, що мовознавче розуміння народництва стоїть осторонь таких тлумачень, спираючись передовсім на класичність як таку.

Утім, мовознавче й літературознавче народництво мають і спільні риси.

Моралізаторський пафос, повчальність. С. Павличко пише: «Роль учителя, яку взяла на себе критика, потребувала вироблення певної дидактичної риторики зі специфічними фігурами й специфічним пафосом. Вона була винятково імперативна і принаймні зовні сповнена надзвичайної впевненості в собі й артикульованих нею ідей» [220, с. 34]. Специфічна виховна тональність висловлювань є

чітким маркером і мовного народництва. Пафос народництва невідривний від його дидактизму й моралізаторства, від браку об'єктивного, раціонального погляду на реальність, коли бажане видається за дійсне, браку власне критицизму, інтелектуального підходу до предметів. «Він пов'язаний з надзвичайним почуттям певності в попередній традиції, з небажанням її переглядати або критично аналізувати» [220, с. 37].

Імператив – одна з провідних категорій народницької стратегії текстотворення. Це пов'язано з вищезазначеними інтенціями повчальності та моралізаторства. Серед граматичних ознак народництва – переважання множини особового займенника першої особи над однинною, «ми» замість «я», говоріння від імені більшості, від громади. Серед спостережень щодо мовлення українських філологів ХХ століття знаходимо: «У риторичі Єфремова зустрічаємо типове народницьке бажання говорити від імені «ми», про «нас», «нашу літературу». За цим стоїть уява про літературу як про єдиний потік, а про письменників як про свого роду армію. Так само, як усіх об'єднує одна мова, так усіх має об'єднати один напрям, одне завдання» [220, с. 61]. Психологічно такий прийом надає ніби більшої значущості словам мовця, посилює його власний авторитет. Вживаючи традиційну множину, мовець у такий спосіб намагається підсилити власний авторитет, декларуючи свої тези від імені уявного загалу.

Надзвичайно показовим прикладом народницьких приписів та імперативів у мовленні є лист Дмитра Нитченка до Валерія Шевчука:

«До Валерія Шевчука 24.11.88 р.»

Оце десять хвилин тому закінчив я читати Вашу цікаву книжку «Камінна луна». А читати я люблю з олівцем під руками, тому децю й занотував, про що хочу Вас запитати. Мені здається, що більше властивим для нашої мови сказати «підбор», ніж «каблук». Пишете «достовірно» (калька з рос. мови), а по-нашому «вірогідно». Чомусь тепер пішла мода ставити після дієслова з заперечною часткою «не» іменник у знахідний відмінок, замість родового: «Не любила невісткУ», а я б писав «невісткИ», як нас колись учили. Бо питання не кого, що, а кого, чого не любила? Натомість, коли б не було заперечної частки, тоді треба писати «любила невістку». Але ж пишете правильно в іншому місці: «Не міг витримати того позиру», а не позир. Але слово «позир» некрасиве, краще б написати, мені здається, «погляду».

Пишете «стає больно». Що це – калька з рос. «больно»? Адже по-нашому буде «боляче»? Продовжуватий, мені краще звучить – «довгастий». «Одружитись НА... курочці». А чому не «З курочкою»? То рос. мовою «жениться на ней».

Чому «самОтник», а не самІтник? Адже закритий склад? Правда, словник подає обидва варіанти, але логіка і граматики каже, що правильніше – самітник.

Чомусь у давальному відмінкові всі іменники чоловічого роду однини пишете в короткій формі: дав хлопцЮ, замість хлопцЕВІ, коту, замість котові, пірамідів, замість – пірамід, бо це ж слово жіночого роду і до винятків не належить, як бабів... Хочу бути чесний, замість – чесним. Бо питання: яким хочу бути?

Пишете «батьковий», замість «батьків», Іванів синок, батьків брат тощо.

Чи може то редактори мови у видавництвах так підстругують укр. мову, що зовсім зникає форма батькові, братові, дідові, козакові, котові, а скрізь тепер читаю батьку, чоловіку. І це в той час, коли й Максим Тадейович писав, що для нашої мови властиві повні закінчення на –ові, –єві.

Вживаєте лише в неозначеній формі дієслова «ходить, робить, зробить» замість повної форми: «сказати», «зробити», «ходити». Зрозуміло, що в третій особі однини треба писати «він ходить, робить, косить», але не в неозначеній: «він хоче робити, працювати, малювати».

До речі, тепер майже зникло слово «боронити», а скрізь пішло лише «захищати». Я розумію, що захищати дисертацію, захист від дощу, захисний колір, але в інших випадках краще вживати наше гарне і звучне слово «боронити», зокрема при фізичній боротьбі чи й словесній: боронитися від напасників.

Пишете «шкОдливий» замість прийнятого «шкідливий», бо ж закритий склад.

Зникла форма: поїхав до Києва, пішов до міста, до хати, а лише – в Київ, у місто і т.д. «Купила сріблястого костюма». А питання буде: купила що, а не чого. Отже знахідний відмінок, треба: «Купила сріблястий костюм».

Тож вибачте мені за мої міркування, прошу не образитися, бо Ваші твори дуже майстерні, цікаві, образні, але в мові зрідка є такі ніби відхилення. Але це лише на мою думку. Я закінчив ХДПІ (Харк. педагогічний інститут), і нас так вчили.

Проте мушу признати, що синтаксичних помилок немає.

Ще є «словесних управ». Тут треба було написати «вправ», хоч попереднє слово й кінчається на приголосну. Бо «управа» має інші значення. Є й недогляд: «Задихатиметься між запаху нафталіну». Замість «між» треба було дати «від».

Або прислівник «змальства» треба писати разом, а в творі окремо «з мальства». Бо слова «мальство» немає.

Закінчуючи, ще раз прошу вибачити за мої питання мовного характеру. Буду безмежно вдячний, коли напишете й заперечите чи пояснете, чому так пишете.

От уперше у Вас зустрів слово «важкішу», замість «важчу». У житті не чув такої форми» [НИТ, с. 29] – (орфографію й пунктуацію збережено – М.Т.)

Наведений лист засвідчує суто народницьку ментальність адресанта. Повчальність, навряд чи доречна у звертанні до письменника-класика, яким, безумовно, є Валерій Шевчук, пронизує цей епістолярний дискурс. Власну поважність автор листа намагається продемонструвати через повсякчасне зазначення «нас так учили», а також називаючи вищий навчальний заклад, який він закінчив. Однією з народницьких тактик є активне вживання займенників *ми, наше*, які в поданому тексті функціонують дуже щільно: *нашої мови, по-нашому, наше гарне і звучне слово, як нас колись учили*. Консерватизм і сталість поглядів також відзначають мовців-народників – *пішла мода вжито з осудом і негативною оцінкою, протиставлено моду (мінливий спосіб робити щось, яким захоплюється громадськість) традиційності, непохитності стандартів*. Натрапляємо й на вияв постколоніального комплексу, ще однієї тактики народницької стратегії текстотворення: *чи, може, то редактори у видавництвах так підстригують українську мову* – висловлено припущення, підозру щодо брутального ставлення редакторів до україномовних текстів, яке ґрунтується на печальному історичному досвіді, коли українська мова зазнавала негативних впливів мовної політики. Моралізаторський пафос підсумовує дещо двозначна фраза *мушу зазначити, що синтаксичних помилок немає*, яка містить конотацію шкодування, адже дієслово *мушу* виражає необхідність зробити щось без бажання індивіда. Окрім цього, ретельний та детальний перелік орфографічних і граматичних правил із вказанням професійної кваліфікації засвідчує прагнення мовця продемонструвати свою авторитетність і компетентність.

Україноцентричність. Поряд із традиційними народницькими темами в літературі, провідною темою ідіолекту носія народницької ментальності є тема України, її історії, патріотичності. Концептосферу народництва в мові утворюють конгломерати семантичних полів «народ», «Україна», «доля», «свобода», «українська мова» тощо. Найважливішим завданням народників як психо-соціального типу людей є будівництво й відстоювання державної незалежності України в усі часи. Ретроспекція цього процесу, аналіз результатів (від здобутків до поразок) – перманентні теми народницького дискурсу. Говорити про державність – часто означає й створювати її саму: «Власне,

відбувалося творення специфічної «держави слова» – ідеальної реальності, вищої за реальність справжню. Мислення в рамках моделі «відродження» не було винятково українською прикметою» [220, с. 32]. Саме мовці-народники на тлі політичних євроінтеграційних прагнень сучасної України продовжують говорити про національні здобутки й особливості. Лексем із твірною основою *Україн-* у їхньому мовленні більше, ніж *Євро-*.

Мовний пуризм. Так позначаємо активну позицію носіїв української мови, а також її теоретиків, мовознавців, що обстоюють чистоту мови, засуджують надмірне запозичення іншомовних слів, уболівають за реанімацію питомо української лексики, що за радянських часів вийшла з активного вжитку. Пуризм – це світове явище, яке в кожній національній мові набуває специфічного наповнення й індивідуальної реалізації. Як пише І. Пасемко [223], явище мовного пуризму не є прикметою виключно української мови, цей процес трапляється в багатьох мовах світу. Про зародження цього феномену в українському мовознавстві писав свого часу Ю. Шевельов: «Можливо, дуже поміркований український пуризм таки зробив спробу прилюдно проявитися, у вкрай вузьких рамках і, звісно, без загальної критики російських впливів на українську мову. Подібну тенденцію можна запідозрити для початку сімдесятих років» [305]. Нині ця тенденція посилюється на протигагу модерністським і – ще більше – постмодерністським тактикам в українській мові.

Традиційна риторика, подекуди фольклорність дискурсу. Сюди ж можна додати *табування певних тем і сакралізацію інших*. Ця спільна для мови й літератури риса – говорити пристойно та поважно про важливі для українського етносу поняття – є однією з визначальних ознак народництва. Про українську мову, Україну, Тараса Шевченка тощо можна говорити тільки в надзвичайно шанобливих і піднесених конотаціях. Жодних семантичних варіацій, що понижували б високий стиль, а тим більше іронізування чи глуму (що часто є ознакою модернізму й постмодернізму в мові), уявити в стратегії народництва неможливо.

Чи не найсуттєвішою тактикою стратегії народництва є *реанімація питомо українського лексичного фонду*. Незадоволення лексикографічним, поряд із соціокультурним, історичним і мовленнєвим, спадком радянської доби активізує роботу в напрямку відновлення й повернення до загальнонаціонального шару забутої чи вилученої з ужитку української лексики. Надмірну вибірковість щодо лексики з боку її походження засуджував Ю. Шевельов: «Як живі істоти, мовні особливості теж стають старими, неактивними і, нарешті, мертвими, і

це процес цілком природний. Консервативні нормалізатори мови (далеко не типовий випадок у сучасній Україні!) можуть наполягати на збереженні вигаслих або близьких до вигасання рис, але це було б не успішнішим, ніж якби лікар намагався спинити процес старіння в своєму пацієнті» [305, с. 237–238]. Мовці-народники швидше скоротять синонімічні ряди в українській мові, ніж дозволять калькованим і запозиченим одиницям зайняти активну позицію в їхньому та чужому мовленні.

Народництво як мовна стратегія відзначається категоричністю щодо обстоювання стандартів мови. «Ритуальність і культовість, характерні для української культури навіть нині, пов'язувалися з ідеєю відповідальності як поетів і критиків, так і їхніх читачів та слухачів за долю нації» [220, с. 33]. Народницька стратегія текстотворення виборює одвічні для України традиційні цінності, серед яких і мова. Будь-які ліберальні судження про українську мову, відкритість до європейських, російських чи американських лексичних і граматичних інтерференцій, інтертекстуальність і принцип мовної гри, колоквалізація й субстандартизація розмовного, художнього дискурсів та мовлення засобів масової комунікації викликають сильний опір у представників народництва як такі, що загрожують існуванню української мови, а, значить, і самій Україні.

Отже, **народництвом у лінгвістиці тексту** називаємо таку стратегію текстотворення, яка характеризується україноцентричністю, моралізаторським пафосом, повчальністю, постколоніальним комплексом, мовним пуризмом, традиційною риторикою, табуванням і сакралізацією певних тем. На лексико-граматичному рівні – закритістю до лексичних запозичень чи засудженням їхньої надмірної кількості в українській мові, переважанням займенника *ми* у текстах декларативного характеру, народницькою концептосферою, яку утворюють концепти *Україна, народ, українська мова, Бог* тощо.

Для розгляду лінгвістичного терміна **модернізм** спочатку з'ясуємо загальноживане значення цього складного суспільно-культурного поняття. Модернізм у простій формі тлумачать як нове мистецтво. Так, М. Герман пише: «Сучасне мистецтво», «мистецтво модернізму», «новітнє мистецтво» – у цих словах вже присутня оцінка: поняття «сучасний» на рівні буденної свідомості зламау тисячоліть – синонім хорошої якості. І саме тому, що словом «модернізм» так часто називають усю культуру ХХ століття (яка зовсім ним не вичерпується), текстові має передувати – хоча б найзагальніше – визначення головного терміна... модернізм – передовсім система нових «художніх кодів»... вкорінена у відкриттях класичного авангарду. Під

«авангардом» розуміємо період «революційного» становлення новітнього мистецтва ХХ століття, суб'єктивно побудованого на запереченні» [56, с. 8–9]. Новації в мові на всіх рівнях – перша прикмета модернізму. Прагнення до перегляду мовних стандартів, відкритість до зміни узусу, активне запозичення нових слів, ідей та тенденцій з інших мов – усе це складає мовний модернізм.

Модернізм зазвичай тлумачать дуже широко. Це поняття, завжди зорієнтоване на західну інтелектуальну модель, включає європеїзм, або західництво, сучасність, інтелектуалізм, антинародництво, індивідуалізм, фемінізм, зняття культурних табу, зокрема у сфері сексуальності, деканонізацію національних знакових постатей і явищ, формалізм тощо.

Початок модернізму пов'язують з появою 1902 року книги впливового італійського філософа Бенедетто Кроче «Естетика як наука про виродження і загальна лінгвістика», в якій було обґрунтовано домінуючу експресію, художності над копіюванням дійсності, підбито підсумки колишніх досягнень у мистецтві й стверджено необхідність формального пошуку.

Модернізм у мистецтві, зокрема в літературі, розвивався поетапно, набуваючи все нових ознак. «Очевидно, що модернізми 10-х, 20-х, 40-х і 60-х мали свої специфічні дискурси. Водночас їх об'єднує певна тяглість естетичних завдань, художньої практики й теоретичної риторики, що можна довести на рівні інтертекстуальності» [220, с. 12]. Так само й у мові модерністська стратегія середини ХХ століття якісно відрізняється від новітньої: сучасні модерністи подекуди тяжіють до народництва, як уже йшлося, у своєму прагненні розвивати українську мову, але з модерністської точки зору – у європейському векторі.

Часто під терміном *модернізм* у літературознавстві й культурології розуміють сукупність мистецьких течій та літературних напрямів. Модернізм у мистецтві означав, як пише С. Павличко [220, с. 43], передовсім символізм, який можна розуміти в широкому й вузькому сенсі. У вузькому сенсі – це творчість групи французьких поетів – Мореаса, Лафорґа та інших, у широкому – це естетика, яка будується на постулаті про те, що реальний світ є символічним відбиттям певних ідей, і в цьому сенсі його представниками або предтечами є також Бодлер, Малларме, Рембо, Верлен. Окрім символізму, модернізм (модерну) як мистецтво нової, антипозитивістичної орієнтації складало всі художні течії, які стверджували пріоритети мистецтва над мораллю, історією або реальністю взагалі (естетизм, декаданс, імпресіонізм, неоромантизм).

Говорячи про лінгвістичний модернізм, маємо на увазі передовсім специфічні тактики творення текстів на лексико-семантичному, словотвірному, стилістичному, синтаксичному рівнях тощо.

У модернізмі виділяють і філософське підґрунтя, що декларує пріоритети мистецтва над мораллю, історією чи реальністю, яке об'єднує всі тексти, продуковані цією стратегією, і становлять мистецькі течії *естетизм, декаданс, імпресіонізм, неоромантизм*. Такий філософський погляд на мораль та історію відчиняє двері табуованій досі лексиці й темам. Модернізм звільняє мову від заборон й обмежень, дозволяючи використовувати в мовленні абсолютно все, що наявне в людській мові.

Модернізм як стратегію текстотворення зручно розглядати у порівнянні, ба навіть протиставленні, з першою стратегією – народництвом. Принципові розбіжності щодо світоглядних позицій мовців і розуміння вектора розвитку України призводять до певного конфлікту між народництвом і модернізмом. Літературознавці розглядають це так: «...конфлікт двох поглядів і художніх принципів – народництва (що передбачало українськість, патріотизм, популізм – аж до хуторянства, закритість культури, консервативність, реалізм, зображення народного життя) і модернізму (відповідно європеїзму, космополітизму, інтелектуалізму, відкритості культури, демократизму, естетизму, зображення життя інтелігенції). Однак між двома парадигмами існує ще одна ключова опозиція – жіночого і чоловічого, або феміністичного і патріархального...» [220, с. 68–69]. На рівні мови говоримо передовсім про боротьбу усталених норм і мовленнєвих інновацій.

Отже, якщо народництво – це традиційний патріархальний патріотичний український дискурс, то модернізм – це відкритість до запозичень (від культурних до мовних), руйнування штампів попередніх епох, активізація жіночого дискурсу та гендерних студій загалом тощо.

Витоки модернізму вбачають у прагненні митців (адресантів) створити новий тип тексту для впливу на читачів (адресатів): «У прагненні збагнути нову реальність митці відмовилися від принципів реалізму, що в нових обставинах виявився неадекватним методом. Почалися численні експерименти з формою. Т. С. Еліот замість наративного методу запропонував для модерного мистецтва міфологічний, що, на його думку, здійснив Джеймс Джойс. Міф мав стати основою єдності художнього тексту, яку модерністський твір часто втрачав у пошуку глибшого й ширшого відображення складності життя» [220, с. 17]. Експерименти з формою характерні не тільки для художнього стилю, а й для всієї стилістичної парадигми української мови. Спроби віднайти незвичайні способи висловлюватися здійснюються в усіх типах сучасного дискурсу. Звідси – мовна лайка як

прийом художнього мовлення, запозичена лексика як маркер мовного авангарду тощо.

Ключове протистояння народництва й модернізму полягає у ставленні до зовнішньомовної орієнтації України, у *протиставленні національної мовної інтровертності національній екстравертності*. Відбувається протиставлення культурної ізоляції народництва модерністській європейській відкритості й діалогізму. Боротьба з провінціалізацією української культури й літератури розпочалася ще на початку ХХ ст., коли зародилися ідеї інтернаціоналізму. Сьогодні протистояння розвинулося в антиглобалізм і глобалізм, в явище інтертекстуальності (в найширшому значенні) тощо.

Європоцентризм. Європейський вектор розвитку, який обстоюють модерністи, стосується й мови. С. Павличко зазначає: «Косач повторював слово Європа, мов магічне заклинання: «... Європа тільки Європа наше джерело рятунку і онови. Яка-небудь Європа – тільки Європа, цей величний континент, що має таємничу силу онови й відродження... Європа в її найважливіших проявах: Європа католицького універсалізму... Європа вольтер'янська, вільнодумна, раціоналістична...» Косачеві не спадало на думку, які несумісні між собою його європи, який хаотичний його перелік цих Європ» [220, с. 309]. Так само й інший український літературний і громадський діяч розмірковував над цією проблемою: «Петров стверджує, що людина (він сам) позбавлена однієї раз і назавжди визначеної особистості або ідентичності. Вони моделюються ситуацією» [220, с. 330]. Те, що зароджувалося на початку попереднього століття як прагнення інтелігенції, нині переросло в зовнішній політичний вектор розвитку України.

У контексті сучасних суспільно-політичних українських реалій мовне втілення європоцентризму в різних типах дискурсу (від політичного й художнього до розмовного), а також лінгвістичне осмислення процесу вербалізації європоцентризму становлять найактуальніші проблеми мовознавства, презентуючи таким чином лінгвістичний модернізм.

Порушення табу. Тривале табування певних тем, лексико-семантичних груп, номінації тілесності та пов'язаних із нею процесів в українській культурі спричинило закріплення традиції моральної та мовної цнотливості українського етносу. Сексуальність, тілесність, нецензурна лексика завжди були закритими темами для публічного обговорення чи вжитку, а тому зовсім не представлені у класичних художньому, публіцистичному та решті функціональних стилів української мови. Єдиним осередком порушення табу був розмовно-

побутовий стиль. Ця тактика мовного модернізму – порушення табу – притаманна всьому культурному модернізму й відзначена дослідниками, зокрема М. Германом: «Багато що сприймалося мистецтвом порубіжжя століть перш за все як дещо хай і прекрасне по-своєму, але поєднане з розпадом, аморальністю і навіть потворністю» [56, с. 32].

Постійно й активно функціонуючи в розмовно-побутовому стилі як такому, що не підлягає штучному регулюванню, табуйовані дотепер теми й слова набувають нового статусу. Вони виходять за межі розмовного дискурсу й перетворюються на об'єкт мовознавчих досліджень, художній літературний засіб, навіть кодифікуються у словниках. Неможливо не згадати в цьому контексті резонансну працю Л. Ставицької «Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників», яка спричинила революцію в українському мовознавстві, а враження від якої сколихнуло ціле українське суспільство, не лише лінгвістичні кола.

Як зазначає дослідниця у передмові до «Словника жаргонної лексики української мови»: «...в українській культурі мова сприймається не прагматично, як засіб комунікації, а як національний скарб, – надзвичайно цінний складник національного надбання. Природно, що за такого сприйняття культивування літературних стандартів набуває особливої ваги. Вивчення української мови такою, *якою вона мусить бути*, а не такою, *якою вона є*, – визначило живущість неонародницького міту про жаргон як матерію грубу, словесне хуліганство, чужий словесний бруд» [252]. Так лінгвістка, фактично, схарактеризовує панівне донедавна мовознавче народництво, протиставляючи йому мовознавчий модернізм. Модерністська позиція щодо описаного шару лексики, з одного боку, розширює функціональні можливості мови, з іншого – може містити загрозу стилістичної переорієнтації узусу, що потягне за собою лексико-семантичні зміни в мові.

Модернізація лексичного складу мови. У 20-ті роки ХХ ст. розпочалася трансформація старої літературної мови й з'явилася «не сковородинська» і «не шевченківська», а «остаточно українська мова». Модерністи від літератури у ХХ сторіччі розхитали до основ штучно плекану цнотливість мови, як пише С. Павличко, «розбили й зневажали її активні складники, не вагалися включити в її виразові спромоги жаргон, вуличне, брутальне, блюзніре, таке, від чого мліли спільним запамороком і просвітяни, і неокласики... Тичина, Бажан, Свідзінський засвідчили існування багатозначної й «багатоцентрової» культури» [220, с. 375]. Сучасні україністи також вболівають за оновлення української мови. Численні досліді, присвячені актуалізації пасивної за радянської доби лексики, історії обох літературних

варіантів української мови, мовній політиці в Україні тощо, засвідчують активні прагнення українських мовознавців до виведення державної мови на новий щабель розвитку і функціонування.

Ця інтенція – зробити українську мову сучасною і модерною – об'єднує народницьку й модерністську стратегії текстотворення. Подекуди важко розмежувати їх у цьому питанні, адже і народники, і модерністи прагнуть швидкої та якісної еволюції сучасної української мови.

Українські поети ХХ ст. часто розмірковували про стан сучасної їм української мови. Вони не просто творили поетичні тексти на певних естетичних засадах, а й розбудовували теорію розвитку мови. Літератор і мовознавець П. Тарнавський серед чинників, що визначали українську літературно-мовну ситуацію, указує на відсутність стандартної української мови, або недостатню стандартність стандарту. Останнє має кілька причин. Це – історична доля нації та неправильний підхід до стандартизації, що відбувалася у 20-ті роки. Неправильність, у свою чергу, зумовлена кількома факторами. По-перше, пуризмом у ставленні до діалектних та іноземних впливів, зокрема неросійських. По-друге, діахронними критеріями в будіванні стандартної мови. У такому разі віднаходження архаїзмів є великою цнотою, хоча вони не мають жодної практичної вартості. По-третє, відсутністю нормативної граматики, задовільних словників, не розробленістю мовознавчої теорії. У світлі цих обставин П. Тарнавський переходить до визначення особливостей української літератури. Однак по-справжньому спиняється лише на одній такій особливості: її словесній орнаментальності. Критики підштовхують письменників мати багатий словник, до того ж з багатьма незвичними словами. І перше, і друге П. Тарнавський вважає для літератури зайвим. «Зловживання синонімами і загалом «переборщений» наголос на лексику призвели до того, що в українській літературі не розроблені інші, значно важливіші аспекти літературної техніки, такі як «прецизне оперування елементарними семантичними поняттями, вживання синтакси як засобу передавання інформації, і цілий ряд архітектурних проблем» [220, с. 418]. У підсумку П. Тарнавський говорить, що такі заходи, чи перенесення заходів з лексики на семантику, стали б у пригоді українській літературі.

Вербальні експерименти письменників ХХ століття мають філософське значення як частина процесу переосмислення мови. Поети М. Бойчук, Б. Рубчак і І. Тарнавський уживають іншу стилістику, ніж їхні попередники, іншу модальність. «Українізація, пригладжування оригіналу, стилізація мови під селянську культуру є, на думку

Тарнавського, консервативними явищами, які матимуть далекосяжні наслідки. Молодь відвертатиметься й далі від українського, яке навіть у перекладах Лорки ототожнюється з селянським і минулим. Таким чином, Лукашів Лорка оцінюється як замах на майбутнє української поезії, на саму можливість української модерності» [220, с. 420]. Аналізуючи мовлення українських модерністів ХХ століття, С. Павличко наголошує, що вербальний експеримент, руйнування старої мови на цьому етапі тільки передчувається й готується. А. Костецький, наприклад, вживає колосальну кількість неологізмів, прагнучи не копіювати живу мову, а творити її. Але вони ще зрозумілі. У його тексті є так само фрагменти, які наближаються до потоку свідомості. Крім того, він ще залишається патетичним і, безперечно, страждає на словесний нарцисизм, котрий нічого не дає ні самому авторові, ні тому «вузькому гуртові читачів», якому його твори адресувалися. (А. Костецький ніколи не пропускає можливості підкреслити свою елітарність) [220, с. 354]. Дослідниця переказує теоретичні засади модернізму А. Костецького: модерне мистецтво – це мистецтво символів, знаків. Саме це – його головна мова, а не та національна мова, якою пишеться твір. Мова А. Костецького набагато штучніша навіть за штучну мову Павнда, надмірність неологізмів перекладу часто не відповідає стилеві оригіналу, в якому складність образів парадоксальним способом поєднується зі словесним аскетизмом, пошуком точності, вважає дослідниця.

Як можна помітити, говорячи про модернізм, частіше звертаємося до представників ХХ сторіччя, посилаючись на дослідження їхніх поглядів і творчості. І це не є випадковим. Модерністська стратегія текстотворення – другий діахронійний етап між народницькою і постмодерністською стратегіями. Її тактики фактично розчинилися у наш час у цих двох стратегіях. Зокрема, тактика вжитку лексичних запозичень виявляється і в народницькій стратегії, коли намагаються повернути мові її лексичний фонд, реанімуючи діалектну чи застарілу лексику. Однак іронічне вживання запозичених слів є тактикою постмодерністської стратегії текстотворення. Провести межу між модернізмом і народництвом чи модернізмом і постмодернізмом на нівеліньому зрізі української мови буває нелегко.

Отже, **модерністська стратегія текстотворення** позначена великою кількістю запозиченої лексики; детабуванням теми тілесності й введенням до активу мови згрубілої та лайливої лексики; європоцентричністю – збільшенням кількості лексем на позначення явищ і процесів, пов'язаних з Європою; основною інтенцією мовців-народників є прагнення мовного авангарду й залучення української мови до світових тенденцій.

Постмодернізм як стратегія текстотворення завершує ланцюг «народництво – модернізм – постмодернізм» і є насьогодні хронологічно останнім етапом розвитку мови у соціумі.

Термін постмодернізм є чи не найуживанішим терміном багатьох наук на сучасному етапі їхнього розвитку: літературознавства, мистецтвознавства, культурології тощо. На кінець 1998 року в бібліотеках США було 3579 книг, у назвах яких є слово «постмодернізм», 2,666 – зі словом «постмодерн», у продажу – 421 книга про постмодернізм і 833 – про постмодерн тільки англійською мовою [310, с. 320]. У славістиці усталилася думка про те, що постмодернізм – це конгломерат теоретичних шкіл: постструктуралізм, деконструктивізм, рецептивна естетика, герменевтика. Чимало філологічних праць присвячено як літературознавчому постмодернізмові [73; 166; 181–182; 228], так і окремим мовним рисам постмодерністських текстів [27– 29] тощо.

Розглянемо тлумачення *постмодернізму* у словнику постмодерністських термінів: франц. *intertextualite*, англ. *intertextuality*. Термін, уведений 1967 р. теоретиком постструктуралізму Ю. Крістєвою, став одним із основних в аналізі художнього твору постмодернізму. Вживається не тільки як засіб аналізу літературного тексту чи опису специфіки існування літератури (хоча саме в цій галузі він уперше з'явився), але й для визначення того світо- й самовідчуття сучасної людини, яке отримало назву постмодерністської чуттєвості. Під впливом теоретиків структуралізму й постструктуралізму (в галузі літературознавства насамперед Р. Барта, Ж. Лакана, Ж.-А. Греймаса, М. Фуко, Ж. Дерріда та інших), які обстоювали панмовний характер мислення, свідомість людини ототожнювали з письмовим текстом як ніби єдиним більш-менш достовірним способом її фіксації. У результаті все почали розглядати як текст: літературу, культуру, суспільство, історію, саму людину. Канонічне формулювання поняттям *інтертекстуальність* і *інтертекст* дав Р. Барт, стверджуючи, що кожен текст є інтертекстом; містить у собі інші тексти на різних рівнях у так чи так впізнаваних формах: тексти попередньої культури і тексти довколишньої культури. Кожен текст становить нову тканину, зіткану зі старих цитат. Уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти соціальних ідіом тощо – усе це поглинуто текстом і перемішане в ньому, оскільки завжди до тексту і навколо нього існує мова. Як необхідна попередня умова для будь-якого тексту інтертекстуальність неможна зводити до проблеми джерел і впливів; вона є загальним полем анонімних формул, походження яких рідко можна виявити, несвідомих чи автоматичних цитат, що наводять без

лапок. Значення концепції інтертекстуальності виходить далеко за межі тільки теоретичного осмислення сучасного культурного процесу, тому що вона відповіла на глибинний запит світової культури ХХ століття з його явним чи неявним тяжінням до духовної інтеграції [127, с. 100–105].

Російський мовознавець І. Ільїн пише, що постмодернізм – багатозначний та динамічно рухомий залежно від історичного, соціального й національного контексту комплекс філософських, епістемологічних, науково-теоретичних і емоційно-естетичних уявлень. Насамперед постмодернізм виступає як характеристика певного менталітету, специфічного способу світовідчуття й оцінки як пізнавальних можливостей людини, так і її ролі в довоколишньому світі. Постмодернізм пройшов тривалу фазу первинного латентного формотворення, датовану приблизно з кінця другої світової війни (у найрізноманітніших сферах мистецтва: літературі, музиці, живописі, архітектурі тощо), і лише з початку 80-х років був усвідомлений як загальноестетичний феномен західної культури й теоретично відрефлексований як специфічне явище у філософії, естетиці й літературній критиці. Постмодернізм синтезував теорію постструктуралізму та художню практику сучасного мистецтва й намагався дати цьому пояснення як новому баченню світу. Стосовно того, що вважати за найхарактерніші риси постмодернізму, існує вельми широкий спектр думок, говорить мовознавець І. Гассан виокремлює як основні його риси «іманентність» і «невизначеність», стверджуючи, що твори цього напрямку в мистецтві загалом виявляють тенденцію до «мовчання», тобто «з метафізичного погляду» нічого не здатні сказати про «кінцеві істини». Водночас А. Уайлд вважає, що найголовнішою ознакою постмодернізму є специфічна форма «коректуючої іронії» стосовно всіх проявів життя. Згідно з Д. Лоджем, який розробляв здебільшого теорію літературного постмодернізму, визначальною рисою постмодерністських текстів є той факт, що на рівні розповіді вони створюють у читача невпевненість у її розгортанні. «Позиція Ліотара полягає в тому, що якщо все спростити максимально, то під «постмодернізмом» розуміють недовіру до мета оповідей. Метою оповіді він визначає всі ті «роз'яснювальні системи», які, на його думку, організують буржуазне суспільство і слугують для нього засобом самовиправдання: релігію, історію, науку, психологію, мистецтво (інакше кажучи, будь-яке «знання»)». У результаті панівною ознакою культури «ери постмодерну» постає еkleктизм, який «є нульовим ступенем загальної культури. Стаючи кітчем, мистецтво сприяє нерозбірливості смаку...» [127, с. 206–211].

Якщо говорити про постмодернізм у широкому культурологічному розумінні, то він спирається на внутрішні джерела руху, вбачаючи їх у дуалістичній природі, діалогічності самих явищ. Найхарактернішою ознакою постмодернізму є органічне злиття трагедії та фарсу в трагікомічному, а також іронія та самоіронія, пародія та самопародія. Найпоширенішими образами-метафорами стають карнавал, лабіринт, Бібліотека, божевільня хаосмос (хаос + космос), полісемантичність яких є очевидною, загальноновизнаною [262, с. 57].

Теоретиками постмодернізму є дослідники Д. Барт, М. Бредбері, Дж. Бартельм, У. Гасс, Дж. Графф, Т. Гундорова, Ж. Дерріда, Ф. Джеймсон, Ж. Женет, Д. Затонський, У. Еко, М. Епштейн, М. Калінеску, Ю. Крістева, С. Куріцин, Л. Хатчен, Ж.-Ф. Ліотар, Д. Лодж, М. Ліповецький, Х. Міллер, Г. Сиваченко, У. Спанос, Д. Фоккема, М. Фуко, Г. Ю. Хабермас, І. Хассан, О. Якимович та ін.

Постмодернізм зрікається будь-яких форм монізму, уніфікацій, конкуренції художніх рішень.

Підсумовуючи власне обсервування першого етапу, І. Хассан в 1971 р. констатував: «Ми є свідками модерністського руйнування форм до тієї межі, коли сумнівною стає сама ідея форми, і цей сумнів потребує переосмислення всіх художніх засобів» [315, с. 55]. Постмодерністська художня література стала можливою лише тоді, коли мистецтво пройшло етапи «нової критики», «нового роману», «театру жорстокості» й абсурдизму. У США, наприклад, воно спирається як на європейські здобутки, так і на американські традиції гумору («чорний» гумор, брутальний жарт першопоселенців – «гігі»), фольклорний гіперболізм, традиційна гра «низьких» і «високих» мовних рівнів, а також на засоби таких синкретичних жанрів, як мюзикл, вестерн, «мильна опера» тощо), не кажучи вже про фундаментальні засади індивідуалізму. Постмодерністська стратегія текстотворення, як і згалом увесь постмодернізм, постає на підвалинах модернізму, що намагався змінити мовно-культурний узус і спрямувати розвиток культури й мови у бік сучасності й прогресу. Очевидно, визначення постмодернізму буде відштовхуватися від розуміння модернізму як стратегії текстотворення, який є хронологічно попереднім етапом і має дещо суміжне з постмодернізмом. О. Пронкевич пише: «Постмодернізм тлумачать як мистецтво мовчання, порожнечі, смерті, яке створює специфічну мову двозначності, словесної гри, тобто засвід-чується народження принципово нового – порівняно з модерністським – етапу формотворення. Якщо в «чорному гуморі» переважає негачія, то постмодерністська література за своєю природою амбівалентна, така, що відкидає саму можливість однозначного сприймання» [262, с. 54].

Постмодернізм, на відміну від модернізму, нічого не заперечує, не дискутує, не виборює. Постмодерністська стратегія текстотворення лише відбиває мовну екзистенцію людини, виявляє її самовираження через слова, дає змогу провадити принцип мовної гри в усьому, сприяє створенню ефектів від мовлення, таких як епатаж чи захоплення слухачів.

Постмодерністська свідомість (менталітет) антидогматична та плюралістична, її головна прикмета й внутрішнє джерело руху – сумнів, відмова від альтернативного вибору «або – або» на користь широкого спектру рівноправних рішень «і – і». Децентрація, або поліцентризм, тобто множинність, посідає місце провідної умови як суспільного, так і художнього існування. Тому, не надаючи переваги жодним традиційним художнім моделям, постмодернізм здатний брати з будь-яких духовних надбань. Разом з тим тотальна іронічність погляду не тільки відрізняє постмодернізм від попередніх етапів у культурі та естетичному розвитку, а й не дозволяє вдаватися до пафосу, забезпечує об'єктивність оцінок і створює передумови для подальшого вибору [262, с. 55]. На відміну від модернізму як експериментального трагічного мистецтва відчуженого індивідууму, постмодернізм зазвичай – мистецтво трагікомічне або фарсове, не тільки іронічне й пародійне, а самоіронічне й самопародійне.

Так само постмодернізм реалізується й у мові. Наріжним каменем текстотворчості стає радикальна іронія. Мистецтво постмодернізму значною мірою спирається на ґрунт екзистенціалізму, використовує доробок контркультури, розповсюджується засобами масової інформації. Постмодернізму сьогодні часто тотожне поняття *кітч*.

Першою прикметою лінгвістичного кітчу називаємо *інтертекстуальність*. Постмодерністський дискурс є гетерогенним, неоднорідним, відверто цитатним. Ремінісценції, відкриті цитати, зрозумілі алюзії – усі ці поняття винайшла ще давньогрецька риторика, тому вважати їх новаціями постмодерністської стратегії текстотворення неможна. Постмодернізм дає змогу по-новому застосувати ці риторичні прийоми. «Установка на цитування кітчу – як «дзеркала прикрашеного обману» – характерна для літератури постмодернізму. Відкрита цитатність і гетерогенність відрізняє постмодерністський кітч...» [72, с. 18]. Цитування відбувається не з метою посилення на авторитет – те, що мало назву «третя сторона» в класичній риторичі, – а задля створення комічного ефекту. Цитати є не типом інформації, а способом жартування.

Для постмодернізму суттєвим є такий момент: цитування не вивирає фрагмент із його контексту. Наведений уривок повинен тягнути за собою пам'ять про ціле, звідки його вилучено. Таким

чином, крізь частину проглядає, якщо можна так висловитися, «примара цілого». А новий твір набуває додаткового об'єму – світу, складеного із багатьох інших світів, якщо вважати твір за світ, образ автора, напрям – словом, феномени культурного простору, однаково відомі й автору, і сприймачеві [288, с. 170–171].

Ще однією ознакою постмодерністської стратегії текстотворення визначаємо специфіку декодування кітчевих текстів, яка полягає у *суперечності закодованого*. З одного боку, кітчеве повідомлення не потребує декодування а ргіогі: «Кітч означає тільки те, що він говорить. Конвенціональність кітчу впливає на те, що кітч не потребує інтерпретації – він не вимагає запитань, а дає готові стандартні відповіді, він тотально експліцитний» [72, с. 26]. З іншого боку, текст будують багаторівнево, коли один семантичний рівень нашаровується на інший для створення певного ефекту. Уявна багатозначність, яку продукує така структура, спрямована на те, щоб уникнути свідомого сприйняття і вжити несвідомі рівні психічної адаптації споживача культурної продукції. Особливу роль тут відіграє розщеплення на «явний» та «прихований» змісти повідомлення. Багаторівнева структура тексту використовує «психоаналіз навики»: культурна індустрія запозичає психоаналітичне поняття багаторівневої персональності та застосовує його задля того, щоб заманити споживача настільки, наскільки це можливо для втягнення його психодинамічно в роботу наперед загаданих ефектів.

Постмодерністська стратегія текстотворення – це стратегія текстотворення, позначена епатажем і самовираженням як головними інтенціями мовців, а також мовними тактиками інтертекстуальності, мовної гри як закону існування мовлення, мови Інтернету як особливого соціолекту сьогодення, а також лінгвістичного кітчу тощо.

Постмодернізм продовжує оперувати детабуйованими модернізмом темами й цілими шарами лексики. Однак робить він це дещо в інший спосіб – з метою епатажу. Постмодерністська стратегія текстотворення є найбільш демократичною і водночас найбільш радикальною з-поміж усіх стратегій текстотворення. З одного боку, вона надає мовцеві якнайбільшу свободу для самовираження, з іншого боку, вона рішуче відкидає мовні норми, деформує узус, стимулює не завжди конструктивні для розвитку мови явища й тенденції.

Отже, народництво, модернізм і постмодернізм мають багато спільного в літературознавстві й мовознавстві, деякі тактики текстотворення збігаються з жанрово-стильовими особливостями літературних творів, однак діагностування певного автора як,

Народництво, модернізм і постмодернізм у лінгвістиці

наприклад, модерністського письменника може мати розбіжності з діагностуванням стратегій текстотворення, застосованих у його текстах, про що йтиметься нижче.

Схематично зіставити деякі тактики лінгвістичних і літературознавчих народництва, модернізму і постмодернізму можна так:

Літературознавство	Мовознавство
НАРОДНИЦТВО	
Моралізаторський пафос, повчальність	
Виховна тональність, класичні фігури	Імперативи; традиційна множина особових займенників
Україноцентричність	
Романтико-народницька ідеологія художніх текстів; нативізм	Концептосфера «Україна»; семантичні полі «народ», «доля», «свобода», «українська мова» тощо
Мовний пуризм	
Тяжіння до традиційних, старих художніх структур (бароко, бурлеск)	Відсутність запозиченої лексики, кальок варваризмів; реанімація питомо українського лексичного фонду
Табування і сакралізація	
Пафос творів про Україну, її історію, культуру, видатних представників; тематика романтичного кохання	Традиційна риторика; відсутність брутальної лексики; концепт «Кохання» заступає концепт «Тілесність»; семантичне поле «сексуальні стосунки» майже відсутнє
МОДЕРНІЗМ	
Екстравертність	
Авангардні течії в літературі, прагнення зламати старі канони	Відкритість до мовних інновацій, запозичення не тільки лексики, а й мовних тенденцій
Європоцентризм	
Європеїзм художніх студій	Переважно германські (англомовні) лексичні запозичення; концепт «Європа» розширює свої семантичні поля
Порушення табу	
Теми тілесності у художніх творах	Жаргони, сленг; семантичне поле «Секс» вживання абсолютно всіх шарів лексики
Модернізація	
Пошук нової системи художніх кодів	Оновлення лексичного складу мови шляхом реанімації репресованої лексики, введення до обігу діалектизмів, соціолектів; правописна дискусія

ПОСТМОДЕРНІЗМ	
Інтертекстуальність	
Цитатність художніх творів	Інтертекстуальність – головний принцип побудови тексту; алюзії, ремінісценції, відкриті цитати
Декодування	
Складна метафоричність, приховані смисли творів	План змісту і план вираження можуть взагалі не співвідноситись; високий ступінь імпліцитності тексту
Епатаж	
Розвиток табуованої раніше тематики творів, зокрема теми оголеності, наркоманії, алкоголізму	Брутальна, детабуована, згрубіла лексика; семантичні поля «Алкоголь», «Наркотики» тощо; номінації частин тіла і фізіологічних процесів

Детальніше про ці та решту мовних тактик народницької, модерністської та постмодерністської стратегій текстотворення йтиметься нижче.

1. 2. Розвиток ідей лінгвістичного народництва, модернізму і постмодернізму в риторичі

Мовознавче народництво, модернізм і постмодернізм, як, власне, і сучасна лінгвістика, своїм джерелом мають класичну риторичу, що й була першою наукою про текст. Філологія виникла значно пізніше, ніж греко-римське красномовство, – у часи пізньої античності й була діяльністю зі збирання й встановлення письмових пам'яток. Вона завжди мала справу з писемним текстом. Аналіз умов виникнення тексту, його входження у культуру, закономірності розуміння й тлумачення тексту – це основні завдання філології. Виходить, що філологія займається текстом і розглядає його в умовах його існування – середовищі, причому поняття «середовище» має інше значення, ніж в риторичі: якщо для риторичи середовище – це ситуація, в якій вимовляється промова, то для філології – це внутрішні закони мови. Риторика й філологія мають різні цілі й аспекти вивчення тексту: риторика переконує слухачів, і це актуалізує аспект текстопородження, філологія забезпечує розуміння тексту, тому в центрі стоїть аспект тексторозуміння.

Тож, філологія й риторика у класичний період їхнього розвитку створили підґрунтя двох методологій вивчення тексту – як ефективного мовлення (риторика) і як вихідної реальності (філологія).

Історично риторика слугувала ораторському, а не повсякденному мовленню. Переосмислення її статусу й функцій відбулося лише в другій половині ХХ століття. Чимало наукових праць присвячено вивченню становлення і розвитку риторики як науки, національної специфіки студій з красномовства, проблемам прикладної риторики [4; 71; 113; 135; 197; 211; 287].

Усім відомо, що своїм становленням класична риторика завдячує Давній Греції, де саме у V ст. до н.е. з'явився перший підручник із риторики, укладений двома греками з міста Сіракузи, імена яких не дійшли до наших днів. Кульмінацією риторичних ідей античності стали III–II ст. до н. е. – період діяльності Аристотеля, Ісократ, Діонісія Галикарнаського та багатьох інших. Початок нашої ери позначився розквітом давньоримської риторики, презентованої трактатами Цицерона, Квінтіліана та інших. Давньогрецький принцип змагальності став підґрунтям драматичних змагань. Дидаскалії (офіційні записи підсумків драматичних змагань) фіксували імена переможців. Нарешті, сократівська система філософії наполягала на наявності абсолютної істини, яка виникає при зіткненні кардинально протилежних думок та існує десь посередині. Та ж агоністика живе й у сократівському діалозі та його пізнішому жанровому перетворенні – діатрибі.

Іншим ключовим етапом розвитку красномовства стала поява софістики. Поняття *sofist* спочатку значило «здатний стати майстром» або просто «майстер». З середини V ст. до н. е. софістами почали називати вчителів, які давали платні уроки. Софістика, духовно-виховне й філософське вчення в Греції V і IV ст. до н. е., ґрунтувалося на суб'єктивізмі й запереченні об'єктивної істини. Софісти вперше систематизували поняття лінгвістики, логіки, риторики, етики, теорії державного устрою. Звернувшись до теорії мовлення, Протагор заговорив про грамотне й нормативне висловлювання думок, звідси з'явилися правила граматики й орфоєпії. Софістичне вчення було першим досвідом «вищої освіти», тобто формування особистості засобами раціоналістичного знання. Загалом софістика – дітище демократії: замість родової елітарності створювалася інша – елітарність освіченості й знання.

Проте не слід гадати, що перші риторичні починання з нуля у V ст. до н. е. До їхніх послуг була найдавніша традиція епічної та ліричної поезії, яка у своїх цілях і власних жанрах створювала взірці риторичного мистецтва. Більшість дослідників вказує на промови царів під час зборів воїнів в «Іліаді» Гомера як на ранні фіксовані прояви публічного мовлення.

У результаті демократичних перетворень в Афінах кінця V – початку IV ст. до н. е. ораторське слово перетворилося на необхідну

ланку державної системи. В античні часи риторика є продуктом демократії, оскільки потреба ефективних вербальних виступів була продиктована необхідністю вільного грека захищати себе у суді, брати участь у політичному житті поліса, громадському житті своєї країни. «Риторичні принципи – це перевдягнуті політичні принципи, а риторика – містифікована політика. Риторика як теорія ораторського мовлення є ніби сурогатом політичної теорії, керівництвом політичної боротьби [70, с. 264].

У добу еллінізму «літературний» напрям риторики витіснив «логічний» на периферію дидактичної та наукової риторики. Це було зумовлено тим, що церемоніальне, урочисте, красномовство значною мірою заступило політичне. Риторика стала частиною шкільної й університетської освіти, перетворюючись на літературну риторику. Гомілетика, вчення про християнське церковне проповідництво, то зверталася до риторики як до інструментарію складання церковних проповідей, то заперечувала її як язичницьке знання.

Після фактичного злиття риторики з поетикою у середині XVIII ст. настала «клінічна смерть» першої. Розуміння красномовства як суто теорії тропів і фігур, тобто звуження її обсягу до єдиного розділу – елокуції, перетворило функціональну в давні часи науку на орнаменталістику. Зрозуміло, що декоративна функція не відповідала ані завданням, ані практичним потребам публічних виступів.

Увесь вищеописаний історичний огляд засвідчує становлення **мовознавчого народництва**: спостереження за мовою, опис і каталогізація мовних фактів, аналіз накопиченого впродовж усього цивілізаційного досвіду мовного матеріалу, вироблення перших лінгвістичних класифікацій.

Співвідношення сил змінилося на користь «логічного» напрямку в другій половині XX ст., коли стару риторику заступила неориторика, або «нова риторика». Її творці були переважно логіками. Вони перетворили красномовство на теорію практичного дискурсу. З цього моменту починаємо говорити про **мовознавчий модернізм**.

Реанімологом риторики вважають бельгійського дослідника Х. Перельмана, який 1958 року написав у співавторстві з Л. Ольбрехтс-Титека «Трактат про аргументацію: нова риторика» [337]. Традиційна риторика (*bene dicendi scientia* «наука про гарне мовлення», за визначенням Квінтіліана), протиставлена граматиці (*recte dicendi scientia* – «науці про правильне мовлення»), поетиці й герменевтиці.

Сферою інтересів неориторики знову було оголошено ефективність впливу й переконливості мовлення та тексту. Через це неориторику інколи називають неоаристотелівським напрямом, особливо коли йдеться про неориторику Х. Перельмана й Л. Ольбрехт-Титекі.

Теорія аргументації виникла як результат розколу традиції аподиктичного картезіанського розуму. Х. Перельман писав, що його метод радикально відрізняється від способу соціальних, політичних і філософських роздумів щодо моделей, запозичених із дедуктивних і експериментальних наук. Розрив «нової риторики» з картезіанською традицією, яка панувала три століття в західній філософії, означала також поновлення античної риторики й грецької діалектики, мистецтва переконувати, вести дискусію й уміння розв'язувати складні проблеми. Для досягнення поставлених цілей необхідним став аналіз структури, функцій і меж дискурсу переконання.

Абсорбуючи найпрогресивніші досягнення різних наук (лінгвістики, логіки, психології, поетики, естетики, інформатики, культурології, соціології, менеджменту тощо), риторика перетворилася на синтетичну дисципліну з великим практичним значенням. Це новий етап розвитку красномовства, що межує з теорією комунікації та філософією. Зокрема, у США ораторське мистецтво вивчають у контексті спеціальної наукової галузі, яка має назву «Мовленнєва комунікація». Це самостійний розділ американської науки, що має відповідні навчальні заклади, наукові установи, кафедри в коледжах і університетах, власні наукові періодичні видання. Зміст американської дисципліни «Мовлення» було розширено такою тематикою, як ораторське мистецтво, усна інтерпретація літератури, дебатування та наука про театр.

Курси дебатування відповідали давньогрецькому принципу змагальності, який становив підґрунтя всього еллінського суспільства й завдяки якому з'явилася свого часу риторика. Дебатування найчастіше є змаганням двох команд, мета якого – довести або спростувати висунуту тезу. Курси інтерпретації художніх текстів відпрацьовують навички *акції* – розділу риторики, що відповідає за пластичне рішення промови. Тренування голосу, вміння триматися перед аудиторією й говорити на задану тему – ось завдання занять курсу «Театр» або «Драма». Як бачимо з назв навчальних курсів, ці підготовчі класи охоплюють доволі широкий тематичний і практичний діапазон.

Мовознавчий модернізм виводить науку про красиве говоріння на новий щабель, перетворюючи її на науку про ефективне говоріння. Прагматичний компонент, завжди наявний в риторичі, стає головною метою створення тексту: текст будують для реалізації конкретного комунікативного завдання – вплинути на світогляд, переконання, емоції та вчинки слухача. Для успішного розв'язання поставленої задачі мовець мусить не просто використовувати мовні засоби, а

вдаватися до інформаційних запозичень з інших наук – знань про психіку й психологію людини, про закони соціальної взаємодії тощо.

Функціонування терміна *риторика* у сучасних наукових текстах залежить від розуміння змістової наповненості цього поняття й усвідомлення її прикладного значення. Розуміючи риторику як філологічну дисципліну, про неї говорять як про певний аспект лінгвістики, що досліджує прозаїчний прикрашений дискурс, художню промову й правила її побудови. Якщо поетика вивчає поетичне мовлення, граматики – природне мовлення, а герменевтика має справу з розумінням тексту, риторична наука інтегрує майже всі гуманітарні знання, демонструючи свою всеохопність і поліфункціональність.

Риторика – фундаментальна дисципліна. Від інших мовознавчих галузей відрізняється тим, що вивчає мовлення не з метою виявити структурні й функціональні особливості та описати їх, а зосереджує увагу на передбаченні, прогнозуванні та моделюванні результатів його використання.

Сьогодні, коли говорять про красномовство, часто йдеться про дискурсивну риторику. Дискурс – це не просто мовлення, а мовлення як соціальна дія, тобто взаємодія між мовцями. Під дискурсом розуміють звичайну мовленнєву практику. Риторика нині – не просто красномовство, а наука про мовленнєву доцільність, тобто про свідоме мовлення, усвідомлене говоріння, правильне мовотворення. Наразі панують такі визначення риторики: мистецтво правильного мовлення з метою переконання; наука про способи переконання, різноманітні форми переважно мовного впливу на аудиторію, що здійснюється з урахуванням особливостей останньої та з метою отримання бажаного ефекту; наука про умови й форми ефективної комунікації; комунікація переконання; наука мовленнєвих дій.

Окрім експресивних і емотивних дискурсів, математичних дедукцій та теорій, що можна перевірити емпірично, є сфера аргументів, які, не маючи доказової сили, все-таки зорієнтовані на те, щоб переконати в істинності певної тези. Йдеться про три основні категорії риторики: *логос*, *етос* і *пафос*.

Традиційним є розподіл риторики на загальну й конкретну. Загальна риторика є наукою про універсальні принципи й правила побудови хорошої промови, що не залежать від конкретної галузі мовленнєвої комунікації. Конкретна риторика розглядає особливості окремих видів мовленнєвої комунікації у зв'язку з умовами спілкування, функціями промови та сферами діяльності людини.

Зберігся поділ на теоретичну, прикладну і тематичну риторику. Теоретична риторика розробляє наукове дослідження правил побудови

якісної промови, а прикладна вживає сформульовані закономірності й правила, а також використовує найкращі взірці промов у практиці навчання риторики. Тематична риторика розглядає об'єднання різних видів словесності навколо однієї важливої теми, наприклад, виборів президента. Тематична риторика надзвичайно популярна в Сполучених Штатах Америки.

Одним із найпоширеніших різновидів комунікативного критицизму в сучасних американських дослідженнях є риторичний критицизм, який аналізує залежність між текстом і соціально-історичними, культурними контекстами, у яких він породжується, досліджує суспільну систему, яка продукує певні типи риторик, вивчає будову, змістове наповнення, ефективність і стильові переваги аргументативних повідомлень тощо.

Мовний модернізм у риторичі має кілька векторів, про які говорить М. Парасуцька [222].

Історичний критицизм аналізує риторичні стратегії та сценарії суспільно-політичних подій, поглиблено вивчаючи історичні контексти. Формами дослідження є аналіз усних історій; дослідження випадків; біографічні дослідження; дослідження соціальних рухів тощо.

Жанровий критицизм досліджує історичні та прагматичні форми риторичної комунікації, застосовуючи різні критерії оцінки риторичної досконалості й ефекту впливу залежно від подієвої специфіки та жанру матеріалу. Класифікація персуазивних повідомлень спирається на античну жанрову традицію [222]:

- форенсис – жанри ораторського мистецтва, які стосуються подій минулого у зв'язку з питаннями легітимності та справедливості;
- деліберативні повідомлення – присвячені питанням майбутнього, звернені до проблем планування устрою суспільства;
- епідейктичні жанри – церемоніальна комунікація, парадні, урочисті промови;
- апологетика – презентація чи публічний захист особи;
- ведення кампанії – персуазивна комунікація, спрямована на підтримку політичного кандидата чи політичної ініціативи;
- ієреміада – форма тиску на групу з метою вплинути на її поведінку, політику, зміну курсу.

Феміністичний критицизм – аналіз, сфокусований на дискурсних репрезентаціях, стратегіях формування рольових ідентифікацій. Зокрема, представники цього напрямку стверджують, що концепції чоловічого і жіночого образу формуються під впливом своєрідної риторики, яка задає вихідні настанови фемінності й маскулітності.

Усі ці вектори розвитку новітньої риторики засвідчують активність модернізму у сучасному мовознавстві.

Мовознавчий постмодернізм постав завдяки розвиткові провідної риторичної категорії, якою є *етос*, що із засобу формування довіри й позитивного ставлення слухачів до пропонованої інформації перетворився на цілу науку, яка вивчає засоби реагування на вимоги цільової аудиторії. Ця наука – *іміджелогія*. Імідж становить достатньо складний феномен, у якому переплетені абсолютно різнорідні фактори. І всіх їх слід брати до уваги, оскільки сприйняття людини також іде через багато каналів, і за кожним напрямком треба вести певну роботу. Головним для іміджу є комунікативний компонент. Імідж – інструмент спілкування з масовою свідомістю. Саме тому він наче уторовано є образом людини, даючи підказки масовій свідомості, скеровуючи її у ті точки, які найбільш значимі для неї. Керування іміджем можна представити як інтенсивне введення інформації з прогнозованою реакцією на неї.

Риторичний постмодернізм вивів красномовство, власне лінгвістичну дисципліну, за коло мовознавчих наук, зробивши її підґрунтям для нової дисципліни про вплив на свідомість і підсвідомість реципієнта шляхом задіяння різних вербальних і невербальних каналів.

Зараз риторика має справу не з окремим монологом перед пасивною аудиторією, а з взаємодією між мовцями, усвідомленим і свідомим дискурсом. Спілкування відбувається у тривимірному просторі: пропонент – опонент – аудиторія, де кожен з учасників має власну позицію з обговорюваного питання й прагнення переконати в його істинності, слушності.

Отже, риторика, теорія аргументації та прагматика є трьома науками про мовленнєвий вплив на людину, і риторика – найдавніша з них. Красномовство в класичному розумінні пропонувало найбільш ефективні формули мовленнєвого впливу, в яких були зацікавлені як античність (що спричиняє появу ораторського мистецтва), так і середні віки (що спричиняє появу науки про будову проповіді – гомілетики).

Риторика мала справу, говорячи сучасними термінами, з породженням мовлення, спершу тільки усного. Для розв'язання цієї мети античні мислителі створили риторичний канон, тобто елементи мовлення, етапи підготовки усного виступу, програму дій. Перший – інвенція: формулювання теми й мети промови, відбір аргументів, емоційних відсилань. Диспозиція – розташування відібраного, теорія композиції тексту. Елокуція – вербальна реалізація відібраного, аж до фонетичного рівня. Акція – процес вимовляння, пластичне рішення виступу, застосування невербальних каналів комунікації, підґрунтя сучасної іміджелогії. Меморія – тренування пам'яті.

Різні історичні періоди по-різному інтерпретують орієнтацію на адресата, що її задавала риторика. «Сильна залежність від адресата чітко

Народництво, модернізм і постмодернізм у лінгвістиці

обмежувала барочний «індивідуалізм» від виявлення особистісного начала в більш пізній час (наприклад, у романтиків)», – пише О. Захарова в книзі «Риторика й західноєвропейська музика XVII – першої половини XVIII ст.». – «Головна мета такого «індивідуалізму» – максимальний вплив на адресата, далекий від самовираження. Саме сила впливу стає тут своєрідним вимірювачем особистісного начала» [167].

Виникає особистість із правом на автономну поведінку, і виникає нова риторика. Красномовство – винахід колективної особистості. Б. Яворський зазначає: «Усякий риторичний процес мислення виходить із задалегідь даної, зафіксованої як мотив і як мета й, відповідно, ідеологічно нерухомої, такої, що не підлягає розвитку, тези. За риторичності неможливим є введення і нових, таких, що розумно впливають із зіставлення ритмічних схем, оскільки це порушило б «визначену гармонію» [312, с. 104].

Отже, риторика мала три етапи свого розвитку:

Етап народництва:
зародження класичної риторики у 5 ст. до н.е. → софістика → демократична антична риторика → літературність елліністичного красномовства → злиття риторики з поетикою у середині 18 ст.
Етап модернізму:
друга половина 20 ст. – зародження неориторики → теорія аргументації → суспільна галузь «Мовленнєва комунікація» → дискурсивна риторика → риторичний критицизм
Етап постмодернізму:
іміджологія як розвиток риторичної категорії <i>етосу</i> → невербальні техніки аналізу співрозмовника, екстралінгвістична комунікація → нейролінгвістичне програмування

На прикладі еволюції риторичної думки можна простежити виникнення й розвиток трьох мовних парадигм – народництва, модернізму і постмодернізму – коли народництво становить класичну риторіку і класичну філологію, модернізм продукує загальногуманітарні наукові напрями, що стоять на стикові дисциплін, а постмодернізм виводить лінгвістичне знання далеко за межі мови, створюючи нові культурно-наукові практики, що згодом можуть бути оформлені в окремі науки.

1. 3. Народництво, модернізм і постмодернізм у лінгвістиці тексту

Створюючи концепцію трьох стратегій текстотворення – народництва, модернізму і постмодернізму – говоримо у контексті науки про текст, тобто лінгвістики тексту. Розглянувши деякі аспекти історії виник-

нення й розвитку цього напрямку, можемо простежити й зародження та еволюцію ідеї стратегій текстотворення в мовознавстві: рух від загалом народницької риторики через модерністську лінгвістику тексту до новітніх постмодерністських прикладних лінгвістичних учень.

Як відомо, у 60–70-х рр. ХХ ст. відбулася переорієнтація лінгвістичних досліджень. Із розширенням меж наукового опису мовних явищ зароджується новий напрям у традиційному мовознавстві – лінгвістика тексту. Після десятиліть пильного вивчення основних одиниць усіх мовних рівнів лінгвісти стикнулися з новою галуззю наукового інтересу. Вони вийшли за межі окремого речення як найвищої на той час мовної одиниці та побачили цілий світ змістових зв'язків і структурних сплелень цілого мовленнєвого твору. Так комунікативний напрям у мовознавстві постав із комунікативного синтаксису (або «актуального синтаксису»). Засновником напрямку вважають чеського лінгвіста, першого президента Празького лінгвістичного гуртка В. Матезіуса [194].

Зачинателем лінгвістики називають З. Харріса, який видав 1952 року програмну для цього лінгвістичного напрямку працю «Аналіз дискурсу» [341], ввівши до мовознавчого наукового обігу й сам термін *дискурс*, і методологію його аналізу, щоправда запозичивши методичні прийоми, раніше застосовувані до аналізу нижчих рівнів мови, – сегментацію, класифікацію, дистрибуцію тощо. Таким чином він продемонстрував один із можливих шляхів аналізу текстової структури й виявлення ролі окремого елемента в цій структурі. Метод З. Харріса не спирається на семантику, лише виявляє структурні особливості тексту. Головна заслуга цього вченого в тім, що він зруйнував межі граматики речення й вивів її на рівень тексту.

Статус лінгвістики тексту й досі лишається дискусійним. Її розглядають і як окрему лінгвістичну дисципліну, і як один із напрямів традиційного мовознавства. Не доходять згоди дослідники й щодо одиниці лінгвістики тексту – *тексту* – чи є він таким же повноцінним мовним знаком, як фонема, морфема, лексема чи речення. Український мовознавець А. Загнітко зазначає, що тривалий час найвищою синтаксичною одиницею вважали речення, проте такий підхід не забезпечував ані повного теоретичного, ані практичного результату аналізу процесу мовного спілкування, не сприяв виконанню практичних завдань підвищення культури мовлення. «Останнім часом усе більше ваги набуває дослідження цілісного мовлення як окремої синтаксичної одиниці... Рівень тексту у зв'язку із цим визнається найвищим ярусом синтаксису і всієї мовної системи. Виникла нова галузь мовознавства – лінгвістика тексту, яка набуває все більшого

розвитку і розгалуження» [110, с. 744]. Однак те, на чому сходяться всі, хто розробляє цю проблематику, – лінгвістика тексту сьогодні має міждисциплінарний характер.

Ця міжпредметність як характерна риса дає підстави говорити про лінгвістики тексту як про мовознавчий модернізм.

Модерністський характер лінгвістики тексту виявлено в таких актуальних завданнях, що їх формулює дослідниця З. Тураєва: [279]:

- вивчення тексту як системи вищого рангу, основними ознаками якої є цілісність і зв'язність. Розв'язання цієї задачі передбачає визнання того принципового положення, що текст є певною складною мовленнєвою єдністю, структурно-семантичним утворенням, яке відрізняється від простої послідовності речень. Ця єдність, об'єднана комунікативною цілісністю, смисловою завершеністю, логічними, граматичними та семантичними зв'язками. Найбільш перспективним напрямком наукового пошуку в цій галузі визнають вивчення зв'язків між поверхневою та глибинною структурами тексту;

- вивчення одиниць, що утворюють текст. Характеристика одиниць членування тексту раціональна лише тоді, коли одиниці відрізняються не просто обсягом, а й особливими якостями, що не зводяться до простої суми елементів, які в неї входять. Такими одиницями в лінгвістиці тексту є складне синтаксичне ціле чи надфразова єдність. У такий спосіб розширюються межі синтаксичної теорії, оскільки в неї вводять одиницю, більшу за своїми параметрами, ніж речення;

- вияв особливих тестових категорій. Визначення кола спеціальних текстових понять, особливих текстових категорій становить предмет новітньої лінгвістики тексту. Йдеться, зокрема, про проспекцію та ретроспекцію у тексті;

- визначення якісної самобутності функціонування мовних одиниць різних рівнів під впливом тексту в результаті їхньої інтеграції в ньому. Однією з особливостей тексту як структурно-семантичної єдності визнають здатність впливати на мовні одиниці, що входять до його складу. Під впливом тексту в елементах, що його утворюють, реалізуються нові, додаткові значення. Ці потенційні значення були притаманні певному елементові як одиниці мовної системи й актуалізувалися під впливом тексту, тобто перейшли з прихованого, латентного, стану у відкритий стан. Можливо, ці нові значення з'явилися вперше в результаті взаємодії конкретної одиниці з контекстом;

- вивчення міжфразових зв'язків і відношень. Розгляд структурних, семантичних та інших засобів зв'язку між компонентами тексту сприяє розвиткові синтаксису складних мовленнєвих структур. Нерідко актуалізація зв'язків між складними цілісними реченнями прихована від

безпосереднього спостереження, і для їхнього виявлення необхідним є глибоке проникнення углиб тексту.

Опертя на структуралізм як головний принцип лінгвістичного дослідження дозволяє кваліфікувати лінгвістику тексту загалом як напрям, що входить до парадигми лінгвістичного модернізму.

Побудова типології текстів за комунікативними параметрами й співвіднесеними з ними лінгвістичними ознаками – інше важливе завдання сучасної лінгвістики тексту. Типологічні дослідження тексту пов'язані з великими труднощами через безкінечну варіативність самого об'єкта аналізу. Тим не менше, дослідження комунікативних, структурних і семантичних особливостей текстів дозволяє визначити певні класифікаційні параметри, що відокремлюють різні групи текстів.

За основу класифікацій текстів часто беруть екстралінгвістичні фактори, що розглядаються в сумі з власне лінгвістичними. Часто підрунтям таких класифікацій є функції мови. Інший дефініційний чинник – сфера спілкування, ті комунікативні обставини, що диктують добір мовленнєвих засобів. Сфера спілкування є базисом дефініції функціонального стилю мови. Такий спосіб укладання текстових таксономій виявляє постмодерністські прояви в лінгвістиці тексту, що виводять мовний об'єкт дослідження за межі власне мови, пов'язуючи його з екстралінгвістичними чинниками.

Нині в лінгвістиці для характеристики стійких текстових форм і конкретної реалізації певної форми в мовленні вживають терміни *тип тексту* [textsorte] та *екземпляр тексту* [textexemplar]. Під типом тексту при цьому розуміють форму тексту, в якій реалізується комунікативний намір мовця і яка будується за певними правилами й нормами. Тож кожен конкретний текст [textexemplar] поряд із фонетичними, лексичними, морфологічними й синтаксичними особливостями своєї структури має також специфічні для цього типу мовленнєвих творів текстові ознаки [textsorte]. Тип тексту – це феномен, інтуїтивно знайомий носіям певної мови. Вони в змозі ідентифікувати різні типи тексту, виявляти й застосовувати на практиці правила, що їх покладено в основу типології текстів. Отже, завданням лінгвіста в цьому разі є всього лише експлікувати інтуїтивне розуміння кожним індивідом типу тексту. Х. Вайнрих вважає, що поряд із традиційним літературознавством цю проблему має розробляти нова наукова дисципліна – *лінгвістика типів тексту* [34]. Це твердження Х. Вайнріха, очевидно, впливає із різного методологічного інструментарію, наявного в мовознавстві й літературознавстві, з різних цілей, які перед собою ставлять обидві філологічні науки, що зрештою дасть змогу отримати якнайповнішу картину всього асортименту типів текстів.

Розглянемо кілька підходів до способів визначення текстів.

Деякі автори пропонують розглядати типи текстів відповідно до їхнього функціонального призначення. Так, В. Хайнеманн і Д. Фівегер [350] вважають текстові функції першою ланкою в багаторівневій системі знань комунікантів про характерні риси окремих типів текстів. Для визначення переліку текстових функцій німецькі вчені ставлять передовсім питання про те, до яких наслідків може призвести вживання певного тексту в акті комунікації, в інтеракції.

Відповідно до цього вони виокремлюють чотири основні функції: функція самовираження (мовець розвантажує свою нервову систему, вимовляючи текст); контактна функція (мовець встановлює й підтримує контакт із партнерами); функція інформування (отримує чи передає певну інформацію); функція управління, регуляції (спонукає співрозмовника зробити щось). Зрозуміло, що ці функції не ізолювані: регулятивні тексти одночасно можуть передавати інформацію, інформативні тексти також передбачають встановлення контакту між спілкувальниками, а для встановлення й підтримки контакту необхідна здатність партнерів з комунікації до самовираження. Говорять дослідники й про естетичну функцію (тексти можуть зчиняти естетичний вплив на слухача).

Усі перелічені функції регулюють взаємодію тексту й мовця: впливи текстів на емоційний стан, волю, комунікативні дії індивідів. Йдеться знову про постмодерністський вихід лінгвістики за межі мови у сфери ментальності, психіки й соціуму.

Німецький мовознавець В. Хайнеманн виводить три підходи до розгляду центрального поняття лінгвістики тексту – *тексту*. Перший з них – синтаксичний підхід до опису, коли методи «граматики речення» певним чином застосовують і до тексту. Основна мета цього підходу – виявити структурні особливості тексту, способи поєднання складників між собою тощо. Другий підхід – семантика тексту, виявлення «глибинних», змістових відношень у тексті. Третій підхід – комунікативно-прагматичний, в основі якого покладено не граматичну будову чи семантичні властивості тексту, а практичну діяльність. Текст розглядають як комунікативну одиницю, мовні засоби – це лише інструментарій досягнення намірів мовця. Усі три підходи не виключають одне одного й не суперечать одне одному, просто виявляють різні аспекти вивчення тексту. Водночас ці три підходи корелюють з поняттями народництво і модернізм:

синтаксичний підхід = народництво
семантика тексту, комунікативно-прагматичний підхід = модернізм.

Про смислову, комунікативну й структурну цілісність тексту говорить і О. Москальська. Вона розглядає передовсім мікротекст («сверхфразовое единство»), який визначає як спеціальним чином організований закритий ланцюг речень, що становить єдиний вислів [205].

Крім когнітивних, комунікативних і психолінгвістичних поглядів на текст, у науці про мову наявні й суто структуралістські. Так, Я. Петефі [285] пише про існування двох протилежних підходів до наукового вивчення тексту. Представники першого розглядають текст як одиницю, що ідентична реченню, тільки більшу за обсягом, а прибічники іншого напряму надають перевагу комунікативно-прагматичному трактуванню цього поняття, згідно з яким текст розглядають як одиницю, що задовольняє певні очікування партнера. Розглядаючи перспективи лінгвістики, Я. Петефі вказує на нагальну потребу замінити речення як центральне поняття синтаксису на текст, а також наполягає на доповненні традиційного синтаксичного опису мовних явищ також семантичним і прагматичним аналізом.

Два основні напрями лінгвістичного аналізу тексту виділяє К. Бринкер [327]. Перший напрям – розширення традиційної ієрархії мовних одиниць. Мовна система регулює не тільки процеси створення слів і речень, але й формування тексту. Однак кількісне збільшення традиційного ланцюга мовних одиниць не призводить до якісної зміни методики дослідження. Другий напрям, який К. Бринкер називає комунікативно-зорієнтованою лінгвістикою тексту, зародився на початку 70-х років ХХ ст. Представники його звертають увагу на недостатність опису тексту як ізольованого статичного об'єкта. На їхню думку, тексти є невід'ємною частиною комунікативної ситуації, вони завжди включені у конкретний комунікативний процес, у якому мовець і слухач (відповідно – автор і читач) разом зі своїми соціальними й ситуативними характеристиками є найважливішими чинниками. Цей напрям лінгвістики тексту вийшов із прагматики. Текст розуміють не просто як граматично пов'язану послідовність речень, а як комплексну мовленнєву дію, за допомогою якої мовець намагається встановити певні комунікативні зв'язки зі слухачем. Характер дії надає текстові комунікативна функція, тому лінгвістика тексту передовсім має займатися вивченням функціонального спрямування тексту.

Спільною рисою для концепцій В. Хайнеманн, Я. Петефі й К. Бринкера є розуміння того, що прагматичний аспект досліджень виходить на передній план. Лінгвістика стає все більше прагматично зорієнтованою. Саме тому комунікативно-прагматичний підхід до описів тексту вони визначають провідним. Так, наприклад, і Г. Колшанський вважає, що прагматичний фактор пронизує всю мовленнєву діяльність людини [146].

Оригінальну модерністську класифікацію пропонує К. Гаузенбляз [55]. Він застосовує обмежену кількість факторів, релевантних для певної текстової структури. При цьому він вдається до раніше не вживаних параметрів.

За простотою / складністю структури тексту цілого мовленнєвого твору визначає такі мовленнєві твори: 1) мовленнєвий твір, що містить один-єдиний текст із одним-єдиним смислом (ділові листи, заяви, повідомлення про події тощо); 2) мовленнєвий твір містить один-єдиний текст, який має, однак, неоднозначне значення (поезія, художня проза, жарти – вислови, в яких «між рядків» можна прочитати оцінку, відмінну від висловленої номінально, тобто іронію, алегорії тощо); 3) мовленнєвий твір складається з одного тексту, в який, проте, вставлено уривок з іншого мовленнєвого твору (чи навіть цілий мовленнєвий твір), який стає частиною тексту, але продовжує вирізнятися з нього (цитати, пряма мова тощо); 4) текст оповіді, особливо текст художньої прози з прямою мовою, набуває іншого характеру, якщо сигнали, що вказують на належність окремих частин тексту різним суб'єктам, стають неясними й двозначними, такий мовленнєвий твір наближається до однорідного мовленнєвого твору; 5) діалогічний твір також вважає таким, що складається з одного тексту, хоча, звісно, неоднорідним і розділеним на мовленнєві твори двох чи більше активних учасників діалогу, що чергуються, діалог розгортається як єдиний текст; 6) інші мовленнєві твори зі складною текстовою структурою (наприклад, газетна стаття, яку можна читати у два способи: наскрізно або швидко, лише заголовки, підзаголовки, абзаци, надруковані погрубленням; тексти на афішах тощо); 7) мовленнєвий твір, що містить два й більше тексти, із співвідношенням: основний текст / допоміжний текст; явний текст / прихований текст (технічні статті зі зносками внизу сторінки чи в кінці статті); 8) мовленнєві твори, в яких два чи більше тексти ніби переплітаються (анаграма в афіші, зашифровані тексти у військових повідомленнях, інтимні щоденникові записи, мелодекламація, багатоголосний спів тощо).

За критерієм вільні / залежні мовленнєві твори К. Гаузенбляз визначає: 1) мовленнєві твори (відносно) незалежні, самодостатні (усні виступи, в яких відсутні жести, міміка, тільки мовні звукові засоби – це радіопередачі, телефонні розмови тощо; серед письмових – ті, зміст яких виражено суто мовними графічними засобами, без малюнків, ілюстрацій, фотографій); 2) мовленнєві твори, (відносно) незалежні від ситуації, що включають як лінгвістичні засоби, так і нелінгвістичні; 3) мовленнєві твори, тісно пов'язані з ситуацією, що виражається в

лексико-граматичний неповноті реплік і в використанні одиниць, семантично зумовлених ситуацією: особових, вказівних, відносних і присвійних займенників, темпоральних і просторових прислівників тощо.

І третій критерій, за К. Гаузенблазом [55], – це перервність / безперервність мовленнєвих творів. Перервність може бути кількох типів: 1) деякі усні маніфестації, утворені з не вповні зв'язних (або ж незв'язних) елементів, – це радіорепортаж про спортивні змагання, в момент небезпеки, під час сильного збудження тощо; 2) серед писемних маніфестацій як приклад перервних мовознавець називає замітки, чернетки, написані тезово, відомості, призначені передовсім тільки для користування самим автором; 3) усі види списків, словники, практичні довідники словарного типу тощо; 4) самостійний тип, що отримав велике поширення в наш час, становлять мовленнєві твори, що виникають під час заповнення анкет і бланків; графічна впорядкованість даних заміняє ідентифікацію та поєднання слів, причому ступінь словесного вираження зведено до мінімуму; 5) перервність може виникнути навіть у мовленнєвій поведінці, що має якості безперервної, через зовнішні чи випадкові причини. Особливий тип перервності – публікація художніх творів окремими випусками.

Третій критерій вважаємо цілком народницьким. Погляд на тексти як на лінійну цілісну структуру відбиває традиційний підхід до розуміння тексту, що складається з дрібніших елементів – речень.

За концепцією Е. Косеріу, в лінгвістиці наявні лише дві можливості аналізу тексту й відповідно дві лінгвістики тексту [319]. Об'єктом першої лінгвістики, «власне лінгвістики тексту», є тексти на автономному рівні мовних явищ поза будь-яким розрізненням окремих мов. Іншу лінгвістику Е. Косеріу називає «граматикою тексту», або «надфразовою граматикою», оскільки її метою є аналіз специфічних явищ в межах окремих мов. Як бачимо, такий погляд перегукується з ідеями В. Гумбольдта й традиційним поділом на загальне та конкретне мовознавство і є виявом лінгвістичного народництва.

Однією з найбільш відомих теорій опису загальних властивостей тексту є теорія Р.-А. де Богранда й В. Дресслера про сім так званих критеріїв текстуальності [318]. Під текстуальністю вчені розуміють сукупність властивостей (ознак, параметрів), які притаманні тексту. Вони визнають такі властивості: 1) *когезія* [Kohäsion] – граматична організація тексту, способи співвіднесення компонентів між собою й організації поверхневої структури тексту, це преференціальні відношення, що криються у простих граматичних залежностях (порядок слів, сурядні способи зв'язку, часові форми дієслова тощо), тобто співвіднесеність мовних засобів з об'єктами дійсності, це вже сфера

семантики й прагматики; когезію і когерентність автори бачать як єдине ціле; 2) *когерентність* [Kohärenz] – це безперервність змісту, когнітивні зв'язки у тексті, коли виробник тексту й реципієнт намагаються встановити зв'язок між окремими компонентами тексту навіть тоді, коли цей зв'язок не марковано граматичними засобами; 3) *інтенціональність* [Intentionalität] – це намір мовця побудувати зв'язний і змістовний текст, який слугує певній меті; 4) *прийнятність* [Akzeptabilität] – це очікування реципієнта отримати зв'язний і змістовний текст, який є для нього потрібним і значимим; 5) *інформативність* [Informativität] – міра новизни й неочікуваності для реципієнта пропонованих текстових елементів; 6) *ситуативність* [Situationalität] – фактори, що роблять текст релевантним для актуальної чи реконструйованої комунікативної ситуації; 7) *інтертекстуальність* [Intertextualität] – це, по-перше, співвіднесеність окремого екземпляра тексту з певним типом тексту, а, по-друге, його співвіднесеність з іншими текстами.

Враховуючи лінгвістичні й екстралінгвістичні параметри, кваліфікуємо концепцію Р.-А. де Богранда й В. Дресслера як постмодерністську мовознавчу модель, оскільки вона вивчає текст з позиції позамовних чинників.

Власний варіант функціонування мови пропонує К. Бюлер [33]. Малюючи модель органону, він виділяє три функції мовних знаків: 1) репрезентативну, тобто функцію представлення справ, подій, предметів тощо; 2) експресивну, тобто функцію вираження внутрішнього стану, емоцій і позицій мовця; 3) апелятивну, тобто коли відправник звертається до реципієнта і спонукає його до певних реакцій. Провідну роль відводить репрезентативній функції. Концепція К. Бюлера отримала подальший розвиток у працях інших мовознавців. Зокрема, Я. Мукаржовський розширив класифікацію, додавши четверту функцію – поетичну, або естетичну. Ця функція полягає у здатності знака зосереджувати увагу на собі самому, а не на змісті повідомлення.

Не можемо обійти увагою й ілокутивні класи Дж. Серля, говорячи про функції тексту [237]. Як відомо, він виокремлює: 1) *репрезентативи*, які презентують (істинно чи хибно) стан справ (діагноз, констатація, опис, повідомлення, твердження); 2) *директиви* – мовленнєві акти, що спонукають співрозмовника до якоїсь дії (наказ, прохання, розпорядження, рекомендація, порада, вказівка тощо); 3) *комісиви* – мовленнєві акти, в яких мовець зобов'язується вчинити щось у майбутньому, дотримуватися певних правил поведінки (гарантійний лист, договір, клятва, обіцянка, парі тощо); 4) *експресиви* – вираження психічного ставлення мовця до предметів і ситуацій (подяка,

вибачення, привітання, вітання, співчуття тощо); 5) *декларативи* – мовленнєві акти, успішне виконання яких тягне за собою зміну статусу чи положення об'єктів, про які йдеться (напр.: «Оголошую вас чоловіком і дружиною», «Призначаю Вас...»). К. Бринкер спирається на класифікацію Дж. Серля, доповнюючи її іншими функціями, зокрема інформативною, контактною та функцією взяття зобов'язаностей [327].

Неможна оминати в розмові про текст і комунікативну лінгвістику.

Комунікативна лінгвістика – ще одна інтеграційна ланка мовознавства, що абсорбує не лише лінгвістичні знання, а й філософську теорію пізнання, аналітичну й комунікативну філософію, логіку, семіотику, соціологію, теорію комунікативних систем, інформатику, кібернетику, психологію, етнологію, культурологію, етнографію, когнітологію, риторику, теорію штучного інтелекту тощо. Як лінгвістична дисципліна вона взаємодіє з традиційним мовознавством, постійно звертаючись до фонетики, граматики, стилістики, лексикології тощо. Дуже часто комунікативна лінгвістика взаємодіє з іншими лінгвістичними напрямками, що також мають порубіжний з іншими науками характер, – теорією мовленнєвої діяльності, етнопсихолінгвістикою, структурною і прикладною лінгвістикою, лінгвокогнітологією, інженерною лінгвістикою, соціолінгвістикою тощо. Засновниками теорії мовленнєвого спілкування були Л. Виготський, О. Леонт'єв, О. Лурія, Т. Рябова та інші.

Проблематика комунікативної лінгвістики охоплює ціле коло питань: загальні закони комунікації, вплив на спілкування різного роду соціальних і культурних обставин, структура мовного коду в дії, взаємодія лінгвістичних і екстралінгвістичних засобів спілкування, кореляція мовного коду й ситуативних позамовних чинників, етапи й закономірності породження і сприйняття мови, причини комунікативних невдач, методи вивчення мови й інших семіотичних систем у процесах комунікації тощо. Усі ці напрями об'єднує прагматика, що ставить акцент на соціально-психологічних факторах уживання мови, центральним поняттям якої є дискурс, що відбиває динамічний підхід до мови.

Усю теорію мовленнєвої діяльності можна, фактично, звести до психолінгвістики, що вивчає психофізіологічні чинники породження та сприйняття мовлення, і комунікативної лінгвістики, яка досліджує психосоціальні умови спілкування. Отже, два компоненти – психологічний і соціальний – складають змістове наповнення вчення про вербальне спілкування людей. Комунікативна лінгвістика належить до постмодерністського сектору сучасного мовознавства.

Когнітивне, соціальне й культурне дослідження мови і комунікації сьогодні об'єднане терміном *прагматика*. Інколи прагматику розуміють значно вужче – як вивчення функціонування мовних знаків у мовленні та з'ясування зв'язку між мовленнєвим актом і значенням мовних знаків. Підґрунтям прагматики були семіотичні ідеї, теорія мовленнєвих актів, логіка мовленнєвого спілкування (теорія П. Грайса), теорія мовленнєвих ритуалів, стратегій у діалозі тощо, що їх досліджував Е. Гоффман.

Спершу виникла лінгвістична теорія ввічливості, засновниками якої вважають П. Браун і С. Левінсона [151, с. 295]. Нині прагматика нерозривно пов'язана з лексичною семантикою. Значення багатьох слів не можна витлумачити правильно без урахування прагматичних факторів, тобто позамовних ситуацій спілкування. Такий симбіоз внутрішньомовних і позамовних складників аналізу відносить прагматику до мовознавчого модернізму.

Отже, лінгвістика тексту напрацювала вже чимало теорій та класифікацій, що описують і систематизують знання про будову текстів, їхнє функціональне призначення, сферу використання тощо. Усі напрацьовані спостереження за мовою та результати лінгвістичних дослідів сукупно можна кваліфікувати як такі, що належать переважно до парадигми модернізму, частково – до народництва та пост-модернізму.

Народницька лінгвістика тексту оперує термінами і поняттями класичного мовознавства, розглядає текст як ієрархічну мовну структуру, говорить про мову в межах мови.

Модерністська лінгвістика тексту розширює поняття текст зв'язками з іншими немовознавчими поняттями, має міждисциплінарний характер, говорить про мову в межах гуманітарних, соціальних, психологічних наук.

Лінгвістичний постмодернізм становить можливу перспективу лінгвістики тексту, якщо почнуть з'являтися типології текстів, ґрунтовані передовсім на екстралінгвістичних факторах, а потім вже – мовних. Таким теоретичним базисом може стати, зокрема, нейролінгвістичне програмування.

І. 4. Народництво, модернізм і постмодернізм у дослідженні концептів

Одним із напрямів мовознавчої науки, що нині панує в українському і світовому мовознавстві, є когнітивна лінгвістика. Теми, присвячені вивченню різноманітних концептів, усе частіше привертають увагу дослідників. Проте, незважаючи на бурхливий процес теоріє-

творення з названої проблематики, й досі лишається дискусійним як саме поняття «лінгвістичний концепт», так і методологічна база таких досліджень. Когнітивна лінгвістика відбиває розвиток ідей лінгвістичного народництва, модернізму та постмодернізму на сучасному етапі. Вважаємо, на прикладі становлення та розвитку цього мовознавчого напрямку можна простежити рух народницької, модерністської і постмодерністської стратегій текстотворення в науці про мову.

Термін *когнітивна лінгвістика* вживають на позначення групи теоретичних підходів, які на загал сумісні одне з одним і поділяють основні принципи, наприклад, щодо розуміння мови як обов'язкового елементу пізнання.

Зародження нового наукового напрямку – завжди явище модерне, оскільки імпіментує новаторські ідеї, вводить в обіг нові терміни, запроваджує методи й прийоми, яких до цього часу не використовували. Виникнення когнітивної лінгвістики пов'язують із симпозиумом у Дуйсбургу, організованим Р. Дирвенем (Дуйсбурзький університет, Німеччина) навесні 1989 р. Саме на цій конференції було засновано журнал «Когнітивна лінгвістика», який згодом став одним із провідних зарубіжних лінгвістичних видань. Поява когнітивної лінгвістики була реакцією на зневажання семантики в лінгвістичних теоріях, які панували в Північній Америці в 70-х роках ХХ ст. Тому семантика відіграє неабияку роль у дослідженнях із когнітивної лінгвістики й розглядається в ній як провідна сила у вживанні мови. Йдеться про зсув наукової парадигми від підходу, що ґрунтується на математичному погляді на мову як формальну систему, до менш формального підходу, за якого мова розглядається як біологічна система [249, с. 344]. Д. Лакофф, наприклад, експліцитно заявляє, що *когнітивне зобов'язання* [cognitive commitment], яке є узгодженням пояснення людської мови з тим, що відомо про розум і мозок як з інших дисциплін, так і з лінгвістики, є важливою частиною його плану наукової роботи [330, с.40].

Становлення когнітивної лінгвістики відбувалося в результаті взаємодії кількох джерел. Першим із них є *когнітивна наука* [cognitive science], або *когнітологія*, предметом якої є вивчення будови й функціонування людських знань. Когнітологія сформувалася внаслідок розвитку такого інженерного напрямку, як штучний інтелект. Когнітивна наука послуговується поняттями інформації і структур знання, обробки інформації та її збереження у пам'яті, репрезентації інформації у свідомості людини й мовних формах. Усі вони запозичені з теорії інформації.

Другим джерелом формування когнітивної лінгвістики слід назвати когнітивну психологію, яка постала на базисі психолінгвістики. У

когнітивну лінгвістику впроваджено поняття концептуальної та когнітивної моделі, оскільки функціонування мови спирається на психологічні закономірності, підґрунтям яких є сприйняття і пам'ять.

Третім джерелом розвитку напрямку є лінгвістична семантика. Когнітивну лінгвістику деякі дослідники визначають як «надглибинну семантику» і розглядають її як природний розвиток семантичних ідей [191, с. 21].

Ретермінологізація, запозичення термінів інших наук, створення іншої наукової парадигми – це все ознаки модернізму в еволюції мовознавчої думки. Тоді як традиційна семантика, на якій передовсім ґрунтувалася молада когнітивна лінгвістика, виступала мовознавчим народництвом.

На становлення і розвиток когнітивної лінгвістики суттєво вплинули також лінгвістична типологія й етнолінгвістика (дозволяють краще розуміти, що у структурі мови є універсальним), нейролінгвістика (досліджує мову як основу пізнання ментальної діяльності людського мозку загалом), психолінгвістика (розглядає проблеми мовної свідомості та мовної особистості, картини світу), культурологія (встановлює роль культури у виникненні й функціонуванні концептів), порівняльно-історичне мовознавство (надає накопичені відомості про розвиток значень слів) тощо.

Серед основних завдань когнітивної лінгвістики, які визначає В. Маслова [191, с. 25], можна виділити:

– цілком **народницькі**, традиційно мовні, напр.: опис системи універсальних концептів, що організують концептосферу та є основними рубрикаторами її членування; вивчення процесів концептуалізації та категоризації знань, опис засобів і способів мовної категоризації й концептуалізації констант культури;

– **модерністські**, такі, що розширюють цілі вченого-мовника, виводячи дослідження за межі мови, напр., дослідження проблем мовної картини світу;

– **постмодерністські**, в яких мова є інструментом для здійснення філософсько-психологічних завдань, напр.: визначення ролі мови в процесах пізнання й осмислення світу; дослідження мовних знань щодо процесів отримання, переробки й передачі інформації про світ.

Найважливішим положенням когнітивної лінгвістики є твердження про те, що мова відбиває взаємодію між психологічними, комунікативними, функціональними і культурними факторами. Тобто загальне положення цілком співвідноситься з міждисциплінарним характером постмодернізму.

Постмодерністський підхід криється й у розумінні співвідношення семантики та дійсності, яке Р. Джакендорфф [323] називає спроекто-

ваним світом [projected world], що відрізняється від дійсності через те, що людський організм має специфічні особливості, і завдяки специфіці конкретних культур. У конкретній мові відбувається конвенціоналізація, тобто ніби колективна угода мовців щодо вираження своїх думок певним чином. У термінах Л. Талмі, такий процес названо схематизацією, він порівнює його з умовностями дитячого малюнка, в якому натура, так би мовити, ідеалізована [339, с. 165–205]. Зіставлення картин світу (спроєктованих світів) різних мов і є тим завданням, яке розв'язують дослідники, що працюють у галузі когнітивної семантики.

Загалом, формування когнітивної лінгвістики мало кілька хронологічних етапів.

Перший етап: 1975 р. – у статті Дж. Лакоффа і Г. Томпсона «Представляємо когнітивну граматику» вперше вжито термін когнітивна граматика, яким у США найчастіше називають когнітивну лінгвістику.

Другий етап: до початку 90-х рр. ХХ ст. зарубіжна когнітивна лінгвістика становила сукупність індивідуальних дослідницьких програм, слабо чи взагалі не пов'язаних одне з одним.

Третій етап: середина 90-х рр. характеризується появою в Європі перших підручників із когнітивної лінгвістики, зокрема, Ф. Уенгерер і Х. Шмідт «Вступ до когнітивної лінгвістики» (1996), Хайне «Когнітивне підгрунтя граматики» (1997).

Четвертий етап: слов'янська когнітивна лінгвістика почала свій розвиток з 80-х рр. ХХ ст.

П'ятий етап: 1988 р. – вихід 23 тому серії «Нове в зарубіжній лінгвістиці», цілком присвяченого цій проблематиці.

Шостий етап: 1995 р. – збірник перекладів «Мова й інтелект».

Нині когнітивну лінгвістику як напрям представляють такі дослідники: С. Аскольдов [12], О. Бабушкін [13], С. Воркачов [49–51], В. Дем'янков [78–79], Р. Джекендофф [323], В. Карасик [133], О. Кубрякова [153–157], Дж. Лакофф [328], В. Маслова [191–192], Г. Слишкін [247], Ю. Степанов [255–259], І. Стернін [260], Л. Талмі [339] та ін., а також українські мовознавці, а саме: І. Голубовська [59–64], С. Жаботинська [102–103], В. Жайворонок [104], В. Іващенко [120–123], В. Кононенко [137–139], Т. Космеда [140], Н. Слухай [246] та багато інших.

Утім, загальну постмодерністську спрямованість когнітивної лінгвістики на практиці реалізує модернізм. Ознаками мовного модернізму є: по-перше, відсутність чіткої термінологічної узгодженості між різноманітними дефініціями поняття *концепт* – неусталеність, недос-

татня сформованість терміносистеми вказує на все ще «молодий», а, отже, модерний характер дисципліни; по-друге, високій ступінь авторської індивідуалізації когнітологічних студій, що виявляється в прагненні науковців створити власну теорію вивчення концептів замість дійти уніфікованої загальноновизнаної й усіма дослідниками прийнятої системи термінів, понять і методів, як це, скажімо, є в граматиці; по-третє, співвіднесеність предмета й об'єкта когнітивної лінгвістики з предметом і об'єктом структурно-семантичного мовознавства допускає правомірність твердження, що когнітивна лінгвістика й традиційне структурно-семантичне мовознавство не є альтернативними течіями наукової думки, можливо, навіть не є різними сторонами пізнання лінгвістичної реальності, а є, фактично, змістовою тавтологією лінгвістичних напрямів, реалізованих у різних термінах. Їхню відмінність вбачають у розумінні мови, тобто її теоретичному тлумаченні, в тому, яке місце в системі людського знання посідає кожен із напрямів, якою є специфіка поставлених проблем, якими є способи їх розв'язання. Центральна проблема когнітивної лінгвістики – побудування моделі мовної комунікації як основи обміну знаннями. Себто вся відмінність між когнітологією і семантикою – лише у способах інтерпретації.

Стверджуючи, що осмислення природи концептів можливе тільки за міжпредметного, комплексного підходу до цього явища, що маємо справу з мегасмислами, значимими для культури певного етносу, що дослідити ці великі смисли, їхню будову і структуру можна лише інтегруючи знання й методи багатьох наук (філософії, лінгвістики, культурології, психології, інформатики тощо), лінгвісти-когнітологи відходять від власне мовознавчої парадигми. Міждисциплінарна сутність концептів уводить дослідників-модерністів в інші площини знань, і вони перестають говорити про мову термінами мовознавства, оскільки вважають, що концепт – це не просто лексичне значення слова, це всі бекграунди, що за ним стоять.

Так, український мовознавець В. Жайворонок зазначає, що, слово не лише містить і передає актуальну інформацію, воно акумулює також загальногуманістичну, соціально-історичну, інтелектуальну, етнокультурну, експресивно-емотивну, оцінну інформацію, значиму для того чи того соціуму. У результаті мовна одиниця функціонує часто не просто як слово-номінація з одним чи кількома лінгвістичними значеннями, а як слово-концепт – «вмістилище узагальненого культурного смислу, що дає підстави вважати мовну одиницю передусім культурним концептом. Якщо за словом стоїть не лише реалія (скажімо, рослина, тварина, страва), а образ і символ, що

постають у тому чи іншому етнокультурному просторі, це дає підстави розглядати відповідну мовну одиницю як етнокультурний концепт, що включає певний квант культурної інформації про неї» [104, с. 25].

Мабуть, жодний лінгвістичний напрям не відзначається такою кількістю синонімічних термінів і термінів-дублетів, як когнітологія. Поняттями когнітивної лінгвістики називають оперативні одиниці пам'яті – фрейми, стереотипні ситуації, концепти, гештальти (цілісні допонятійні образи фрагментів світу) тощо. Таку складність і невпорядкованість терміносистеми зумовлює розв'язання мисленневих завдань, що безпосередньо пов'язано з використанням мови, оскільки мова виявилася найпотужнішою в семіотичному плані з усіх систем комунікації. Вона не тільки опосередковує передання й прийом інформації, знань, повідомлень, але й обробляє отримувану індивідом зовні інформацію, тобто буде специфічні мовні фрейми.

Концептові належить провідне місце у вирішенні завдань когнітивної лінгвістики, бо, за різноманітними визначеннями цього терміна, він є: мінімальною одиницею людського досвіду в його ідеальному представленні, що вербалізується і має польову структуру; основною одиницею оброблення, зберігання й передачі знань; основною ланкою культури тощо.

Власне, з визначення терміна *концепт* і починаються проблеми. Інколи складається враження, що єдиною метою всього наукового напрямку когнітивна лінгвістика є відповідь на одне питання: «Як будемо розуміти концепт?». Через величезну кількість дефініцій подальші практичні досліді в цій галузі різняться такою мірою, якою ніколи не різнилися дослідження з синтаксису чи фонетики.

Термін *концепт* увійшов до технічної термінології філософів і лінгвістів у 1970-ті роки зі значенням «чисте поняття». Однак до середини 1980-х років концепт і поняття все частіше вживають диференційовано. Концептами, але не поняттями, називають, зокрема, елементарні одиниці результату розуміння. Повноправне вживання терміна концепт у славістиці починається тільки у 80-х роках з перекладів англійських авторів. Саме у перекладних текстах з'являються такі словосполучення, як *концептуальні сутності*, *концептуалізація* тощо.

Наслідком того, що, з одного боку, вперше термін *концепт* прозвучав у математичному обігові й логіці є те, що його й досі часто асоціюють із поняттям. З іншого боку, у славістику, як зазначає Р. Фрумкіна [286], термін концепт було запозичено з англійської літератури (середина 70-х р.), коли постала проблема адекватного перекладу цього терміна в роботах Р. Шенка, У. Чейфа, Б. Рассела,

Р. Карнапа, Х. Патнема. Тоді англійське *concept* пропонували перекладати як «поняття», і сьогодні багато лінгвістів не розмежовують терміни *концепт* і *поняття*, про що зазначає у своїй статті В. Іващенко: «традиційно-когнітивістський напрям досліджень спричинив розуміння концептів як логічних понять, що формуються на певному етапі психічного розвитку людини, є виявом її аналітико-синтезувальної мовно-мисленнєвої діяльності з огляду на класифікаційну здатність мозку до узагальнення та абстрагування від наочно-чуттєвого пізнання дійсності, а також систематизації знань про світ» [123, с. 212].

Проте, вже усвідомлено різницю між поняттям і концептом як у функціонуванні, так і в змістовому наповненні. В. Жайворонок пише: «Концепт як поняттєва категорія, на відміну від поняття, є прерогативою не власне філософії, а радше лінгвофілософії. Якщо за поняттям стоїть передусім реалія, предметна субстанція, то за концептом – не лише предметна віднесеність, предметний смисл, а й слово – ім'я реалії, слово-знак як певна інтелектуально осмислена сутність, як субстанція значуща, або знак смислу» [104, с. 25].

Часто дослідники занурюються у філософське, культурологічне чи літературознавче підґрунтя проблеми, відходячи від власне лінгвістичної парадигми аналізу. Про концепти нерідко говорять у немовознавчих термінах. Визначити обсяг поняття концепт, вписати цей термін в ієрархію мовних рівнів, в систему мовних одиниць, виробити алгоритм, інструкцію дослідження цього явища – ось нагальні завдання когнітивної лінгвістики сьогодні.

Вважаємо, що більшість когнітивних наукових праць створено саме відповідно до модерністської стратегії текстотворення. Незважаючи на бурхливий процес теорієтворення з названої проблематики, й досі лишається дискусійним як саме поняття *лінгвістичний концепт*, так і методологічна база таких досліджень.

Зокрема, натрапляємо на такі тлумачення поняття концепт у лінгвістичних працях: «Серед усього розмаїття крос-галузевих трактувань концептуальних структур нашу увагу привертають лише чотири основні іпостасі концепту як одиниці: 1) «ментального лексикону» – ментально-розмовного комплексу психічних ресурсів людини, що є фрагментарною цілісністю різних ментальних утворень; 2) національної самосвідомості / [етно]культури, що виявляє себе в архетипах національного несвідомого, в етнічних стереотипах і прототипах національної культури; 3) знання, тобто сформованого на якомусь етапі людського розвитку певного багажу знань того чи іншого соціуму, пропущеного крізь призму окремої мовної особистості; 4) когніції, яка виявляє себе відносно сформованою та еволюціонуючою структурою, з одного боку, і

одиниці, в структуру якої, крім власне знань, водночас включаються ще й пізнавальні процеси, цінності, моделі поведінки, переживання тощо» [122, с. 48]. Як видно з прикладу, лінгвістичне поняття *концепт* описано без допомоги мовознавчих термінів. «Ментальність», «психічні ресурси людини», «національна самосвідомість», «архетипи», «стереотипи», «когніція», «моделі поведінки» – це все терміни інших наук, переважно психології.

У «Словнику когнітивних термінів» подано таке визначення *концепту*: це термін, який існує для пояснення одиниць ментальних і психологічних ресурсів нашої свідомості й тої інформативної структури, яка відбиває знання чи досвід людини, це – оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи мови та мозку, всієї картини світу, яку відображено в людській психіці [153, с. 162]. Як мінімум, поняття *ментальний лексикон* з цього визначення потребує тлумачення і уточнення. Формулювання складних дефініцій нечітко визначеними термінами – ознака модерністського наукового дискурсу.

Загалом, у лінгвістиці поширені різні визначення поняття концепт. Серед них є народницькі, напр.:

1) А. Вежицька, яка розробляє проблему концептів, називає їх ключовими словами. «Ключові слова» – це слова, особливо важливі й показові для окремо взятої культури... в російській культурі особливо важливу роль відіграють слова *судьба, душа й тоска...*» [37, с. 282];

2) За В. Масловою, концепт – це семантичне утворення, відзначене лінгвокультурною специфікою, яке так чи інакше характеризує носіїв певної етнокультури. Але водночас – це певний квант знання, що відбиває зміст усієї людської діяльності. Концепт не безпосередньо виникає зі значення слова, а є результатом зіткнення словникового значення слова з особистим і народним досвідом людини. Він оточений емоційним, експресивним, оцінним ореолом [192, с. 28].

Значно більше визначень постмодерністських, напр.:

3) Ю. Степанов визначає концепт як ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. І, з іншого боку, концепт – це те, засобами чого людина – пересічна, звичайна людина, не творець культурних цінностей – сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї [256, с. 40];

4) На думку В. Іващенко, концепт – це внутрішній зміст, мисленева домінанта, інформаційний (смісловий) «згусток», що виникає в результаті «зникнення» реального в ірреальному як зародок «Смислу-цінності», який організує семантичний простір ментальності у фундаментальну опору знання [122, с. 206];

5) За М. Болдиревим, концепти є тими ідеальними, абстрактними одиницями, смислами, якими людина оперує у процесі мислення [24, с. 23].

6) Н. Мех визначає концепт як інтегративну, сумарну мисленнєву конструкцію, яка у вербальній формі фіксує саме поняття, його цінність для концептоносіїв та образи їхньої мовної свідомості [200, с. 19].

З-поміж шести наведених прикладів, чотири – постмодерністські, два – народницькі. Однак усі вони реалізуються засобами модернізму: говорячи про власне мову (народництво) чи про інші сфери життя людини крізь призму мови (постмодернізм), дослідники-когнітологи вживають модерністське мовлення, модерністський дискурс.

У науці є чимало поглядів щодо кодування концептів у мові. Деякі лінгвісти стверджують, що центральні концепти відбито в граматиці мов, що саме граматичні категорії створюють те підґрунтя, наявне в лексиці. Інші вважають, що для виявлення й дослідження концептів найважливішим рівнем мови є лексика.

Ще 1928 року С. Аскольдов у статті «Концепт і слово» підкреслював, що проблема визначення концептів не нова. Він вказує на три підходи до розуміння пізнавальних концептів: «Відповіді на питання, що таке концепти, намічаються у трьох загальних напрямках. Гносеологи ідеалістичного та інтуїтивістичного ухилу нерідко просто заперечують існування концептів як суто розумових утворень. Для них концепт, якщо зберегти цей термін, є, по суті, об'єктивне буття... Другий напрям у розв'язанні проблеми концептів полягає знову-таки в запереченні їхнього існування... Концепти – це індивідуальні уявлення, яким у деяких рисах і ознаках надається лише загальна значимість. Таке тлумачення має назву номіналізму... Третій напрям і є тим, що може бути назване концептуалізмом у точному значенні слова» [12, с. 268–269].

Сам С. Аскольдов тлумачив концепти як розумові утворення, що заступають у нашій свідомості множинність конкретних речей: «Концепт є мисленнєве утворення, яке заступає нам у процесі думки невизначену множинність предметів одного й того ж роду... Не варто, звичайно, вважати, що концепт є завжди замісником реальних предметів. Він може бути замісником деяких сторін предмета чи реальних дій, як, наприклад, концепт «справедливість». Нарешті він може бути замісником різного роду хоча б і вельми точних, але чисто мисленнєвих функцій. Такими є, наприклад, математичні концепти» [12, с. 269–270]. Мовознавець розглядав концепт як дещо, що заміняє як конкретні речі, так і абстрактні уявлення людей.

Багато дослідників сьогодні поділяє погляди Р. Джекендоффа на те, що основними складниками концептуальної системи є концепти,

близькі до «семантичних частин мови», тобто концепти об'єкта та його складників, руху, дії, місця й простору, часу, ознаки [323]. Цей погляд наближений до тих концепцій, які стверджують примат релевантності граматичних категорій для організації ментального лексикону, а відповідно, і до тих, що доводили велике значення для будови й функціонування мови таких концептуальних засад, що маркують розподіл слів за частинами мови й які передують мові, утворюючи головні концепти сприйняття й членування світу в філогенезі [157, с. 18]. При цьому одні вчені (В. Маслова, Р. Фрумкіна та інші) вважають, що найпростішими концептами слід вважати концепти, презентовані одним словом, а складнішими – ті, що презентовано словосполученнями й реченнями.

Інші дослідники – Г. Гачев, В. Телія – вбачають найпростіші концепти в семантичних ознаках, виявлених під час компонентного аналізу лексики. З погляду когнітивної семантики, М. Болдирев стверджує, що концептуальні характеристики виділяються через значення мовних одиниць, що репрезентують даний концепт, їхні словникові тлумачення, мовленнєві контексти. «Цей вид аналізу називається концептуальним аналізом. Об'єктом концептуального аналізу ...є смисли, що передаються окремими словами, словосполученнями, типовими пропозиціями та їх реалізаціями у вигляді конкретних висловлювань, а також окремими текстами і навіть цілими творами» [24, с. 31].

Проте на нетотожності концептуального й семантичного аналізів наголошує О. Кубрякова: «Семантичний аналіз спрямовано на експлікацію семантичної структури слова (тобто його денотативних, сигніфікативних, конотативних значень); концептуальний аналіз становить пошук загальних концептів, підведених під один знак. Семантичний аналіз пов'язаний з тлумаченням слова, концептуальний аналіз іде до знань про світ» [154].

А, зокрема, А. Вежбицька, передбачає, що аналіз лексичних систем мов може призвести до виявлення невеликої кількості примитивів, комбінацією яких можна описати далі весь словниковий склад мови. Дослідниця дає такі рекомендації щодо виявлення концептів, *ключових слів*, за визначенням самої лінгвістки. Обґрунтувати твердження, що те чи те слово є одним із ключових слів певної культури можна, встановивши таке: 1) загальноновживане чи переферійне слово; 2) чи слово часто використовується в якійсь одній семантичній сфері, наприклад, у сфері емоцій чи в галузі моральних суджень; 3) чи перебуває слово в центрі цілого фразеологічного сімейства; 4) чи часто трапляється прислів'ях, приказках, у популярних піснях, у назвах книг [37, с. 283].

Російська лінгвістка Р. Фрумкіна [286] умовно виділяє чотири типи прийомів для проведення концептуального аналізу: перші два з них можна об'єднати й визначити як інтерпретацію смислу концептів (здебільшого, це складні ментальні концепти типу *думка, знати*) із залученням життєвого досвіду автора й уявного читача; третій – запис тлумачення концепту семантичною метамовою; четвертий – аналіз концепту культури шляхом посилання на спеціалістів у певній галузі (історія, географія).

Окрім дослідження вже наявних концептів, продуктивним вектором когнітологічних студій є розгляд етапів формування, становлення майбутніх концептів, їхньої діахронію. Так, М. Алефіренко, вивчаючи вербалізацію концептів, виділяє її чотири етапи. На першому етапі вербалізації концепту відбувається його осмислення: співвіднесення в нашій свідомості смислового змісту концепту з етимологією слова. На другому етапі формується внутрішня форма – смисловий центр концепту-образу. Ним стає одна з ознак етимологічного змісту концепту. На третьому – відбувається метонімічна концентрація образу. На четвертому – з'являється настанова на міф – дія символу в парадигмі певної культури. На цьому етапі розвитку концепту формується глибша семантика слова, ніж його безпосереднє та очевидне значення [3, с. 4].

Погляди Ю. Степанова називають культурологічним підходом до осмислення концептів. Він зазначає, що концепт і поняття – це явища одного порядку, але за своєю внутрішньою формою в російській мові слова концепт і поняття однакові: концепт є калькою з латинського *conceptus*, поняття від дієслова *concipere* «зачинати», тобто означає буквально «поняття, зачаття»; поняття від дієслова *пояти*, давн.-рус. *пояти* «схопити, взяти у власність, взяти жінку заміж» буквально означає те ж саме. У науковій мові ці два слова також подекуди виступають як синоніми, одне замість іншого. Але так вони вживаються зрідка. У наш час вони доволі чітко розмежовані. Концепт і поняття – терміни різних наук: концепт є терміном в одній галузі логіки – у математичній логіці, а останнім часом закріпилося також у культурології тощо; поняття вживається переважно в логіці й філософії [256, с. 40]. Ю. Степанов визначає концепт як нашарування культурно-етнічних смислів: «... три компоненти, або три «шари» концепту: (1) основна, актуальна ознака; (2) додаткова, чи кілька додаткових, «пасивних» ознак, які вже не є актуальними, «історичними»; (3) внутрішня форма, яка звичайно не усвідомлюється, втілюється у зовнішній, словесній формі» [256, с. 44]. Культурологічно-етимологічний підхід Ю. Степанова відкриває ключову якість концептів –

їхню еволюційність, тобто динаміку розвитку, і як наслідок – рівневу структуру.

До ідеї багаторівневості концептів пристає і дослідник М. Болдирев, який, зокрема, зазначає, що зміст концепту підлягає певній стандартизації на загальнонаціональному чи колективному (груповому) рівні. Відповідно, у структурі концепту визначають загальнонаціональний компонент, а також групові (притаманні певним соціальним, віковим, професійним, статевим й іншим групам), регіональні, або локалізовані (такі, що відбивають специфіку того чи того регіону), й індивідуальні компоненти. Індивідуальними компонентами називають ті характеристики, які вкладає у даний концепт кожна конкретна людина [24, с. 30].

Отже, постмодерністський метод когнітивної науки полягає передовсім у спробі сполучити дані різних наук і скоординувати ці дані.

Використання тих чи тих методів, методик, прийомів і способів дослідження у кожному конкретному випадку залежать не тільки від складності концепту, але й від цілей і завдань, які ставить перед собою дослідник, а також від характеру лінгвістичних джерел-матеріалів дослідження.

Загалом сучасні тенденції вивчення проблеми концепту характеризує В. Маслова: «... зараз дослідження концептів відбувається в межах двох напрямів – концептів пізнання і художніх концептів. Якщо концепти пізнання виражають універсальне, то художні концепти – індивідуально-особистісне. В основі цієї диференціації покладено протиставлення філософських категорій загального і конкретного...» [192, с. 34–35]. Дослідниця визначає концепт базовим поняттям лінгвокультурології. Концепт є виразником ідіостилію поета [192, с. 31]. Вона виокремлює три підходи до розуміння концепту, що ґрунтуються на положенні про те, що концепт – синонім смислу. Представником першого підходу, культурологічного, за В. Масловою, є Ю. Степанов. Основна теза: концепт – це основний елемент культури в ментальному світі людини. Другий напрям, семантичний, презентують Н. Арутюнова, Т. Булигіна та інші. Основна теза: семантика мовного знаку – єдиний засіб формування змісту концепту. Прихильниками третього підходу є Д. Лихачов, О. Кубрякова та інші, які вважають, що концепт не виникає безпосередньо зі значення слів, а є результатом зіткнення значення слова з особистим і національним досвідом людини. Концепт – посередник між словами й дійсністю. Ключовими концептами культури ми називаємо зумовлені нею ядерні (базові) одиниці картини світу, що мають екзистенційну значимість як для окремої мовної особистості, так і для лінгвокультурного загалу. До провідних концептів

культури належать такі абстрактні імена, як *сумління (совість), доля (судьба), воля, доля, гріх, закон, свобода, інтелігенція, батьківщина* тощо. Концепти виникають у свідомості людини не тільки як натяки на можливі значення, але й як відгуки на попередній мовний досвід людини – поетичний, прозаїчний, науковий, соціальний, історичний тощо [191, с. 51].

Так, В. Зусман вживає два терміни – концепт у літературі та літературний концепт. Якщо концепт у науці чи культурі рухається між поняттям і уявленням, то концепт у літературі відхиляється в бік уявлення. У системі «література», у процесі комунікації відбувається породження не ідей, не понять, а чогось «третього». Це «третє» – і є концепт [119, с. 12]. Включаючись в асоціативну сітку культури, літературний символ втрачає внутрішньотекстову спрямованість, стає концептом.

Загальнофілологічний підхід до концепту, коли мовознавство й літературознавство виявляють симбіоз, засвідчує постмодерністський характер студій.

Визначення терміна *концепт* знаходимо й у працях українських мовознавців, а саме: в монографії І. Голубовської «Етнічні особливості мовних картин світу» [59], статтях С. Жаботинської, зокрема «Концептуальний аналіз: Типи фреймов» [103], В. Жайворонка «Етнолінгвістика в колі суміжних наук» [104], В. Іващенко «Термін концепт у психолінгвістичному осмисленні» [123], В. Кононенка «Концепти українського дискурсу» [137], монографії Т. Космеди «Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри» [140], статті Н. Слухай «Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену» [246] тощо.

Українська дослідниця В. Іващенко у своїй статті аналізує погляди вчених, які вважають, що «концепти зберігаються в структурах семантичної, або, як її ще називають, довготривалої, постійної, статичної пам'яті, що акумулює в собі значиму інформацію про світ, систематизовану у формі асоціативної сітки, яка через посередництво поняттєвих структур (логічні зв'язки) і мовної реальності (міжвербальні зв'язки) набуває предметних форм та експлікується семантичною (або асоціативно-вербальною) сіткою як ієрархія словесних асоціацій, міжвербальних (сміслових) зв'язків та пропозиційних структур – репрезентантів реальних відношень між об'єктами або об'єктом і його властивостями з огляду на їхнє усвідомлення людиною» [123, с. 213]. Модерністський, обтяжений запозиченою й абстрактною лексикою, дискурс дослідниці все-таки містить ознаки народництва, оскільки авторка апелює до семантики, традиційного розділу науки про мову.

Будова концептів – це окреме питання загальної проблеми. За їхнім змістом і ступенем абстракції дослідники виокремлюють кілька типів: конкретно-чуттєвий образ, уявлення, схема, поняття, прототип, пропозиційна структура, фрейм, сценарій (скрипт), гештальт тощо. «Часто концепт – це «згорнутий» текст: Баба-Яга – живе в хатинці на курячих ніжках, літає в ступі чи на мітлі, має костяну ногу, інколи їсть людей, а інколи їм допомагає. Звідси виходить, що багато концептів згорнуто у фрейм. Фрейм – це узагальнена модель організації культурного знання навколо якогось концепту... Відповідно, фрейм – це структури знання про світ, які асоціюються з конкретною мовною одиницею» [192, с. 8].

Мовне усталення суспільно-історичного досвіду, сигніфікація як процес типологізації дійсності, співвідносне з терміном *значення*, яке часто визначають як стабільну, постійну частину змісту знаків, спільну для мовців в однорідному колективі, категорію колективної мови. Національне й особистісне забарвлення значень співвідносне з терміном *смысл*, яким позначають відмінності в розумінні тих самих одиниць мови та їхніх сполучень у тексті різними людьми, відмінності в уявленнях, асоціаціях і оцінках, які утворюються шляхом нашарування на значення додаткової інформації, взятої з досвіду, зумовленої особливостями психіки. Таке розуміння значення й *смыслу* розмежує об'єктивний і оцінний рівень у називанні явищ.

Інше поняття, яким широко оперує когнітивна лінгвістика, є термін *мовна картина світу*, який є нічим іншим, як метафорою, бо реально специфічні особливості національної мови, в яких зафіксовано унікальний суспільно-історичний досвід певної національної спільності людей, створюють для носіїв цієї мови не якусь іншу, неповторну картину світу, відмінну від об'єктивно наявної, а лише специфічне «забарвлення» цього світу, зумовлене національною значимістю предметів, явищ, процесів, вибірним ставленням до них, яке породжується специфікою діяльності, способу життя і національної культури конкретного народу [192, с. 39].

У кожного народу – своя мовна картина світу, говорить С. Єрмоленко: «...тобто в мові виявляється ментальність, і водночас мова формує, забезпечує оригінальний, неповторний погляд на світ представників різних народностей» [92, с. 391]. Універсальні, загальні закони людського мислення не заперечують, на думку дослідниці, а навпаки, підтверджують існування конкретних етнічних мовних картин світу, специфіку сприймання кожним народом навколишнього світу й відображення цього сприймання в певних комплексах понять та у відповідних психолінгвальних діях.

За Л. Лисиченко, структура мовної картини світу зумовлена її тричленною парадигмою: домовна (психічна), концептуальна (логічна) та мовна – власне лінгвальна. Трьом рівням відповідають і три наукові терміни: концепт як домовне уявлення про явище, який супроводжується у свідомості численними ознаками й асоціаціями, поняття як мовно-логічна одиниця, що є наслідком узагальнення найсуттєвіших із погляду мовця рис концепту, що супроводжується мовним вираженням, і значення слова, яке містить поняттєву основу й ускладнюється ознаками (значеннєвий ореол), пов'язаними у свідомості носіїв мови з цим концептом та з внутрішньомовними зв'язками [175, с. 36–41].

Російський мовознавець М. Нікітін стверджує: «Те, як люди бачать і членують світ, зумовлено не структурою їхньої мови, а дійсністю і їхньою діяльністю... Немає причин, які б спонукали її (людину – М.Т.) формувати у своїй свідомості поряд із концептуальним рівнем, що відбиває структуру її діяльності й дійсності, ще один проміжний рівень концептуальних одиниць, який було б структуровано згідно з особливостями будови її мови» [208, с. 84]. Дослідник висловлює сумніви щодо істинності концепцій, які тлумачать 1) термін *значення* як стабільну, постійну частину змісту знаків, спільну для всіх мовців в однорідному мовному колективі, як категорію колективної мови, спільний здобуток мовців певної мови, усталену, суспільновизнану й закріплену частину змісту мовних одиниць; 2) термін *смысл* як категорію особистісну, здобуток індивіда, які говорять, що *смысл* мовних одиниць рухомий і мінливий від людини до людини, від тексту до тексту, утворюється нашаруваннями на значення, зумовленими особливостями індивідуального досвіду й психіки.

Говорити про «єдність речовинного світу» можна лише відносно, бо єдність не тотожна однаковості, однорідності, схожості. Людину справді оточують гори й степи, ліси й водоймища, але своїми характеристиками, своїм виглядом і властивостями вони відрізняються від території до території на Земній кулі. Нерівномірність, нетотожність довкілля зумовлює відмінності в діяльності людини (одні народи традиційно є землеробами, в культурі інших переважає скотарство; розвиток ремесел також має національно зумовлену специфіку). Ці відмінності життєдіяльності людей, за М. Нікітіним, знаходять своє відбиття в мові, більше того, формують мову й мислення людей.

Отже, мовна картина є лінгвальною реалізацією концептуальної картини світу. Усі уявлення про довкілля представників певного етносу, носіїв якоїсь однієї природної мови втілено в мові, і вона, ця мова, буде неподібна до іншої природної мови іншого етносу цими ідеальними уявленнями про конкретний фрагмент світу, за яким спостерігає етнос.

Як засвідчує аналіз теорій концепту, викладених у наукових працях сучасних дослідників, погляди мовознавців об'єднують певні моменти щодо розуміння поняття *концепт*. Зокрема, концепт часто розуміють як складне культурно-психічне явище. Це свідоме оперування культурною метаінформацією через використання загальнолюдських, національних і особистісних смислів. Його називають складним абстрактним явищем духовної культури, людської психіки, моральних принципів тощо, що базується на осмисленні його тлумачень в усі періоди історії людства відповідно до національної конотації, індивідуального досвіду. Він може бути репрезентований символами, образами; реалізуватися у фразеологічних одиницях; закріплюватися в культурних традиціях.

Універсальний механізм появи концептів досі чітко не визначено. Інколи літературний образ набуває самостійного життя поза твором, обростає культурними інтерпретаціями й асоціаціями, перетворюючись на концепт (Дон-Жуан став донжуаном). Інколи явище реальної дійсності осмислюється в духовній і культурній практиці людства й стає концептом («шлях» у культурі народів Далекого Сходу; перетворення кобзаря на Кобзаря в українській культурі) тощо. Залежно від того, який рівень концепту – загальнолюдський, національний чи індивідуальний – став підґрунтям його виникнення й оформлення, дослідники виокремлюють пізнавальні, культурні, авторські концепти тощо. Але насправді йдеться про активізацію одного з рівнів концепту: у творі, культурному житті певного історичного періоду чи індивідуальному досвіді людини тощо. Складність концепту мовознавці-модерністи пояснюють суперечністю його природи: поєднання загального, універсального, спільного для всіх людей з індивідуальним, авторським, особистісним.

Вважаємо, що доречно було б вписати термін концепт у семантичну парадигму, напр.: *концепт* – це конгломерат семантичних полів, розширених культурно-філософськими значеннями так, що лексеми в структурі концепту об'єднані не однією, а кількома сполученими між собою семами. Концептом можуть стати лише такі семантичні поля, які номінують суспільно важливі для певного етносу й людства в цілому поняття, що дають змогу значенням перейти від співвідносного їм фрагменту дійсності до сфери ідеального, тобто духовно-ментального.

Модерністська стратегія текстотворення в сучасній українській мові, й конкретно в українському мовознавстві, виявляє себе у цілій низці наукових лінгвістичних досліджень, предметом яких є вивчення не власне мови, а міжпредметних зв'язків мови й мислення, мови і

культури тощо. Ці дослідження оперують дуже великою кількістю термінів, часто – термінів-дублетів і рідко – термінів власне українського походження. Зважаючи на надзвичайний обсяг запозиченої термінології, нечіткість і неусталеність її розуміння, розмитість гіпотез та надмірність абстрактних роздумів, модерністська стратегія текстотворення хвибує відсутністю єдиного методологічного інструментарію для всіх когнітологічних студій. Виходом із ситуації бачимо переведення когнітологічних розвідок у лексико-семантичну площину з традиційним народницьким термінологічним апаратом.

Реалізувати постмодерністські наукові положення когнітивної лінгвістики у народницьких термінах – головна запорака успішного розвитку когнітивної лінгвістики.

1. 5. Методологічний інструментарій народництва, модернізму і постмодернізму в мовознавстві

Вибір ефективного методологічного інструментарію, з одного боку, гарантує успішність аналізу, з іншого – вписує конкретне мовознавче дослідження у парадигму народництва, модернізму та постмодернізму. Серед безлічі методів і прийомів лінгвістичного дослідження вчений обирає необхідні відповідно до поставленої мети й завдань. Комплексне застосування методів зазвичай є ефективнішим, тож сучасні лінгвісти є доволі вільними у користуванні методологічним інструментарієм.

Традиційно розрізняють поняття *методика*, *метод* і *методологія*. За визначенням І. Арнольда, методика – це спосіб знаходження нового матеріалу, тобто сукупність прийомів спостереження, експерименту й опису. Метод – це підхід до матеріалу, що вивчається, його систематизація й теоретичне осмислення (теорія). Методологія – застосування до процесів пізнання принципів світогляду, тобто співвіднесення отриманих даних з іншими фундаментальними науками й передовсім із філософією [10, с. 9].

Усі інноваційні процеси, що відбуваються в мові, беруть свій початок в оновленні й видозміні значень – лексичних, граматичних, синтаксичних тощо. Так, Т. Винокур пише: «Інновація сама по собі є стилістичною цінністю. Але реалізується ця цінність по-різному, залежно від позиції адресанта й адресата висловлювання щодо один до одного.... Нелітературні засоби мови отримують стилістичне значення в узусі тоді, коли виходять за межі середовища, що їх породило як уже нові й загальновідомі, а в новому (літературному) середовищі виступають як нові» [42, с. 61].

Мета лінгвіста – не просто виявити, описати й мовознавчо пояснити нові явища й процеси в мові, а вписати виявлені інновації в чинні мовні структури, а свій дослід – у систему сучасної науки. Працюючи у контексті лінгвістики тексту, сучасні дослідники мають завданням, з одного боку, дослідити, систематизувати й описати ознаки тексту, сприйняті інтуїтивно, вкласти їх у лексико-семантичну й граматичну парадигму та продемонструвати їхній зв'язок і зумовленість, які забезпечують акт комунікації в його прагматичній спрямованості, а з іншого – здійснити спробу знайти нові підходи до пошуків і вивчення мовних фактів і явищ.

Окрім того, кожній добі притаманні певні загальні тенденції думки в усіх галузях пізнання. Такими загальними стилями мислення можуть бути, наприклад, історизм, тенденція до математизації, розгляду структури об'єктів, системний, функціональний чи антропоцентричний підхід чи певні їхні поєднання. Донедавна панівною парадигмою, тобто панівним стилем мислення, визнавали функціонально-системний. Широкого розповсюдження сьогодні набув, зокрема, антропоцентризм.

Сукупність і послідовність тенденцій у мовознавчій науці відбиває парадигматичний ланцюг «народництво – модернізм – постмодернізм».

Народництво у мовознавстві.

Мовознавчим народництвом можна номінувати класичне мовознавство в найширшому розумінні, а також традиційні методи та прийоми лінгвістичного аналізу.

Описовість і прескриптивізм – провідні способи оформлення наукової думки в народництві. Прескриптивізм мовного пуризму виявляється в повазі до мовних традицій, історичного принципу орфографії, а також активному насадженні цих поглядів серед громадськості. Прескриптивізм є спільною рисою як для мовознавчого, так і для літературознавчого народництва: «Критиці в народницькій культурі відводилася особлива роль, а саме роль ідеолога культури. І як ідеолог вона була не так дескриптивна, тобто описова, як прескриптивна, або наказова. Критика вказувала письменникам, як потрібно писати, і бачила в цьому свою головну роль... В цьому сенсі українська критика на час кінця минулого віку була досить архаїчним феноменом, адже, як відомо, європейська критика почала змінювати свій характер з прескриптивної на дескриптивний ще у XVIII столітті. Останніми прескриптивними естетиками були класицистичні» [220, с. 34].

Системний і порівняльний аналіз лінгвістичної літератури – перший обов'язковий етап народницького дослідження.

Серед типових методів мовознавчого народництва є такі: описовий, кількісний, статистичний, вивчення документальних джерел, анкетування

й опитування, спостереження, методи математичної статистики, пошук інваріанта й варіантів мовних значень тощо. Наприклад, І. Гальперін стверджує, що текст як мовленнєвий твір можна аналізувати з погляду відповідності / невідповідності певним загальним закономірностям, причому ці закономірності мають бути розглянуті як інваріанти текстів кожного з функціональних стилів чи типів дискурсів. «Лише таке індуктивне дослідження допоможе визначити загальну типологію тексту» [54, с. 24].

Відповідно до такого тлумачення лінгвістичного народництва, окремі мовознавчі галузі є традиційно народницькими. Так, історія мови, вивчаючи історичну граматику (конкретні фонетичні і граматичні зміни в українській мові впродовж її становлення і функціонування) та історію літературної мови (процесів формування лексичного і стилістичного фондів мови, вироблення її граматичних і правописних норм, становлення стильової різноманітності у взаємозв'язках із розмовною мовою, історією та культурою народу тощо) передовсім каталогізує й описує ці явища. Українська діалектологія, що досліджує якісні та кількісні відмінності фонетичних, морфологічних, лексичних, фразеологічних і синтаксичних рис, які варіюються залежно від місцевості їхнього поширення, фактично, послуговується тим самим методологічним апаратом, що й історія мови.

Класична стилістика є народницькою. Методологія й методи народницьких досліджень стилю ґрунтуються на глибинних зв'язках стилістики з поетикою, історією літературної мови, історією культури. У народницькій стратегії текстотворення наукового дискурсу лінгвісти шукають постійні підтвердження взаємодії літературної мови та її народнорозмовної основи, зокрема, у фольклорних, історичних джерелах, ономастиці тощо. Аналізу підлягають системні відношення в лексиці – синонімія з проєкцією на повнозначні частини мови, антонімія, полісемія, авторські новотвори (переважно фіксування), емоційно-оцінна лексика, загальномовно-нормалізаторський аспект добору слова, інтерференція російської мови на українську, роль словотворення в емоційно-оцінному реєстрі тощо [282, с. 13]. Традиційно теоретична лінгвостилістика розглядала змістове наповнення понять *стильове* та *стилістичне* в мові, встановлювала підґрунтя мовної експресії, визначала диференційні ознаки функціональних стилів, співвідношення загальнолітературної та стильової норми, історичну динаміку книжних і розмовних стилів, говорила про роль історичної, діалектної, архаїчної, жаргонної тощо лексики як стилістичних категорій, допомагала виявити стилістичний компонент у семантиці словотвірних, граматичних одиниць тощо.

Утім, змістове поле мовознавчого народництва поповнюють і відносно молоді лінгвістичні напрями, зокрема соціолінгвістика. Вив-

чення специфіки мовної ситуації у країні, різних типів білінгвізму, мовної особистості, мовної політики – ці проблеми розширюють коло питань класичного мовознавства, потребуючи традиційних народницьких методів дослідження.

Проте не слід вважати мовознавче народництво застарілим через його класичність і консервативним через його традиційність. Народництво, поряд із модернізмом і постмодернізмом, розвиває новітні схеми й моделі аналізу, все частіше оперує поняттям *дискурс* у значенні «мова в дії».

Так, американські мовознавці послуговуються методом *кейс-дослідження* (дослідження випадків), що більше стосується способів дослідження, ніж методу. Цей спосіб передбачає вивчення певного феномена з використанням одного чи більше об'єктів дослідження в їхньому реальному контексті. Кейс-дослідження особливо доречно, якщо контекст надзвичайно багатий та складний. Контекст вважають складним, якщо дослідження має більше змінних, ніж одиниць збору даних. Лінгвіст, який проводить кейс-дослідження, не обмежений певним методом – у кейс-дослідженнях рідко задовольняються одним єдиним методом збирання даних. Пояснити це можна тим, що при всебічному аналізі певного кейсу (в його контексті) майже завжди необхідно проводити багаторівневий аналіз – а значить, використовувати різні методи збирання даних [275, с. 73]. «Мета кейс-дослідження – вельми ретельно проаналізувати феномен і кожен одиницю дослідження як об'єкт сам по собі. Кейс-дослідження можна проводити на попередньому етапі – щоб краще зрозуміти об'єкт вивчення. Крім того, за його допомогою можна перевірити гіпотези чи підкріпити кількісні обстеження. У кейс-дослідженні одиниці вивчення не запозичують із задалегідь визначеного масиву. Критерій відбору кейсів (випадків) – це їхня певна типологія – тобто належність до класу проблем, які становлять інтерес. У цьому сенсі тип дослідження має геть інші цілі, ніж дослідження, що ґрунтуються на репрезентативності, і становлять альтернативу формуванню виборок» [275, с. 74].

Інший метод – історичний дискурс-метод, який є частиною дослідницького підґрунтя соціолінгвістики й лінгвістики тексту. Він спирається на теорію лінгвістичної діяльності й аналізує рівень змісту й ставлення в інтерв'ю, дискусії тощо. Також його базисом є теорія планування тексту, яка дозволяє ідентифікувати наміри мовців і екстралінгвістичні фактори виробництва текстів.

Один зі способів забезпечити валідність дискурс-аналізу – це встановити цілісність дослідження. Вважають, що аналітичні твердження

формують послідовний дискурс; присутність аспектів аналізу, що не відповідають дискурс-аналітичному поясненню, зменшує вірогідність того, що читачі приймуть результати аналізу. Інший спосіб забезпечити валідність – це оцінити плідність аналізу. Цей метод традиційно застосовувався в різних наукових парадигмах. При оцінці плідності аналізу основну увагу зосереджено на пояснювальному потенціалі аналітичної структури, включаючи її здатність забезпечувати нові пояснення [128, с. 211–212].

Окремо стоять студії, присвячені *постколоніальному комплексу в україномовних текстах*. Постколоніальним синдромом називають наслідки радянської доби в діях і мисленні людей, це залишки радянського типу свідомості у громадян сучасної України. Постколоніальний комплекс – реагування однієї людини на наявний постколоніальний синдром в іншій людині, ширше – активне дослідження негативних залишків радянської доби та її наслідків для України. Мовознавці-народники відчувають образу за певні моменти в історії української мови, борються з їхніми негативними наслідками. Тематика дискурсу, позначеного постколоніальним комплексом, доволі розгалужена: аналіз шкідливих наслідків фактичного російсько-українського білінгвізму, суржик як мовна хвороба, історія українського лінгвоциду, лексико-семантичні студії з повернення забутої чи забороненої лексики.

Активний розвиток української мови та її популяризація всередині України й за її межами – головна інтенція мовознавців-народників. Ті мовні явища, які були новаціями в першій половині ХХ ст., себто були модерними, сьогодні стали узусом сучасної української мови. З іншого боку, народницькі намагання реанімувати репресовану за радянських часів лексику можуть виглядати цілком модерними, адже забуті й переведені до пасиву мови лексичні одиниці, які значна частина пересічних українських мовців сприймає з помітками «застаріле», «архаїчне», «діалектне», видаються неологізмами. Забута лексика наново народжується в мові у статусі лінгвістичних аномалій завдяки діяльності мовознавців-народників, які витримують народницьку стратегію текстотворення.

Незадовільний стан лексикографічного спадку радянської доби спонукає мовознавців до створення нових словників, які, втім, часто продовжують попередню традицію ХХ століття. У передмові до свого «Російсько-українського словника складної лексики» С. Караванський пише: «Залишені нам з часів УРСР російсько-українські словники (надалі – РУСи), справедливо називані російсько-російськими, далекі від того, щоб задовольнити потреби сучасності. Тому поява «нових» РУСів мусила б докорінно змінити становище на «словниковому

фронті». Однак, на ділі не все так гладко, як хотілося б і як мало бути. «Нові» словники повністю не позбулися рис меншовартости, прищеплених нам імперією...

Нездатність «незалежних» словників подолати прищеплювань нам епохою «дружби народів» рису свідчить, що наша дорога від малоросів до українців тільки-но починається. «Нові» РУСи виявилися нездатними вирватися з полону мовно-лексичних забобонів, характерних для советської лексикографії... У «нових» РУСах повторювано помилки, канонізовані у советських виданнях... Таке нетворче словникування на ділі свідчить про відставання лексикографії від життя» [132, с. 3].

Грунтовна праця «Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду» пропонує гуманітаріям і «всім, кому не байдужа доля рідної мови» добірку документів, що має на меті ознайомити читачів зі специфікою мовної політики, яку провадила радянська влада на теренах України. Упорядники книжки фактично формулюють засадничий принцип народництва й визначають два найголовніші завдання: «Оскільки специфіка лінгвоциду, застосованого до української мови в період 1930–1980-х рр., полягала в офіційній практиці обмеження функцій української мови з одночасним авторитарним втручанням в її внутрішні ресурси з метою знищення її як самобутнього мовного утворення, нинішній час поставив перед українським суспільством два завдання – розширити сфери вживання української мови і переглянути принципи її правописного, термінологічного, лексикографічного нормування й кодифікації» [ЛПН, с. 35].

Очевидно, що коріння пуристичних настроїв криється й у тривалій нерозв'язаній правописній дискусії. Фактичне функціонування двох правописів на території сучасної України призводять до гострого обстоювання тієї чи тієї граматики, тобто пуризму.

Самі ж народники зазначають, що навіть у свідомій частині сучасного українського суспільства відсутня позитивна одностайність щодо пропонованих мовних реформ: «Опоненти правописної реформи та інших змін у мовній сфері вбачають у їх впровадженні загрозу для досягнення значно важливішої мети – розширення сфер вживання української мови» [ЛПН, с. 35]. Неприйняття проекту нового правопису пояснюють не так об'єктивними, як суб'єктивними чинниками – попередньою імітацією орфографічної реформи, широкою кампанією з дискредитації проекту, організованою в російськомовній пресі й електронних ЗМІ, байдужістю до українських проблем з боку державних посадовців.

Основною перепоною до внутрішньомовних змін є неготовність українського суспільства до колективного вирішення проблем, пов'язаних «із потребою внутрішньомовної дерусифікації» [ЛІН, с. 35].

Ще однією прикметою постколоніального комплексу є стримане, а подекуди й негативне ставлення до *гендерних студій*. Традиційна патріархальність українського способу життя конфліктує з феміністичними настроями й рухами в літературі, мистецтві та культурі, частково й у лінгвістиці. Якщо ж гендерні студії й ведуть, то вони суттєво відрізняються від західноєвропейських аналогів. Українські гендерні дослідження більше схожі на каталогізування рис ідіолекту певної письменниці чи громадської діячки, це окремішні описи ідіостилю. Натомість західні вивчення текстів з погляду гендеру намагаються передовсім виявити психологічне підґрунтя дискурсу.

Не всі українські науковці-народники визнають дихотомію «мова і мовлення». Вони говорять, що з погляду комунікативної лінгвістики несугтевим виявляється поділ на стилі мови і стилі мовлення, стверджуючи, що розуміння мови не лише як системи знаків, певного коду, а саме як мовно-розумової діяльності, як мовної свідомості, скеровує думку дослідників на пошуки власне мовних і позамовних чинників формування стилю, на дослідження функцій мовних одиниць у різних типах спілкування і на стильово зорієнтовані комунікати, підпорядковані конкретній меті спілкування [282, с. 12]. Зокрема, С. Єрмоленко пише: «Якщо абсолютизувати момент вибору мовних засобів для досягнення конкретної стилістичної мети, маємо прийти до поширеної думки, що стиль – явище позамовне, а структурні мовні одиниці позбавлені будь-яких оцінок, будь-якої прагматичної семантики. Іншими словами, мовні знаки нібито не містять прагматичної оцінки, а остання виявляється тільки в мовленні. Тим часом функціонально-семантичний аспект вивчення мовних явищ знімає гостроту й помітну штучність протиставлення феноменів мови і мовлення: мова постає як конкретний комунікативний акт, даний нам у реальному сприйманні, а мовна система становить конструкт, наукову абстракцію як результат пізнання й осмислення реального явища – мови» [282, с. 11]. Вірність класичному українському мовознавству, з одного боку, і нейтральний тон критичних формулювань, з іншого (без переходу на особистості опонентів, за допомогою лексичних одиниць «нібито не містять», «тим часом... знімає гостроту» тощо), демонструють народницьку стратегію текстотворення в науковому мовленні.

Науковці-народники зазвичай обстоюють усталені в українському мовознавстві терміни й визначення, противляться їхній заміні на модерні, часто іноземні, терміни, оскільки надають перевагу питомо

українській лексиці, тож серед термінів-дублетів перевагу нададуть українському еквіваленту.

Модернізм у мовознавстві.

Якщо у народників наскрізним теоретичним поняттям дослідження слугує *мовний засіб* з усіма його валентностями й кореляціями, то модерністи і постмодерністи вибирають програмним поняттям *текст*.

Мовознавчий модернізм полягає передусім у міждисциплінарному, порубіжному характері лінгвістичних студій. Теоретичними підвалинами модернізму можна вважати новітні культурологічні, літературознавчі, лінгвофілософські, історико-соціологічні студії з постструктуралізму, семіотики, деконструктивізму, герменевтики тощо, головна спрямованість яких – перегляд сталих понять, законсервованих суджень, концепцій, тез, дефініцій.

Предметом сучасних мовно-модерністських досліджень стають не лише мова й мовлення (власне мовні засоби), а й зв'язки між мовою і мисленням, мовленням і поведінкою людей, мовою і суспільством; особливості вербалізації різноманітних ментальних процесів; втілення у мові культурних факторів тощо. Модерністська лінгвістика все частіше межує з філософією, психологією, культурологією, програмуванням. Вона перетворюється на інтегровану дисципліну.

Практичні наукові завдання диктують темпи розвитку науки. Свого часу сплеск технічних досягнень спричинив появу комп'ютерної та корпусної лінгвістик, а, наприклад, активізація міжкультурних, міжнародних відносин стимулювала лексикографічні дослідження тощо. Розвиток науки завдяки диференціації спричиняє зростання нових розгалужень всередині вже наявної дисципліни. Так, у межах синтаксису виникли семантичний синтаксис, комунікативний, чи прагматичний, синтаксис, функціональний синтаксис. Характеризується розгалуженням і стилістика, що охоплює функціональну лінгвостилістику, літературознавчу стилістику, поетику, стилістику декодування, теорію інтерпретації тексту тощо.

Окремі модерністські лінгвістичні напрями постали з інших наук: появу когнітивної лінгвістики спричинив розвиток когнітології, науки про будову й функціонування людських знань; психолінгвістика постала як гібрид психології та лінгвістики; корпусна лінгвістика стала результатом втручання у дослідження мови технічних підходів і засобів. Таким чином, сучасне модерністське мовознавство заохочує дослідників до сміливих розв'язань лінгвістичних завдань і дозволяє використання специфічних модерністських наукових прийомів.

Інколи людиноцентричні наукові напрями мовознавства буває важко розмежувати, оскільки предмет дослідження часто є спільним, і

методологія наукових дослідів також запозичується однією «лінгвістикою» в інших «лінгвістик». Зокрема, вивчення типів спілкування під кутом зору знакової природи складників комунікації забезпечує *семіотичний аналіз*. Семіотичний аналіз, у свою чергу, ґрунтується на семантиці, синтактиці й прагматиці, які допомагають шукати сталі одиниці коду, тобто мовні знаки, їхню ієрархію і взаємодію. Так, Ф. Бацевич перелічує такі модерністські типи аналізу, втім, не називаючи їх модерністськими [16, с. 23]:

Прагматичний аналіз виявляє психологічні типи людей з їхніми світоглядними позиціями, настроями, ставленням до співрозмовника тощо й встановлює зв'язок між цими чинниками і процесом спілкування. У центрі уваги прагматичного аналізу перебувають такі комунікативні поняття, як стратегії і тактики спілкування (не плутати зі стратегіями й тактиками текстотворення – Т. М.), аксіологія, конвенції спілкування, тобто приписи, закони й очікування комунікації. У другій половині ХХ ст. було сформульовано ключові поняття прагматичної лінгвістики: мовленнєві акти, констативи, перформативи, максимум спілкування тощо.

Структурний аналіз передбачає розгляд мовного явища з позиції зв'язків елементів цілого, тобто як цілісної системи, в якій взаємодія й розташування елементів підпорядковані чітким законам. Структуралізм як такий напрацював чимало методик, зокрема, дистрибутивний аналіз, аналіз безпосередніх складників, компонентний аналіз, трансформаційний аналіз тощо.

Дискурс-аналіз виявляє соціальний контекст, у якому твориться та існує певний текст, з усіма психічними, соціальними, психологічними, культурними зворотними зв'язками, що цей текст спричиняє. Дискурс-аналіз дивиться на мову як на інтеракцію. Мова ввібрала в себе як усі типові моделі стосунків людей, так і відбиває соціальний статус-кво в мовленні конкретних людей. Дискурс-аналіз оперує власною одиницею, відмінною від одиниць мовних рівнів, – висловлюванням, мовленнєвим актом.

Дослідники-модерністи застосовують метод апперцепційного декодування поетичного тексту, прагнуть змоделювати мовну картину, виявлену в антропоморфізмі мовних засобів, вертикальному контексті лексики.

Мовознавчий постмодернізм виявляється у розширенні дослідницької рамки, механізм якого описує Т. Винокур. Відбувається розширення поглядів дослідника й вихід із суто мовознавчого до загальнонаукового, майже філософського, простору дослідження при повному збереженні власне лінгвістичного інструментарію. «Якщо

стиліст прийме ризикове рішення виходити з цієї картини (реальної картини – Т.М.), не зменшуючи і не перебільшуючи ролі тих чи тих явищ; якщо, не боячись докорів у «ненауковості», він назве їх так, як підказує йому подвійний досвід дослідника – учасника комунікативно-мовного акту, то, очевидно, порушене вище питання про вибір термінів, необхідних для опису стилістичного узусу, розв'яжеться саме собою, оскільки місце термінологічних визначень у подібній ситуації може посісти нетермінологічна лексика, що вповні задовольняє вимоги точності й не протирічить назві досліджуваного поняття» [42, с. 41–42].

Так само, як народництво і модернізм, постмодернізм прагне розширення кола традиційних методів дослідження для розв'язання нових завдань, що постали перед лінгвістикою. М. Йоргенсен говорить: «Для вивчення більш широкої соціальної практики самого тільки дискурс-аналізу не достатньо, оскільки вона вміщує як дискурсивні, так і недискурсивні елементи. Додатково до дискурс-аналізу необхідні соціальна й культурна теорії» [128, с. 123].

Зокрема, теорія планування текстів виникла як реакція на значний брак теорії лінгвістичної діяльності, в якій абсолютного не враховували екстралінгвістичні фактори. Але мовленнєва ситуація, статус учасників, час і місце, разом із соціологічними змінними (членство в групі, вік, професія) і психологічними детермінативами (досвід, прийняті норми поведінки тощо) відіграють суттєву роль у виробництві тексту. Західна теорія планування і розуміння тексту забезпечила можливість виявити семантичні відмінності у формуванні залежності тексту як від теми, так і від контексту й текстового різновиду. Також з'явилася нагода вловити відмінності між усними й письмовими текстами та побачити семантичні відмінності у сприйнятті тексту. «Отже, Водак емпірично ілюструє теоретичне твердження, що дискурс необхідно розглядати як соціальну практику» [275, с. 214–215].

Ще один постмодерністський підхід до вивчення мови – вірогіднісний, чи стохастичний. Він спирається на теорію вірогідностей – розділ математики, що вивчає закономірності випадкових явищ. Явище, яке спостерігають реально, належить до випадкових, якщо за даних умов досвіду його передбачити неможна, і за багаторазового повторення досвіду воно також може виявитися по-різному, але за допомогою математичної статистики можна визначити його частотність, і, відповідно, вірогідність. «Доводиться, однак, враховувати, що статистичні закономірності добре встановлюються в мові на її нижчих рівнях, тобто на рівні звуків і букв, і мало що дають на більш високих рівнях, де навіть важко визначити й вибрати одиниці, що підлягають лічбі... Слід врахувати також, що за допомогою стохастичного моделювання ми отримуємо власне не сам об'єкт, а його модель,

завжди дуже приблизно, оскільки в такий спосіб не враховується адаптація коду під дією повідомлення, яка відіграє важливу роль при передачі нової інформації» [10, с. 21].

Мовознавчий постмодернізм часто має справу передовсім з моделями, з макетами мови, а не з власне мовою. Схематичність теорій – його визначальна риса.

Мова є адаптивною системою, яка розвивається як відповідно до власних внутрішніх законів, так і згідно з позамовними соціальними впливами. І. Арнольд говорить, що під адаптивною системою розуміють систему, яка налаштовується сама, пристосовуючись до умов свого функціонування не тільки шляхом збагачення свого складу, але й шляхом зміни самої своєї структури, причому під структурою розуміють сукупність відношень між елементами систем. Приводом і підґрунтям для адаптації є порушення рівноваги між станом системи – її складом і будовою, з одного боку, й тими завданнями, які вона повинна виконувати в процесі свого функціонування, з іншого. Про те, що система формує свої властивості у взаємодії з середовищем, пишуть представники різних наук [10, с. 21]. До постмодерністської лінгвістики уявлення про адаптивні системи (такі, що самі налаштовуються) увійшло з теорії керування, тобто через кібернетику. Адаптація може відбуватися в мовленні під впливом контексту, який у цьому разі є мовленнєвим середовищем, що сприяє розвитку семантичної структури лексичної одиниці. Середовище може бути суперсистемою й вищого порядку. Середовищем може слугувати й інша семіотична система (наприклад, термінологічна система розглядається в межах тієї науки, яку обслуговує). «Середовище можна визначити як сукупність об'єктів, зміна властивостей яких впливає на систему, а також тих об'єктів, чії властивості змінюються під впливом поведінки системи» [10, с. 24].

Серед інших конкретних видів постмодерністського аналізу, вслід за Ф. Бацевичем, називаємо такі:

Контент-аналіз каталогізує і систематизує методики й прийоми спілкування, веде облік правил комунікації. Найчастіше він має справу з соціальними оцінками, мовою ЗМІ, психоаналітичними дослідженнями. Його застосовують при вивченні особливостей міжкультурного зіставлення, порівняння мовлення здорових і психічно хворих людей, дитячого мовлення тощо. Слово розглядається як символ і є основною одиницею контент-аналізу.

Пропагандистський аналіз вивчає мас-медійний дискурс з усіма його особливостями, рекомендує ефективні способи подання негативної чи позитивної інформації в ЗМІ тощо.

Ще одним видом аналізу є *транзакційний аналіз* – «аналіз міжособистісних стосунків з опертям на засоби мовного і паралінгвального (жести, міміка, постави тіла тощо) кодів; аналіз спілкування із врахуванням психологічних ігор, в яких виявляються «его-стани» мовців, та «сценаріїв», відповідно до яких часто підсвідомо діють учасники спілкування» [16, с. 23].

Отже, розглядаючи народництво, модернізм і постмодернізм як мовознавчі парадигми, кваліфікуємо кожну з них так:

– **мовознавче народництво** – це лінгвістична парадигма, система світоглядних принципів, наукових підходів, сукупності дослідницьких прийомів, що характеризується описовістю, прескриптивізмом, тісним зв'язком із національною мовознавчою традицією, центральним об'єктом дослідження є мовні засоби, їхня диференціація та функціонування, а головним об'єктом – власне мова в її діахронії та синхронії; мовознавче народництво є синонімічним поняттям до класичного мовознавства;

– **мовознавчий модернізм** – це лінгвістична парадигма, що об'єднує інтегративні лінгвістичні напрями, такі, що стоять на стикові двох чи більше мовознавчих напрямів або лінгвістики й інших наук; предметом вивчення мовознавчого модернізму є взаємодія мови й мислення, мови й соціальних факторів, мови й інших сфер людської діяльності; об'єктом є мова в інтеракції, тобто зв'язок мовленнєвої діяльності індивіда з іншими типами його діяльності;

– **мовознавчий постмодернізм** – це лінгвістична парадигма, що презентує новітній етап розвитку наукової думки про мову, який виводить власне лінгвістичну інформацію далеко за межі мови, має передовсім прикладний характер, пропонує конкретні прагматичні алгоритми й схеми практичного застосування знань про мову для реалізації не мовних, а комунікативних, політичних, психологічних та інших цілей.

І. 6. Термінологічний апарат концепції стратегічного текстотворення

Перш ніж говорити про стратегії текстотворення, про тлумачення народництва, модернізму й постмодернізму в лінгвістиці, мові та мовленні, необхідно розмежувати поняття *стратегічне текстотворення* і *маніпуляційне текстотворення*, а також встановити між ними кореляційні відношення.

До сьогодні головною тенденцією в дослідженнях домінував есенціалістський підхід, на думку М. Парасуцької, за якого провідним

питанням теоретичного дослідження було виявити, що є маніпуляцією, а головною проблемою – визначення термінів [222]. Не ставлячи собі за мету пошуки оптимальної дефініції цього поняття, погоджуємося з тим, що маніпуляцією можна вважати приховане керування, вплив, за якого адресат здійснює мету / цілі маніпулятора, вважаючи їх своїми власними, не усвідомлюючи впливу, що на нього чинять. За такого визначення можна припустити, що сам термін *маніпуляція* перетворився на сукупність ознак (прихована мета, неявне керування, вплив на адресата всупереч його волі тощо), яку приписують певній одиниці чи комунікативній ситуації, як правило, успішній для маніпулятора. Маніпуляція – це ситуація спілкування, в якій комунікативні цілі не збігаються з психологічними намірами мовця, що прагне вплинути на слухача. Це ситуація обману й нечесної гри. Стратегічне текстотворення якщо і передбачає свідоме використання вербальних засобів впливу для досягнення поставленої мети, то наміри мовця не є прихованими для слухача. У цьому разі комунікативна й психологічна настанови мовця збігаються. Очевидно, критерієм, що розмежовує ці два поняття, маніпуляцію і стратегічне текстотворення, є критерій широти мовця. За Є. Ключевим, критерій широти – такий, що забезпечує вираження насправді притаманних мовцеві думок і почуттів [142]. Однак у стратегічному текстотворенні зазвичай говоримо про несвідоме використання мовних тактик.

Найчастіше термін *мовленнєве маніпулювання* розглядають у контексті словесного спілкування в системі засобів масової інформації чи агітаційному виступі безпосередньо перед аудиторією. У ширшому розумінні трактують як мовленнєву взаємодію, коли один із комунікантів розглядає себе як суб'єкт впливу, вважаючи співрозмовника об'єктом: мовленнєвий вплив у широкому розумінні ототожнюється з мовленнєвим спілкуванням загалом через те, що в будь-якій мовленнєвій комунікації співрозмовники прагнуть досягти певних позамовленнєвих цілей, які в результаті призводять до регуляції діяльності співрозмовника [115, с. 88]. Тож, будь-яка інтерація засобами мови може бути більшою чи меншою мірою визначена як мовленнєве маніпулювання.

Слово *маніпуляція* походить від латинського слова *manipulare*, і його первинне значення є цілком позитивним – «керувати», «керувати, знаючи справу», «допомагати» тощо. У сучасній літературі під маніпуляцією розуміють мистецтво керувати поведінкою людей за допомогою цілеспрямованого впливу на суспільну психологію, на свідомість та інстинкти людини. Зокрема, такий погляд висловлює В. Зирка [115, с. 82]. Дослідження з проблем мовного маніпулювання

мають свою історію. Цей напрям зародився на початку ХХ ст. і розвинувся завдяки масовій пропаганді першої світової війни. Наприкінці 20-х рр. вийшла книжка основоположника західної теорії масової комунікації Г. Ласуелла «Техніка пропаганди у світовій війні», що лишається актуальною й до тепер. Фактичним матеріалом тодішніх досліджень були шпальти газет і радіо, яке виникло в 30-ті роки ХХ ст. Під час другої світової війни з'являється новий термін – *психологічна війна*, здійснювана через засоби масової інформації. Інколи термін *маніпулювання* співвідносять із терміном *ідеологія*. Так, В. Кулик говорить про «текстові рівні ідеологічного впливу» [160, с. 66], розуміючи ідеології як будь-які уявлення (системи уявлень), не поділяючи їх на добрі чи погані, правильні чи хибні.

Аналіз мовних засобів з погляду їхнього впливу на сприйняття світу отримав значний розвиток у дещо неочікуваній на перший погляд галузі – у феміністичній літературі та інших дослідженнях, що розглядають проблему так званого лінгвістичного сексизму.

Понятійний апарат аналізу й систематизації способів впливу слова на свідомість включає такі поняття: *риторика* (теорія аргументації, відкрите переконання співрозмовника), *маніпулювання свідомістю* (прихований мовний вплив на адресата, що навмисно вводить його в оману щодо задуму чи змісту мовлення), *пропаганда* (будь-який вплив на масову свідомість за допомогою засобів масової комунікації), *мовна демагогія* (термін Т. Булигіної та О. Шмельова, що означає прийом непрямого впливу на реципієнта, коли ідеї, які необхідно йому нав'язати, не висловлюють прямо, а нав'язують приховано в межах мовних механізмів), *брейнуошинг* (фонетичний запис англійського *brainwashing* – «промивання мозку», синонім до терміна «маніпулювання свідомістю»), *нейролінгвістичне програмування* (прикладний метод, що стосується міжособистісної, а не масової комунікації), *сугестія* (різновид маніпуляційного впливу на психіку, почуття, волю й розум адресата, що спричиняє зниження аналітичності й критичності сприйняття інформації), *піар* (Public Relations – аспект комунікації, введений з метою підвищити суспільний інтерес до певного предмета). А. Данилова пише: «Мовне маніпулювання відрізняється від інших видів аргументації та впливу: від риторики – більшою прихованістю впливу, несвідомим для реципієнта процесом аргументації; від «промивання мозку» (*brainwashing*) – відсутністю фізичного впливу й очевидної психологічної агресії; від пропаганди – менш активною і очевидною націленістю на результат впливу... термін «маніпулювання» описує процес і засоби впливу» [74, с. 27].

Сьогодні увагу дослідників передовсім сконцентровано на аналізі низки афоризмів, що отримали найширший ужиток у текстах мас-

медіа, та в описі окремих вербальних маніпуляційних прийомів. Найбільший акцент зроблено на лінгвостилістичну характеристику текстів засобів масової комунікації. Проблеми референції, істини й правди в мові порушували Д. Болінджер [316] і В. Лютс [336]. Приховані смисли в мовних конструкціях віднаходила дослідниця А. Масленникова [190]. Великий внесок у вивчення новинного дискурсу аудіовізуальних засобів масової комунікації зробив нідерландський дослідник Т. ван Дейк [76], констатувавши первинність вербального аспекту у вивченні мови ЗМК, а не соціологічність, як вважали раніше. Т. ван Дейк уперше поєднав структурне й семантичне дослідження новинного дискурсу. М. Желтухіна розглядала функціонування тропів у когнітивно-прагматичному моделюванні сутєвності та їхню реалізацію [107].

Розглядом проблеми мовного маніпулювання нині продовжують займатися чимало вчених. Зокрема, А. Данилова досліджує мовне маніпулювання як «прихований мовний вплив на адресата, що навмисне вводить його в оману стосовно змісту чи задуму мовлення, який здійснюється на трьох рівнях: індивідуальному, груповому й масовому. Визначальним фактором і, відповідно, інтенціональним підґрунтям маніпулювання є некритичне сприйняття інформації адресатом» [74, с. 12]. Н. Петрова розглядає феномен мовленнєвої агресії як форму «мовленнєвої поведінки, націленої на образу чи навмисне завдання шкоди людині, групі людей, організації чи суспільству взагалі» [225] тощо.

Методологію вивчення мовного маніпулювання активно розробляють прихильники прагматичної лінгвістики. Так, А. Данилова, говорячи про маніпулювання словом у засобах масової комунікації, стверджує, що для вияву мовного впливу в текстах особливо важливими є кілька критеріїв аналізу. По-перше, референція – співвідношення висловлювання з дійсністю. Інтерпретація фактів може бути суб'єктивною, визначеною світоглядною позицією мовця й слухача, однак факти, про які йдеться, можна співвіднести з історичними й політичними реаліями, з офіційними міжнародними й державними документами. Спаплювання дійсності, тенденційність і необ'єктивність можуть виявлятися як у спотворенні фактів, наданні хибної інформації, так й у впливові на асоціативне мислення реципієнта, створенні емоційно-навантаженого контексту. По-друге, наявність лінгвістичних аномалій – навмисне використаних у мовленні конструкцій, не мотивованих системою мови; порушенні сполучуваності слів (лексичної та синтаксичної), синтаксичної структури. Відступ від норм літературної мови засвідчує навмисне прагматичне порушення правила. Третій критерій – частотність вживання. Якщо той самий мовленнєвий вираз, не

мотивований реальною ситуацією і мовою, вжито в низці статей різних авторів, які презентують різні інформаційні агенції, то мова може йти про сталий прийом впливу [74, с. 12–14].

Ще Б. Брехт 1934 р. у своєму памфлеті «П'ять складнощів того, хто пише правду» для поширення в гітлерівській Німеччині відзначив складність, що випливає з «порожньої містики слів»: «Писати *населення* замість *народ* і *землеволодіння* замість *земля* вже саме по собі значить у багатьох випадках відмову від правди» [317, с. 94]. Найчастіше маніпулювання криється у зміні лексико-семантичних значень слів у конкретному висловлюванні, розширенні їх за допомогою конотацій та асоціацій, які вони викликають у реципієнта. Лексичними тактиками мовленнєвого маніпулювання можуть бути синонімія, евфемізми й дисфемізми, зміна асоціативного поля, кодифікованого у словниках стандартних асоціацій та психолінгвістичних дослідженнях (словостимул і слова-асоціати), спрощення (прийом мовного впливу на свідомість, що становить вербальну примітивізацію описуваного історичного факту), прийом замовчування, специфічне вживання власних імен, введення історичних паралелей тощо.

Потенціал впливу лексики полягає в уявленні про розширеність, невизначеність і абстрактність слова. Ідеологічно навантажена лексика зазвичай належить до політичної аргументації (до політичного дискурсу), семантично «красива» лексика – вагомий компонент рекламного повідомлення. Елементи мовного маніпулювання, звісно ж, присутні й у навчанні та вихованні. Судочинство змагального типу також сприяло розвитку мовного маніпулювання ще з часів виходу книжки П. Проховщикова (П. Сергеїча) «Искусство речи на суде», що вперше була надрукована 1910 року.

Інша галузь, поки що мало розвинена в Україні, в якій використовують мовленнєве маніпулювання, – психотерапія, адже психотерапевтичний сеанс проводиться у формі діалогу з пацієнтом, таким чином мову використовують як тонкий інструмент лікувального впливу на свідомість. Подібний до медичного дискурс – бесіда зі сповідальником, а також найближчими друзями тощо. Крім того, не буде помилковим твердження, що й усі види словесних мистецтв, зокрема література, вдаються до тих чи тих маніпулятивних прийомів.

Теорію мовленнєвого маніпулювання цікавлять ті сторони вербальної здатності людини, які дозволяють їй ефективно впливати на поведінку слухача – спонукати чи утримувати від певних дій та вчинків. Зрозуміло, що спеціальним засобом мовленнєвого впливу є різні види спонукальних мовленнєвих актів (прохання, наказ, вимога тощо). Однак прямі звернення можна відхилити, проігнорувати, заперечити.

Тому й вдаються до прихованих мовних засобів. Мовленнєві імплікатури – ідеї, безпосередньо не висловлені в тексті, але такі, що виводяться з нього на основі загальних законів мовленнєвого спілкування [26, с. 463]. Йдеться про прийом «приєднання», який можна здійснити на всіх рівнях – від фонетичного (пристосувати свою вимову звуків до узусу слухачів, ставши таким чином «своїм хлопцем»), лексичного, морфологічного тощо до стилістичного (свідоме перемикання мовних кодів, свідоме вживання суржику під час розмови з суржикомовними).

Усі дослідники однакові в тім, що процес маніпулювання має прихований, анонімний характер. «Мовленнєве (мовне) маніпулювання – це вид мовленнєвого впливу, що використовується для прихованого впровадження у психіку адресата цілей, бажань, намірів, ставлень чи настанов, які не збігаються з тими, які має адресат на цей момент. В основі мовленнєвого маніпулювання покладено такі психологічні й психолінгвістичні механізми, які змушують адресата не критично сприймати мовленнєве повідомлення, сприяють виникненню в його свідомості певних ілюзій й оман, провокують його на здійснення вигідних для маніпулятора вчинків» [162, с. 566].

На рівні речення й тексту можна говорити про такі тактики мовного маніпулювання, як повтор, паралельні конструкції, градація. На рівні формальної логіки – підміна аргументу, перенесення смислового акценту.

Отже, терміном *мовленнєве маніпулювання* найчастіше позначають прихований словесний вплив на співрозмовника, що має здебільшого негативну конотацію, в той час, коли стратегічне текстотворення, яке теж може бути прихованим впливом, є лише продуманим і спланованим мовленням із залученням певних тактик і прийомів, але мета його далека від ошукування й обману реципієнта.

Маніпуляція – це зміщення тактики непрямого мовленнєвого впливу в бік прямої тактики. Тож, рекламу, наприклад, варто вважати стратегічним текстотворенням, а не маніпулятивним дискурсом, оскільки будь-яка людина від початку розуміє мету рекламного тексту. Засоби переконання можуть бути найрізноманітнішими, але мета одна й очевидна для всіх споживачів реклами. Теорія мовного (мовленнєвого) маніпулювання ґрунтується на риторичних тактиках непрямого впливу на адресата. Непрямі тактики мовленнєвого впливу вивчав третій розділ риторики – елокуція, в якому була розроблена теорія фігур. Загальний принцип побудови непрямої тактики мовленнєвого впливу ґрунтується на тому, що слухачеві пропонують загадку певної складності, розв'язавши яку, слухач не тільки отримає уявлення про

зміст повідомлення, а й здогадається, чому повідомлення побудовано непрямо.

На відміну від маніпуляційного текстотворення, *стратегічне текстотворення* є сукупністю свідомо й несвідомо застосовуваних мовних і мовленнєвих тактик в ідіолекті мовця, що визначають його належність до народницької, модерністської чи постмодерністської стратегії текстотворення, відбиваючи світоглядні позиції, смаки та інтенції індивіда. Це свідоме продукування текстів, яке відрізняється від будь-якого адресного мовлення не тільки чіткою попередньою настановою мовця викликати прогнозовану емоційну реакцію реципієнта з подальшою його активністю відповідно до поставленої мети, а й характеризується вживанням непрямих тактик мовленнєвого впливу та конкретних вербальних тактик і прийомів.

Західні лінгвісти, зокрема С. Титчер, М. Мейер, Р. Водак, Е. Веттер, розуміють поняття *стратегія* так: «Поняття *стратегія* тісно пов'язане з концептами фрейму, схеми та скрипту. У принципі, стратегії використовують для досягнення цілей. Водак не визначає стратегію як дещо раціональне й зрозуміле від початку до кінця. Вона розглядає її швидше як залежну від суб'єктивних оцінок і можливостей. Без сумнівів, стратегії орієнтовані на ціль, але це не значить, що учасники взаємодії завжди їх усвідомлюють. Часто вони діють несвідомо, ірраціонально й емоційно» [275, с. 214]. За такого розуміння, термін *стратегія* дорівнює термінові *інтенція / намір* – мета спілкування в конкретній комунікативній ситуації. Ми розглядаємо поняття *стратегія текстотворення* ширше й масштабніше – як культурно-соціальну позицію мовця, втілену в певних тенденціях добору й вживання мовних одиниць у його мовленні.

Досліджуючи народництво, модернізм і постмодернізм у мовознавстві, мові й мовленні, розмежовуємо народницьку, модерністську і постмодерністську стратегії текстотворення в науці про мову й самій системі мови та їхні вияви в мовленні конкретних людей.

Стратегія текстотворення є явищем водночас як екстра-, так і інтралінгвістичним, тобто це спосіб організації повідомлень, який залежить від настанов мовця та його інтенцій під час говоріння, має чіткий вербальний план вираження, репрезентований певними прийомами і тактиками творення тексту, але й зумовлений законами розвитку мови. Стратегія текстотворення відбиває свідоме ставлення мовця до стану, статусу й еволюції української мови, традиційної української концептосфери, мовних і культурних табу; це спосіб позиціонування себе, зовнішня самопрезентація через мову; це показник включеності мовця в соціально-культурний та політичний

контексти або його відчуження від них. Вивчення стратегій текстотворення – це спосіб діагностування світоглядних позицій комунікантів і водночас результату відбиття менталітету мовців у їхньому мовленні.

Термін *стратегія текстотворення* певним чином перегукується з терміном *ідеологія*, зафіксованим у словникові постмодерністських термінів: «Ідеологія – термін, що має у західних гуманітарних науках, зокрема у структуралістських і постструктуралістських колах, значення, дещо відмінне від його звичного узусу... У галузі цих наукових уявлень під ідеологією розуміють сукупність позначуваних конотацій чи вторинних позначуваних (в опозиції до риторики як системи вторинних позначуваних). Ідеологію виявлено (маніфестовано) як дещо, зрозуміле саме собою. Її «авторитет» ґрунтується на тому, що вона є відношенням між «даним» нам дискурсом і топікою (загальною чи конкретною). Топіка буває конкретною, якщо йдеться про поняття, прийняті тільки в певному конкретному суспільстві, і загальною, якщо йдеться про поняття загальнолюдські. Дуже часто під цим терміном розуміють будь-яку систему поглядів: побутових, сімейних, релігійних, політичних, естетичних тощо, відкритих і прихованих, що регулюють сферу повсякдення» [127, с. 54]. Стратегія текстотворення, яку визначають світоглядні позиції та інтенції мовця, акумулює в собі все те, що вміщено в поняття *ідеологія*, але виводить цю систему поглядів зі сфери повсякдення на вищий ментально-соціальний рівень.

Народництво, модернізм і постмодернізм у мовознавстві виявляються як три типи системних підходів до вивчення мови. Їхня відмінність полягає у таких критеріях:

- способах дослідження мови;
- суміжності / окремості з іншими науковими дисциплінами;
- функціональному призначенні лінгвістичної розвідки.

Мовознавче народництво говорить про мову в межах класичної лінгвістики, застосовуючи традиційний термінологічний апарат; об'єктом і предметом народницької лінгвістики є мова як така; найпоширеніші методологічні характеристики – описовість і прескриптивізм; мета таких студій – якнайповніша каталогізація та всебічний опис мовних систем.

Мовознавчий модернізм розвиває лінгвістику, виводячи її на суміжні рівні з іншими науками; об'єктом є функціонування мови в соціумі, предметом – міждисциплінарні зв'язки мови й мислення, мови й культури, мови та інших суспільних галузей; розгалужені складні терміносистеми, які можуть дублювати одна одну, інколи навіть суперечити; мовознавчий модернізм нерідко послуговується методами

інших наук для вивчення мови; мета – вивчати мову як один із видів людської суспільної діяльності.

Мовознавчий постмодернізм дивиться на мову як на інструмент, за допомогою якого здійснюються різноманітні процеси та явища у взаємодії між людьми; якщо народництво йде від мови й не виходить за її межі, модернізм – вивчає мову навпіл з іншими психо-соціальними факторами, то постмодернізм іде від екстралінгвістичних потреб і проблем до мови як до способу їхньої реалізації. Прикладний характер мови – найголовніша ознака лінгвістичного постмодернізму.

Зважаючи на сказане, відбувається ротація термінів *функціональний стиль, дискурс і текст*.

Під дискурсом розуміють сукупність (письмових і усних) текстів, які виробляють люди в різноманітних щоденних практиках – організаційній діяльності, рекламі, сфері соціальної взаємодії, економіці, засобах масової комунікації. Дискурс стає самостійним смисловим полем – певною реальністю, яка розвивається згідно з відповідними символічними законами. Безумовно, зміст і структура дискурсів не просто відбивають уявлення людей про світ, але й створюють символічну реальність зі своїми соціальними законами й правилами поведінки [128, с. 9]. У найбільш абстрактному сенсі дискурс – це використання мови як соціальної практики. Дискурс – різновид мови, використовуваний всередині специфічної сфери, наприклад, політичний чи науковий дискурс. А в найбільш конкретному значенні дискурс уживають як обчислювальний іменник (*будь-який дискурс, цей дискурс, ці дискурси, якісь дискурси*), який стосується способу говоріння, що надає значення життєвому досвіду з певної позиції (наприклад, *феміністичний дискурс, неоліберальний дискурс, марксистський дискурс...*) [128, с. 118]. Дискурс бере участь у конструюванні: соціальної ідентичності; соціальних відносин; системи знань і значень. Отже, дискурс має три функції: функцію ідентичності, функцію відношення та функцію означування.

У будь-якому аналізі важливими й центральними моментами є два виміри дискурсу: 1) комунікативна подія – окремий випадок вживання мови, наприклад, газетна стаття, фільм, відео, інтерв'ю чи політичний виступ; 2) дискурс-стрій – конфігурація всіх типів дискурсів, що використовують у якомусь соціальному інституті чи соціальній сфері. Типи дискурсів складаються з дискурсів і жанрів [128, с. 119].

Стиль, за Б. Яворським, – це різновид творчої мовної діяльності, тип мовлення, мовної поведінки в різних колективно усвідомлених ситуаціях спілкування, дотримання умов комунікації в різних сферах культури. У центрі розуміння динамічної моделі стилю – людина, яка і

породжує, і сприймає (декодує) стильові різновиди мови. Якщо послуговуватися стрижневим поняттям *вибір*, то у визначенні стилю варто наголошувати на виборі мовцем ієрархічно організованої сфери культури (побутової, наукової, політичної, офіційно-ділової, релігійної тощо), в якій відбувається спілкування [312, с. 29]. Стиль як результат соціальної домовленості між мовцями, як неписані правила гри, як вербальний етикет, відомий усім учасникам комунікації.

Семіотичний погляд на мову, й стиль зокрема, врівноважує дихотомію *стиль / дискурс*: стиль – це особлива символічно значима властивість людської діяльності, що виникає в результаті вибору суб'єктом певного способу діяльності (манери поведінки) у межах загальноприйнятих норм і несе інформацію про суб'єкт (належність до певної соціальної групи, соціальну роль, орієнтацію на певні цінності і морально-етичні норми, особисті якості і психічний стан) [195, с. 142].

Якщо дискурс – це мова в дії, то «...стиль – це мовний конструкт. Він має інваріантну природу. В мовленні його репрезентують конкретні тексти. Як конструкт стиль характеризується певними конститутивними ознаками. Функція – одна з таких ознак. Вона визначає функціональне навантаження всіх засобів мови, які вживаються в даному стилі, надаючи їм статус стильової одиниці мови. Для неї не релевантна ознака належності засобів, якими вона виражається, до того чи іншого стратифікаційного рівня мови (фонологічного, морфологічного чи синтаксичного). Більш того, ті самі засоби в одному стилі можуть мати одне функціональне навантаження, а в другому – інше» [226, с. 13]. Ми не вбачаємо конфлікту між поняттями *функціональний стиль* і *дискурс*. Очевидно, можна говорити про кореляцію стилю й дискурсу так само, як про кореляцію мови й мовлення.

Інший термін, що зазнав еволюції останнім часом, – це *текст*. У другій половині ХХ ст. мовознавство, не відмовляючись від лексикоцентричного підходу, що спрямовує увагу дослідників передовсім на слово, сформувало інший напрям – текстоцентричний. Цей напрям скеровує лінгвістів на дослідження слова в мовленні, в його функціональному вияві, де значення слова виявляється через наявні чи потенційні словосполучення, де воно зазнає змін, деформацій та заміщень і поповнюється новими нашаруваннями семантичних конотацій. Тут обсяг семантичного простору лексеми окреслено не лише лексичним значенням, а й загальною семантикою тексту, його будовою, внутрішнім контекстом і позамовною ситуацією навколо нього. У результаті такий підхід Л. Мацько кваліфікує як текстоцентричний, зв'язномовний [195, с. 218]. Він дає змогу досліджувати синхронне функціонування лексичної семантики слова в різних типах

текстів відповідно до сфери, умов і настанов мовної комунікації, залучати до тлумачення значення мовної одиниці більш широке текстове поле.

За І. Гальперіним, текст – це твір мовотворчого процесу, що має завершеність, об'єктивовану у вигляді письмового документа, літературно оброблений згідно з типом цього документа, твір, що складається із назви (заголовка) і низки особливих одиниць (надфазових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, що має певну цілеспрямованість і прагматичну настанову [54, с. 18]. Однак нині під текстом розуміють не лише особливий різновид мовотворчості, що має свої параметри, відмінні від параметрів усного мовлення, а й фіксоване на письмі усне мовлення, завжди спонтанне, неорганізоване, непослідовне, і власне мовлення, що звучить. Тобто текст на сьогодні – це широке поняття, синонімічне до терміна *повідомлення (message)*, що означає певну інформацію, оформлену вербально, яка може бути повідомлена усно чи письмово.

У розумінні поняття стратегічного текстотворення спираємося на визначення терміна *текст*, запропоноване А. Загнітком: «Текст – це середній елемент схеми комунікації (комунікативного акту), яку гранично спрощено можна уявити у вигляді триелементної структури: автор (адресант) → текст → читач (адресат). Як серединний (проміжний) елемент комунікативного акту текст виявляє свою специфіку у двох вимірах: кодуванні і декодуванні» [110, с. 748]. Зрозуміло, що тексти різних функціональних стилів неоднаковою мірою виявляють інтенційні можливості мовця. Деякі з них, зокрема наукові чи офіційно-ділові, обмежують виражальний репертуар адресанта, регулюючи його мовлення усталеними правилами, ритуалами, стильовим узусом. Однак у наш час спостерігаємо значні зрушення й у цих традиційно консервативних типах дискурсу, що відбивають функціонування модернізму й пост-модернізму поряд з народництвом.

Народництво, модернізм і постмодернізм у мові виявляють себе як набір специфік на кожному рівні мовної системи: лексична специфіка кожної стратегії текстотворення, словотвірна, синтаксична специфіка тощо, які можуть бути виявлені завдяки стилістичним критеріям, аксіології та відмінностям у значеннях мовних одиниць.

З кінця 70-х років ХХ ст. лінгвостилісти зосереджують увагу на дослідженні сучасних функціональних стилів в аспекті історії української літературної мови. «Спираючись на засадниче положення про те, що історія літературної мови – це історія її стилів (функціональних і експресивних), дослідники прагнуть визначити тенденції в розвитку стильової норми мови художньої літератури (поезії, прози,

драматургії), публіцистичних, наукових, офіційно-ділових текстів. Аналіз здійснюється переважно за методикою опису мовних рівнів, а також встановлення співвідношення між функціональними та експресивними стилями» [282, с. 6]. Стиль – це мовний конструкт. Він має інваріантну природу. В мовленні його репрезентують конкретні тексти. Як конструкт стиль характеризується певними конститутивними ознаками. Функція – одна з таких ознак. Вона визначає функціональне навантаження всіх засобів мови, які вживаються в даному стилі, надаючи їм статус стильової одиниці мови. Для неї не релевантна ознака належності засобів, якими вона виражається, до того чи того стратифікаційного рівня мови (фонологічного, морфологічного чи синтаксичного). Ті самі засоби в одному стилі можуть мати одне функціональне навантаження, а в другому – інше. Розвиток кожного стилю зокрема та взаємодія стилів у системі української мови становить базис для вивчення народництва, модернізму та постмодернізму в мові.

Народницька стратегія текстотворення характерна україноцентричністю, вираженою в реанімації питомо української лексики, плеканні традиційних мовних стандартів, закритістю до запозичень та інтерференції, розвитком концептосфери «Україна – мова – патріотизм»; позначена мовним пуризмом і постколоніальним комплексом.

Модерністська стратегія текстотворення відзначається великою кількістю запозиченої лексики; детабуванням теми тілесності й введенням до активу мови згрубілої та лайливої лексики; європоцентричністю – збільшенням кількості лексем на позначення явищ і процесів, пов'язаних з Європою; основною інтенцією мовців-модерністів є прагнення мовного авангарду й залучення української мови до світових тенденцій.

Постмодерністська стратегія текстотворення ґрунтується на принципі мовної гри, вдається до вербального епатажу й брутальності, застосовує некодифіковані форми української мови зі стилістичною метою, розвиває нові формати функціонування державної мови, зокрема мову Інтернету.

Народницька, модерністська і постмодерністська стратегії текстотворення в мовленні становлять сукупності індивідуальних вербальних виявів у кожному конкретному ідіолекті. Утім, ці вияви підлягають систематизації та узагальненню й можуть бути оформлені у мовленнєві тактики кожної зі стратегій.

Описуючи узуально-стильові прикмети вживання мови на сучасному етапі, мовознавець здійснює аналіз з метою виявити можливості контекстних модифікацій стилістичного значення, які в ньому закладені самою мовою, які беруть участь у створенні комунікативного стилістичного комплексу. Функції та наповнення цього комплексу залежать

від обопільних зв'язків стилістичної мовної одиниці й контексту, в якому її вжито.

Відправним пунктом опису мовленнєвих тактик є категорія модальності в широкому лінгвістичному розумінні. Модальність розуміємо як ставлення мовця до дійсності, яке притаманне будь-якому висловлюванню. Більшість граматистів розглядає модальність як головно вираження реальності / ірреальності висловлювання. Однак цю категорію можна тлумачити й як певне гносеологічне поняття. Оскільки ставлення мовця до дійсності може бути виражене різними засобами (формально граматичними, лексичними, фразеологічними, синтаксичними, інтонаційними, композиційними, стилістичними тощо), модальність виявляється категорією, властивою мові в дії, тобто мовленню, і тому є самою сутністю комунікативного процесу [54, с. 114], за І. Гальперіним.

Пов'язуємо модальність із гносеологією, тобто теорією оцінювання. Тільки прагматичний погляд на текст і дискурс дасть змогу виявити зв'язок між мовленням і світоглядними засадами мовців, кореляцію лексем, граматичних значень, стилістичних колоритів із історико-політичними поглядами й культурними вподобаннями людей.

Терміном *інтенція* позначають суб'єктивну спрямованість на певний об'єкт, тобто активність свідомості суб'єкта. Слова, граматичні конструкції, правила побудови тексту призначені для того, щоб передати комунікативні наміри мовця: схвалення, осуд, погрозу, наказ, прохання щодо тих чи тих об'єктів [184, с. 203]. Наміри мовця й ті оцінки, які він надає довкіллю, складають головні принципи визначення тактик.

Науковим підґрунтям розуміння поняття *стратегічне текстотворення* слугує прагматика – галузь досліджень у семіотиці й мовознавстві, що вивчає функціонування мовних знаків у мовленні. Термін *прагматика* вперше ввів наприкінці 30-х рр. XX ст. Ч. Морріс [204] як назву одного з розділів семіотики, яку він поділив на семантику, що вивчає відношення знаків до об'єктів, синтактику, розділ про міжзнакові відношення, і прагматику, що досліджує ставлення мовців до знаків.

Процес текстопородження, за Б. Норманом [210], має такий вигляд: вихідною точкою для мовленнєвого акту є мотив (стимул), який визначає причину створення тексту, його вмотивованість; потім виникає задум, який втілюється в плані (чи програмі) висловлювання; далі йде етап реалізації цього плану (чи здійснення задуму), який може складатися з кількох стадій; завершується мовленнєвий акт фазою контролю. Отже, будь-який текст є більшою чи меншою мірою спланованим вчинком.

Згадаймо відому тезу в лінгвістиці: кожна галузь мовленнєвого спілкування (діалектне, жаргонне, просторічне вживання слів; розмовна

мова, книжна мова), стилі книжно-літературної мови й жанри цих стилів, що існують у письмовій формі як ієрархічні системи, закріплені за певною соціальною сферою, мають особливу систему мовних засобів, яка здатна впливати на сприйняття. Інколи свідомо міксація семантичних колоритів і різнорідної лексики в одному тексті стає однією з тактик мовної комунікації, напр.:

«Мова подібна до флори, значною мірою – це природний феномен. Певній території в кожен дану кліматичну епоху відповідає певний рослинний ансамбль, а в кожен історичну епоху – певна вимова приголосних й звуковий посил, певна коренева й інтонаційна система, певна структуральність, себто, – певна мова. Інша тут не буде повноцінно рости.

Якщо нам закидають, що все у нас обмежується балачками, слід зосередитись на балачках: на інтонації, приголосних і словниковому запасі. Освіта не буває закінченою, казав Куринський. Необхідно раптом усвідомити катастрофічну нестачу власної освіти, біль від цього і почати проголошувати, декламувати. Зосередитись на тональних аспектах мови. Це – найлегший спосіб досягти прориву. Я, наприклад, часто читаю проповіді ближнім з єдиною метою – поставити базар, себто вдосконалитись у демагогії.

Свого часу Сократ постійно бачив той самий сон, ніби якийсь голос з неба говорить йому: займайся музикою, Сократе, вдосконалюйся в ній.

Я хотів би наснитися Вам зі словами: займайся висловленням, негіднику, вдосконалюйся в ньому.

Давно помічено, що збіднення, зблякання мови, безумовно, є наслідком прогресу. Більш примітивні суспільства мають багатшу мову – мову з багатшою технічною базою – більше граматичних форм, більше синонімів, більший словниковий запас.

Майже ідеальна за своєю технічною простотою англійська мова раніше мала більше часових форм, розділення на «ти» і «Ви», безліч інших зайвостей. З розвитком цивілізації мова поступається математичній мові, образ – числу, подібно до інших фізіологічних функцій, які змінюють своє значення. Раніше їжу «вкушали», потім нею вечеряли, сьогодні її споживають, завтра – вводитимуть внутривенно.

Понти є підставою політики, а відтак будь-якого людського співжиття. В політиці, в бізнесі, в бандитизмі, часто навіть у війні 90 % успіху здобувають артистичні якості, добре поставлений базар, вміння говорити.

Зрештою, людина – це вішалка для язика» [147, с. 8].

Вплив цього тексту на емоційну сферу та свідомість читачів досягнуто завдяки дихотомії двох стилів – наукового й розмовного.

Терміни «флора», «феномен», «територія», «кліматична епоха», «рослинний ансамбль», «структуральність» вжито разом із розмовними лексемами «балачки», «негідник», «бандитизм», навіть сленговими «понти», «базар» й розмовною метафорою «вішалка для язика». Автор тексту навмисне стикає ці функціональні стилі, вживаючи їх в опозиції, ставлячи в одне речення: *«читаю проповіді ближнім з єдиною метою – поставити базар»*. Градування стилів наочно продемонстровано в реченні: *«Раніше їжу «вкушали», потім нею вечеряли, сьогодні її споживають, завтра – вводитимуть внутривенно»* – унаочнено діахронію стилістичного розвитку від високого штилю до сучасної технократичності мови. Таким чином досягається семантичний дисонанс усього тексту, що засвідчує іронію. Можна припустити, що інтенцією мовця було викликати сильну емоційну реакцію читача, а стратегією текстотворення в наведеному прикладі визначаємо як постмодернізм.

Зрозуміло, що прочитання будь-якого тексту залежить від реципієнта. Про це говорив Б. Гаспаров, створюючи свою теорію комунікативних фрагментів, які визначав як відрізки різної довжини, що зберігаються в пам'яті мовця як стаціонарні частки його мовного досвіду і якими він оперує під час створення й інтерпретації висловлювань.

Необхідно розмежовувати інформаційну інтенцію та комунікативну інтенцію. У першому випадку йдеться про бажання повідомити дещо, в другому – комунікатор демонструє своє бажання в явному вигляді. Зазвичай ці дві інтенції зливаються разом, метою комунікатора є вплив на уявлення отримувача [184]. Очевидною особливістю непрямих тактик мовленнєвого впливу є те, що вони забезпечують слухачеві свободу дій як свободу ініціативи й свободу фантазії. Оскільки декодувати – означає проаналізувати, означає перебрати у власній свідомості кілька непридатних варіантів варіанта відповіді, зрозуміти, чому вони непридатні, і, можливо, врешті-решт дійти правильного розв'язання.

Будь-яка непряма тактика мовленнєвого впливу починається зі свідомого добору певних слів або ж з добирання слів певним чином. Лінгвістиці давно відомий термін *конотація*, що позначає додаткове значення лексеми, або його супровідні семантичні чи стилістичні відтінки. Однак подекуди саме з конотації починається непряма тактика мовленнєвого впливу. Інколи конотація набуває такого масштабу, що перетворюється (у певних контекстах) на перше лексичне значення, зрозуміле всім носіям мови.

З іншого боку, будь-яка стратегія текстотворення відбиває не тільки свідомі інтенції мовця, його наміри, приховані чи відкрито

задекларовані цілі, а й підсвідомі явища. Кожна зі стратегій текстотворення відображає світоглядні позиції мовця, його ставлення до базових понять людства, тобто до загальнолюдської концептосфери. Ось чому аксіологія стає одним із провідних критеріїв виявлення типу текстової стратегії.

Оцінка є предметом вивчення кількох наук, починаючи від філософії, яка досліджує процес оцінювання за бінарною шкалою добра й зла, чуттєвого й раціонального, до мовознавства. Лінгвістика розглядає оцінність із погляду прагмастилістичних орієнтацій оцінних висловлювань у текстах, переважно художнього мовлення, з погляду типів вербалізації оцінки, тобто лексичних і граматичних засобів її вираження. Традиційно в мовознавстві оцінку розглядають як позитивну чи негативну кваліфікацію предмета, як судження мовця, що виявляє його ставлення до об'єкта мовлення. Найчастіше предметом аксіологічних студій є лексико-семантичний матеріал, різні види значень і конотацій. Однак і граматичний рівень мови може слугувати фактичним матеріалом досліджень: розгляд дериваційної репрезентації категорії оцінки; вивчення оцінних евалютивів; аналіз оцінності як одного з видів модальності; виявлення імпліцитних та експліцитних планів вираження оцінок тощо. Усе частіше розмова про аксіологію ведеться в контексті когнітивної лінгвістики. Концептуальний аналіз виявляє себе як один із найефективніших способів виявлення наукових узагальнень про шкалу оцінок і стереотипів ціннісних орієнтацій суспільства. Антропоцентрично зорієнтовані дослідження також звертають увагу на лінгвокультурну оцінку компетенцію людини, розглядаючи ідіолект.

Застосовуємо *категорію оцінки* як критерій визначення стратегії текстотворення, оскільки способи реалізації та сам характер оцінок у народницьких, модерністських і постмодерністських текстах мають чіткі відмінності.

Поняття *стратегія текстотворення* на рівні мовлення співвідносне з терміном *ідентичність*, про яку згадує В. Кулик: «... важливим елементом учасникового окреслення контексту дискурсивної події – а отже, однією з підстав зараховувати її до якоїсь практики з більш чи менш усталеною конвенцією – є сприйняття себе й інших як стійких носіїв певних рис чи орієнтацій – біологічних, соціальних, культурних, ідеологічних, – що визначають сутність цих людей та їхнє місце серед інших. Самоокреслення особи, зване в суспільствознавстві її *ідентичністю*, формується у взаємодії з тим, як окреслюють її інші...» [160, с. 35]. У свою чергу, ідентичність співвідноситься з такими соціолінгвістичними категоріями, як *соціальна роль* і *соціальний портрет*, тобто

такими характеристиками як вік, стать, вид діяльності, посада, релігійність (конфесія), належність до субкультур тощо. Ці соціальні показники допомагають людині визначити співрозмовника за системою координат «свій – чужий».

Але крім соціальних статусів і ролей, важливими ідентифікаторами є близькість ідіолектів співрозмовників, схожість чи відмінність у доборі мовленнєвих одиниць, способах оцінювання, спільний для мовців лексичний фонд, зрозумілість чи незрозумілість імпліцитних висловлювань, чітке відчуття закладеної у текст іронії тощо. Спільний мовленнєвий код сприяє налагодженню симпатії та порозумінню людей. Він і визначається певними лінгвістичними прийомами й тактиками.

Серед *мовленнєвих тактик народницької стратегії текстотворення* визначаємо: книжний, піднесений, доброзичливий колорити позитивних оцінок; негативні оцінки не позначені іронічністю; суфіксальний спосіб вираження характеристики більшою чи меншою мірою; велика кількість демінутивів у текстах; концепт «Секс» нівелюється концептом «Кохання», тема тілесності табуйована; широко розвинена категорія пошанності тощо.

Мовленнєві тактики модерністської стратегії текстотворення включають: високу щільність запозиченої лексики у текстах; явище мамізму в різних типах дискурсу, невиправдане вживання демінутивів; ступенювання не тільки якісних, а й відносних і присвійних прикметників і прислівників зі стилістичною метою; широкий спектр вербалізації іронії тощо.

Мовленнєві тактики постмодерністської стратегії текстотворення складають: лексичні запозичення та калькування як засіб сарказму; термінологізація та технократизація оцінки; активне оперування брутальною лексикою, різними типами сленгу, жаргонами; сарказм і мовна гра – провідні принципи побудови тексту; усі тактики мови Інтернету (від Інтернет-сленгу до вживання емотиконів) тощо.

Простежити реалізацію різних тактик трьох стратегій текстотворення зручно, зокрема, на прикладі наукового дискурсу сучасної української мови, оскільки наукове мовлення є найбільш кодифікованим, консервативним і усталеним серед усіх типів функціонування мови, це дає можливість виявити динаміку стратегій текстотворення й виокремити особливості мовленнєвого народництва, модернізму та постмодернізму.

Отже, термінологічний апарат концепції стратегічного текстотворення складають терміни:

- *стратегічне текстотворення;*

- народницька стратегія текстотворення в мовознавстві й народницька стратегія текстотворення в мові (або мовознавче народництво та мовне народництво);
- модерністська стратегія текстотворення в мовознавстві та модерністська стратегія текстотворення в мові (або мовознавчий модернізм і мовний модернізм);
- постмодерністська стратегія текстотворення в мовознавстві і постмодерністська стратегія текстотворення в мові (або мовознавчий і мовний постмодернізм);
- мовленнєва тактика стратегії текстотворення;
- функціональний стиль української мови;
- текст;
- дискурс;
- інтенція;
- оцінка (аксіологія).

Окрім зазначених ключових термінів, оперуємо й іншими лінгвістичними поняттями, напр., *граматичне значення, словотвірний рівень мови, ідіолект, концепт, конотація, лексико-семантичне поле, метафора, мовна гра, мовознавчий напрям, нейролінгвістичне програмування, риторика, синтаксична одиниця, соціолект*, тощо. Такі дотичні терміни вжито в загальноприйнятому значенні, вони не потребують авторської дефініції.

ВИСНОВКИ ДО ЧАСТИНИ I

Концепція стратегічного текстотворення ґрунтується на філологічній спільності літературознавчих і мовознавчих засад, водночас має диференціювання у тлумаченні й власне лінгвістичні термінологічний та методологічний апарати дослідження.

Народництво в літературознавстві й мовознавстві виявляє спільні риси, зокрема: моралізаторський пафос і повчальність, україноцентричність, мовний пуризм, табування і сакралізація певних тем і слів тощо.

Модернізм у літературі й мові об'єднують: мовно-культурна екстравертність, європоцентризм, порушення встановлених мовних і культурних табу, модернізація художнього дискурсу й лексико-семантичного фонду та граматичної будови мови тощо.

Постмодернізм містить такі спільні ознаки: інтертекстуальність, декодування текстів як обов'язкова умова їхнього прочитання, мовний і культурний епатаж тощо.

Усі ці однакові для літературознавства й лінгвістики якості народництва, модернізму і постмодернізму втілюються у кожній з двох наук по-своєму, хоч і, трапляється, оперують спільними термінами, поняттями, методами.

Розвиток наукової парадигми «народництво – модернізм – постмодернізм» бере початок із часів античності, коли давньогрецьке красномовство стало відправним пунктом для науки про ефективні способи продукування й використання текстів. Пройшовши шлях від софістики, демократичної та літературної еллінської риторики до злиття красномовства з поетикою у середині XVIII ст., наука про побудову й виголошення тексту завершила етап народництва. Доба модернізму позначилася зародженням неориторики, теорії аргументації й розвитком дискурсивної риторики. Останній, постмодерністський, рівень еволюції риторики презентовано сучасними іміджологією, нейролінгвістичним програмуванням, теорією паблік рилейшенз тощо.

У лінгвістиці тексту, в контексті якої й говоримо про стратегічне текстотворення, також можна простежити рух лінгвістичного народництва, модернізму і постмодернізму. Здійснивши ретельний огляд мовознавчих концепцій цього напрямку, доходимо висновку, що народницька лінгвістика тексту оперує термінами і поняттями класичного мовознавства, розглядає текст як ієрархічну мовну структуру, говорить про мову в межах мови; модерністська лінгвістика тексту розширює поняття текст зв'язками з іншими немовознавчими поняттями, має міждисциплінарний характер, говорить про мову в межах гуманітарних, соціальних, психологічних наук; лінгвістичний

постмодернізм становить можливу перспективу лінгвістики тексту з появою типології текстів, що ґрунтуються передовсім на екстралінгвістичних факторах, а потім вже – мовних.

Взаємодію, а подекуди й протистояння, мовознавчого народництва, модернізму і постмодернізму можна проаналізувати на прикладі чи не найбільш популярного нині лінгвістичного напрямку – когнітивної лінгвістики. В середині цього наукового процесу відбувається, так би мовити, боротьба модернізму з постмодернізмом: когнітологія по-постмодерністськи виводить предмет дослідження, мову, далеко за межі лінгвістики, оперує терміносистемами й методами суміжних і далеких наук, однак по-модерністськи губиться у власному неусталеному термінологічному апараті, у широких синонімічних рядах термінів, повсякчас переписуючи дефініції центрального поняття – *концепту*. Народництво у цій ситуації може виступити рятівним інструментом, якщо дослідники-когнітологи почнуть говорити про концепти, картину світу й мовну картину світу термінами класичного мовознавства.

Розмежуючи поняття *стратегічне текстотворення* і *маніпуляційне текстотворення*, розуміючи *стратегічне текстотворення* як сукупність свідомо й несвідомо застосовуваних мовних і мовленнєвих тактик в ідіолекті мовця, що визначають його належність до народницької, модерністської чи постмодерністської стратегії текстотворення, відбиваючи світоглядні позиції, смаки та інтенції індивіда; як свідоме продукування текстів, яке відрізняється від будь-якого адресного мовлення не тільки чіткою попередньою настановою мовця викликати прогнозовану емоційну реакцію реципієнта з подальшою його активністю відповідно до поставленої мети, а й характеризується вживанням непрямих тактик мовленнєвого впливу та конкретних вербальних тактик і прийомів, формулюємо засадничі визначення центральних понять концепції стратегічного текстотворення.

Мовознавче народництво – це лінгвістична парадигма, система світоглядних принципів, наукових підходів, сукупності дослідницьких прийомів, що характеризується описовістю, прескриптивізмом, тісним зв'язком із національною мовознавчою традицією, центральним об'єктом дослідження є мовні засоби, їхня диференціація та функціонування, а головним об'єктом – власне мова в її діахронії та синхронії; мовознавче народництво є синонімічним поняттям до класичного мовознавства.

Мовознавчий модернізм – це лінгвістична парадигма, що об'єднує інтегративні лінгвістичні напрями, такі, що стоять на стику двох чи більше мовознавчих напрямів або лінгвістики й інших наук;

предметом вивчення мовознавчого модернізму є взаємодія мови й мислення, мови й соціальних факторів, мови й інших сфер людської діяльності; об'єктом є мова в інтеракції, тобто зв'язок мовленнєвої діяльності індивіда з іншими типами його діяльності.

Мовознавчий постмодернізм – це лінгвістична парадигма, що презентує новітній етап розвитку наукової думки про мову, який виводить власне лінгвістичну інформацію далеко за межі мови, має передовсім прикладний характер, пропонує конкретні прагматичні алгоритми й схеми практичного застосування знань про мову для реалізації не мовних, а комунікативних, політичних, психологічних та інших цілей.

ЧАСТИНА II. НАРОДНИЦТВО, МОДЕРНІЗМ І ПОСТМОДЕРНІЗМ У МОВІ

II. 1. Лексико-семантичний склад української мови з погляду народництва, модернізму та постмодернізму

Лексикон української мови можна розглядати з позиції відбиття народництва, модернізму та постмодернізму в його складі. Існують певні тенденції на рівні семантики, морфемного оформлення, стилістичних параметрів, що є маркерами тої чи тої стратегії текстотворення всередині словникового фонду. Сьогодні лексикологічні праці становлять найрозгалуженішу ділянку українського мовознавства, чимало українських лінгвістів досліджують внутрішньолексичні процеси в українській мові та зовнішні впливи на розвиток лексичної системи [22; 31; 45; 52; 77; 85–87; 105; 106; 108–109; 118; 130].

Проаналізуємо словник А. Нелюби «Словотворчість незалежної України» – працю, в якій вміщено лексеми, що постали внаслідок словотвірних процесів в українській мові протягом 1991–2011 років або до цього не були зафіксовані в інших словниках. Як зазначено у «Передмові» до Словника, такі праці «допомагають оперативно увести до наукового й культурологічного обігу «найсвіжіший матеріал», осмислити його, дати стилістичну оцінку, визначити «коефіцієнт» доцільності й подальшої перспективи. Безсумнівним є і той факт, що за допомогою таких словників можна в деталях і нюансах писати і вивчати «поточну» історію спільноти – історію, яку не можна переписати» [СЛ, с. 3]. Тракткування значень дериватів здійснено відповідно до контексту з огляду на значення конкретного мотиватора (твірного слова чи словосполучення), тому словникова мотивація може не збігатись із загальномовною, зазначає укладач. Однак саме okazіоналізми й неологізми, а також контексти, в яких їх ужито, дозволяють виявити сучасні тенденції не тільки словотвору й розвитку лексичних значень, а й лінгвістики тексту загалом. Лексико-словотвірні інновації не можуть бути відірваними від інших мовних рівнів, вони зумовлені загальним мовним поступом, відбивають поточні процеси, що відбуваються через мовлення окремих людей у самій сучасній українській мові.

Вважаємо, що обраний для аналізу Словник є достатньою базою фактичного матеріалу для перевірки концепції текстотворення в межах

однієї монографії, оскільки, по-перше, він охоплює десятилітній період функціонування української мови та понад сорок джерел – періодичних видань, телевізійних програм, Інтернет-форумів, мультфільмів, кінофільмів і телесеріалів тощо; по-друге, основою Словника стали щонайменше чотири лексикографічні праці, що передували цьому виданню.

Народницька стратегія текстотворення.

Названий словник засвідчує появу в українській мові нових лексем всередині народницької *концептосфери* «Патріотизм». Словесне втілення ідеї любові до Батьківщини, україноцентричності розширено уживанням неологізмів, напр.:

– **вітчизнолюбство** – ознака, риса того, хто любить Вітчизну. *Не бути не перебреханим про вітчизнолюбство своє: мовляв, зневажася «і нам також» вітчизну твою, і страви, й пісні, і дівчат, і труди її крепко любити...* (М. Стрельбицький. Бути – не бути) [СЛ, с. 83];

– **вкраїнолюбець** – особа, яка любить Україну. *Не належу до вкраїнолюбців, що любов партійною зробили. Записався би до самогубців, що йшли у схрони, як в могили.* (І. Павліха. Не належу до вкраїнолюбців) [СЛ, с. 84];

– **українитися** – дія (процес) набуття ознак українського. *Я покличу до праці й добра Там, де світ постає жовто-синій, Аби знали, що хвилі Дніпра Україняться лиш в Україні* (П. Мах. Я останню краплину віддам...) [СЛ, с. 544];

– **українний** – ознака за властивостями, характерними для України. *Ні сніг, ні мороз, ані дощ не страшний їм: Світліють в серцях небокраї безхмарні. Затятий характер у них українний, і вірні вони помаранчевій барві* (М. Онищук. Вирує Україна, у перекладі С. Шевченка) [СЛ, с. 544];

– **українно** – ознака дії, пов'язана з іншою ознакою, названою прикметником українний. *Сміється сміх. Горить на рукаві. Сміється так дитинно, стопричинно. Сміється українно – ми живі, І карим сміхом двері в світ розчинено* (І. Драч. Балада про усмішку) [СЛ, с. 544];

– **україння** – збірне до «українець». *Ген на узліссі хрест мовчить, Та не мовчить людське сумління – Вмирало юне україння В міжчассі здиблених століть, – То біль стоїть!* (П. Мах. Ген на узліссі хрест мовчить...) [СЛ, с. 544] тощо.

Провідним концептом цієї концептосфери є «Україна». Належність до українського світу й культури в народництві розуміють як патріотизм, тобто усвідомлення й визнання себе українцем автоматично робить індивіда українським патріотом. Це зумовлено всією історією, коли національна самоідентифікація часто була заборонена й озвучена

позиція з цього питання ставала вже не світоглядним аспектом, а громадянським вчинком.

Концепт «Україна» часто пов'язаний з народницьким постколоніальним комплексом і вербалізує його, напр.: «**АНТИ-Україна** – протилежне до України. *Адже основною метою ідеаторів Голодомору було перетворення України на НЕ-Україну. А з часом – на АНТИ-Україну* (Урок української, 5/07, с. 7)» [СЛ, с. 33].

Народницькі метафори, неологізми й оказіоналізми часто творять за допомогою основоскладання і словоскладання: *віршописати, віршореклама, вітровуста, вітрокоса, вміннемагія, вогнетиша, воїно-драконський, ворогодруг* тощо.

Поява нових слів із переносним значенням може ґрунтуватися на античних зразках, на класицизмі з його мотивами, на біблійних образах, зокрема: «**армагеддонити** – дія (процес), пов'язана з армагеддоном. *А вісь потонишала – хитається, мов пальма, вдихаси запахи настурцій і напалу – на паралелі, де чекає мага донна, армагеддонить* (Ю.-В. Мусаковська. Армагеддонить) [СЛ, с. 36]. Нові метафори зазвичай продовжують традиції літературної мови.

Ця наступність і зв'язок із попередніми етапами мовної еволюції можуть бути виражені в тім, що у формуванні нових лексичних одиниць народницької стратегії текстотворення беруть участь власне українські основи й афікси, напр.: «**взаємнення** – опредметнена дія (процес), спрямована на поширення ознаки названої прикметником взаємний; опредметнена дія (процес), спрямована на встановлення взаємин. *Є дивна радість у взаємненні з водою є колір дух і цойно виплеканий страх що буритином запінивсь на вустах* (О. Соловей. Є дивна радість)» [СЛ, с. 70].

Народницька табуована лексика. Довгий час табуована лексика була де-факто під негласною забороною для лінгвістичного опису й вивчення. Значний прорив в цій царині здійснили Л. Ставицька [254] й О. Тараненко [269]. Донині традиційним було обминання лайок і теми тілесності: «...коли суспільна критика переходила в іншу, але близьку сферу літературної критики, вона за всієї своєї гостроти, полемічності й прямоти мала не завжди видимий підтекст. У критичних текстах 90-х років минулого століття є не тільки фігури називання певних явищ та їхньої оцінки, не тільки імперативи та рецепти, але й фігури оминання» [220, с. 35]. На сьогодні маємо вже чимало наукових праць, присвячених зниженим формам вживання української мови, включаючи словники жаргонів і сленгів [9; 18; 20; 41; 65–68; 80–81; 169; 243–244]. Проте народницька стратегія текстотворення й до сьогодні табує згубилу лексику, пропонуючи вживати лексеми літературної мови для вираження негативних емоцій чи осуду.

Показовим може слугувати уривок із тексту Всеволода Нестайка «Тореодори з Васюківки»:

«– *От знайдибїда*, авантюрист *шмаркатий!* Ванько-о-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку – тиждень чухатимешся! Вилазь, чуши!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунєю, уткнувшись у землю носами, й не дихаємо.

– *Вилазь, убоїще*, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

– *Знаю, знаю*, – ледь чутно зітхає мій друг і нарешиті наважується подати голос.

– *Діду!* – жалібно озивається він.

– *Давай-давай!*

– *Діду*, – ще жалібніше повторює мій друг, – *Ви одійдіть за хату, ми вилізьмо. Бо ж Ви битиметесь.*

– *Вони ще мені умови ставлять, вишкварки!* Ану, вилазьте!

... Біля свинарника нас зустрічає гундосим рохканням п'ятипудова льоха Манюня, противнюча й плямиста, як географічна карта.

– *У-у, скотиняка!* Щоб ти...

Це через неї ми вскочили в халепу.

... *Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озираємось – чи не заскочить нас зненацька дід, щоб нам'яти вуха. Хоч і обіцяв він, що не чіпатиме, поки не закінчимо, але хто його зна... ви б почули, як він лаявся, коли витягав льоху! Ох і лаявся! І де він отих слів набрався?»*[НЕС, с. 7].

Колорит згрубілості цитати створено вповні літературною лексикою, яка не має агресивної конотації. Цей уривок з художнього тексту, призначеного для дітей, унаочнює загальну народницьку тенденцію – згрубілі за змістом висловлювання виражати емоційно забарвленою лексикою без натяку на непристойність. Лексеми *знайдибїда*, *шмаркатий*, *убоїще*, *вишкварки*, *скотиняка* – це все одиниці розмовного стилю, подекуди з відтінком фольклорності.

Зменшено-пестливі афікси часто надають лексемам з негативним лексичним значенням, уміщеним у корені слова, відтінку жартівливості й легкості, напр.: *жахалка*, *жахастик*, *жахівка*, *жахливчик*, *жахлик* [СЛ, с. 171] – словотвірне гніздо з коренем -жах- відходить від первинного лексичного значення «сильний страх», номінуючи, зокрема, кіно в жанрі «фільми жахів» лагідними назвами.

Специфіка народницької іронії, на відміну від іронії постмодерністської, полягає у створенні нових слів на ґрунті традиційних метафор – напр.: «*кінопоміі* – усе низькопробне, брудне і т. ін. (поміі), пов'язане з кіно(виробництвом). ... створили по всій країні розгалужену мережу

різних телепрограм з широким асортиментом розтлінних картин: фільмів жсахів, порно, секс, еротичних та інших низькопробних підбірок під кіномистецтво, й все це болото, кінопоміі, твань, гідь виливаємо на молоді голови. (С. Колодійчук. Майже фантастична повість)» [СЛ, с. 219].

Також народницьке іронізування часто виявляється на словотвірному рівні, коли осливлюються дві основи, а також за допомогою афіксів зі значенням згрубілості чи віддієслівних похідних, мотиваційна основа яких має негативне лексичне значення, напр.:

– **вельмишельмований** – ознака за подібністю до вельмишанованого; набута ознака за дією, названою словосполученням вельмишельмувати. *Очевидно, що роль ЗМІ у цьому вельмишельмованому «старішими братами» процесі полягає не в пропаганді дебілізуючих і зомбуючих совково-демагогічних словоблудів..., а в об'єктивному і багатоплановому інформуванні, чесному і науково виваженому аналізі.* (ЛУ, 33/06, с. 3) [СЛ, с. 67];

– **виглупитися** – дія (процес) – виставити себе глупим. *Українські чиновники знову виглупилися* (ЛУ, 22/11, с. 8) [СЛ, с. 71];

– **високосидент** – зневажливо про особу, яка високо сидить (має високу посаду, високопосадовець). *І була мова про книжкове видання цієї збірки на батьківщині, і є сподівання, що воно не дуже й «колись», а таки здійсниться – не тільки в інтересах «вузького гуртка української інтелігенції» (!), кажучи полістилем одного «високосидента» з печерських пагорбів* (Березіль, 7–8/07, с. 165) [СЛ, с. 73];

– **доганяка** – збільшено-зневажливо про догану. *Правильно зробили, Степане Харитоновичу, що позбавили мене премії... На вашому місці я ще й вривав би мені доганяку* (В. Івченко. Рецепт екстрасенса) [СЛ, с. 131];

– **крацезнайство** – риса того, хто краще знає. *...і Дон Кіхот український видавався йому зовсім безсилим супроти звіри, крацезнайства та бунту Санчо Панси тутешнього* (І. Корсак. Діти Яфета) [СЛ, с. 238];

Як видно з прикладів, конотацій агресивності чи непристойності в нових лексемах немає. Народницька іронія зрозуміла реципієнтам усіх соціальних верств і майже всіх вікових категорій, тому що вона недалеко відходить від літературної мови, від фольклорних традицій.

Лексема **еврочубанина** – європейська чубанина. *Еврочубанина* (титри до сюжету) (СТБ: Вікна, 24.10.11) [СЛ, с. 141] виражає негативну оцінку, створену розмовною лексемою «чубанина», доданою до префікса євро-, й унаочнює народницьку реалізацію модерністського концепту «Європа».

Інший приклад – *депиантрапа* – депутатська шантрапа. *Рядову депиантрапу пан Головатий заспокоїв: «Вас заарештовувати не будуть... Вони будуть заарештовувати ключові фігури...»* (ЛУ, 19/07, с. 8) [СЛ, с. 119] демонструє рух народницької номінації від французького виразу *chanter pas*, який увійшов до східно-слов'янських мов після війни Російської імперії з армією Наполеона, коли деякі колишні французькі військові приставали на службу до російських панів, зокрема, створюючи кріпацькі театри, і цей вигук під час відбору кріпаків до трупи значив: «співати не годен»; варваризм, сприйнятий на слух, осливлювався в лексему *шантрапа*, що й перейшла в українську мову як давно засвоєна.

Лексема *езуїтськіший* – вищий ступінь ознаки, названої прикметником *езуїтський*. *Сьогодні, коли фізично знищити багатомільйонний (поки що!) народ уже неможливо, Росія вдається до інших, значно хитріших, езуїтськіших, «цивілізованіших» методів, аби лише не відпустити Україну, не допустити самостійного, незалежного її існування...* (ЛҮЮ 32/04, с. 3) [СЛ, с. 170] – унаочнює іронічне ставлення мовця до предмета обговорення завдяки ступенюванню відносного прикметника, що не відповідає нормам літературної мови, а вжито як стилістичний прийом.

Еволюція модерністської стратегії текстотворення.

Модерністський *концепт «Європа»* активно розвивається, розгалужується в дериваційних ланцюгах і продовжує жити в новітній українській мові. Зокрема, зафіксовано такі лексичні репрезентанти цього концепту:

– *вестернізатор* – особа-прихильник, упроваджував вестернізації; особа, яка вестернізує. *Ініціатором, натхненником і, якщо хочете, прапором вестернізації України бачиться наш Президент. Як свого часу вестернізатором був Петро І.* (ЛУ, 27/08, с. 3) [СЛ, с. 69–70];

– *європейськість* – предметна ознака, названа прикметником європейський. *Європейськість. «Європейська Україна». Україна належить до європейського континенту не лише географічно. Вона по праву належить до європейської цивілізації... (із агітки «Хартія цінностей Майдану»)* [СЛ, с. 164];

– *євроспільнота* – спільнота держав-учасниць Європейського Союзу. *Ще одним побоюванням вступників до ЄС є фобія бути молодшими братами у євроспільноті* [СЛ, с. 166];

– *євроформат* – європейський формат. *20 сторінок формату Б2 (так званий євроформат)* [СЛ, с. 167];

– *єврочиновник* – чиновник із Євросоюзу. *Але при цьому єврочиновники сказали дві ключові тези для України, достатні для початку євроінтеграції офіційного Києва...* (ПсК, 11/03, с. 17) [СЛ, с. 168].

Утім, «Європа» – не лише модерністський концепт. Його репрезентанти можуть мати цілком народницький характер, напр.: *«заєвропитись* – дія (процес) набуття ознак Європи; дія (процес) набуття європейських ознак. *Замериканились і заєвропились, Топчанно в смокінгах*

Кудись притопались... (Б. Чіп. Контрреволюційний мотивчик)» [СЛ, с. 179]. Аксіологія лексеми з концептосфери «Європа» виявляє свою народницьку сутність в іронічному ставленні до теми.

Модернізація лексичного складу мови.

У 20-ті роки ХХ ст. розпочалося руйнування старої літературної мови й з'явилася «не сковородинська» і «не шевченківська», а «остаточно українська мова». Модерністи від літератури у ХХ сторіччі розхитали до основ штучно плекану цнотливість мови, «розбили й зневажали її активні складники, не вагалися включити в її виразові спромоги жаргон, вуличне, брутальне, блюзніре, таке, від чого мліли спільним запамороком і просвіт'яни, і неокласики... Тичина, Бажан, Свідзінський засвідчили існування багатозначної й «багато центрОВОЇ» культури» [220, с. 375]. На переконання українських письменників-модерністів, жодна література так не вимагала деструкції, як українська. Сучасні україністи також вболівають за оновлення української мови.

Зміни щодо мовних норм обговорюють лінгвісти, ведуться дискусії [92; 207; 212]. Ця інтенція – зробити українську мову сучасною і модерною – об'єднує народницьку й модерністську стратегії текстотворення. Подекуди важко розмежувати їх у цьому питанні, адже і народники, і модерністи прагнуть мовного оновлення.

Проте це питання має національну специфіку. Як відомо, нині йдеться про фактично два варіанти сучасної літературної української мови – традиційно визнаний у ХХ столітті літературний варіант, що витворився на ґрунті середньонаддніпрянських говорів, та західно-український мовно-літературний варіант. Між цими літературними варіантами української мови наявна конкуренція. Йдеться про сприйняття / несприйняття одного літературного варіанта носіями іншого.

Прикметним є, зокрема, ставлення до мовлення телеканалу СТБ південними українськими телеглядачами. Серед студентів філологічного інституту Чорноморського державного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв) було проведено невеликий експеримент. Запропоновано моніторити телевізійний ефір телеканалу СТБ і «Нового каналу» з метою фіксації мовних одиниць, що звертають на себе увагу. Майбутнім українським філологам впадали в око такі лексеми, як баскетбол – *кошиківка*, бачення – *візія*, виставочний – *виставковий*, відпочиваючий – *відпочивальник*, гімнастика – *рухавка*, зноска – *поширення*, журнал – *часопис*, казначейство – *скарбниця*, сучасний – *модерний*, фотографія – *світлина* тощо. У коментарях вони зазначали, що другий варіант здається дещо штучним і неприродним.

Цікаво, що реанімовану лексику подекуди сприймають як лінгвістичні аномалії чи мовні інновації. Не активний досі шар

лексики у свідомості носіїв центральних діалектів стоїть в одній площині з неологізмами й запозиченнями. Це не ті інновації, про які йшлося у роботах мовознавців: «Може ще важливіше запровадження інновацій всупереч історичним тенденціям української мови. Звичайно, всяка інновація порушує історично встановлене» [305, с. 234].

Сьогодні спостерігаємо моделювання новітньої української мови за допомогою засобів масової інформації, Інтернету тощо. Ю. Шевельов застерігав: «Проте не те саме природна деактивація певної риси чи тенденції, з одного боку, і штучне витворення чи прискорення таких процесів, з другого. Таке втручання в розвиток і розвиткові тенденції мови далеко загрозливіше, ніж упровадження поодиноких чужорідних елементів» [305, с. 238].

Словники починають фіксувати й модерністські неологізми, які виникли внаслідок появи нових реалій сучасного життя, новітніх артефактів, технічного розвитку тощо, і закріпилися у мові на розмовному рівні. Наприклад: «*ФМка* ← FM. FM-радіостанція. *Мовчання видається таким беззахисним, його так легко заглушити криком, затоптати симетрією одностроїв, закратати в асфальт «білим шумом» FM-ок* (Березіль, 9–10/07, с. 174)» [СЛ, с. 561] тощо.

Модерністські метафори можуть становити лексеми, утворені на ґрунті, скажімо, медичної термінології. Треба зважати на специфіку вживання термінів у кожному окремому контексті, оскільки подекуди важко визначити, маємо справу з модернізмом чи з постмодернізмом і навіть народництвом, які все частіше поглинають у себе модернізм. Ось кілька прикладів термінологічних метафор:

– **автотромб** – автомобільний тромб (про запруды на дорогах). *Найбільші автотромби на перехрестях доріг* (СТБ: Вікна Новини, 22.02.11) [СЛ, с. 16] – модернізм;

– **антидебілізація** – протилежне до дебілізації. *Бо прізвище UA обіцяло... нотації, інновації, протикриміналізації, детінізації, антидебілізації, ... а по всьому – овіції!* (М. Матіос. Містер і місіс Ю в країні укрів, с. 71) [СЛ, с. 25] – високий ступінь сарказму, надлишкова синонімізація можуть бути показниками постмодерністської стратегії текстотворення;

– **галюцинозний** – ознака, пов'язана з галюцинацією. *Натомість Голодомор був тим більше галюцинозним проектом, що здійснювався він у супроводі риторики про «дружбу народів-братів» та інших кліше ідеологічної шизофренії російського комунізму.* [СЛ, с. 94] – народництво, втілене у постколоніальному комплексі;

– **зобмувальний** – ознака за виконуваною дією, названою дієсловом бомбувати. *«Свобода» веде агітацію «з хати до хати» та «з*

рук у руки», а не за допомогою дорогих інформаційних зомбувальних технологій. (Свобода, 9/07, с. 2) [СЛ, с. 195] – очевидно, знову маємо справу з народництвом, адже сусідство традиційних фразеологізмів позбавляє контекст цього тексту модерністського звучання.

Іноколи буває нелегко чітко кваліфікувати лексичний модернізм у мові, доводиться розглядати слово в дискурсі, коли сусідство інших одиниць визначає загальний напрямок стратегії текстотворення, напр.: *«баналітет – збірна до банальність. Це були якісь шлакоблочні речення, сумний тріумф баналітету, схоластика і незрідка цілковитий естетичний дальтонізм* (ЛУ, 7/10, с. 1) [СЛ, с. 43]». Цю метафору визначаємо як модерністську, що стоїть поряд із метафорою *шлакоблочні речення*, цілком технократичною і постмодерністською, однак синонімічний ряд із термінів, що її продовжує, – *схоластика, дальтонізм* – указує на модерністський характер одиниці.

Модернізм може бути виражений у зумисному застосуванні запозичених, зокрема латинських, префіксів замість традиційних українських, напр.: *«антиможливо – протилежне до можливо. Я відстаю? Це ж антиможливо* (М1: м/с «Сімсіони», 12.06.07)» [СЛ, с. 28].

Інишомовні основи й афікси у творенні неологізмів – основна прикмета модернізму: *«демократура – явище, що поєднує ознаки демократії і диктатури. На шляху до демократури* (5 канал: Новий час, 23.03.10)» [СЛ, с. 117].

Очевидно, слід говорити про модерністську стратегію текстотворення у діахронійному аспекті, тобто як про певний історичний етап розвитку стратегій текстотворення в українській мові, оскільки на синхронійному етапі модерністський інструментарій, в тому числі й лексико-семантичний, частково розчиняється у народницькій стратегії текстотворення, а частково його використовує постмодернізм.

Постмодерністська стратегія текстотворення в лексиці.

На відміну від народництва й модернізму – стратегій текстотворення, що свідомо вболівають за планування розвитку української мови, – постмодернізм не має на меті докорінний перегляд мовних традицій і чинних мовних норм. Постмодернізм відзначається безвекторністю та мовною аполітичністю. Тому всі ознаки постмодерністського кітчу становлять способи побудови тексту без особливих інтенцій мовця вплинути на систему поглядів і переконань слухача.

Мовці-постмодерністи свідомі свого прагнення експериментувати зі словом: «здатність і право називати – не лише в ексклюзиві Господнього всевладдя, але й у природі Його сутності: згадаймо «спочатку було Слово». Про пандиктат цього – з великої літери – «Слова» час від часу, з подиву гідною регулярністю згадують

філософи, от і в наш час вони з виглядом першовідкривачів правлять про трансцендентальну первинність письма щодо мови. Подібні псевдовідкриття завжди уможливлюються в моменти, коли загально-прийняті поняття, назви й дефініції старіють, зношуються, обростають додатковими значеннями, каламутніють від неправильного вжитку й набирають невизначеності аж до повної втрати сенсу. Тоді верткі спудеї оновлюють лексикон і проголошують початок нової філософії (хоч ніби, як може бути новим щось таке, чого насправді не існує?)» [151, с. 78].

Постмодернізм вільно оперує розтабуйованою за доби модернізму лексикою, найчастіше надаючи їй іронічне забарвлення, або вживаючи у функції буденного, розмовного повідомлення.

Можна виокремити декілька постмодерністських лексико-семантичних груп, напр.: «Алкоголь», «Наркотичне», «Дупа».

Велика лексико-семантична група лексем семантичного поля «Алкоголь» виконує функцію називання явищ і процесів, пов'язаних із алкоголем, не засуджуючи їх, не надаючи жодних негативних оцінок. Звичайна констатація факту. Натрапляємо на такі, зафіксовані у словнику «Словотворчість незалежної України», одиниці:

– **алковечірка** – алкогольна вечірка. *Після святкових новорічних переїдань та алковечірок...* (1+1: ТСН, 12.01.10) [СЛ, с. 20];

– **алкогейт** – скандал, розголос, пов'язаний з алкоголем; алкогольний гейт. *Алкогейт* (титри до сюжету) (СТБ: Вікна, 13.05.09) [СЛ, с. 20];

– **алкооблава** – алкогольна облава; облава на алкоголь. *У новорічну ніч на водів чекають алкооблави* (1+1: ТСН, 28.12.09) [СЛ, с. 20];

– **кінобухий** – п'яний (бухий) від кіно чи алкоголік, бухач зі сфери кіно. *Ось, «кінобухий» режисер п'ятдесяти п'яти років, висохлий, ніби мумія, алкоголік та слинявий розпусник* (ПіК, 14/02, с. 55) [СЛ, с. 218];

– **співбухалець** – особа, яка бухає з кимось. *Тому вигадувалися способи, як з півлітри зробити літр і розтягти задоволення на довший час та більшу кількість співбухальців* (ПіК, 26–27/ 03, с. 57) [СЛ, с. 506].

Тематично пов'язаною з цією семантичною групою є семантичне поле «Наркотичне», лексико-семантичні репрезентанти якого можуть бути вжиті як у прямому, так і в переносному значенні:

– **демокайф** – демократичний кайф. *Демокайф і сумні реалії*. (Є. Дудар. Архітектори химерних мостів...) [СЛ, с. 116–117];

– **знаркочений** – набута ознака за дією, пов'язаною з наркотиком. *Роман талановито доводить, що більшості годі прозріти, бо її, ту більшість, пронизано духом гетьманства, вона гине в апатії, у знаркоченому заціпенінні...* (О. Сенчик. Кайф) [СЛ, с. 193];

– **кайфоман** – особа-любитель (ман) кайфу. *На Дніпропетровщині затримали водія-кайфомана (1+1: ТСН, 12.03.09) [СЛ, с. 206–207];*

– **передоз** – передозування. *Але – от лихо! – тривальний передоз того чого завгодно може призвести до найнеприємніших наслідків – від проносу до повної втрати приснопам'ятного інтелекту, чого, до речі, не хоче ніхто (ПіК, 4/03, с. 36)» [СЛ, с. 382] тощо.*

Окрім сленгових лексем, активізованих за останні десятиліття завдяки новітній художній літературі, автори якої часто вдаються до наркоматської теми, відбувається поширення слів із семою «нарко», що належать до літературного шару лексики, напр.:

– **наркологія** – жінка-нарколог. *Психотерапевт-наркологія (титри до сюжету) (СТБ: Вікна, 29.07.09) [СЛ, с. 322];*

– **наркопригода** – наркотична пригода. *Якби я звернув увагу на його наркопригоди, Вас не затитував (т/с «Хаус», 31.08.09) [СЛ, с. 322];*

Третє семантичне поле постмодерністської стратегії текстотворення розбудоване навколо іменника «Дупа». За допомогою цієї лексеми виражено високий рівень іронії, подекуди навіть сарказму, напр.:

– **дупоусвідомлення** – ослівлення словосполучення «усвідомлення дупи». *Гамлетизм, або дупоусвідомлення [заголовок]... Герої страждають від усвідомлення того, що життя є дупою. Отже, проблема героя полягає у здатності мислити... (http://kut.org.ua)» [СЛ, с. 139];*

– **дупенята** – зменшено-іронічне до дупа. *...вийшов я на вулицю в пошуках пригод. Пригоди, діловито крутячи дупенятами,байдуже проходили повз. І я з горя вже зовсім було збирався вирушити в університет... (О. Стусенко. Сучукрліт) [СЛ, с. 139];*

– **дуполиз** – особа, яка «лиже дупу». *Хто не хоче, той сам пожаліє – Загримить неодмінно вниз... Перший приз твої здобути зуміє Тільки перший з усіх дуполиз (П. Осадчук. Перевтілення) [СЛ, с. 139];*

– **задуп'я** – умовна назва місця (території, простору) за дупою. *Зрешистю, я сам обрав сидіти в українському задуп'ї, як Стасюк – у польському. (Книжник, 2/07, с. 6)» [СЛ, с. 177];*

– **нардупа** – *Погляньмо: усі президенти достоту багаті люди, прем'єри і віце-прем'єри – також, і весь вищий ешелон, разом із нардупами (нардепами), забезпечено по стелю з дітьми і внуками (ЛУ, 18/10, с. 3)» [СЛ, с. 321–322].*

Окрему дуже велику групу становлять жаргонні лексеми, одиниці «блатної» мови, мовлення асоціальних елементів або ж слова, утворені чи вжиті відповідно до цих тенденцій. Часто колорит жаргонності створює словотвірний формант **-як**, напр.: **блудняк** – місце, територія, приміщення, де бездумно, без мети ходять – блудять. *З містом, в якому є лише десяток галерей і один ЦСМ, що у дні своїх презентацій*

радіше нагадує «блудняк», ніхто особливо розмовляти не хоче. (ПіК, 9/03, с. 38) [СЛ, с. 56].

Інші приклади сленговості постмодерністської стратегії текстотворення:

– *газня* – збірне до подій, пов'язаних із газом (про переговори щодо ціни на газ). *Московська газня* (СТБ: Вікна, 20.12.11) [СЛ, с. 92];

– *гальмонутість* – опредметнена ознака, пов'язана з дією, названою дієсловом гальмонути. *Але вкупі з непослідовністю політичних еліт Україну гублять «гальмонутість» наших державників і їхня невиразна політична артикуляція, адже «сигнали з боку України мають бути читабельні»* (УМ, 30.03.07, с. 9) [СЛ, с. 94];

– *голодняк* – голодна непритомність. *...їхній прогноз невтішний: найближчими роками кількість голодняків збільшиться...* (СТБ: Вікна Новини, 03.06.08) [СЛ, с. 103];

– *гопарка* – вид верхнього одягу (сорочка з імітацією двох елементів: поверхнева футболка-сорочка з нижнім гольфом чи светром), що носять гопарі (гопники, гопи) (із молодіжного жаргону) [СЛ, с. 104];

– *гривняк* – орозмовлювання назви грошей – гривні. *Ми з тобою вийшли у дорогу, Збилися з дороги, не в паю. – Слава Богу, – плачу, – слава Богу. І гривняк останній подаю.* (Д. Кремень. Хроніка – XXI) [СЛ, с. 107];

– *ержпахан* – державний пахан. *Низький, круглий, як слимак, сопучи від тихи гучно, кирпу бичивши бундючно, не «товарищ» і не пан – казнокрад і держпахан, неук при званнях ще з тих хитро глипав на святих.* (В. Дацюк. Блазенія) [СЛ, с. 120];

– *збидлення* – опредметнена дія (процес), пов'язана з бидлом (набуття ознак і якостей бидла). *... (є таке англійське слово debilitation, – схоже за звучанням на слово «дебілізація» – тобто зідіючування, збидлення) суспільства, викорінення історичної пам'яті народу...* (ЛУ, 25/10, с. 1) [СЛ, с. 185];

– *паханоеліта* – ослівлення словосполучення паханська еліта чи еліта паханів. *Україна стрімко сповзла в буцегарню. Вона стала зоною суворого режиму з паханоелітою на чолі* (ЛУ, 27/10, с. 3) [СЛ, с. 378];

– *солідняк* – опредметнена назва всього солідного; іронічно-панібратське до солідності (своєрідне ожаргонювання літературної назви). *Що тут скажеш: солідняк, натуральний солідняк!* (ПіК, 21/0, с. 45) [СЛ, с. 500].

Не важко помітити, що *брутальність* – центральна кваліфікаційна ознака лексико-семантичного постмодернізму. Вжита в прямому значенні чи з іронією, брутальність пронизує весь постмодерністський дискурс і легко впізнана у вокабулярі в реєстрі вже зафіксованих у словнику лексем.

Небрутальні постмодерністські лексеми можуть бути утворені спільними для народництва і модернізму словотвірними способами й афіксами, з тією відмінністю, що постмодернізм комбінує, поєднує народницькі зменшено-пестливі чи збільшено-згрубілі суфікси з модерністськими запозиченими основами, напр.: *«архетипчик – зменшено-зверхне до архетип. Головне, не забувайте заглядати у колективне позасвідоме: народ – він мудрий, а зайвий архетипчик у вашій практиці не зашкодить»* (ПіК, 25/-1, с. 37)» [СЛ, с. 37].

Приклад *«бabloкратія – влада бablo (грошей). Геть бabloкратію і міністерську сваволю (5 канал: Час новин, 30.03.07)»* [СЛ, с. 40] поєднує розмовно-сленгову лексему *бablo* й модерністський словотвірний формант *-кратія*.

Постмодерністські неологізми часто творяться словоскороченням і мають конотацію розмовності, подекуди містять негативну оцінку, напр.: *«дени – депутати або народні депутати. Немає жодних сумнівів, що у порядку денному щойно спечених депів з'являться і традиційно болючі соціальні питання»* (ПіК, 13/02, с. 25)» [СЛ, с. 118]; *«дисер – дисертація. Справжня латина завжди кухонна, якщо ж ні, то це чийсь дисер»* (ПіК, 2/04, с. 43)» [СЛ, с. 127].

Постмодерністські метафори позначені великим ступенем креативності, можливо, технократичності й актуальності для сьогодення. Матеріалом для творення метафор постмодерністи обирають традиційну українську лексику з сильними емоційними колоритами або застосовують мовну гру з іншомовними мотиваційними основами, калькування, каламбури, напр.:

– **дітовиробництво** – ослівлення словосполучення «виробництво дітей»; опредметнена дія (процес), названа сполученням «виробляти дітей». *Передовик дітовиробництва* (Новий канал: Інфошок, 15.11.09)» [СЛ, с. 129];

– **салбургер** – сало як чизбургер чи гамбургер, приготовлено подібно до чизбургерів чи гамбургерів. *Спільними зусиллями готували салбургери* (Інтер: Подробности недели, 22.10.06) [СЛ, с. 475];

– **сліпонамацувальний** – ознака, пов'язана з тим, що названо словосполученням «сліпо намацувати». *Не дошукається володар пера ні імпресіоністичних засобів, ні урбаністичної кучерявості, ані удаваного постмодерного сліпонамацувального у тих річищах слововиявлення...* (ЛУ, 8/10, с. 7) [СЛ, с. 495];

– **всьохорошізм** – явище, пов'язане з висловом «всьо хорошо». *Не маємо права у своїй державі присипати інстинкт самозахисту, розум самозбереження нації примітивним політичним наркозом під прапором «всьохорошізму».* (ЛУ, 25/10, с. 3) [СЛ, с. 90];

– **параплюйка** ← parapluie. *Парасолька від дощу. ...Парасоля – це від сонця, весь час поправляє мене чоловік, а від дощу має бути параплюйка* (Mediapost, 35/07, с. 14) [СЛ, с. 372].

Приклад функціонування народницької, модерністської та постмодерністської стратегій текстотворення на рівні лексики можна простежити, проаналізувавши сучасні репрезентанти концепту «Українська мова». Структуру **концепту «Українська мова»** становлять лексико-семантичні поля «Способи говоріння», «Негативне (чужорідне) мовлення», «Способи втілення мови».

Лексико-семантичне поле «Способи говоріння» реалізується у народницьких лексемах *безцилля, кусючомовний, літбазікання, пустомова*:

– **безцилля** – узагальнена, збірна назва всього, що без стилю. *Вже не перше десятиліття в українській літературі рвуться на ключові позиції переважно безцилля, беззмістовність та антиестетика* (ЛУ, 23/08, с. 5) [СЛ, с. 50];

– **кусючомовний** – ознака того, хто має кусючу мову. *Кусючомовні хлопці і дівчата, Ви розтлумачте нам, ради Христа, З якого дива, на якого ката Свої ви оскверняєте вуста?* (П. Ребро. Стовп ганьби) [СЛ, с. 244];

– **літбазікання** – літературне базікання. *Найголовніше, що українські прозаїки не лише першої, а й другої мистецької лінії вже відмовилися від словесної «вишивки», «літбазікання», словесного марнотратства, яке імітувало творчість.* (ЛУ, 40/06, с. 2) [СЛ, с. 255];

– **пустомова** – ослівлення словосполучення пуста мова. *Ми пережили «новомову», переживемо і пустомову* (ЛУ, 1/06, с. 1) [СЛ, с. 447].

Також натрапляємо на модерністську лексему *лаярня*, що є модерністською не за мотиваційною основою, якою є власне українська лексема лай-к-(а), а за словотвірним способом утворення: *«лаярня – місце (приміщення) для лайки; місце (приміщення) для лаярів. Кому ж іще під силу відчинити свою власну лаянню з конторою і головним складом лайок у Києві? Ще б при головній конторі лайок завести відділ потиличників і стусанів...* (ЛУ, 10/08, с. 7)» [СЛ, с. 248].

Лексема **з'абревіатурений** – набута ознака за дією, названою дієсловом з'абревіатурити. *...спочатку був з'абревіатурений Соловецький лагерь особого призначення, що згодом перетворився на поняття, ближче до серця садистському сприйняттю карателів – СТОН, тобто Соловецькая тюрма особого призначення* (ЛУ, 27/08, с. 8) [СЛ, с. 174] – засвідчує модерністську стратегію текстотворення іншомовним характером твірних основ, синонімічним рядом запозичених слів, вживанням варваризма.

Постмодерністська стратегія текстотворення унаочнена аномінацією – лексемою *політкалікотермін*, яка виражає саркастичне ставлення

мовця, утворена нагромадженням основ, є фонетично незручною, що створює колорит епатажності: *«політкалікотермін – політичний термін-каліка; політичний калічний термін. ... використовують вони мовну «бовтанку» із суржикю, «фені» з бандитських серіалів і мало-зрозумілих для них самих заамериканізованих «політкалікотермінів», що загрожують самому існуванню мови* (ЛУ, 12/11, с. 5) [СЛ, с. 408].

Лексико-семантичне поле «Способи втілення мови» семантичного поля «Українська мова» презентовано народницькими лексико-семантичними одиницями *водослів'я, гладкопис, живослів'я і словотеча*, які, власне, є метафорами народницької стратегії текстотворення:

– *водослів'я* – збірність усього, названого словосполученням вода слів. *Замаяли мислі водолюб'я жреця водослів'я черпнути цю краєву краї світу чужо мовцю з чорно шляху кам'яноподілля* (С. Сапеляк. І слів сумне сапеляків'я...) [СЛ, с. 85];

– *гладкопис* – опредметнене того, що названо словосполученням гладко писати (безбарвно, одноманітно тощо). *Гладкопис американської ліберальщини достатньо викривив навіть таку цікаву літературну постать, як Микола Рябчук* (ЛУ, 32/07, с. 3) [СЛ, с. 100];

– *живослів'я* – збірна до живих слів. ... *якщо перше він ніби «організовував» і «комбінував» монологи, живослів'я своїх колоритних персонажів, то тепер частіше входить у монолог із ними...* (ЛУ, 32/10, с. 7) [СЛ, с. 172];

– *словотеча* – опредметнення того, що названо словосполученням «тече слово». ... *десь там задіяне пустослів'я, і словотеча розважлива, і настирність нещирих дорадників, і відданих, непрошених ворогів...* (Ю. Боярунець. Наче вигнанець Назон) [СЛ, с. 496].

Слова *виборизми* і *віршозапчастина* є народницькими аномінаціями:

– *виборизми* – вислови (афоризми) про вибори. *Виборизми* (Назва рубрики. ЛУ, 42/04, с. 8) [СЛ, с. 70];

– *віршозапчастина* – ослівлення словосполучення запчастина до вірша. *Уважно збірку про птахів читав І щиро визнати повинен: Не раз нудота зводила уста – на жаль, поезії катма, поки що тільки... віршозапчастини...* (О. Завгородній. Уважно збірку...) [СЛ, с. 82].

Ці лексеми називають типи лексичних одиниць і частини тексту, характеризуючи їх за функціональним призначенням і надаючи непряму якісну оцінку, – наприклад, недостатності (віршозапчастина) і політичної заангажованості (виборизми).

Модерністські способи втілення мови презентовані лексемами *мономовність* і *словоцентричний*. Модерність цих лексем впливає із словотвірних особливостей: у першому випадку – грецького префікса «моно» + українське слово, у другому – основоскладання за аналогією до термінів. Ілюструємо:

– **мономовність** – опредметнена ознака, названа прикметником мономовний. *Він [С. Параджанов] був, здається, перший, хто вимагав мономовності фільму* (Що, 1–2/07, с. 25) [СЛ, с. 297];

– **словоцентричний** – ознака, пов'язана зі словоцентризмом. *Ми – «словоцентричний» люд, хоч яких калік поробили з нас глобалістичні мерці* (ЛУ, 3/04, с. 3) [СЛ, с. 496].

Постмодернізм виражає спосіб втілення мови в лексемі *матюкомовний*: «**матюкомовний** – ознака за наявністю матюків у мові. *Не може ... терпіти тієї ситуації, за якої замість національного мистецтва на перший план вийшла низькопробна іноземна, часто матюкомовна попса...* (ЛУ, 11/06, с. 2)» [СЛ, с. 275].

Лексико-семантичне поле «Негативне (чужорідне) мовлення» вербалізує постколоніальний комплекс, про який вже йшлося. Цікаво, що не лише народницькі тактики, а й модерністські та постмодерністські тактики беруть у цьому участь.

Так, серед народницьких виявів цієї семантичної групи знаходимо лексеми *варваризація, зрадомовний, інозвуччя, чужомов'я, калікомовлення*:

– **варваризація** – дія (процес) поширення варваризмів у мові, засилля таких. *Варваризація мови, особливо русифікація, а точніше – московизація, глобалізація, урбанізація руйнують нашу національну культуру і вселяють велику тривогу за майбутнє України* (ЛУ, 19/06, с. 3) [СЛ, с. 67];

– **зрадомовний** – ознака, протилежна до рідномовного; ознака за віднесеністю до того, що названо словосполученням *зрада мови*. *Для висвітлення своєї політики, законів, постанов, розпоряджень, щоб не ходити з капелюхом по колу, тим паче, коли ще не схочуть зрадомовні державною мовою друкувати інтерв'ю чи закон?* (ЛУ, 3/07, с. 3)» [СЛ, с. 196];

– **інозвуччя** – збірна назва інших (інших, чужих) звуків. *Як вам там, на приймацькій наші, в інозвуччі, в іноквартир'ї? Ностальгія по мові нашій не судомить вам душу й шкіру?* (О. Різниченко. Держава мови) [СЛ, с. 200];

– **калікомовлення** – ослівлення словосполучення мовлення-каліка; ослівлення словосполучення калічне мовлення. *Не секрет – жоден політик у нас не є носієм мови, тим більше її творцем: їхнє «калікомовлення» принижує українську і російську мову...* (ЛУ, 12/11, с. 5) [СЛ, с. 207];

– **чужомов'я** – збірність усього, названого словосполученням «чужа мова». *Знай, її російськомов'я, як і російськомов'я у вищих – на твоєму сумлінні. Не дозволяй калічити долі молодих українців. Вивільняй їхні душі з полону чужомов'я* (ЛУ, 40/08, с. 3) [СЛ, с. 585].

Лексему *суржиколайний* можна зарахувати й до народництва, адже утворена вона на питоμο українському лексичному ґрунті, й до постмодернізму, оскільки слово позначено великим ступенем сарказму. Дивимося контекст: «*Суржиколайний* – ознака того, що складається із суржика і лайки (про мовлення). *Той, за помахом палички якого на День Соборності в січні цього року скаженіла суржиколайна істота невизначеної статі з п'ятикутною зіркою на маківці* (ЛУ, 11/08, с. 3)» [СЛ, с. 522].

Модерністська стратегія текстотворення втілює семантичну групу «Негативне (чужорідне) мовлення» за допомогою лексем *закалькованість, суржиконосець*:

– *закалькованість* – предметнена ознака, названа дієприкметником *закалькований*. *Укладеному О. Авраменком збірникові текстів для диктантів... можна закинути багато що. І закалькованість (чи не кожного зі 100 поданих текстів...)* (ЛУ, 19/10, с. 8) [СЛ, с. 178];

– *суржиконосець (суржиконосець)* – особа, яка «носить» суржик (говорить суржиком). *...заборонити до вживання суржик українським патріотам та тим, хто їм співчуває, а також вважати вживання суржиків – особистим правом кожного суржиконосця* (ЛУ, 23/04, с. 4) [СЛ, с. 522].

Постмодерністська стратегія текстотворення пропонує лексеми *ляяр* і *язичницький* у цій семантичній групі. Утім, лексему *ляяр* можна розглядати й як модерністську, оскільки її утворено українськими лексичними засобами за допомогою модерних способів словотвору. *Язичницький* – лексема-каламбур, що втілює постмодерністську тактику мовної гри та тактику калькування російської мови для створення іронічного колориту:

– *ляяр* – особа, яка використовує лайку. *Наділити високодостойних ляярів правом діставати замість грошей зайві потиличники й стусани зі складу «Свободи»* (ЛУ, 10/08, с. 7) [СД, с. 248];

– *язичницький* – ознака за віднесеністю до язика (стосовно особи, яка говорить язиком – по-російськи, є прихильником усього російського, не визнаючи українське, заперечуючи його). *Шановний Петре Андрійовичу, підписи все ж таки варто зібрати, і якомога більше, бо Ви чуєте, як лементують «язичницькі» депутати...* (Клич, 36/96, с. 3) [СЛ, с. 598].

Отже, структура концепту «Українська мова» має такий вигляд:

Народництво	Модернізм	Постмодернізм
<i>Лексико-семантичне поле «Способи говоріння»</i>		
<i>Безсилля Кусючомовний Літбазікання Пустомова</i>	<i>Лаярня З'абрєвіатурений</i>	<i>Політкалікотермін</i>

<i>Лексико-семантичне поле «Способи втілення мови»</i>		
<i>Виборизми Віриозапчастина Водослів'я Гладкопис Живослів'я Слововтеча</i>	<i>Мономовність Словоцентричний</i>	<i>Матюкомовний</i>
<i>Лексико-семантичне поле «Негативне (чужорідне) мовлення»</i>		
<i>Варваризація Зрадномовний Інозвуччя Чужомов'я Калікомовлення Суржиколайний</i>	<i>Закалькованість Суржиконосець</i>	<i>Лаяр Язичницький (від «язик»)</i>

Наведений аналіз концепту «Українська мова» засвідчує найбільшу активність народницької стратегії текстотворення, що можна пояснити передовсім інтенціями народників щодо опікування розвитком державної мови; наявність у сучасній українській мові постколоніального комплексу, що вербалізується засобами народництва, модернізму й постмодернізму; негативні та позитивні оцінки процесу мовлення; розрізнення типів мовлення за критерієм «свій / чужий», а також фіксує доволі активну практику словотворення всередині цього концепту протягом 1991–2011 рр.

II. 2. Аксиологія народництва, модернізму і постмодернізму

Лінгвістичне дослідження філософської категорії «оцінка» – аксіології – найчастіше відбувається за одним із двох векторів: прагмастистична орієнтація оцінних структур у художніх текстах або типологія мовних засобів реалізації оцінки. На часі є аналіз вираження оцінок з погляду лінгвістики тексту.

Над визначенням поняття «оцінка» працювали українські та зарубіжні мовознавці, зокрема Е. Азнаурова, О. Вольф, Е. Медникова, Н. Разінкіна, М. Ретунська, В. Шаховський, В. Кузнєцова, Т. Космеда, С. Колесник, Й. Стернін, Н. Хомський та ін. У науці про мову категорію оцінки визначають як позитивну або негативну кваліфікацію предмета думки; як судження мовця, його ставлення до предмета розмови – схвалення / несхвалення, бажане / небажане, захоплення / осуд тощо; як одне з основних складових частин стилістичної конотації.

Узагальнюючи розмаїття засобів реалізації оцінки повідомлюваного, наявних в українській мові, А. Загнітко наголошує на поширеності:

1) спеціальних слів, що традиційно кваліфікуються як вставні; 2) спеціальних модальних часток, що у своєму загалі охоплюють значення сумніву, недостовірності, виділення з-поміж інших, передбачуваності, здивування, подиву, небезпеки тощо; 3) спеціальних вигуків; 4) спеціальних інтонаційних засобів для акцентування суб'єктивно-емоційних відтінків подиву, сумніву, впевненості, недовіри, протесту, іронії тощо; 5) порядку слів, зокрема винесення одного з головних членів речення на початок структури з метою реалізації заперечних відношень, заперечення з відтінком іронії; 6) спеціалізованих конструкцій зі спеціалізованою структурною конфігурацією, набором основних носіїв предикативності [110, с. 607].

Говорячи про категорію експресивності займенникових слів, В. Ожоган твердить, що «переважну більшість іменникових форм суб'єктивної оцінки становлять слова, утворені за допомогою зменшено-пестливих суфіксів», зазначаючи, що «експресивне значення в українській мові оформлюється не тільки за допомогою прономінативних компонентів, утворених суфіксальним способом, а й похідних із префіксом *naniv-*», а також «в українській мові поширені синтаксичні конструкції з прономінативними компонентами, які в певному контексті виступають з емоційно-експресивним іронічним значенням» [213, с. 115].

Аксіологія, з одного боку, часто надає фактичний матеріал для визначення специфічних рис ідіолекту письменників, з іншого – модальну рамку оцінки можна вважати універсальною до певної міри, оскільки у вербальному процесі оцінювання завжди наявні обов'язкові компоненти: об'єкт і суб'єкт оцінки, шкала оцінювання, його стереотипи, аксіологічні предикати, інтенсифікатори тощо. Однак спосіб добору мовних засобів для вираження оцінки є індивідуальною особливістю мовця.

У кожному реченні варто чітко розмежовувати модус і диктум, які в україністиці отримали інші назви: модус почали називати суб'єктивною модальністю, а диктум – об'єктивною модальністю. Суб'єктивна модальність зосереджена на мовцеві, його ставленні до повідомлюваного. Змістову основу суб'єктивної модальності утворює поняття оцінки у широкому значенні, охоплюючи не тільки логічну (інтелектуальну, раціональну) кваліфікацію повідомлюваного, але й різні різновиди емоційної (ірраціональної) реакції [110, с. 607].

Утім, незважаючи на те, що особливості вираження оцінки є маркером індивідуальної мови людини, можна здійснити певні узагальнення щодо співвіднесення різних способів і засобів оцінювання з народницькою, модерністською та постмодерністською стратегіями текстотворення.

Лінгво-філософське розуміння оцінки ґрунтується на твердженні, що оцінка є категорію бінарною; співвідноситься з категорією «норма», яка є історично змінюваним і національно забарвленим поняттям; характеризується градуальністю (ознаку можна виразити найбільшою – більшою – меншою – найменшою мірою). Оцінність є категорією структурно-семантичною, прагмасемантичною, функціональною.

Оцінність народницького дискурсу. Одна з рис аксіології народництва лежить у площині переносних значень слів. Часто колорит лексеми вже містить певну оцінку, зокрема книжний, піднесений чи просто доброзичливий колорит народництва буває втілений в усталених українських тропах і фігурах, у збірних іменниках тощо. Зокрема, у словнику «Словотворчість незалежної України» натрапляємо на такі приклади тропів розмовного стилю:

– **зеленка** – особа за переносною ознакою, названою прикметником зелений (недосвідчений, молодий тощо). *Молодість – явище абсолютно позитивне. Паранормальність тут в іншому – коли до політики йдуть зовсім юні «зеленки». Дивися на нього – курча жовтороте. Безвусе, безкриле, безхвосте. Але з депутатським значком.* (ПіК, 8/03, с. 12) [СЛ, с. 187–188];

– **легкоспад** – опредметнення того, що легко спадає (про парашут). *Найстаріший донор України стрибнув із легкоспадом. ... Чого в героєві більше: здати кров чи стрибнути з легкоспадом?* (СТБ: Вікна, 01.09.11) [СЛ, с. 250];

– **многотруддя** – збірність того, що названо словосполученням многі труди. ... *а натомість залишила многотруддям довершені перли – ритмориміку, надзвичайне чуття вразливості...* (ЛУ, 8/10, с. 7) [СЛ, с. 293] тощо;

– **свяхлібний** – ознака, пов'язана зі святим хлібом. *Я тебе осонцюю, Джерелю ім'я твоє свяхлібне; Кохання подібне до стронцю – В душі накопичується і... квітне, бідне...* (К. Мордатенко. Освідчення...) [СЛ, с. 484].

Проте не слід вважати, що носії народництва страждають на мовне хуторянство й рустикальність. Ці характеристики є справедливими для народництва першої половини ХХ ст. Нині мовці-народники також уживають у своїх оцінних висловлюваннях лексичні одиниці, що відбивають сучасний рівень розвитку суспільства. Але терміни сьогодишньої науки й назви новітніх технічних засобів та інших реалій сучасності становлять поодинокі, доречні, контекстуально виправдані вкраплення, напр.: *«Вона теж несла в собі ті ж таки гени, тому й любила цю спокійну й таку величну стару, любила цей дім і всі речі в ньому, світло його кімнат і запахи»* [ДНГ]; *«... досить було їй*

оступитися, коли блукала по хаті, як дізнавала солодкого спазматичного болю» [ДНГ].

Інший медичний термін – *«перевагітніти* – «надмір» вагітніти; перестати бути вагітним. *А революція, про яку так довго говорила опозиція і якою так болісно перевагітніла Україна, – сконала, не народившись* (ПіК, 21/03, с. 13)» [СЛ, с. 380]. Цей приклад унаочнює думку про те, що народницьке вживання медичних термінів відрізняється від постмодерністського, про яке йтиметься нижче, тим, що вжитий термін утворює розгорнуту метафору, він опоетизується, органічно вписуючись у загальний контекст.

Трапляється, що в одному народницькому тексті поспіль стоять приклади класичної української риторики та провідних наукових понять, тобто термінів, й іншої «нерозмовної» лексики, напр.: *«Достеменно повноцінне буття нації можливе передовсім у стихії рідної мови, в «живій скарбниці народу», як писав Панас Мирний, втрата якої рівнозначна засудженню на смерть власної душі. Метафора письменника схоплює суть явища: йдеться ж бо про генетичний код національного буття, знехтуваний будь-якою позитивістською доктриною»* [КОВ, с. 2]. Вживання термінів тут лише посилює книжність і урочистість загального колориту тексту, надаючи словам мовця-народника додаткової гносеологічної ваги.

Розглянемо приклади позитивних народницьких оцінок, що створюють грайливий колорит:

– *астроконяка* – кінь (коняка) як символ року в астрологічному календарі східних народів. *Астрологи різних гатунків на всі лади попереджували, що нинішній рік Коня не зовсім звичайний в зоряному плані. Астроконяка гецає собі поміж планет Сонячної системи, котрі вишикувалися перед нею «струнко!»* (ПіК, 23/02, с. 26) [СЛ, с. 38];

– *золотопорний* – ознака, пов'язана із золотою порою. ... *однак нині зла на обох своїх щільних золотопорних попутників у доланні завалів до незаплямованої Української Правди не держу, людську слабкість перед жорстокою епохою подолати взагалі вдається не кожному* (ЛУ, 21/07, с. 3) [СЛ, с. 194];

– *кінобабах* – різновид відеоролика (від вигуку бабах!) *«5 кінобабахів»* – назва добірки відеороликів режисера Дмитра Шияна (Шо, 7–8/07, с. 41) [СЛ, с. 218];

– *коханомобіль* – ослівлення словосполучення автомобіль для коханої. *Двомісний коханомобіль розвиває швидкість до сорока кілометрів за годину. (ICTV: Факти, 13.02.08)»* [СЛ, с. 236]

– *лікаропоет* – ослівлення словосполучення лікар-поет. *Далі вірші лікаропоета – поетолікаря Віталія Коротича, добірка Миколи Сингаївського, ще кількох авторів* (ЛУ, 44/08, с. 5) [СЛ, с. 254];

Наведені лексеми позначені доброзичливістю, веселістю, грайливістю. Утворені словоскладанням й основокладанням, ці аномінації, тобто слова, спродуковані на базі двох інших з утворенням нового переносного значення, мають базою-лексифікатором одиниці з позитивним значенням, тобто абстрактні й конкретні іменники, вигуки та дієслова, що номінують предмети, процеси та явища, що викликають приємні емоції у слухачів.

Негативні оцінки в народницькій стратегії текстотворення також не вирізняються великим ступенем іронії, як, скажімо, модерністські, чи сарказму – як постмодерністські. Вони позбавлені відкритої агресивності, не мають на меті дошкулити чи образити. Такі оцінки виражають негативне ставлення мовця-народника у вельми коректній, подекуди грайливій формі, напр.: **пикороб** – особа, яка «робить пику» (іміджмейкер). *А дехто із «завислих» на печерських пагорбах московських «пикоробів»-іміджмейкерів оре і на ниві модернізації імперської ідеології* (ПіК, 40/01, с. 6) [СЛ, с. 389]. У цьому випадку текстотворчу тактику народництва діагностуємо не лише за лексемою «пикороб», а й за традиційним народницьким штампом «орати на ниві чогось». Сама ж мотиваційна основа новослова – пик(а) – є традиційною українською лексемою розмовного стилю.

Інший приклад негативної народницької оцінки: **пришийкобилі-хвостіє** – узагальнена назва (явище) того, що пов'язано з висловом «приший кобилі хвіст». *У цій книжці можна впізнати багатьох. І свою, доморощену твань, яка служить чужим «королям». І чуже пришийкобиліхвостіє, яке пасеться на нашій ниві та її поганить* (ЛУ, 7/11, с. 14) [СЛ, с. 431]. Тут спостерігаємо ослівлення цілого фразеологізму з метою створення іронічного колориту. І ця народницька іронія позбавлена агресії, спрямована на гумористичність.

Так само й **дорогосказ** – опредметнення того, що названо словосполученням *дорога сказалася*; ослівлення словосполучення *сказ дороги*. *Український дорогосказ. Кому вигідні зруйновані дороги?* (1+1: ТСН, 17.04. 09) [СЛ, с. 135]: дієслово «сказитися» входить до складу фразеологізмів, на кшталт «Чи ти сказився?», що функціонують передовсім у розмовному стилі, тобто в живому народному мовленні.

Оцінка, як уже було сказано, може бути градуйована, тобто виявлена більшою чи меншою мірою. Зменшеність / збільшеність властивості чи характеристики або іронічність можуть бути виражені за допомогою суфіксального способу, наприклад:

– **автунька** – зменшено-пестливе до «жінки-авта». *Вона не тільки найкрасивіша, а й найрозумніша автунька* (м/ф «Тачки 2», переклад, 2011) [СЛ, с. 16];

– **віришенція** – іронічне до вірша. *Але із додаткової чотирирядківки... – могла б вийти файна віришенція.* (Березіль, 9–10/00, с. 79) [СЛ, с. 81];

– **віришилище** – зневажливо-іронічне до вірша. *Коротше кажучи, ритм цих віришилищ такий же безглуздий, як і їх тематика. ... Не можна сказати, що ці віришилища не мають прецеденту.* (Ю. Шерех. Пороги і Запоріжжя. Т. 1, с. 141) [СЛ, с. 81–82];

– **конгик** – зменшене до Конг. *Незабаром маленькі лялькові «конгики» заповнили полиці крамничок і перетворилися на найбажаніший подарунок для тодішніх дітлахів. Образ Кінг Конга увійшов у народну пам'ять* (ПіК, 10/03, с. 46) [СЛ, с.230];

– **мовознайко** – зневажливе до мовознавець (лжемовознавець); ослівлення словосполучення знайко мови. *Цей, з дозволу сказати, мовознайко-конфліктолог початку ХХІ століття ще й глумиться...* (ЛУ, 35/07, с. 3) [СЛ, с. 294].

Прикметним є те, що народники, створюючи зневажливий колорит, вживають зменшено-пестливі форми, натомість модерністи – згрубілі, а постмодерністи – жаргонні лексеми.

В. Ожоган на прикладі займенникових слів простежує реалізацію граматичного вираження категорії демінутивності: «Значення демінутивності виражають словотвірні типи прономінативних ад'єктивів, утворені за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки. У сучасній українській мові такі типи непродуктивні і становлять замкнені ряди. Проте це не значить, що вони не поповнюються. Демінутивність не існує в чистому вигляді, вона здебільшого взаємодіє з пейоративністю» [213, с. 25]. Серед словотвірних типів зі значенням демінутивності він виділяє займенникові прикметники з суфіксом *-е/н'-к-*: *саменький, всенький, іниенький, кожененький, такенький, спіленький, якенький, ніякенький, нікотренький; есе/н'/к-*: *самесенький, всесенький, коженесенький, такесенький; -і/с'/е/н'/к-*: *самісенький, кожнаісенький, усісенький, ніякісінський; -і/с'/і/н'/к-*: *самісінський, кожнаісінський, усісінський, отакісінський, ніякісінський, нікотрісінський; -і/с'/ічк-*: *тікісічкий; -у/н'/к-*: *отакенький; -усе/н'/к-*: *отак усенький; -у/с'/і/н'/к-*: *усюсінький; -у-с'/ічк-*: *кожнаюсічкий*. Як непродуктивні і нерегулярні фіксує розмовні й діалектні словотвірні типи, що структуруються суфіксами – *есесечк-, -есене/н'/к-, есенечк-, -і/с'/к-*: *самесесенечкий, самесененький, самесенечкий, саміський*.

Творення аугментативного значення займенникових слів мовознавець коментує так: «Займенникові прикметники з аугментативним значенням завжди супроводжуються суб'єктивно-експресивною семантикою. Найпоширенішими тут виступають такі словотвірні типи:

1. Займенникові прикметники з суфіксом *-енн*: *такенний, отакенний, такеленний...*

2. Займенникові прикметники з суфіксом *-езн*: *отакезний, такелезний*. Словотвірний тип в сучасній українській мові непродуктивний...

Займенникові прикметники з суфіксом *-е/ц'/к-*: *такелецький*. Непродуктивний словотвірний тип репрезентований у розмовному мовленні і просторіччі» [213, с. 26–27].

Такі типи творення аугментативного значення для різних лексико-граматичних класів слів притаманні передовсім народницькій стратегії текстотворення. Утворені таким чином демінутиви народницької стратегії текстотворення виконують свої прямі функції – називання маленьких істот і предметів; вираження прихильного, дружнього, ніжного, інтимного ставлення до об'єкта, про який йдеться; адаптацію мови дорослої людини до мови дитини у спілкуванні з нею.

Демінутиви в модернізмі й постмодернізмі частіше виконують функцію іронії та сарказму, виявляють зверхне й негативне ставлення до предмета розмови, напр.: *аборигенчик* – зменшено-зневажливе до абориген. *Ще живуть в Україні підлі й ниці аборигенчики, які готові лизати п'яти будь-якому загарбникові* (Є. Дудар. Архітектори химерних мостів) [213, с. 10].

Для новітніх народників розтабуйована за часів модернізму тема тілесності продовжує лишатися сферою сакрального, про яке варто говорити обережно. У народницькому дискурсі концепти «Кохання» і «Секс» синонімічні, а в ідіолектах окремих письменників-народників є абсолютними синонімами. Говорити про фізіологічний рівень почуттів – це говорити про кохання, себто про самі почуття. На відміну від народників, модерністи вже чітко відмежовують ці два концепти, а постмодерністи доводять це розмежування до крайності – концепт «Секс» поглинає все диглосійне поле концепту «Кохання».

Порівняймо три висловлювання про фізичний бік кохання.

Народницьке висловлювання: *«Вночі ми тепер з дружиною спимо на балконі. Боже мій, як це гарно – кохати жінку під метеоритним дощем з-під сузір'я Персея! Це такі феєричні ночі, непорівняні навіть із тим місячним затемненням, бо тепер під зорями я бачу її обличчя... А мені потрібна саме ця жінка, жінка з обличчям єдино коханої»* [КОС, с. 316–317].

Модерністське висловлювання: *«...і тоді ти вже просто з упертості й принциповості підстеріг її у кінці вагона, заштовхнув у вбиральню і, замкнувшись зсередини, почав обціловувати, вона, як не дивно, відповідала, а ти все налягав на неї, приперши її сідниці до умивальної раковини, Хомський. Тобі навіть подумалося, а чи не*

виграти її зараз отут, за якісь дві-три хвилини, але поїзд зупинився, вами – нею й тобою – добряче трусонulo, ти втратиш рівновагу, і, заки підводився з унітазу, вона вишигнула з убиральні» [РЕК, с. 35].

Постмодерністське висловлювання: «... *та тільки ж вони всі хочуть говорити, хочуть відсьорбнути, розвезькуючи слиною й спермою, ковточок тебе...*» [ЗАБ, с. 31–32].

Описи тіла, назви фізіологічних понять і процесів присутні в усіх трьох цитатах. Народницьке висловлювання сконцентровано у словосполученнях *кохати жінку, бачити її обличчя*. Опис почуттів мовця супроводжується описом природи. Модерністський текст містить назви частин тіла й сексуальних дій *сідниці, обціловувати* поряд із народницькою номінацією статтевого акту *виграти когось*. У постмодерністському фрагменті переважають назви фізіологічних явищ і процесів: *слина, сперма, відсьорбнути*. Отже, в першому наведеному тексті загальну семантику можна умовно назвати «почуття», у другому – «думка і тіло», у третьому – «фізіологія».

Неможливо в контексті народницької оцінності обійти увагою *категорію пошанності*. «Категорія пошанності тісно корелює з категорією експресивності і репрезентована в основному прономінативними особовими компонентами другої особи. Передусім формування аналізованої категорії відбувається на осі *ти / ви* і пов'язується із ступенем знайомства з адресатом: при звертанні до незнайомих чи малознайомих людей функціонує займенниковий іменник *ви*, до знайомих, близьких – *ти*... Хоча цікаво зазначити, що ця диференційна ознака дуже часто втрачається (за певної мовленнєвої ситуації із комунікативною, стилістичною метою спостерігається форма *ви* замість *ти* (при сварці між близькими, рідними) і навпаки – *ти* маємо на місці сподіваного *ви* (при звертанні до незнайомих людей, де прономінатив другої особи однини функціонує з емоційно-експресивним згрубілим (грубим) чи фамільярним, панібратським значенням)» [213, с. 127]. В. Ожоган зауважує, що форма *ви* здебільшого була вживана щодо близьких, старших за віком людей, з якими мовець мав родинні зв'язки (до матері, батька), застосовувалася як маркер субординації (типове звертання на *Ви* з боку того, хто обіймає посаду), а також прономінативний субстантив *ви* взаємодіє лише з назвами істот, тоді як *ти* корелює як із назвами істот, так і неістот. Специфічний народницький пафос простежено у вживанні прономінативного субстантива другої особи однини *Ти*, що на письмі передається великою літерою: «*Якби я вмерла, я б просила Бога, щоб Ти, моя далека, безмежна, недосяжна Країно, була мені небом* (В. Вовк)» [213, с. 128].

Аксіологія модернізму. За доби модернізму набуло поширення в мові явище, назване *мамїзмом*. Загальна інфантилізація сучасної

людини виявляється як у певних психологічних особливостях, так і в цілком мовних прикметах – надмірної кількості демінутивів. Сюсюкання й зловживання зменшено-пестливими афіксами стало прикметою модерних часів, а остаточно закріпилося у постмодерністському кітчеві. Якщо демінутиви вжито з саркастичною метою, для створення іронічного колориту – це вияв постмодерністської стратегії текстотворення. У випадках, коли дискурс, позначений пестливістю, виражає ніжні почуття, очевидно, маємо справу з народницькою стратегією текстотворення. Коли зменшено-пестливі форми вжито в неінтимній ситуації спілкування, і це вживання не є контекстуально виправданим («Купить лотерейний квиточок», «Передайте за проїзд, будь ласочка», «Оленочко Петрівно, підпишіть, будь ласка, цей документ») – маємо справу з мовним модернізмом.

Порівняймо:

«Привітаноньки» – перша книжка Іляни Корнєєвої, написана для батьків і дітей та проілюстрована авторкою. Започатковує нові малі поетичні форми: *«приголубоньки», «дякуваноньки», «купаноньки», «забавляноньки»* та інші. (ЛЮ, 41/11, с. 14)» [СЛ, с. 140].

«Нарешті справжні ласуни дочекались того, про що часто мріяли холодними зимовими вечорами. Дехто мудріший приготував собі заздалегідь кілька пакуночків мороженого чи принаймні кілька слоїчків звареного джему з цього напрочуд весняного та смаковитого румбамбару» [ПОСТ, с. 24];

«... і чи знову притарабанить з собою оту секс-бомбочку, свою жінку, зрештою, іноді вона мусить залишатися з дітьми...» [РЕК, с. 36].

У першому контексті, де мова йде про дитячу літературу, демінутиви цілком природні й виправдані. У другому – зменшено-пестливі форми демонструють намір мовця догодити співрозмовнику, підлеститися до нього. Третій контекст виражає іронічне ставлення до предмета розмови. Так відрізняються народницькі, модерністські та постмодерністські демінутиви в мовленні, хоч і послуговуються тими самими мовними афіксами.

Модерністська тактика ступенювання відносних і навіть присвійних прикметників, а подекуди й прислівників, для декларації різко негативного ставлення мовця до теми:

– **іншомовніший** – вищий ступінь ознаки, названої прикметником іншомовний. У нашій сфері це знаходить вияв і в тому, що сказати якомога закрученніше й іншомовніше означає бути науковішим. (ЛЮ, 18/08, с. 1) [СЛ, с. 203];

– **найамериканськіший** – найвищий ступінь ознаки, названої прикметником американський. Але біг-мак вже остаточно став найамериканськішою культовою стравою, а спрут «Мак-Дональд»,

розповзаючись світом, почав годувати своєю фірмухою усіх. (ПіК, 18/03, с. 46)» [СЛ, с. 305];

– **найбезрукіший** – найвищий ступінь ознаки, названої прикметником безрукій. *В такому колі я зачинився серед найбезрукіших, тому за мною вчитель навіть закріпив іменний віник* (ЛУ, 41 /11, с. 8) [СЛ, с. 305];

– **найвасиліший** – найвищий ступінь ознаки, пов'язаної з Василем. *Я додав би віршами кілька слів про найвасилішого з Василів – музами натхненного фахівця, без семи літ генія...* (Г.Гайовий. Одна з 63 віншувальних сальв Василеві Фольварочному) [СЛ, с. 306];

– **навпакіше** – вищий ступінь ознаки до навпаки. *Часто трапляється якраз навпаки. А бува й іще навпакіше. Проілюструю на хрестоматійних прикладах* (ЛУ, 15/09, с. 7) [СЛ, с. 304].

Цю тенденцію переносять і в постмодерністську стратегію текстотворення, де ступені порівняння мають жаргонні й сленгові лексеми, наприклад: **«капецьніший** – вищий ступінь порівняння того, що названо словом капець. *А капець усьому подибуємо на стор. 171. ... Ось вам ще капецьніше місце на стор. 211: «Власниця квартири перехиляється через балкон...»* (ЛУ, 5/08, с. 3)» [СЛ, с. 209].

Надання оцінки діям чи процесам можливе й за допомогою творення дієслів від іменників-назв хвороб чи абстрактних іноземних назв. Наприклад:

– **волхвувати** – дія (процес) – бути волхвом, робити те, що робить волхв. *Пила куниця вино зелене, а їй кувала літа зигзиця – самої Лади натхненна жриця, що волхувала у кроні клена* (Р. Вархол. Пила куниця...) [СЛ, с. 87];

– **гепатитити** – дія (процес), спрямована на появу й поширення гепатиту. *Львівщину «гепатитить». Вірусний гепатит А, який цілий місяць «господарює» у Бориславі, вклав у лікарняні ліжка вже двадцять осіб.* (УМ, 208/08, с. 1) [СЛ, с. 97];

– **дайджестувати** – дія (процес) виготовлення дайджесту. *Існує, щоправда, таке поняття, як дайджест – це коли готують підбірку з різних видань (насамперед, з Інтернету) і друкують її у себе. Такі дайджести часто з'являються на шпальтах місцевої преси. От правда, їх зміст критики не витримує (хоча раніше ще були спроби дайджестувати серйозні видання)...* (<http://h.ua>, 29.11.07) [СЛ, с. 11];

– **ідіотити** – дія (процес) з набуття ознак ідіота (ставати ідіотом, поводитися, як ідіот). *А діти, діти – де вас діти – Ідіотити: «Хай живе!» Чи «Ще не вмерла...» лебедіти – А дурень дурно пащу рве* (О. Яровий. Де ж ви, справжні?) [СЛ, с. 198];

– **креативити** – дія (процес), пов'язана з креативом. *Самогонники з душею креативлять для своїх клієнтів* (1+1: ТСН, 23.12.09) [СЛ, с. 238].

У першому прикладі (гепатитити) спостерігаємо повторення складу в кінці слова, що певним чином порушує закони евфонії української мови. Модерністській стратегії текстотворення притаманне таке ставлення до правил милозвучності мови: якщо модерніст створює okazіоналізм чи неологізм, то критеріями є найперше іншомовність мотиваційної основи й оригінальність новотвору, а евфонією до певної міри нехтують. Остаточо посилюється ця тенденція до втрати піклування про милозвучність у постмодернізмі. Так, наприклад, постмодерністи не бояться (а інколи й навмисне створюють) смислового двозначності, що виникає внаслідок фонетичного оформлення нового слова, наприклад: *«Гімнотворчість – опредметнена ознака, пов'язана з тим, що названо словосполученням «творити гімн». Гімнотворчість (титри до сюжету)»* (СТБ: Вікна, 15.09.10) [СЛ, с. 99].

Постмодерністська стратегія текстотворення та її способи оцінювання.

Виокремлюємо ключові види постмодерністської аксіосемантики на прикладі ідіолекту сучасного українського письменника Юрія Іздрика.

Лексичне калькування як спосіб надання різкої саркастичної оцінки: *«Потім, як і личить безпорочному штангісту, тужливо розглядається в пошуках когось, хто скрутив би йому джойнт, приніс пива, чи принаймні прочитав би вголос байку про растаманську мишку ЧЕ»* [ІЗД, с. 128] – тут наявне сполучення кальки та перифраза.

Лексичні варваризми: *«Спроби привернути до проблеми справжню увагу приречені і смішні. Бо обиватель зазвичай каже: «O! God! Good!» або «O! Чомскі!» і «Так, так! Знам! Це там, де всесвітня змова!», і «Ітс нот май компетенсі. Це не мой бізнес», і «Весна людства?! О, я! Дас іс фантастіш. Недавно в одному нонфікшін...»* [ІЗД, с. 133 – 134]; *«Ібо покой нам токо снітса»* [ІЗД, с. 143]; *«Проте фісташки смакують мені дедалі більше, і купуючи їх, я завжди перевіряю, чи достаточо для замічального ефекту наслоїлося на оріхах сольоної пилі і глини, потому що еслі солі недостаточо, ну, карочс, ви поняли, да?»* [ІЗД, с. 108].

Термінологізація оцінки. Продукувальники постмодерністських текстів широко вживають різноманітні терміни, часто не продиктовані сферою спілкування, тобто використані не в наукових контекстах. Надмірне застосування термінів різних галузей науки, різних ділянок людської діяльності у контекстах, далеких від наукового стилю, створюють як іронічний колорит, так й інші види колоритів: психологічної втоми мовця, байдужості, страху чи радості тощо. Інколи застосування термінології позбавлене додаткових семантичних

відтінків і є колоритно стерильним. Наприклад: *«це та стадія, коли координація рухів іще чітка, майже прецизійна, проте презиція наразі означає не що інакше, як напад delirium чи, кажучи простіше – «білочки». П'як жестикулює, розмовляє з невидимими співбесідниками, клінічна картина цілком стандартна, якби не одне «але»: він збудував із порожніх пивних пляшок вежу. П'ять пляшок поставлених одна на одну, конструкція майже нереальна навіть для тверезого, однак тут окремих випадок: іноді саме хвороба, наділяючи нас нелюдськими здібностями, допомагає перейти над прірвою до рятівного берега»* [ІЗД, с. 63–64]. Сусідство медичних термінів *координація рухів, презиційна, клінічна картина, латинського слова delirium і сленгового виразу «білочка»* становить той стилістичний мікс, який притаманний саме постмодернізмові.

Інший приклад: *«Історію про фісташки розповів мені безумний, як рожжева хмарка, молодик семітської зовнішності родом звідкілясь з-під Маріуполя, чи то з-над Аралу. Мав він ядучо-одеколонне прізвище Шипр, зловживав діоптріями, а замість очікуваного гаркавлення приголомшував займенниками та іншими цікавими мені лексичними кунштюками»* [ІЗД, с. 104–105]; *«Відповідно, моє музикування звелось до реєстрування: я імпровізував гробсбухами, бланками і дискографіями»* [ІЗД, с. 110]; *«Зара Глуста належала до емпіричних гієн і живитися могла винятково відходами духовної діяльності»* [ІЗД, с. 143]. Ужиті терміни є способом номінації буденних явищ і процесів картини світу, про яку оповідає мовець-постмодерніст.

У постмодерністських текстах трапляються медичні, соціологічні, психологічні, культурологічні, математичні, музичні, комп'ютерні терміни тощо. Навіть у межах одного ідіолекту, в мові письменника-постмодерніста Юрія Іздрика, можна спостерігати весь термінологічний арсенал вербалізації оцінки, що засвідчує велику щільність термінів у мовному постмодернізмі.

Найширшу групу аксіологічних термінів становить **медична термінологія**: *«За моїми спостереженнями, світ довели до ручки, світом керують і зводять кожен поворот історії до титру «далі буде» люди певного психотипу. Я б назвав їх важкими невиліковними ідіотами. Однак це надто схоже на діагноз, а я не вділяю діагнозів, з дитинства залишаючись прибічником ампутацій, депортацій та позиттєвого електрошоку»* [ІЗД, с. 179–180]; *«Зара Глуста змушена була вигадувати щоразу принизливіші комбінації. Вона то закидала жертву спамом непотрібних послуг; то влаштовувалася її, жертви, біографом і никала за нею, мов ігуана, аж поки клієнт не починав розкладатися на ходу; то під виглядом енцефалітного кліща впадала жертві в підсвідомість, і поки клієнт відривав і смачно розмазував*

підшоною по асфальту її фальшиве тільце, вгризалася голівкою у щораз глибші товщі енцефалограми» [ІЗД, с. 144] тощо.

Друга велика за кількістю група – **соціологічна та психологічна термінологія**: «Та й самі учасники не скидалися не на світил альтернативної науки, і навіть не на Прохаськових непростих, а радше на різного шибу маргіналів та аутсайдерів» [ІЗД, с. 104]; «... однак вона не знала, що п'ятибальна система призначена не так для оцінки успіхів, як для вимірювання звиродніння й готовності служити миротворчим силам батьківщини (втім, те саме стосується й інших рейтингових систем). Як гуманітарій, вона навіть не підозрювала, що справжня школа починається з шістки. З трьох шісток, якщо вже бути відвертим до решти» [ІЗД, с. 119–120]; «Загалом драматизм ситуації посилювався тим, що Зореслава Квітославівна, як кожен педагог із досвідом, взагалі не вірила в існування добра, а відповідно – й добрих звісток. Працюючи в самому осередді звирячих інстинктів – дошкільнята-психопати, тинейджерки з роликами в головах, невротичні незайманці – нещасна жінка уявляла добро як щось ідеально нереальне. Наприклад, як класний журнал, де немає жодного прізвища, зате у всіх графах стоять п'ятірки» [ІЗД, с. 119].

Третю групу складає **культурологічна термінологія**: «У різні часи – більше чи менше давні – траплялися періоди, коли у моді були романтизм, символізм, декаданс, або найкічовіший за всю історію культури художній засіб – алегорія. Її стилістика передбачала, зокрема, писання слів Життя, Смерть, Любов, Душа з великих літер... У скептичному ж сьогодні, натомість, навіть слово «мама» пишеться з маленької, в лапках і означає, найчастіше, не маму, а материнську плату комп'ютера» [ІЗД, с. 157].

У текстах, спродукованих відповідно до постмодерністської стратегії текстотворення, натрапляємо на вживання й **математичної термінології** поряд із **музичною термінологією**: «Спочатку музика видавалася мені математикою. Ну, і я вивчав її як математику. Чесно і педантично. Сподіваючись, що це зробить із мене музиканта. Тріолі, тризвуки, пізніше – септакорди й нонсептакорди, згодом – тригонометрія, теорія множин, комбінаторика. Все це просунуло мене від гами до мажор аж до тональної електроніки (не оминувши ані фуги, ані регтайма) та навіть на йопть не наблизило до розуміння гармонії звуків, му-у» [ІЗД, с. 109]. Таке сусідство виражає, з одного боку, шанобливе, наскільки це можливо у постмодернізмі, ставлення до теми розмови, з іншого – самоіронію мовця.

Часто вживаними є **комп'ютерні терміни**: «...ми завжди переформатовуємо молитву на заяву до начальника ЖЕКУ, де в анекдотичній формі, з орфографічними помилками вимагаємо...» [ІЗД, с. 199–200];

«У численних мейлах та листах я просив друзів і просто знайомих описати якийсь день чи годину, пов'язану із найяснішим мною» [ІЗД, с. 110].

Близькою до термінологізації є **технократизм оцінки** – вживання лексем на позначення реалій технократичного сучасного світу, напр.: «Сонце за таких обставин було утилізоване, поділене по справедливості між усіма...» [ІЗД, с. 198]; «Нічого не можна переповідати «своїми словами». Тобто взагалі нічого не можна переповідати. Ні словами – чужі вони чи свої – ні іншими засобами комунікації. Але якщо вже переповідати, то словами. І, звичайно ж, чужими, бо інших просто нема» [ІЗД, с. 166].

Дуже часто оцінки, створені згідно з постмодерністською стратегією текстотворення, ґрунтуються на вживанні **брутальної лексики**: «Бо виходить так: вона любить життя, а її подруги, наприклад, вважають її життя пересраним борцем» [ІЗД, с. 195]; «Тому світова культура так нагадує засраний пристанційний нужник, а найдорожчі парфуми пахнуть штучними трояндами» [ІЗД, с. 184].

Серед сленгізмів, що нерідко оздоблюють оцінні конструкції постмодерністських текстів, часто переважає **наркоматський сленг**: «На хріна тобі, питається, курити-колотися-ковтати, коли довкола і без того кайф. Але вуграстий примурок чув, що якщо ширнутися, то можна ще крутіший прихід відловити і заторчати тіпа воше. І валить у чисті від природи вени й світлий від природи розум дурний сон. А дурний сон, як відомо, породжує чудовиськ. Ну, добре – це не Мохові, це мої слова, і метафора моя, просвітницька й інтелігентна» [ІЗД, с. 127] – тут спостерігаємо сусідство наркоматського сленгу з виразом, що належить до високого стилю, наукового дискурсу «метафора моя, просвітницька й інтелігентна». Таке комбінування протилежних за колоритом виразів створює іронічний ефект і виражає самоіронію автора.

«Тому Мох забиває на всіх, забиває косяк самотійно, бурмочучи при цьому щось про човен, який пливе так, як на ньому напишеш, і що Бабине Лоно – назва для гінекологічного кабінету, а не для порядного світу» [ІЗД, с. 128–129] – у цьому прикладі наркоматський сленг стоїть поряд із медичною термінологією, посилюючи ефект непристойності.

Неологізми й авторські **оказіоналізми** також демонструють ексклюзивні способи оцінки: «Звичайно, нічого з цього не спрацьовувало, та саме в цьому для Зари Глустої відкривалися нові горизонти автовзвивачень у профнепридатності» [ІЗД, с. 154].

Найсуттєвішою ознакою постмодерністської оцінки вважаємо **іронію**. Формула іронії полягає у протиріччі форми й змісту висловлювання.

Іронія не є винаходом постмодерністської стратегії текстотворення, однак суттєво відрізняється від іронії інших текстових стратегій. У постмодерністському дискурсі мовець говорить відчужено від змісту повідомлення. Він відокремлюється від змісту дискурсу, не включається в оцінку емоційно, стоїть над тим, про що йдеться. Іронічний колорит може бути досягнутий і цілком традиційними тропами, як, наприклад, метонімія чи метафора, однак постмодерністські тропи порушують традиційні табу на тему тілесності й сакральності:

– *«Дівчина усміхається, вона має багато золотих зубів, і ти зненацька розумієш, що найбільше в ній тобі сподобалися її джінси, а тому не надто жалкуєш, коли поїзд рушає, а золотовсміхнена Маруся так і залишається на пероні»* [РЕК, с. 35];

– *«... якщо я не їду, він смертельно напивається у тому Чортополі, до ескачки, до білочки, денно і нічно, питиме все нараз, блюватиме і знову питиме, аж доки його не привезуть додому майже мертвим... бо це чудо, це гівно обов'язково виконало б свою погрозу і напалося б як остання свиня...»* [РЕК, с. 38];

– *«...професійна українізаторка, наче ще по одному органу їм усім нарошуєш, коли-небудь наша незалежна, чи радше ще-не-вмерла, якщо до того часу не вмере, мала б запровадити якусь спецевідзнаку – за кількість українізованих койкомісць, ти б їм загаратала список тобою повернутих!...»* [ЗАБ, с. 46].

Виявляємо декілька способів постмодерністського іронізування.

Перший з них – **стилістично-конотативна контрастність вислову**. В одній синтаксичній конструкції вживають поряд слова й словосполучення, фразеологізми тощо, які належать до протилежних груп за лексичним і конотативним значенням, колоритним забарвленням і стилістичною маркованістю. Наприклад: *«Поет без «світової скорботи» в очах і «печаті смерті» на чолі вважався безсовісним віршомазом»* [ІЗД, с. 158]; *«Лона Ц. і Зара Глуста не були приятельками. Вони знали про існування одна одної, але взаємній симпатії ні з чого було взятися. В потенціалі їхніх стосунків могла би бути хіба взаємна погорда чи – за сприятливих обставин – зневага. Хоча обидві належали до того тихо-вампірячого типу, що його в народі окреслюють гнилим словом «соски». Я цього слова не вживатиму, як намагатимусь не вживати й профанного поняття вампіризму, я намагатимуся дотримуватися номінації «особина», але це не суттєво, сіль у тому, друзі, що обидві відьми володіли ментальною сироваткою для згортання чуйки реципієнта, а отже в натурі були вампірицями, реально вампірицями, вампірицями, хай мене, хай»* [ІЗД, с. 141–142].

«Я врешті почав писати автобіографію в стилі, бляха, блю» [ІЗД, с. 110].

Другим способом постмодерністської іронічної оцінки вважаємо **домінування ознаки, неявної для певної комунікативної ситуації**.

Приклад:

- *У тебе розкішна будова, – сказав він.*
- *Ти бездоганний енергетично, – відповіла вона.*

Нормальне освідчення.

Хоча бувають і коротші [ІЗД, с. 101–102] – тут спостерігаємо кваліфікацію «бездоганний енергетично», яка дисонує з комунікативною ситуацією освідчення, і могла би бути доречною, скажімо, в кабінеті екстрасенса.

Ілюстрацією до загального висновку про аксіосемантику постмодерністської стратегії текстотворення може слугувати цитата з твору Ю. Іздрика «Таке»: *«Якщо наш Бог – начальник житлово-експлуатаційної контори (1), то світ наш – законно-мірно засяаний під їзд (2), а релігій у нас всього дві: «Света – нет» і «Тьома – лох» (3). І вдупубачення (4)»* [ІЗД, с. 200], де (1) – це вживання термінологічних одиниць, (2) – брутальна лексика, (3) – іронічні калькування з російської мови, (4) – авторський неологізм. Усі разом ці лексико-семантичні засоби створюють колорит стьобу, фарсу, новітнього бурлеску й претензій на мовленнєвий епатаж. Власне, у цьому й полягає провідна настанова постмодерністської стратегії текстотворення.

Отже, народницькі, модерністські та постмодерністські оцінки мають як суто мовні ознаки – певні твірні основи чи наявність у лексемі відповідних афіксів для створення оцінки, так і контекстуально зумовлені, мовленнєві прикмети – специфічні колорити й імпліцитні значення, які декодуються безпосередньо у тексті. Утім, аксіологічний критерій визначення стратегій текстотворення вважаємо критерієм мовним, лексико-семантичним.

II. 3. Словотвірні особливості народництва, модернізму і постмодернізму

Теорію стратегій текстотворення можна застосувати й на словотвірному рівні, тобто розглянути риси народництва, модернізму і постмодернізму в новостворених словах.

Словник «Словотворчість незалежної України», певною мірою, кодифікує зміни в узусі української мови та фіксує яскраві okazіоналізми. Уся ця колекція нових слів презентує широкий асортимент словотвірних засобів, чинних у мові в наші дні. «Звичайно, –

пише А. Нелюба, – не всі фіксовані одиниці стануть надбанням узусу, однак у сукупності вони відображають ще й приховані ресурси, можливості словотвірної номінації української мови» [СЛ, с. 3]. Додамо, що визбирані новотвори української мови достатньо ілюструють функціонування народницької, модерністської та постмодерністської стратегії текстотворення на словотвірному рівні.

За останнє десятиліття вже опубліковано низку монографій, частково чи повністю присвячених новітнім процесам в українському словотворенні. Так, З. Валюх дослідила словотвірну парадигматику іменника [36], Г. Вокальчук – словотворчість українських поетів ХХ століття [48], Н. Клименко, Є. Карпіловська, Л. Кислюк – динамічні процеси в сучасному українському лексиконі [86] тощо. Вийшли друком і словники нової української лексики, зокрема «Тлумачно-словотвірний словник okazіоналізмів», автор – Ж. Колоїз [145]; «Нове в українській лексиці», укладач – Д. Мазурик [179]; «Словник новотворів української мови кінця ХХ століття», автори – Г. Віняр, Л. Шпачук [46] та інші лексикографічні праці.

Вибірка ілюстративного матеріалу зі словника «Словотворчість незалежної України. 1991 – 2011» є наскрізною. Приклади є типовими.

Після ретельного аналізу обраної лексикографічної праці було виявлено сукупність особливостей, пов'язаних із функціонуванням народництва, модернізму та постмодернізму в сучасній українській мові. Два мовні рівні – лексико-семантичний і дериваційний – об'єднані спільною ідеєю когнітологічного підходу до їхнього розгляду, тобто аналізу з метою виявлення суспільно-важливих значень, які з'явилися в українській мові протягом останніх двадцяти років і були зафіксовані у словнику новотворів [СЛ]. Такий погляд допоможе виявити і третій, окрім семантичного й дериваційного, рівень розвитку мови – інтенційний, або ментальний: наміри та прагнення мовців відображуються в мовленні, закріплюються в мові й обумовлюють подальший вектор нових тенденцій.

Творення аномінацій, прийом утворення нового слова шляхом схрещування лексичних значень двох інших слів, в результаті якого відбувається зміна лексичного значення та створюється гумористичний ефект, може проілюструвати механізми народництва, модернізму й постмодернізму на семантико-дериваційному рівні.

Народницька стратегія текстотворення у творенні аномінацій виявляється на базисі українських або давно засвоєних лексем:

– **кумпартія** – ослівлення словосполучення партія кумів. «Кумпартія» (розшифровується як партія кумів) – четверта збірка гумору і сатири придніпровського сміхотворця [О. Тараненка] (ЛУ, 21/08, с. 8)» [СЛ, с. 234];

– **кризомор** – опредметнення того, що названо словосполученням морити кризою. *Кризомор 2009 – 2010 (титри до сюжету)* (1+1: Тиждень, 15.03.09) [СЛ, с. 239];

– **літеробрухт** – літературний брухт. *...неякісна російськомовна література, що її нам спускають як літеробрухт, тому потрібно сприяти виданню україномовної літератури шляхом регулювання податку на українське книговидання.* (ЛУ, 45/11, с. 6) [СЛ, с. 257];

– **літкошара** – літературна кошара. *Графоманізується саме звання письменника, збивається в купу таке собі стадо баранів для літкошари із маразматичним безумством та «одобрямсом»* (ЛУ, 48/08, с. 3) [СЛ, с. 258];

– **радписівський** – ознака за віднесеністю до надпису (радянський письменник). *Я не був такою мірою наближений до радянських благ, щоб претендувати на жилплощу в радписівському будинку, де санузол, крім ванни й туалету, був оснащений ще й біде...* (ЛУ, 24/08, с. 5) [СЛ, с. 450];

– **сучукрчиновник** – сучасний укрчиновник. *Похвальне слово сучукрчиновнику* (Д. Кремень) [СЛ, с. 523];

– **хахлуй** – особа, що поєднує ознаки хахла і холюя. *...відомий український письменник Віктор Міняйло свого часу пустив у люди слово «хахлуй» – гібрид хахла і холюя – і воно прижилося, упало, вочевидь, на добре вгноєний ґрунт...* (ЛУ, 32/04, с. 3) [СЛ, с. 569].

Іншою тактикою мовного народництва, представленого у Словнику, є творення лексем, що осливлюють літературне народництво. Це, як правило, збірні іменники, зокрема: **«енківщина** – зневажливо-збірна назва всього, пов'язаного зі сліпим, бездумним наслідуванням (епігонством) Т. Шевченка. *Епігонство етнографізму переборено. Енківщина животіє – і вона, мабуть, вічна.* (Ю. Шерех. Пороги і Запоріжжя)» [СЛ, с. 154]; **«кайдашинство** – збірна назва явища, для якого характерні ознаки кайдашевої сім'ї. *... По хатах пересидьмо цей глупий сезон. Мо', скона кайдашинство у чварах. Із законом до нас вже летить Вашингтон І везе Че Гевару.* (В. Лупейко. Супілка)» [СЛ, с. 206] тощо.

Модерністська стратегія текстотворення також презентована у словнику, зокрема, такими прикладами: **Есендобачення** ← [Есенд(е) + Євр]обачення – усний пісенний конкурс Есенде (СНД – Співдружність незалежних держав) за аналогією до Євробачення. *Це ж не «Есендобачення», а «Євробачення»* (5-ий канал: Новий час, 03.05.07) [СЛ, с. 157] – тема Європи й культурного явища, що з нею пов'язано, вербалізується у цьому новотворі.

Інший модерністській приклад: **Інт'Юлінегція** ← інт[елі]негція[Юлі] – осливлення умовного словосполучення *інтелігенція Юлі* (Тимошенко).

Ось і мусить рекрутувати БЮТ агітаторів зі сторони – від попсових «паючих трусів» до придворної інт'юлігенції та «незалежних експертів» (Свобода, 51/09, с. 2) [СЛ, с. 202]. За цією ж тенденцією утворено слово **лукашенізатор** – особа, яка встановлює порядки О. Лукашенка (президент Білорусі). ... *зовнішніми і внутрішніми ворогами (лукашенізаторами)* (Ч – Т, 16/96, с. 11) [СЛ, с. 265].

Ще однією модерністською тактикою є активне продукування й вживання пасивних дієприкметників і віддієслівних прикметників з мотиваційними основами, що є запозиченими лексемами або українськими дієсловами, що раніше не утворювали похідних. Зокрема, йдеться про таке:

– **замайданений** – набута ознака за дією (процесом), названою дієсловом замайданити. ... *має і ностальгію за гетьмансько-козацькою добою, і катастрофізм нашого історичного нехлюйства, догоджальництва та зрадництва, і збайдужіння до вчора ж замайданених істин сучасного буття.* (ЛУ, 8/10, с.7) [СЛ, с. 178];

– **змаргізований** – набута ознака за дією, пов'язаною з маргіналом; набута ознака за дією, пов'язаною з усім маргінальним. *Не знаю, чи відкрию Америку, але присутність на з'їзді принаймні десятка змаргізованих осіб – тобто людей не депутатського, а скорше, бомжівського вигляду, вже заважає ставитися до заходу з належною повагою.* (ПіК, 9/03, с. 9) [СЛ, с. 192];

– **зметисований** – набута ознака за виконаною дією, пов'язана з метисом. *Решта – національно невідомою маса невідомого походження, зметисована та здеградована, просто байдужа до всього українського.* (ЛУ, 7/07, с. 3) [СЛ, с. 192];

– **програнтований** – набута ознака за дією, названою дієсловом програнтувати. *Нинішні «програнтовані» критики радянського ладу, які готові один одного перепирскати слиною, забувають, що це була країна не тільки голодоморів та репресій...* (ЛУ, 16/08, с. 7) [СЛ, с. 433].

Модернізм допускає фонетичні нагромадження, що заважають невимушеній вимові оказіоналізмів чи неологізмів, оскільки для модерністської стратегії текстотворення гра з формою (чи поєднання форм, як у випадку з основоскладанням і словоскладанням) і є метою. Модерністські словотвірні інновації не проходять фонетичної адаптації до законів евфонії української мови, а часто звучать як лексеми запозичені, бо й будуються найчастіше на базі запозичених слів і словотвірних формантів іншомовного походження.

Слово **кіберцерква**, зокрема, має значення «віртуальна церква». *Лідери англіканської церкви, намагаючись привернути увагу широких*

мас, вирішили створити віртуальну церкву. У відкритті кіберцеркви брав участь лондонський єпископ Річард Шартрез. (ПіК, 19/04, с. 18) [СЛ, с. 216] – на цьому взірці можна побачити відтінок агресивної конотації, що містить формант «кібер-», і яка притаманна модернізмові загалом. Модернізм – стратегія текстотворення, що сповідує технократичність, агресивну рішучість, прагнення до змін як у суспільстві, так і в мові.

У модерністській стратегії текстотворення вельми плідною є словотвірна тактика основоскладання іншомовних слів, що тільки підсилює ключову прикмету модернізму – відкритість до лексичних запозичень, напр.:

– **інвестклімат** – інвестиційний клімат. *Верховна Рада прийняла законопроект, спрямований на поліпшення інвестклімату.* (ICTV: Факти, 16.12.08) [СЛ, с. 200];

– **інформагресія** – інформаційна агресія. *«Демократизацією» хохлів доросійицимо. Інформагресією їм мізки перекрутимо, іуд за іудин гріш купимо.* (ЛУ, 25/09, с. 3) [СЛ, с. 202];

– **іміджебудівництво** – ослівлення словосполучення будівництво іміджу. *Мадам Тюссо, поклавши початок новому засобу «іміджебудівництва», вловила цю підсвідому людську потребу.* (ПіК, 40/01, с. 48) [СЛ, с. 199];

– **екобіда** – екологічна біда. *Екобіда (титри до сюжету) (1+1: ТСН-Підсумки, 18.11.07) [СЛ, с. 141].*

Творення нових слів модерністськими моделями передбачає також застосування у словотворі латинських префіксів, іншомовних слів як мотиваційних основ. Наприклад: **квазікучмізм** – удаваний, несправжній кучкізм. *Сам же экс-міністр Луценко вважає це не просто процесом, а початком реставрації квазікучмізму.* (УМ, 17.01.07, с. 2) [СЛ, с. 213]; **майданарбайтер** – особи, які змушені заробляти, мітингуючи на Майдані, чи приневолені до цього (у порівнянні з остарбайтерами). *Коаліція показала бажання використовувати всіх, все суспільство, наприклад, оці їхні майданарбайтери.* (ICTV: Свобода слова, 01.06.07.) [СЛ, с. 269].

Надзвичайно продуктивною модерністською тактикою є введення у вжиток великої кількості іменників жіночого роду назв професій або за родом діяльності, які традиційно не мали відповідника жіночого роду й вживалися лише у формі чоловічого роду, напр., **державотвориця** – жінка-державотворець; жінка, яка творить державу. *...відкриття монумента державотвориці княгині Ользі...* (СК, 60/96, с. 1) [СЛ, с. 120].

Постмодерністська стратегія текстотворення продукує власні аномінації, на кшталт: **кагебістомент** ← кагебіст + мент – ослівлення

словосполучення кагебіст-мент. *Не раз був під пильним оком кагебістоментів. Та й чини косили оком з своїх кабінетів.* (П. Савчук. Довиборювався) [СЛ, с. 205]. Постмодерністськості лексеми надає сполучення калькованої основи слова *кагебіст* і сленгової лексеми *мент*. Саме постмодернізм оперує некодифікованою лексикою для творення нових слів.

Слово *мавпяж* ← [мавп(а) + мак]іяж – макіяж мавпи. *Повний тобі мавпяж* [СЛ, с. 268] – засвідчує здатність постмодернізму творити аномінації, сповнені іронією, суто українським мовним інструментарієм. Критерієм постмодернізму в даному випадку виступає іронія, насмішливість, висміювання і кепкування.

Лексема *маркозалежність* ← залежність від марок [СЛ, с. 272] унаочнює інверсійний з погляду колориту постмодерністській словотвірний процес, коли за аналогією до *маркозалежність* утворюють слово, позбавлене вихідного негативного значення, лишаячи тільки натяк на нього.

Утім, характернішим для постмодерністської стратегії текстотворення вже ж такі є процес творення аномінацій з негативною конотацією, наприклад: *мародернізація* ← [мародерство + модер]нізація – модернізація як мародерство. *Коли раби рейтингів стануть вільними людьми і припинять «мародернізацію» ефіру?* (ЛУ, 29/10, с. 1) [СЛ, с. 273].

Власне дериваційний рівень стратегій текстотворення.

З-поміж всього розмаїття словотвірних моделей, способів і дериваційних засобів, що становлять рівень словотвору української мови, можна спробувати виділити найбільш характерні, тобто найбільш активні й частотні, для кожної з трьох стратегій текстотворення.

Народницька стратегія, крім традиційних словотвірних процесів, виявляє тактику продукування лексем з найбільшою мірою вияву якості / властивості за допомогою словотвірної моделі *най-*. Деякі приклади цієї дериваційної моделі народництва:

– *найнародніший* – найвищий ступінь ознаки, названої прикметником народний. *Неважко здогадуватися, про що думали в ті хвилини державний муж... і всенародна улюблениця... найнародніша артистка Раїса Кириченко* (Рідний край, 2/01, с. 27) [СЛ, с. 311];

– *найпомідоніший* – найвищий ступінь ознаки, пов'язаний з помідором чи ознаки, названої прикметником помідорний. *Паста «Чумак» – найпомідорніша томатна паста* (із телереклами 2003 року) [СЛ, с. 312];

– *найукраїнніший* – найвищий ступінь ознаки всього, що походженням стосується України; найвищий ступінь ознаки, названої прикметником український. *Найукраїнніша чи націоналістична...*

(Історія української літератури) (М. Степаненко. Рідне українське слово. – Полтава, 2005. – с. 367) [СЛ, с. 187];

– **найчитаніший** – найвищий ступінь ознаки, названої прикметником читаний. *Соціологи вже чимало років торочать, що найчитаніше колись, а сьогодні пострадянське, населення віддає перевагу «коміksam для дорослих», якими є нині детективи* (ПіК, 9/03, с. 40) [СЛ, с. 315];

– **найчоловічніший** – найвищий ступінь ознаки, пов'язаної з чоловіком. *У середу оповістили красунь найчоловічнішого університету в Києві – політехнічного* (СТБ: Вікна, 17.04.09) [СЛ, с. 315].

Цілоком народницьким способом словотворення є дериваційна модель творення відприкметникових (віддієслівних) іменників, наприклад: **недосяжся** ← недосяж-н(ий) ← не досяг(ти) г/жж'я – опредметнена ознака, названа прикметником *недосяжний* чи пов'язана з дією, названою дієсловом *не досягти*. *До недосяжся, до недооторкання піднесена смереками оаза* (Я. Сачко. На полонині) [СЛ, с. 332]; **недохопи** ← недохоп-и(ти) – опредметнена дія (процес), названі дієсловом *недохопити*. *Розмовляє з ними уважливо..., не зверхникує з їхніх недохопів. А просто скрупульозно знімає лакуни і неточності своїх поважних і поважних посередників...* (ЛУ, 24/08, с. 5) [СЛ, с. 333]

Модерністською тактикою є тенденція до активізації префікса **з-** для творення доконаного виду дієслів (за участі суфіксів **-і-** та **-и-** у разі творення дієслова від іменника та можливих додаткових префіксів). Відмінність від традиційного словотворення полягає в тім, що префікс додається до основ дієслів, що раніше не мали граматичних значень доконаності / недоконаності. Наприклад: **здемократіти** – завершена дія (процес) набуття (ознак) демократії. *Країна здемократіла. Значно.* (ПіК, 36/01, с. 18)» [СЛ, с. 187]; **знеселянитися** – дія (процес), пов'язана зі зникненням (зменшенням кількості) селян. *Село швидко збезлюднилось і знеселянилось. Зокрема, через масову втечу великої частини молодого і середнього поколінь у далеке зарубіжжя у пошуках кращої долі.* (ЛУ, 45/08, с. 3)» [СЛ, с. 194] тощо.

Активним є також словотвірний префікс **де-** для творення назв дій та процесів зі значенням «зворотного процесу»: **деселянізація** – суспільно-політичне явище, протилежне до селянізації. *Він дбав про самозабезпечення держави продовольством, впроваджував «селянізацію» країни, а наші «агростратеги» навпаки – здійснили злочинну деселянізацію, – вигублення селянства.* (ЛУ, 30/06, с. 3)» [СЛ, с. 122] тощо.

Постмодерністська стратегія текстотворення демонструє дієслівне словотворення з визначальною для себе конотацією – додатковим відтінком значення жаргонності. Порівняймо: **«відепітафити** – завер-

шена дія (процес), пов'язана з епітафією. *Щоб пошугать – знайде притичку, Дасть хльосту Дзюбі та Павличку, Зніме полуду і ману З очей Драчеві, Мовчану, Відепітафить Ірванця... І нескінченна пісня ця.* (С. Коваль, Із Чернівців, а не з Одеси-мами...)» [СЛ, с. 77]»; «**есесеритися** – дія (процес), пов'язана з есесесер [СССР]. *Закодуємось ним від вождів інтриг, Від того, що знов за вікнами есесериться.* (С. Бондаренко. Мед із роси)» [СЛ, с. 157]»; «**ЄЕПнутись** – дія (процес) – вступ до ЄЕП (Єдиного Економічного Простору). *Ось звідки вийшла кремлівська ідея ЄЕПу. І зверніть увагу, «єєпнутись» пропонують тільки тим державам, у яких живуть мільйони етнічних росіяні і на творених ними зденаціоналізованих манкрутів, ще небезпечніших, ніж вони самі.* (ЛУ, 40/06, с. 4)» [СЛ, с. 169].

Окремий інтерес у Словнику становлять новотворені **антропоніми і топоніми**.

Народницька стратегія текстотворення продукує велику кількість пестливих і зменшених назв осіб, а також номінацій людей відповідно до традиційних словотвірних зразків, наприклад:

– **алжиреня** – дитина алжирця чи зменшено-пестливе до дитини алжирця. *Новий детектив із пошуків гастролерів. Розшуковуються дев'ять алжиренят. Досі шукали двох алжирців* (1+1: ТСН, 02.03.08) [СЛ, с. 20];

– **бандюченя** – малий, молодий бандюк. *...поштиво відчиняє передні дверцята «Мерса», і звідти вивалюється старий досвідчений бандюк. Бандюченята неохоче закидають біти в салон авта* (НС: Спецвипуск, лютий 2006 р.) [СЛ, с. 44];

– **натякальченко** – особа, яка натякає. *І вийшли на арену силачі: ... всезнайко, натякальченко і багатомовченко, дисидентокрутій і поліглот, баяніст і піаніст, балетоман...* (М. Матіос. Містер і місіс Ю в країні укрів, с. 37) [СЛ, с. 324].

Модерністські назви людей позначаються, з одного боку, наявністю великої кількості запозичених мотиваційних основ. Інколи це порушує закони милозвучності української мови, наприклад, як у випадку зі словом «**гастроенерологиня**» – жінка-гастроенеролог; жінка, яка займається гастроентерологією. *Інна Павик – лікарка-гастроенерологиня (титри до сюжету)* (СТБ: Вікна, 25.05.11)» [СЛ, с. 95].

Приклади антропонімів, утворених від іншомовної лексики:

– **амбітник** – амбітна особа. *Та коли в компанії появлявся Володимир Яворівський, амбітники повгамовувалися, визнавали лідерство за ним* (ЛУ, 41/07, С.1) [СЛ, с. 22];

– **вундервумен** ← вундер[кінд+вумен]. Чудо (вундер) жінка (вумен) – за аналогією до вундеркінд. *Не розуміючи, що підійшли до*

підніжжя Парнасу уже цілі полки цих зухвалих «вундервумен», вихованих не мамами в очіпках, не чеканнями щастя у патріархальних вишневих садочках, а дядькуватими менеджерами і суворою реальністю прагматичного ринку... (ЛУ, 10/07, с. 6) [СЛ, с. 90–91];

– **гедлайнерка** – жінка-гедлайнер (головна зірка, гість шоу). ... подивилися виступ Руслани і відомої гедлайнерки (СТБ: Вікна, 31.10.11) [СЛ, с. 95];

– **десакралізатор** – особа, яка займається десакралізацією; особа, яка десакралізує. *І не дивина: не це входить в завдання десакралізаторів і десакралізації, цієї, за словами Ліни Костенко, химерної антиукраїнської моди, завезеної «амбітними аутсайдерами західної науки»* (ЛУ, 22/07, с. 4) [СЛ, с. 121];

– **феменка** ← Femen. Жінка-учасниця Femen (дівоча громадська організація-рух в Україні). *Те, що було далі, відомо зі слів самих феменок. ... Феменки дали інтерв'ю (1+1: ТСН, 21.12.11)* [СЛ, с. 556].

Трапляються й інші модерністські лексеми-назви людей: **загратованець** – особа, яку заградували; заградована особа. *Українські заградованці містяться у нелюдських умовах* (СТБ: Вікна, 07.12.11)» [СЛ, с. 176]; **сіянин** – узагальнена, збірна назва осіб за національністю – від «росіянин». *Це, зрозуміло ж, данина радянському мисленню. Бо в якій країні насамперед вираховують кількість там ...анців чи ...сіян* (УФ, 1–2/03)» [СЛ, с. 492].

Постмодерністські іменники на позначення назв людей відзначаються іронічністю, стьобовістю, грайливо-насміхницьким колоритом, закладеною інтенцією епатажу. Зокрема:

– **гламурник** – особа, належна до гламуру, «сповідує» гламур. *Пересічні гламурники намагаються наслідувати поета та інших зірок*. (СТБ: Вікна, 20.10.08) [СЛ, с. 101];

– **грантожер** – особа, яка жере грант. ... *навіть за такого абсурду, що маємо нині, гранти не освоюють цілком (!). грошей більше, ніж їх можуть проковтнути грантожери*. (ЛУ, 2/09, с.5) [СЛ, с. 110];

– **жахлик** – фільм (рідше інформація), в якому розповідається про жахливі (страшні) події або про жахи. *Яскравим прикладом цих новацій став фільм-жахлик «Юнг Конг»*. (ПіК, 10/03. С. 46) [СЛ, с. 171];

– **заюлістка** – ознака, пов'язана з агітацією за Юлю (Тимошенко). – *Чому не покликати на мітинг Януковича Марію Пилипівну? – Та вона ж заюлістка*. (із розмови між пенсіонерками, березень 2006) [СЛ, с. 184];

– **зеленоїд** – особа, яка їсть (має) зелень (про власника зелені – доларів). *Де ж ви, бідні серцем багачі, товстосуми, зеленоїди-олігархи?* (ЛУ, 27/11, с. 14) [СЛ, с. 188].

Цікавим матеріалом для дослідження виявляється **топоніміка**, зафіксована у Словнику.

Наприклад: «азаровщина – місце, пов'язане з М. Я. Азаровим (вигадана місцевість, де править Азаров чи поширені його методи правління). *А ні – то підряджайте команду чортів і нехай пруть мене назад на Азаровщину чи Ключівщину, навіть у райцентр Табачники, чи навіть у безлюдне прокляте Богом сільце Темноволики, але може й там залишитися хоча б одна українська криничка...* (В. Міняйло. Притчі на всі випадки життя)» [СЛ, с. 18]. Збірна метонімічна назва «азаровщина» реалізує народницьку стратегію текстотворення. Так само, як і лексема *алабамщина*: «**алабамщина** – територія навколо Алабами (південний штат Сполучених Штатів Америки). *Сіпалася від сміху вже вся країна, а не лише алабамщина* (ПіК, 18/03, с. 46)» [СЛ, с. 20].

Продовжує цю тенденцію слово **Кучменістан** ← [Кучм(а) + Туркм]еністан – азійська країна (на зразок Туркменістану), в якій править Л. Кучма чи територія Л. Кучми (про Україну). ... *це теж логічно: чим менше громадяни Кучменістану читатимуть, тим певніше почуватиметься влада* (УГ, 20/04) [СЛ, с. 245].

Інший приклад народницького топоніма є лексема *Папуащина*, утворена традиційними словотвірними засобами, емоційно нейтральна, без додаткових текстових колоритів: «**Папуащина** – батьківщина (земля, територія) папуасів. *У хащах Папуащини* (СТБ: Вікна, 30.08.11)» [СЛ, с. 370].

Слово *Лохляндія*, вочевидь, представляє постмодерністську тактику називання, адже мотиваційною основою є жаргонна лексема *лох* і сам новотвір позначений іронічністю: «**Лохляндія** – країна (ляндія) лохів. *Несила зупинити лоха: Що вдієш, як його епоха? Тож недарма (у цьому суть) Той край Лохляндією звать.* (П. Ребро, Лохняндія)» [СЛ, с. 263]. Так само й назва *Натоляндія*: «**Натоляндія** – збірна назва держав, які входять до НАТО, землі цих держав. *Тут це зрозуміти не можна – треба поїхати до Натоляндії і полапати руками* (5-ий канал: Час новин, 28.05.06)» [СЛ, с. 323].

Натомість номінація *Книгбург* репрезентує модернізм з його європейськими прагненнями, залученням до світового культурного простору тощо. У цьому допомагає словотвірний формант – *бург*: «**Книгбург** – місто (бург) книг. *Уже чотирнадцять років постіль українські книготворці, книговидавці, книголюби і просто не-байдужі-до-української-книжки здійснюють своєрідні паломництва до просякнутого вересневими мряками Львова, який на кілька днів перетворюється, як хтось дотепно висловився, з міста Лева у Книгбург.* (Березіль, 11–12/07, с. 154)» [СЛ, с. 221].

Як бачимо, словник «Словотворчість незалежної України» репрезентує достатню кількість мовних тактик народництва, модернізму та

постмодернізму в новітній українській мові періоду від 1991 до 2011 рр. Усі три стратегії текстотворення продовжують розвиватися в мові й продукують нові лексеми, нові мовленнєві прийоми, певною мірою «редагують» узус. Подібний моніторинг найновіших лексикографічних праць і різних типів дискурсу дасть змогу відстежувати не тільки стан справ в українській мові на синхронійному зрізі, а й дозволить спрогнозувати подальший розвиток лексико-семантичної системи й лінгвістики тексту загалом.

II. 4. Постколоніальний комплекс в україномовних текстах

Постколоніальний комплекс в україномовних текстах – це ціла низка лексико-семантичних, граматичних, стилістичних і когнітивних особливостей, що відбивають історію становлення України як держави з усіма негативними для неї моментами й аспектами.

Термін *постколоніальний комплекс* корелює з терміном *постколоніальний синдром*. Постколоніальним синдромом часто називають наслідки радянської доби в діях і мисленні людей, це залишки радянського типу свідомості в громадянах сучасної України. Постколоніальний комплекс у такому разі – реагування однієї людини на наявний постколоніальний синдром в іншій людині, ширше – активне дослідження негативних залишків радянської доби та її наслідків для України. Мовці відчують образу за певні моменти в історії України, борються з їхніми наслідками, номінуючи ці явища яскраво забарвленими конотованими лексемами. Одвічний пошук національної самоідентифікації, система координат «свій – чужий», відчуження від національного зла, протиставлення йому себе – один із ключових векторів постколоніального комплексу. Проблематиці, яку узагальнено називаємо *постколоніальним комплексом* присвячено чимало лінгвістичних розвідок [1; 2; 21; 89; 152; 168; 185–186; 203; 229; 230–231; 248].

Як це не парадоксально, але наявність постколоніального комплексу зумовлює витворення національної ідентичності. «У сучасній Україні центральне місце у творенні / виборюваному історичному наративі посідає ставлення до її радянського минулого, спрощено кажучи, тлумачення його як золотого віку чи як пропащого часу. Від перших кроків незалежності її легімітація спиралася на засудження радянського режиму, хоч у дискурсі постноменклатурної влади воно було далеко не таким рішучим, як в опозиційному націоналістичному за часів СРСР та після його розпаду» [160, с. 297]. Розгляд питань історії української мови, її кодифікації та узусу нерозривно пов'язаний зі світоглядними позиціями мовознавця або носія мови.

Якщо говорити про сфери реалізації постколоніального комплексу, то це й художня новітня українська література, і мовлення політиків, і мова засобів масової інформації, і подекуди стиль філологічних досліджень. «Відповідно до оцінки радянської доби, різні політично-ідеологічні табори по-різному ставляться й до інших періодів минулого. Від Київської Русі до УНР та УПА: апологети радянського ладу здебільшого зберігають його озвучування, а супротивники змінюють на протилежні» [160, с. 297].

Постколоніальний комплекс найчастіше є реалізацією народницької стратегії текстотворення. Однак слід простежити мовний вияв його рис і в модерністському, й у постмодерністському дискурсах.

Окремо стоїть специфічно радянський мовний код – т. з. «новояз», унікальний різновид радянського дискурсу, характерний засиллям аббревіатур, складноскорочених слів, лозунгових кліше, радянських неологізмів, канцеляризмів тощо. Цей штучний різновид мови спричиняв негативний вплив на живу розмовну мову, заміщуючи питому українську лексику синтезованими новотворами. Базою для «новоязу» слугувала російська мова.

Якщо погодитися з твердженням, що сьогодення можна окреслити загальним терміном «постмодернізм», то існування постколоніального комплексу в контексті постмодернізму має низку особливостей.

Так, ключовим мовним принципом постмодернізму є мовна гра. Звідси – кітч, стьоб, неформальна мова Інтернету тощо. «Постмодерністичні й посттоталітарні герої творів тепер не повторюють, не декларують ніяких «правд» чи ідей, і не довіряють їм. Тому – мовні ігри і карнавалізація, пустотливість, кемп, іронізування. Тому радше нахил до психологізації поведінки, що відбивається навіть у назвах п'єс (синдром, сеанс психотерапії тощо)» [112, с. 115]. Л. Залеська Онишкевич говорить, що попри це мовці-постмодерністи визначають свою належність чи неналежність до певної соціальної групи, окреслюючи таким чином власну ідентичність. Постколоніальних людей, викорінених зі своєї історії і дії, дослідниця називає *декляссе* в нормальному трибі життя, або нормальному житті Заходу. Тому бачимо втечу або відклик до форм минулого в назвах творів: літургія, вертеп, притча, житіє, таїна, страсті, Іроїада, Армагеддон, «вода життя» (з *Відкриття / Апокаліпсису*). Ведучи розмову про постколоніальний комплекс як про одну з тактик народницької стратегії текстотворення, мусимо зазначити, що його впливи відчутні й у новітніх постмодерністських тактиках. Тоді знову доводиться повертатися до постмодерністської мовної гри.

Інший маркер постколоніального комплексу – народницька сакралізація патріотично-культурних тем і табування теми тілесності й

лайливої лексики. Вербальна розкутість, себто ігнорування суспільних рамок пристойності, встановлених щодо мови, є прикметою постмодерністської стратегії текстотворення. І хоча в українській мові з'являються тенденції до порушення мовних табу, широкий загал до них ще готовий не повною мірою. Великий резонанс викликала поява соціолінгвістичної праці Л. Ставицької «Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми». Уперше, мабуть, в історії українського мовознавства відбувалося таке жваве обговорення й осуд «непристойності» праці з лінгвістики.

Іншою книгою, що обурила українських читачів, стала книжка О. Бузини «Вурдалак Тарас Шевченко». У передмові було зазначено: «Мета цієї книги – розвінчати міф про Шевченка. Ви дізнаєтеся про зовсім іншого Кобзаря – не генія і святого, а алкоголіка та заздрісника. Незграбного ловеласа, який відбирає у колишньої нареченої подарунки. Охоронця моральності, який шпигує за дружиною друга. І «революціонера», що розкається та випрошує у влади прощення. Цю темну сторону Тараса завжди ретельно приховували. Але вона є. Він був і таким – у своїх щоденниках, листах і десятках мемуарних свідчень, які не перевидавалися після 1917 року. Я починаю там, де інші закінчували». Національна спілка письменників України звернулася до прокуратури Подільського району м. Києва з проханням порушити проти кореспондента газети «Киевские ведомости» О. Бузини кримінальну справу за розпалювання міжнародної ворожнечі та наклеп на адресу поета Тараса Шевченка. Прокуратура визнала, що журналіст розпалював неприязнь до української нації, а також у своїх публікаціях і книзі «Вурдалак Тарас Шевченко» ображав національного поета і зводив наклепи на нього. Але оскільки дії Бузини не є соціально небезпечними, а в нього на утриманні є малолітня дитина, журналіст потрапив під амністію. Згодом О. Бузина судився через «Вурдалака...» з товариством «Просвіта». Така суспільно-правова реакція на текст засвідчує народницьку моральність і цнотливість українського суспільства. Зрозуміло, що основним мотивом написання книжки був епатаж з боку О. Бузини, однак ображені почуття читачів демонструють збереження сакралізації національних символів і святинь, культурних знаків і міфологем.

Суспільна реакція на твір О. Бузини була настільки потужною, що породила переносну назву з негативним набором значень, утілену в доволі розгалуженому дериваційному гнізді. Так, у словнику «Словотворчість незалежної України» зафіксовані такі лексеми:

– *бузиніада* – збірне до віршів, присвячених О. Бузині чи про нього. *Бузиніада. Бузиніада – це Бузині – ада?* (М. Стрельбицький. Бузиніада) [СЛ, с. 64];

– **бузинізм** – явище, пов'язане з О. Бузиною. *Бузинізм від «нашого чоловіка». ... Коли аматорство поєднується з тенденцією, масмо потворство, ім'я якому – бузинізм. Підкладка цього заяложеного одягу відома – ненависть до українського. Бузина – то чортополох на культурній ниві.* (ЛУ, 47/08, с. 1) [СЛ, с. 64];

– **бузиноїд** – подібний до О. Бузини. *Утім, поки є «бузиноїди», пан Гужва та їже з ним будуть на коні й при грошах* (ЛУ, 21/07, с. 3) [СЛ, с. 64].

Проте з іншого боку, слід відзначити появу постмодерністської літератури в Україні, згадати прізвища Юрія Іздрика, Сергія Жадана, Юрія Андруховича, Леся Подерев'янського та інших, які у своїх текстах порушують мовні табу, розкривають тему тілесності, вживають наркоматський сленг і жаргонізми тощо. Таку літературу сприймають або не сприймають. Реакція залежить від культурної «системи координат» самого читача. Однак очевидним залишається факт, що письменники-постмодерністи мають читацьку аудиторію значно меншу, ніж письменники-класики. Пояснювати це можна й тим, що твори класиків включені до шкільної програми з української літератури, а новітніх письменників ще не вивчають у школі – звідси менший радіус охоплення читачів, нижчий ступінь відомості широкому загалові. З іншого боку, українське суспільство оберігає народницькі традиції та ідеали, частиною яких є плекання власного постколоніального комплексу.

Розглянемо мовні репрезентанти постколоніального комплексу, що з'явилися за останні десятиліття в українському мовному обігові й зафіксовані у словниках лексичних новотворів. Слід одразу зазначити, що вся лексика, яка входить до арсеналу мовного вираження концепту «постколоніальний комплекс», є надзвичайно експресивною, з найвищим ступенем вияву суб'єктивної оцінки, часто спрямованою на свідомий вплив на співрозмовника з метою переконати його в істинності твердження, схилити на свій бік. Тому вербалізацію постколоніального комплексу можна частково зарахувати й до лексико-семантичних прийомів маніпулювання.

Лексико-семантичні прийоми маніпулювання ґрунтуються на тім, що мовні вирази не стільки позначають явища дійсності, скільки інтерпретують їх, співвідносячи з мовним стандартом. Навіть залишаючись у межах чистого інформування, у сигніфікативному шарі змісту мовних виразів наявна велика кількість компонентів, які сприймаються на інтуїтивному рівні, але погано підлягають експлікації [115, с. 90].

Першою тактикою можна назвати **прагматично навантажені лексичні групи** – це образи й поняття, що конструюються в засобах

масової комунікації за допомогою лексико-граматичних засобів і повторюються у великій кількості друкованих видань з метою досягнення певної реакції реципієнта [74, с. 90]. Найчастіше це категорії страху та паніки, опозиція «*ворог – свій, зрадник – герой*» тощо.

Доречно говорити про прагматично навантажені лексичні групи в системі когнітивної лінгвістики, ключовою одиницею якої є концепт. Концепт розуміємо як конгломерат семантичних полів, розширених культурно-філософськими значеннями так, що лексеми в структурі концепту об'єднані не однією, а кількома сполученими між собою семами. Концептом можуть стати лише такі семантичні поля, які номінують суспільно важливі для певного етносу й людства в цілому поняття, що дають змогу значенням перейти від співвідносного їм фрагменту дійсності до сфери ідеального, тобто духовно-ментального.

На сьогодні прагматично навантаженими лексичними групами, або ж концептами, для українського суспільства є *Україна, незалежність, Європа, вороги, добробут* тощо.

Всередині концепту «постколоніальний комплекс» виділяємо семантичні поля «Росія», «Радянщина», «Пригноблення», «Чуже», «Позбавлення свого» тощо.

На дериваційному рівні широкі ланцюги утворюють мотиваційні основи *-україн-, -російськ-, -рус- (-руск-), -малоросій-, -совет-, -совков- (-совків-), -хох- (-хах-), -москв- (-москов-, -москал-), -імпер-, -радян-, -кров-* тощо.

Структура концепту «постколоніальний комплекс» відзначається перетинанням семантичних полів. Так, семантичне поле «Росія» тісно пов'язане з семантичним полем «Радянщина», а семантичне поле «Пригноблення» з полем «Чуже» перетинається у семантичному полі «Позбавлення свого».

Розглянемо кожне з семантичних полів, що складають концепт «Постколоніальний комплекс».

Семантичне поле «Росія» презентоване такими лексичними одиницями:

– *імпереня* – діти імперців, малі імперці, послідовники імперців; прихильники, продовжувачі імперії. *Імперію-то поперли з п'єдесталу, але залишили оперених імперят на всіх владних перехрестях України – отож і маємо те, що маємо.* (Літературна Україна, 44/04, с. 3) [СЛ, с. 199];

– *недоросійськість* – опредметнена неповнота ознаки, названої прикметником російський. *Чи навпаки, вважати суржик не лише мовним покручем, а й явищем, яке сприяє русифікації України і є проявом комплексу меншовартості, малоросійськості чи «недоросійськості»* (Літературна Україна, 23/04, с. 4) [СЛ, с. 332];

– **розімперення** – предметна дія (процес), пов'язана з імперією (позбавлення ознак, властивостей імперії, знищення, зникнення імперії). *Більше того, стан судової системи такий, що, за словами Президента В. Ющенка, загрожує національній безпеці. Все ж розімперення, хоч і поволі, а набирає ходи* (Літературна Україна, 14/07, с. 6) [СЛ, с. 463];

– **російськомовити** – дія (процес) – говорити російською мовою. *... школярство, студентство це масовіше, ніж за комуно-катівської влади, російськомовить, бо освіта наша, як чорт ладану, боїться самої згадки про національно-патріотичне виховання* (Літературна Україна, 9/08, с. 1) [СЛ, с. 470];

– **російськомов'я** – предметнення, збірність усього, названого словосполученням «російська мова». *Прислухайся хоч на 17-му році свого буття, якою мовою розмовляє твоя школа. Знай, її російськомов'я, як і російськомов'я у вишах – на твоєму сумлінні* (Літературна Україна, 40/08, с. 3) [СЛ, с. 470];

– **російськопрізвищний** – ознака, пов'язана з російським прізвищем. *Брутальна московська політика призвела до того, що мільйони українців обернено не лише на російськомовних, а й на російськопрізвищних* (Літературна Україна, 9/11, с. 5) [СЛ, с. 470];

– **росмовлянин** – особа, яка говорить російською мовою. *... його покликання – ... захищати від усіляких утисків російську мову. Себто, доки він весь не спишеться, росмовлянам у Києві ніщо не загрожує* (Літературна Україна, 18/09, с. 4) [СЛ, с. 470];

– **русскоязичіти** – дія (процес), пов'язана з русскоязичним (перетворення когось на русскоязичного); дія (процес), пов'язана з руським язиком (змушувати говорити руським язиком). *Може, якась невідома пошесть «русскоязичіла» українців – чи це таки наслідок імперської державної політики, що спричинила лінгвоцид?* (Літературна Україна, 37/09, с. 1) [СЛ, с. 472];

– **русоблуд** – ослівлення словосполучення «російський словоблуд». *Цей безпардонний русоблуд безпардонним втручанням у наші внутрішні справи і зневажаю до цілого народу справді провокує...* (Літературна Україна, 35/10, с. 2) [СЛ, с. 472] тощо.

Усі ці лексеми мають чітко виражене негативне значення. Вони є емоційно забарвленими, сильно конотованими одиницями.

Семантичне поле «Радянщина» представлено такими лексемами:

– **десовєтизація** – суспільно-політичне явище, протилежне до советизації. *Оприлюднивши 9 квітня 1991 року (на другу роковину з відомих трагічних подій) на засіданні Парламенту Декларацію про незалежність Грузії, він успішно почав десовєтизацію державної інфраструктури, намагаючись створити політико-правову базу для*

подальших економічних і соціальних перетворень (Літературна Україна, 15/04, с. 4) [СЛ, с. 122];

– **допостсовковий** – ознака того, хто/що передує постсовковому. *Тобто наші чудові політики знову повернули нас у допостсовкову еру* (День, 16.10.07, с. 4) [СЛ, с. 134];

– **найсовковіший** – найвищий ступінь ознаки, названої прикметником совковий. ... *в березні в нас відбувся державний переворот і владу захопила гримуча суміш напівкримінальної олігархії з наймафіїнішого, найсовковішого, найтоталітарнішого регіону та московської агентури...* (Літературна Україна, 46/10, с. 3) [СЛ, с. 313];

– **неосовєтизм** – сучасний, сьогднішній советизм. *Тому нині при владі опинилися впереваж нащадки прибульців-колонізаторів. Загроза неосовєтизму – величезна* (Літературна Україна, 31/10, с. 3) [СЛ, с. 339];

– **пострадянщина** – збірна до всього, що зявилося й існує після радянщини. *Це буде новий ефективний Голова Верховної Ради без усілякої радянщини і пострадянщини* (5-ий канал: Час новин, 04.12.07) [СЛ, с. 420];

– **ресовєтизувати** – повторно советизувати. ... *намагання соціалістичного міністра освіти ресовєтизувати шкільні підручники...* (Критика, 1–2/07, с. 2) [СЛ, с. 457];

– **совєтськість** – опредметнена ознака, названа прикметником советський. *Українці мають полюбити себе й ліквідувати породжену совєтськістю світоглядну розруху у власних головах* (Літературна Україна, 28/11, с. 7) [СЛ, с. 499];

– **совківський** – ознака за віднесеністю до совка (про радянську людину). ... *надто повільно спадає полуда з очей, і надто болісно руйнуються совківські стереотипи мислення* (Літературна Україна, 10/08, с. 3) [СЛ, с. 500];

– **совковість** – опредметнена ознака, названа прикметником совковий (радянський). *Москва нічим не здивувала. Навпаки – залишила неприсмні враження. В ній чомусь залишилося ще багато «совковості»* (Політика і культура, 8/03, с. 43)» [СЛ, с. 500].

Семантичне поле «Пригноблення» утворюють лексеми:

– **кровопис** – опредметнення дії, названої словосполученням писати кров'ю. *«Російська школа кровопису» (заголовок)* (Україна молода, 30.05.07, с. 3)» [СЛ, с. 241];

– **москалізатор** – особа, яка робить інших москалями чи насаджує порядки і т. ін. москалів. *Я пережив у Могильові гірке відчуття, що деякі тутешні українці – найгідкіші москалізатори білоруського народу* (Літературна Україна, 24/09, с. 6) [СЛ, с. 299];

– **україноцид** – нищення України. *Адже лютий етноцид, що триває сьогодні, є, власне, і геноцидом чи україноцидом* (Літературна Україна, 25/08, с. 3) [СЛ, с. 546] тощо.

Семантичне поле «Чуже» складають такі лексеми:

– **недоукраїнський** – не зовсім український, несповна український. *І якщо хтось у цьому зв'язку досі вірить запевненням деяких відомих політиків про такі безнадійно застарілі в нашому постсовковому і недо-українському суспільстві моральні імперативи, як прозорість, чесність чи ще щось подібне, той є безнадійним ідеалістом* (Літературна Україна, 32/04, с. 3) [СЛ, с. 332];

– **самоохолонізація** – опредметнена дія (процес), пов'язана з хохлом («самонадбання» рис, властивостей хохла, добровільне перетворення на хохла). *Ось інша українка говорить про себе: «Я хохлушка!» Іде добровільна само-ох-ох-лонізація українців. Ох, яка ж ганьба!* (Літературна Україна, 49/04, с. 4) [СЛ, с. 478];

– **хохлізм** – явище, пов'язане з хохлом. *Хохлізм – значною мірою психологічне явище. У людини дуже загострена первинна ідентифікація на рівні свій-чужий.* (Політика і культура, 29/01, с. 37) [СЛ, с. 572].

Семантичне поле «Позбавлення свого» реалізується у лексемах:

– **знеукраїнізування** – опредметнена дія, названа дієсловом знеукраїнізувати. *І це – перше, проти чого має застерігати наш Форум, який має твердо нагадати: нас, українців в Україні, попри всі жорстокі знеукраїнізування, є майже 80 відсотків, і то не ваш клопіт, господа шовіністи...* (Літературна Україна, 34/06, с. 1) [СЛ, с. 194];

– **змалоросійщеність** – опредметнена ознака, названа прикметником змалоросійщений. *Безперервно прокручувані на телеекранах концерти зірок російської попсової естради, серед яких, здається, поза конкуренцією перебуває як еталон зросійщеності Верка Сердючка, розраховані «присипати» національну свідомість у масових масштабах* (Літературна Україна, 7/06, с. 3) [СЛ, с. 191];

– **зхахлуйщення** – опредметнена завершена дія (процес), спрямована на набуття й поширення ознак і властивостей хахлуя. *Цих «кумирів» пропагують і щосили розкручують, бо то є зброя в боротьбі за наше зхахлуйщення, в той час, коли справді талановитим митцям, які несуть рідне, національне, самобутнє, до українського глядача не достукатися, їм треба йти околицями, через міжнародні, європейські сцени* (Літературна Україна, 32/04, с. 3) [СЛ, с. 197];

– **напівмосковщений** – неповністю змосковщений. *Нині Ви вже не пригноблені, Хоч бідою заскочені, Стойте напівзчорноблені, Стойте... напівмосковщені* (В. Забаштанський. Залишіться Україною!) [СЛ, с. 318];

– **примосковлений** – ознака за завершеною дією (процесом), пов'язаною з усім московським чи з Москвою (наближений, уподібнений до московського (російського) або до Москви). *Тоді саме на факультеті, зокрема на нашому курсі, йшла мовчазна громадянська війна між*

студентами русомовними, що спілкувалися між собою куренівсько-демівським примосковленим сленгом, котрий видавали за так звану російську мову, і нами, що вперто стояли на всьому українському (Політика і культура, 9/03, с. 36) [СЛ, с. 429];

– *розмосковлюватися* – дія (процес) – взаємо- чи само позбавлення рис, ознак Москви чи московського. *Розморозжуймо душу! Розморозжуйтесь! Розкомунізуйтеся! Розмосковлюйтеся! Україномовтеся!* (Літературна Україна, 43/06, с. 1) [СЛ, с. 465–466].

Серед слів концепту «постколоніальний комплекс» можна виокремити лексеми, що вже перетворилися на штампи, напр., *лінгвоцид*. Енциклопедія «Українська мова» подає таке визначення цього терміна: «*лінгвоцид* – складова частина політики етнокультурної асиміляції (етноциду), мовна політика, що виявляється в цілеспрямованій діяльності державних і недержавних (релігійних, освітніх, громадських, професійних та ін.) інституцій, спрямованій на обмеження функціональної сфери мови певного народу на його етнічній території та її поетапну ліквідацію» [283, с. 315].

Термін *штамп* може корелювати з терміном *прецедентний фрагмент*, вживаний у лінгвістиці для загального найменування цитат, які використовують як «текст у тексті» для виконання особливих виражально-зображувальних і оціночно-смыслових функцій [150, с. 170–171].

До числа прецедентних фрагментів належать тексти, що мають такі властивості: а) вони добре відомі представникам національно-лінгвокультурного загалу; б) вони актуальні у пізнавальному й емоційному плані; в) до них часто звертаються [150, с. 170]. Прецедентні фрагменти відіграють роль еталону культури, функціонують як згорнуті метафори, виступають як символ певної ситуації тощо. Різновиди прецедентних феноменів: прецедентна ситуація, напр., «з корабля на бал», прецедентне ім'я, напр., *Кобзар*, *Мазена*, *Бандера*, прецедентне висловлювання, напр., *Що робити? Хто винен?; Задайте незлим тихим словом; Разом нас багато – нас не подолати* тощо.

Отже, всі наведені мовні тактики, що, поза сумнівом, часто мають не суто мовознавчий, а соціолінгвістичний характер, об'єднані всередині поняття «постколоніальний комплекс». Слід наголосити, що сам термін *постколоніальний комплекс* не містить негативної чи позитивної конотації, не підлягає засудженню чи схваленню. Це певна даність, що існує всередині українського суспільства й української мови, відбиває історичний розвиток держави й сучасну культурно-політичну ситуацію, є рушійною силою у справі розвитку національної мови й гарантом збереження її самобутньої специфіки.

II. 5. Мовна гра як система тактик трьох стратегій текстотворення

Якщо погодитися з твердженням, що сьогодення можна визначити як культурно-історичну епоху постмодернізму, необхідно проаналізувати взаємодію постмодерністських тактик із тактиками народницькими й модерністськими.

Провідною мовною тактикою постмодернізму є гра. Однак поняття мовної гри зародилося задовго до появи самого постмодернізму, тож ця тактика, хоч і переважає у постмодерністській стратегії текстотворення, наявна й у народництві, й у модернізмі.

Будучи центральним поняттям у житті сучасної людини, гра стає майже обов'язковим видом діяльності, її вивчає чимало наук. Постмодерністська доба перетворила гру на спосіб існування людини, на шлях розширення власного життєвого простору, на метод набуття нових смислів у житті. Мовна гра – різновид загальної ігрової тенденції в суспільстві. З появою та розвитком Інтернету ця форма спілкування стає обов'язковою, за промовчанням, так би мовити. Мовну гру розуміють як варіювання плану вираження й плану змісту мовних знаків навіть до порушення норм на різних мовних рівнях з метою самовираження та емоційного впливу на адресата й отримання задоволення від мовної імпровізації.

Як зазначає Г. Хазанов, гра – принципово важлива категорія для всього постмодерну, вона створює поле для його існування, саму можливість поєднання непоєднуваних начал [288, с. 176]. Отже, мовна гра є головною тактикою постмодернізму на текстовому рівні.

Постмодернізм розвиває естетичний плюралізм і амбівалентність на всіх рівнях творення тексту – сюжетному, композиційному, образному, мікроструктури, хронотопу тощо у художньому дискурсі; повноту уявлень без оцінок, культурологічну мету прочитання і співтворчість мовця та реципієнта, синкретизм, міфологічність мислення (що поєднує історичні й метафізичні категорії), творче використання будь-яких традицій, ігнорування причинно-наслідкових зв'язків під час конструювання текстів, опертя на принцип гри в усіх типах дискурсу [262, с. 56]. Так, гра як соціально-комунікативна дія стає рушійною силою творення постмодерністських текстів.

Феномен мовної гри зумовлений, як відомо, прагненням до експресії мовлення. Екстралінгвістичною причиною активізації гри в мові в кінці ХХ ст. вважають демократизацію суспільства, інтралінгвістичною – у тенденції до комунікативної рівності адресанта й адресата, що ґрунтується на достатньо схожому фонді спільних знань і внаслідок цього – на зрозумілості висловлювання.

Серед різновидів народницької мовної гри традиційно називаємо пародії, каламбури, анекдоти, жарти, паліндроми, нонсени, парадокси, імплікацію тощо. Часто засобами мовної гри виступають емотивні значення, фоносемантика, емотивний словотвір, омофонія тощо. О. Барст пише: «Форми лінгвістичного гумору – ігри в Мову та з Мовою – різноманітні: це й етимологічні міфи, і наукові пародії (які нерідко становлять сміливе вторгнення у допоки невідомі галузі знання), і лінгвістичні колажі, і «переклади», й «афоризми», і каламбури, і наявні в широкому асортименті «віршики» [15, с. 3]. Підґрунтям мовної гри В. Шаховський називає емоційні категоріальні ситуації та ситуації, що мотивують появу емоцій мовної особистості, які знаходять вираження в різноманітних формах мовленнєвої поведінки. Він стверджує: «Через мовну гру реалізуються лінгвокреативні потенції Homo loquens, що адаптують мовленнєву поведінку до емоційних контекстів спілкування. Мовні ігри здійснюють всередині емоційної рамки висловлювання, стартовою межею якої є емоційний мотив продуцента, а фінальною – емоційний комунікативний ефект: гедоністичний для продуцента й, як правило, комічний для реципієнта. Тут реципієнтом може бути як безпосередній (прямий) адресат, так і непрямий (тобто спостерігач, слухач, не адресат). Зрозуміло, комунікативні ефекти мовної гри у спостерігачів водночас можуть не збігатися з заданими мовцем інтенціями, якщо фонові знання, що об'єднують продуцента й реципієнта, закриті для спостерігача» [298, с. 354].

За останні десятиліття ХХ ст. мовна гра стала характерною прикметою передовсім мови засобів масової комунікації, в якій завжди співіснували дві тенденції – прагнення експресії та плекання стандарту. Наприкінці ХХ ст. перемагає перша з них, і читач, і журналіст постійно використовують подвійний мовний код, переходячи з експліцитного способу вираження змісту до імпліцитного й навпаки, що й забезпечує ігровий момент спілкування в медійному дискурсі.

Мовна гра може бути реалізована такими способами:

1) зумисне, свідоме вживання нормативних мовних засобів, метою якого є вираження додаткового конотативного значення в повідомленні. Наприклад: *Колеги, метри й мегаметри! Народні депутати – письменники! На нас дивиться з надією зневажений безбатченками Шевченко.* («Літературна Україна», 8/04, С. 1). Цей традиційний спосіб притаманний народницькій і частково модерністській стратегіям текстотворення;

2) свідоме порушення мовних норм з тією ж метою – надати додаткового денотативного чи конотативного значення, наприклад: *Хоч яка б сонячна була погода, Нечуй нікада не виходив з дому без*

зонтика [ШВЛ, С. 98]. Така мовна гра розбудована на руйнуванні стереотипів, конфлікті зі стандартом, що й спричиняє ефект експресії. Саме постмодернізмові властивий цей спосіб творення мовної гри, він, фактично, є базовим для цієї стратегії текстотворення;

3) створення інтертекстуальності – тобто використання алюзій, ремінісценцій, прямого й непрямого цитування, що забезпечує широкі можливості для активізації асоціативних зв'язків і залученні культурного бекграунду у створенні загального змісту тексту. Наприклад: *В Україні зараз вирішується не багато, не мало, як питання – чи наш «новий пречудовий світ» ХХІ сторіччя готовий допустити до тоталітаризму в Європі, чи (поки що?) ні* [ЛПГ, с. 71] – інтертекстуальність з'явилася в модернізмі, тож визначаємо цей спосіб як модерністський.

Отже, мовна гра може відбуватися як за умови порушення мовних стандартів, так і за умови відповідності чинним мовним нормам, а також під час звертання до прецедентних текстів, що апелюють до літературних і культурних знань реципієнта.

Очевидно, логічно говорити про *перифраз* як основний троп, або засіб, творення мовної гри, а отже – як одну з тактик стратегій текстотворення, яка може додавати до перифразів алюзії, ремінісценції, створюючи загальну інтертекстуальність, напр.:

– *«Нада видьорнути шнур і видавить стікло. Врятувати штабс-капітана Котляревського. Забрати з притулку Нечуя. Вкрасти револьвер у Хвильового. Зводити Панаса Мирного до психоаналітика. Надати Маркові Вовчку матьорих адвокатів. Познайомити Феофана Прокоповича з Любомиром Гузаром»* [ШВЛ, с. 11];

– *«Про жизнь Івана Семеновича Нечуя-Левицького нічого толком і не скажеш: ну, не пила людина, взагалі, ні каплі – про що говорити? Красіве, як у Лесі Українки, лице. Очі, запрягані так глибоко у черепі, наче назло теоріям Чезаре Ломброзо»* [ШВЛ, с. 82];

– *«Натомість Фауст веде себе, як чокнута примара, пацієнт больниці Павлова, недієдатний охломон. То стане, вирячившись на зьвостди, то в тайни битія пірне – а винирнуть забуде, і нипас сомнамбулою, аж пока Мефістофіль не закличе доктора до подальших грязних розваг»* [ШСЛ, с. 95].

Як видно, у постмодерністських текстах М. Бриниха названі стилістичні прийоми здійснюються суржиковим мовленням. Ремінісценція *«видернути шнур, видавити стікло»*, алюзія *«пацієнт больниці Павлова»*, які відбивають сучасні реалії, вжито в історичних контекстах. Алюзії типу *«Познайомити Феофана Прокоповича з Любомиром Гузаром»*, *«назло теоріям Чезаре Ломброзо»*, *«закличе до грязних розваг»* також мають

інтертекстуальний, цитатний характер, відсилаючи читача до додаткової культурологічної інформації, закованої у цих тропях.

Інтертектуальність – ще одна мовна тактика, спільна для модернізму й постмодернізму.

Цитатне мислення, говорить І. Ільїн, – побіжний результат загально-теоретичних уявлень структуралізму й раннього постструктуралізму з їхньою настановою на принцип інтертекстуальності, який у свою чергу оформився у філософсько-теоретичному плані як постулат смерті суб'єкта, а під час аналізу конкретного художнього твору – як постулат смерті автора. Цитатне мислення виникло в результаті критичного осмислення дуже поширеної художньої практики, що захопила всі види мистецтва в останній третині ХХ століття [127, с. 335].

Для загального найменування цитат, що використовують як «текст у тексті» для виконання особливих виражально-зображувальних і оціночно-змістових функцій, у лінгвістиці прийнято термін *вербальні прецедентні фрагменти* [150, с.170–171]. Сюди належать тексти, що мають такі властивості, за В. Красних: а) вони добре відомі представникам національно-лінгвокультурного загалу; б) вони актуальні у пізнавальному й емоційному плані; в) до них часто вдаються [150, с. 170]. Прецедентні феномени виконують роль еталону культури, функціонують як згорнуті метафори, виступають як символ певної ситуації тощо. Різновиди прецедентних феноменів: прецедентна ситуація (з *корабля на бал*), прецедентне ім'я (*Бандера, Кобзар*), прецедентне висловлювання (*згадати незлим тихим словом*) тощо.

Окрема мовна тактика – **творення аномінацій** (комбінування двох наявних у мові слів для появи оказіоналізма), про яку вже йшла мова вище, напр.:

– **еніКуресць** – ПіК + е[пik]уресць. Епікуресць із ПіК (часопис «Політика і культура»). *Шановні і любі серцю ПіКадори та еПіКурейці..!* (ПіК, 11/02, с. 35) [СЛ, с. 155];

– **злістеголь** – [злість + алко]голь. Злість, що, як алкоголь, викликає залежність. *Боже мій! Я – злістеголік! Я не можу жити без злістеголю* (м/с «Сімпсони») [СЛ, с. 191];

– **реклетир** ← [рекл]амний + [рек]етир. *Хіба я винен, що став жертвою отих реклетирів та реклетирок?..* (П. Куц. Реклетири) [СЛ, с. 455];

– **смїхородіє** – [смїх + благо]родіє. *Ваше смїхородіє* (назва книжки гуморесок В. Козак: Вінниця, 2011) [СЛ, с. 497];

– **СНГусь** – СН[Г+г]усь. Гусь із СНГ. *Директор Інституту країн СНД Костянтин Затулін... Цей директорсько-інститутський СНГусь пророкує (чи просторікує), що то тільки початок перемоги...* (ЛУ, 36/10, с. 2) [СЛ, с. 498] тощо.

У цій довільній виборці словникових прикладів народницький, модерністський чи постмодерністський характер аноміацій є зрозумілим лише у контексті. З лексикографічного погляду, лексему *смiхородіє* утворено на ґрунті питомо українських слів, колорит яких вказує на народництво; слово *епiКуресць* також визначаємо як народницький новотвір, оскільки твірна основа – назва культурного поняття доби класицизму; одиниці *Есендобачення*, *реклетир*, *СНГусь* вербалізують модернізм у мові, використовуючи абрєвіатури й іншомовні лексеми для творення оказіоналізмів; слово *злістеголь* стосується постмодерністського концепту «Алкоголь».

Процес мовної гри розглядають у когнітивній площині – як процес породження та розуміння тексту. Йдеться про апеляцію до прєсупозицій (логічних, екзистенційних, лінгвістичних), про звернення до статичних і процедурних знань співрозмовника. Сукупність прєсупозицій, декларативних і динамічних знань, залучення яких і зумовлює як сам факт мовної гри, так і розуміння перифраза, утворює епістемологічне тло мовленнєвого спілкування мовця і слухача. Іншим складником мовної гри є ентимема – умовивід із опущеною ланкою причинно-наслідкового ланцюга. Ця відсутня, непроговорена, ланка зрозуміла всім учасникам мовної гри й, власне, є сутністю ігрового моменту комунікативної ситуації.

Для повноцінного функціонування мовних ігор необхідні такі умови: наявність мовної спільноти; адекватне розуміння ситуативних слововживань усіма учасниками комунікації; засудження порушень мовної гри, тобто обов'язковість як головна умова для всіх «гравців».

Комунікативна лінгвістика твердить, що мовленнєва норма – це все, що доречно й доцільно в кожній конкретній ситуації спілкування. У такому разі вже говорять не про мовну норму, а про комунікативну норму.

Аналізуючи п'єси модерніста ХХ ст. А. Костецького, С. Павличко зазначає: «Паралельно з наростанням абсурдності дії руйнується, ламається мова героїв. Гра слів не має жодної логіки. Це найчастіше потік звуків, свій «камбрбум» – «мадохачьоха», словесні фантазії, сни. Наприклад, Валентин каже: «Ревнощі – це зі світу псів, лосів та лососів» [220, с. 362]. Ця тенденція в ідіолектах письменників-постмодерністів ХХІ ст. тільки посилюється. Трапляється, що цілий текст характерний відсутністю логічної зв'язності, натомість насичений висловлюваннями, твореними варваризмами, кальками, авторською графікою слів тощо, напр.:

«Місце – провінція Чіл(в)ав(л)а.

Метод – у моє вікно залітає фрiсбі огидної темно-малинової породи. Як результат – на столі розбито банку гірчиці. По «колгоспнику» – Call me softly. На мобілі – «передзвоніть мені, б/л» [ІЗД, с. 113–114].

Граючись, мовці є вільними як у самовираженні, так і в розумінні співрозмовника. М. Михайлов пише: «... специфічним явищем ХХ століття стає потужне відгалуження другої тенденції: інтерпретація, що обертається грою. Свого роду агресивним лукавством... І ця тенденція – тенденція гри – поступово, але неминуче перетворюється з розгалуження в наполегливу спрямованість, а останнім часом, в добу попарту й постмодернізму, що усталюється, – у домінанту» [56, с. 18].

Інтерпретація є ще однією мовною тактикою в загальній системі мовної гри, напр.:

«А от російська як мова української влади – безперечно! І от коли на цю дотепну метафору безневинної групи провінційних літераторів з твалтом і криком насипалась уся російська пропатандистська машина, і вони подибали по другому-третьому-четвертому колу виплумачуватися й виправдовуватися, - отут мене вже взяв служачий жах, відчуття наповзаючої оруелівської тьми» [ЛПГ, с. 97].

Декодування текстів як спосіб самовираження притаманний передовсім постмодерністській стратегії текстотворення. Постмодерністи охоче тлумачать власні висловлювання, активно розтлумачують чужі повідомлення. Інтерпретування завжди містить оцінку, часто осуд, негачію. Ця тактика також творить специфічну постмодерністську аксіологію.

Іншою тактикою парадигми мовної гри є іронія, яку давні греки розуміли як спосіб говорити «так» замість «ні» й навпаки – «ні» замість «так». Виходить, іронія ґрунтується на неправдивому висловлюванні, нещирих словах, коли лексичне значення слів є прямо протилежним до контекстного.

Мовознавець Х. Вайнріх писав: «Якщо лінгвістиці дозволено цікавитися брехнею, то їй тим більше має бути дозволено розмірковувати про іронію. А саме: іронія, безумовно, повинна супроводжуватися сигналом іронії, якщо вона взагалі хоче бути іронією, тому під час вираження сигналу завжди одразу згадується знакова функція мови. Іронічні сигнали бувають різного роду. Це може бути підморгування, покашлювання, виразний голос, особлива інтонація, скупчення урочистих виразів, ризиковані метафори, надто довгі фрази, повтори слів чи – в друкованому тексті – курсив і лапки. Вони завжди є сигналами, тобто знаками. У більшості випадків, і для лінгвістики це, звісно, особливо цікаво – це мовні сигнали: слова, звуки чи просодичні особливості. Різноманітні типи іронічних сигналів у написаних текстах утворюють важливу главу в стилістиці іронії» [34].

Також лінгвіст стверджує, що з нашого повсякденного знайомства з іронічним мовленням ми знаємо, що багато сигналів іронії є лише

відтінками й недоступні для передавання знаками алфавіту. Сигнали іронії, котрі повинні діяти в написаних і друкованих текстах, часто перекладаються з багатого на відтінки усного мовлення в інше середовище вираження. Слова треба вибирати так, щоб не залишати нічого іншого, як можливість прочитати їх з чіткою іронічною інтонацією. Це кодування й нова розшифровка сигналу іронії. Сигнал іронії, якщо ми уявимо собі його на мить як певну інтонацію, – це мовний знак, що супроводжує усне мовлення. Він такого сорту, що може бути як почутим, так і пропущеним. Тобто він стосується певного коду, який не є ідентичним загальному граматичному кодові й яким послуговуються тільки ті, хто має живість розуму. «Напівосвічені й пихаті його не помічають, і тоді сигнал іронії не влучає в ціль. Але це провина не мовця, а слухача» [34].

Постмодернізм зіштовхує різні в стилістичному, смисловому й інших аспектах фрагменти чи цитати з інших творів, жанрів, стилів, акцентуючи увагу глядача на особливостях цитованих оригіналів і сполучаючи їх, примушуючи співіснувати й впливати одне на одного. У такий спосіб значно посилюється вплив нового твору й збагачується його змістове наповнення, на думку Г. Хазанова [288, с. 172].

Мовники-постмодерністи часто критикують дві інші стратегії текстотворення – народництво та модернізм. Іронізування може бути виражене у формі гумористичного кепкування або в саркастичній в'їдливій манері. Процитуємо кілька фрагментів книжки Михайла Бриниха «Шидеври української літератури. Хрестоматія доктора Падлючча. Том перший» [ШВЛ]:

1) *«Нечуя-Левецького можна назвати письменником без фантазії (за умови збереження побожної інтонації та некоторого підтексту в цих словах)»* [ШВЛ, с. 84] – вираз «побожна інтонація» іронізує з сакралізації народницької концептосфери й збереження авторитетів українських культових діячів;

2) *«... када стара учителька української літератури згадує про нього [Панаса Мирного – Т. М.], шкільні парти починають мироточити, очі Карпенка-Карого моторошно зеленіють, сиве волосся Лесі Українки зтягають водорості, квадратура лоба Івана Франка зменшується вдвічі, а вуса Шевченка ще більше обвисають...»* [ШВЛ, с. 143] – глузування з народницького пафосу й відверте намагання зруйнувати, висміявши, усталене піднесене ставлення до класиків української літератури;

3) *«Навіть без допомоги оракулів і задоповідців можна здогадатись, що «Енеїда» получилась випадково. По-перше, Котляревський тада служив у карабінерському полку. Все ж таки дванадцять років оцих*

усих «лєчь – встать» – це обстоятельство, за таке врем'я можна до чого хочеш дописаця. По-друге, як і каждая людина з семінарським прошлим, Іван Петрович зберігав у почках своїх священну ненависть до Вергілія, творчіством якого насамперед труїли духовно спраглу молодьож» [ШВЛ, с. 178] – постмодернізм намагається не просто переосмислити теми історії та культури, а й навіть переписати їх по-своєму.

Чи не найпотужнішим засобом цієї іронії є стьобне вживання суржик, навмисного перекручування мови за допомогою лексичних кальок, суржикових елементів, різного роду мовної інтерференції. Мовлення постмодерністів, навіть письмове, прагне відтворити звучання усного слова, оскільки саме спалюжена фонетика створює найбільший комічний ефект і чинить найбільший вплив на реципієнта.

Мовна гра є цілим комплексом тактик народництва, модернізму й особливо постмодернізму. Для останньої стратегії текстотворення мовна гра є не лише набором мовних тактик, а головним принципом побудови будь-якого тексту, незалежно від його типу дискурсу. Народництво й модернізм оперують тактиками мовної гри відповідно до обставин спілкування й доречності створення комічного в тій чи тій ситуації.

II. 6. Суржик – маркер стратегії текстотворення в розмовно-побутовому стилі

Суржик є специфічним українським мовним кодом, що виник у розмовно-побутовому стилі української мови в результаті інтерференції української та російської мов на всіх рівнях. Це окремий різновид української мови, який важко однозначно кваліфікувати як соціолект чи діалект, хоч він і має соціолінгвістичні параметри і територіальні критерії поширення. Однак через масштабність цього явища – суржик охоплює майже всю територію України, його починають уживати різні верстви населення відповідно до своїх комунікативних цілей – доводиться говорити про суржик як своєрідну форму просторіччя, особливість розмовного дискурсу.

Серед функціональних стилів сучасної української мови, що складають її систему, розмовно-побутовому стилю належить особливе місце. Найстрокатіший за своїм лексико-граматичним складом, він виконує особливу функцію стосовно літературної української мови. Тривалий час у скрутних історичних умовах він був чи не єдиним засобом існування й збереження української мови. Це, з одного боку, спричинило різні лінгвістичні модифікації всередині самого стилю,

наслідки яких ми маємо сьогодні, й з іншого – сформувало особливе ставлення мовознавців і самих носіїв мови до цього функціонального різновиду мови.

У терміносистемі стилістики на позначення поняття «розмовна мова» функціонували такі синоніми, які є народницькими визначеннями: *народна мова, жива народна мова, народно-розмовна мова, народна розмовна мова, живомовна основа, жива народнорозмовна мова, розмовна народна українська мова* тощо. Також в українській лінгвостилістиці традиційно розрізняють розмовну мову в її усній та писемній формах, які тлумачать так: «усна розмовна мова – безпосередня звукова мова з властивою їй ритміко-інтонаційною організацією та супроводжуваними мімікою і жестами»; «писемна розмовна мова – графічна фіксація живої мови в художній літературі (частково у публіцистиці) у діалогічній чи монологічній розповідній формах з відтворенням ритмомелодики та кінетичних засобів спілкування» [282, с. 280].

Кваліфікація форм і колоритів розмовного дискурсу української мови пов'язана з поняттям розмовність, або усномовність, під яким розуміють фонетико-орфоепічні та словесно-граматичні показники розмовної мови у стилях писемної мови. Такі мовні елементи виділяють на всіх мовних рівнях, але найбільш виразно виявляють себе лексичні та синтаксичні показники розмовності. «Саме тому в лінгвістиці виокремлюють шар розмовної (розмовно-просторічної) лексики та розмовні (усно-розмовні) синтаксичні конструкції, що об'єднують поняття *розмовні* або *усно-розмовні виражальні засоби*. Ефект розмовності може створити й нейтральне слово-побутовізм, і книжний мовний елемент, коли він контрастує зі стилістичним оточенням фрази, мікротексту» [282, с. 281–282].

Бінарність «писемне / усне мовлення» становить нерозривну єдність існування мови, однак містить своєрідний антагонізм цих двох форм. «При неповноцінному функціонуванні українського слова в суспільному житті головною формою літературної мови стає писемна. Життя ж розмаїтих усних різновидів міського мовлення паралізується. Відтак українська мова застигає у фіксованій писемній формі, що блокує рух, розвиток мови. Не підтримана постійною щоденною реалізацією в усному спілкуванні, мова дедалі більше «мумізується», замикається сама в собі, втрачає здатність реагувати на живу реальність. Адже всі різновиди фамільярного усномовного спілкування, не закуті в застиглий писемно-нормативний канон, – це своєрідні мовні лабораторії, в яких відбувається постійний рух, стихійний розвиток мови» [189]. Зрозуміло, що сам розмовно-побутовий стиль української мови не є

однорідним. Комунікативні ситуації, соціальні ролі й статуси спілкувальників, різні позамовні чинники – усе це спричиняє диференціацію всередині самого стилю. Соціальних ролей і статусів безліч. Комунікативні ситуації швидкоплинні, заступають одна одну, і ті самі спілкувальники можуть діаметрально обмінюватися соціальними ролями залежно від комунікативних обставин.

Як зазначає Л. Масенко, побутово-розмовне мовлення є найбільш динамічною структурою, яка чутливо реагує на зміни в суспільно-політичному житті й культурі народу та характеризується найбільшою відкритістю до інновацій та змін. Саме через усні різновиди побутування мови здійснюється її зв'язок із щоденним життям [189]. Крім того, важко не погодитися з думкою про те, що неповнота побутування живих форм усного мовлення – соціолектів, сленгів, аргю – в українських містах належить до найзагрозливіших для майбутнього української мови. Мова повинна заповнювати все диглосійне поле, лише за такої умови вона є державною не лише де-юре, але й де-факто.

Чітка диференціація, навіть опозиція, розмовно-побутового стилю й літературної української мови виявилася в одночасно презирливому й вимогливому ставленні мовців до цього стилю: українці часто асоціюють розмовно-побутове мовлення з суржи́ком або територіальним діалектом і, відповідно, ставляться до нього як до зниженої форми функціонування мови, також усвідомлюючи необхідність поширення літературних норм української мови на всі сфери її вживання. «Водночас і в масовій свідомості, і, частково, в наукових осередках мовної кодифікації відбувається певна переорієнтація в оцінюванні «чистоти» літературної мови, її відповідності нормативному стандарту» [189]. Таке ставлення відбиває народницькі прагнення мовців і мовників плекати літературну форму української мови, підтягуючи до її рівня решту форм побутування загальнонародної мови.

Українська побутова мова має свої національні особливості. На сьогодні вона становить суміш соціолектів і діалектів, які до того ж конкурують з російською мовою, і є предметом дослідження багатьох мовознавців. В українській диглосії державна мова й досі покликана обслуговувати переважно офіційно-політичний, науково-навчальний та художньо-літературний простори. «Обмежене використання української як засобу усного спілкування позбавляє літературну мову одного з найважливіших, живих і відкритих, джерел нормування й кодифікації, оскільки переважна більшість інновацій та запозичень, їх перевірка на життєздатність і адаптація або ж відторгнення відбуваються в рухливому живому, а не фіксованому писемному мовленні» [189]. Усне неофіційне спілкування є ареною боротьби між російською, суржи́ком, територіальними діалектами й розмовним

стилем української мови, який охоплює, на жаль, не найбільший сектор на цій арені.

В Україні є чимало дискусійних питань, тобто таких, що викликають суперечки в наукових колах. Але саме суржик – найгостріша внутрішньомовна проблема. Філологи визначають його як мовну хворобу. Письменники-постмодерністи – як художній засіб. Проте для значної частини населення він є мовою родинного спілкування. Цей останній факт і перетворює суржик з просто дискусійного питання на серйозну соціолінгвістичну проблему.

Суржик є мовно-політичним продуктом ХХ століття. За часів урбанізації першої половини ХХ століття сільські мешканці стали активно мігрувати до промислових центрів, тобто міст. Перша для них, українська мова, виявилася своєрідним показником чужості в новому соціальному середовищі. Прагнучи вписатися в нову для них систему «свій – чужий» на правах «свого», україномовні селяни починають переходити на російську мову, мову державну, з великим ступенем соціальної престижності, оволодіваючи нею неоднаковою мірою. «Головною мотивацією мовної поведінки людей, які говорять суржиком, є намагання пристосуватися до російськомовних співрозмовників, переінакшити своє мовлення на зрозуміле для них» [189]. Частина мігрантів з села успішно засвоїла другу мову, поповнивши собою ряди російськомовних громадян Радянського Союзу. Ті ж, для кого говоріння російською становило серйозні складнощі, починають утворювати своєрідну контактну мову з російською базою-лексифікатором. Утім, слід наголосити на національній специфіці терміна «контактна мова». На відміну від інших контактних мов (бічламар, лінгва-франка тощо) основною функцією суржику була не стільки комунікативна (обслуговувати торговельні потреби суспільства, наприклад), а фатична, тобто контактостановлювальна, функція самоідентифікації суржикомовних. Суржик став засобом пристосування окремих індивідів до ворожого для них у мовному сенсі середовища, невдала спроба компромісу, адже соціальний престиж суржику так і залишався на нульовому рівні.

Далі за законами розвитку піджинів суржик перетворюється на справжній креол: цей варіант мовлення стає мовою родинного спілкування, першою мовою для нового покоління українців; одночасно зі стійкою хаотичністю й плінністю лексико-граматичного складу набуває хиткої системності – тепер вже можна виділити й описати основні риси суржику на різних мовних рівнях. Проблема суржикомовних людей не тільки в тім, що вони порушують норми сучасної української літературної мови та створюють собі імідж маргінальної людини, їхня біда в тому, що вони не знають, хто вони такі.

Коли, крім протиборства писемної та усної форм мови, розмовно-побутовий стиль української мови конкурує з російською як засобом усного спілкування серед українців, мовний модернізм розглядає суржик як соціолінгвістичну даність і починає не боротьбу, а взаємодію з цим явищем на відміну від народництва. Суржик стає предметом наукового обговорення й вивчення.

Модерністська стратегія текстотворення щодо осмислення суржику дістала свого вияву у мовознавчих працях, присвячених цій проблемі, у дидактичних матеріалах, використовуваних у середній та вищій школі, спрямованих на подолання російсько-української інтерференції, у круглих столах і конференціях, присвячених цьому питанню.

В останні десятиліття суржик почали використовувати свідомо не лише у побутовому мовленні, а й в мові засобів масової комунікації, в Інтернеті, у мистецтві. Суржиком стали творити продукти культури – телевізійні проекти, літературні твори, тексти популярних пісень, напр., пісні гурту «ТіК» під назвами «Свєточка», «Чиє це пірожєня?» тощо. Музиканти співають суржикомовні тексти на знак культурної розкнутості й свободи. Суржик – маркер комічного, кмітливого, веселого, живомовного.

Так розпочався постмодерністський період функціонування суржику, а сам суржик перетворився на постмодерністську тактику текстотворення.

Як відомо, медії мають неабиякий вплив на аудиторію, розважаючи, інформуючи, створюючи естетичні канони, ідеологізуючи певним чином телеглядачів. Окрім того, сучасний телевізійний простір позначено феноменом інтертекстуальності. Це означає, що, говорячи, мовці постійно цитують слова інших людей, переповідають почуте, озвучують чужі думки. Звісно, що за інтертекстуальності часто збережено й ту форму, якою ці думки було висловлено. Якщо вербальна форма, в якій було сформульовано думку, сподобалася мовцеві, видається йому оригінальною, веселою, вартою уваги, то, цитуючи, він намагається відтворити її дослівно. Із проникненням суржику в телепростір відбулося зниження загального культурного рівня, розхитування еталонів мовлення, руйнування суспільних стереотипів щодо взірцевої мови медій. Телебачення нині творить нову суспільну норму, в якій суржик відтворено як природне явище українського сьогодення.

Суржик є сучасною формою українського кітчу і мовною тактикою постмодернізму.

Поняття кітчу достатньо вивчене й описане в культурологічних, мистецтвознавчих і літературознавчих працях. Так, зокрема Т. Гундорова

зазначає: «Постмодерні підходи до визначення природи кітчу спираються на практику постструктуралізму і деконструктивізму. Зокрема, запропоноване Ж. Дерріда поняття «критичної ре-афірмації», по суті, відповідає поняттю повторної естетизації» [72, с. 32].

Сьогодні кітч є соціальною, культурною та естетичною категоріями, які формують смаки в українському суспільстві, створюють нові міфи й до певної міри визначають розвиток новітньої української мови. Т. Гундорова стверджує, що нині вже утвердився молодіжний кітч, представлений іменами С. Жадана, Л. Дереша, О. Ушкалова, І. Карпи. Суржик-кітч свідомо упровадив Б. Жолдак. Натомість кітч, який навіть жахливе подає красиво, як букет квітів, стає складовою і фентезі Дяченків, і стьобу братів Капранових [72, с. 66]. Поширеною є думка, що постмодернізм і є кітчем. Він асоціюється нині як із певним типом чуттєвості, так із приватним кодом окремих урбаністичних субкультур, і з формою демаскування реальності [72, с. 15].

Лінгвістичний перегляд кітчу здійснюємо, спираючись на наявні у філологічній науці погляди. Так, Ж. Бодріяр говорить про кітч: «Він визначається переважно як псевдооб'єкт, тобто симуляція, копія, штучний об'єкт, стереотип; для нього прикметні бідність у тому, що стосується реального значення, і надмірність знаків, алегоричних референцій, різнорідних конотацій, екзальтація в деталях і насиченість деталями» [23, с. 144].

Еволюція поняття кітч відбувається від його розуміння як поганого смаку й антикультури до кітчу як сучасного мистецтва, зумовленого суспільством споживання. «Кітч – мікромодель масової культури, семіотична програма якої – імітування, копіювання та перетворення мистецтва на товар» [72, с. 5]. Поняття кітчу не могло виникнути раніше, ніж почалося змішування стилів. Якщо раніше кожен функціональний стиль мови мав свою комунікативну територію поширення, виконував чітко визначені функції, оперував усталеним репертуаром мовних одиниць, то з настанням епохи модерну межі вищезазначеного розмиваються і відбувається взаємопроникнення стилів, перетинання диглосійних полів, переоцінка стилістичних засобів кожного стилю з позиції прагматики. Зрештою, саме поняття *функціональний стиль мови* видається застарілим, і його витискає поняття *дискурс* як мова в дії, як мовлення, зумовлене комунікативними обставинами.

Про стильові взаємодії зараз у той чи той спосіб згадують усі стилісти, але в різних термінах, з різних позицій, з різними намірами й роблячи різні висновки. Згадки ці зводяться приблизно до такого: стилі проникають один в одного; у кожному стилі існують іншостильові

вкраплення; іншостильові вкраплення несуть спеціальне експресивне значення; стилевий контраст є обов'язковою умовою здійснення стилістичного прийому [42, с. 199]. Однак постмодерністська стратегія текстотворення цілком ґрунтується на міжстильовому принципі побудови тексту. Йдеться вже не про окремі елементи, а повну дифузію стилів.

Суржик доволі органічно вписався у кітч, ставши основним виявом постмодерністської стратегії текстотворення. Він набув статусу кітчевого мовленнєвого прийому: «...у формах «котлярєвщини» в минулому і дожив навіть до сьогодні у формі суржик-кітч. Семіотичним кодом такого стилю є травестіювання, яке виконує функції не лише пониження високого стилю класицизму, але й оформляє та закріплює провінційний та екзотичний статус «малоросійського» письменства в межах імперської культури. Важливо при цьому те, що «малоросійський» стиль – продукт масової культури, яка починає складатися наприкінці XVIII ст.» [72, с. 92].

За останній час соціолінгвістичний рейтинг суржику виріс значною мірою. Майстри слова вдаються до нього як до художнього засобу для досягнення реалістичності портретних характеристик дійових осіб.

Так, у творах Богдана Жолдака суржикові розмови ведуть представники різних професій: вуличні продавщиці, водії авто, медсестри, школярі тощо. В оповіданні «Do you speak?» наявні лише дві дійові особи. Головна героїня – учителька англійської мови, що свідомо розмовляє літературною формою української мови відповідно до всіх лінгвістичних норм. Їй протиставлено другий образ – нахабуводія. Спостерігаємо протиставлення дійових осіб як на рівні моделювання характерів (позитивна / негативний), так і на мовленнєвому рівні. Б. Жолдак свідомо використовує суржикове мовлення для створення люмпенізованого образу неосвіченої людини, який посилюється портретною характеристикою. На мовленнєвому рівні протиставлено не тільки соціальний статус вчительки й водія, рівень освіти кожного, а й чітко виражено ставлення героїв один до одного.

У текстах Оксани Забужко наявні суржикові вкраплення як вербальний портрет героїв, частіше другорядних, наприклад:

– «... на своє вибелькотане питання, хлопчик то був чи дівчинка, *Наталія* почула: *а хто вам уже разберьот, і ось тоді вона затялася...*» [СС, с. 12–13];

– «*І мій інструктор, бідака, теж нічого не підозрює. Мою неприродну штивність він наївно витлумачує собі тим, що я перепрацьовуюсь за своїм комп'ютером – «ну да, у вас же работа сідячая» (це вимовляється з ноткою мимовільної пошани), – й щиросердо дораджує мені...*» [СС, с. 159].

В. О. Забужко ці суржикові краплі можуть не нести негативної характеристики персонажа, а лише покликати правдиво відбивати мовну дійсність навколо головної героїні тексту.

Як бачимо, суржик виявився тією ланкою, за допомогою якої розмовно-побутовий стиль поступово перейшов у стиль художній. І за часів панування мовного народництва ці стилі взаємодіяли, однак до мови художніх творів потрапляли відібрані за критерієм пристойності розмовні одиниці. У добу постмодернізму художній дискурс наповнився не лише елементами просторіччя, а й сленговими лексемами, жаргоном, брутальною лексикою. Суржик у цьому ряді також посідає місце зниженого мовного коду.

Суржик як мовно-літературний прийом, який українські письменники вживають для змалювання портрету героїв творів, не є суто постмодерністською тактикою. Однак у текстах, побудованих за народницькою стратегією текстотворення, суржик є різко негативним означальником для персонажа, про що мовець-народник може написати прямо.

Валерій Шевчук взагалі прописує зміни в мовленні героя як чи не основну характеристику еволюції його особистості:

«На лавці поблизу того вікна сидів смутний Георгій Ковальчук, і я здивувався: на Ковальчукові була хутряна безрукавка увіч із собачої шкури, а на голові стриміла, хоч іще й не так холодно було, собача шапка-вушанка.

– Привіт, – сказав він мені. – Капітально баби ревуть, не?

– По-моєму, нам до цього не звикати, – сказав я.

– Так кажеш, бо тут уже не живеш, – сказав Ковальчук, – а по-моєму, це початок якогось всесвітнього казку.

Я вразився ще раз: Георгій Ковальчук сказав стільки слів, але без жодного русизму. Тоді я жажливо любив помудрувати, тому відразу ж увійшов у ту розмову:

– Чому початок? Початок казку, чи точніше, божевілля, почався тоді, коли з'явився *homo sapiens*, тобто людина розумна, назвемо її Адамом. А вже справжнє божевілля прийшло, коли Каїн убив Авеля, відтоді й покотилось. А ми вже докочуємося. До чого?

– До отакого співу, – сказав Ковальчук. – А ти не помітив, як я тепер говорю? Це в мене останнє відкриття, останнє переконання.

І справді чудо! Ковальчук говорить так багато і знову без жодного русизму.

– Я прийшов до переконання, – мовив він і гордо на мене глянув, – що Микола Гоголь був звихнутий, тобто людиною з розполовиненою душею. Його одурманили канапи і, зрештою, вбили його дух. Він же відірвався від свого ґрунту: своїх хуторів, Миргородів і Тарасів Бульб і пішов у світ мертвих душ. Утяв: кацапських мертвих душ!

Я став, мов громом битий. Ні, це було щось дивовижне. Чи не вплинув хто на Георгія Ковальчука, адже він вивідав теорію найзавзятіших українських патріотів – це я вже знав і в той час.

– У Вас завелися нові знайомі? – спитав я обережно.

– А ти звідки знаєш? – аж підскочив Ковальчук, але відразу ж обм'як. – Да, тут познайомився з одним. Пенсіонер, колишній учитель. Носить мені книжки: Грінченко, Винниченко – все заперці...

– Заборонені, – поправив я.

– Да, заборонені, – згодився Ковальчук. – Ти мене тепер поправляй. Хочу добре знати рідну мову. Бо досі я був сліпий... Я все поїв, – радісно сказав Ковальчук, – поїв, у чому була моя помилка... помилка. Я писав свої повісті чортзна по-якому. І був звихнутий, як той-таки Ніколай... Микола Гоголь. Тепер я перепису по-українському, і вони зазвучать... Тепер я поїв!... [ПМД].

Дійова особа твору не просто свідомо працює над поліпшенням свого мовлення, відкрито прагне засвоїти норми сучасної української літературної мови, вона усвідомлює свій особистісний статус. Перемикання кодів в ідіолекті цього персонажа відбувається поступово, цей процес чітко контролює центральна нервова система індивіда, він сам докладає чимало інтелектуальних і артикуляційних зусиль для опанування літературного варіанта мови. Опис цієї ситуації засвідчує народницьку стратегію текстотворення у тексті роману «Привид мертвого дому». В. Шевчук не просто зображує у своєму тексті проблему двомовності людини й міжмовної інтерференції, він декларує необхідність мовного очищення.

Водночас сьогодні суржик перетворюється на засіб протесту проти пуристичних україномовних настроїв. Як відомо, значна частина мовознавців вболіває за реанімацію дорадянських мовних норм, за відродження питомої української лексики, за повернення до т. з. Харківського правопису, за яким, до речі, живе діаспора й транслюють телепередачі деякі телеканали, зокрема «СТБ». Лінгвісти виступають проти засилля іншомовних слів і запозичень, застерігають щодо моди на сленг тощо. На противагу такій позиції деякі освічені українці вдаються до суржика за певних комунікативних обставин з метою протиставити себе мовним пуристам, висловити протест і незгоду.

Інколи мовці-постмодерністи вживають пряме калькування й варваризми, частіше російської мови, з метою створення сатиричного ефекту, як-от у тексті Ю. Андруховича: «... **ето же настояцій фашизм**, каже чоловік твоєї вчорашньої коханки...» [РЕК, с. 36].

Загалом, ставлення до суржика є вельми точним маркером для визначення стратегії текстотворення: носії народницької стратегії

текстотворення часто є суржикомовними людьми або такими, що сприймають суржик як природне явище чи етап розвитку української мови, або ж навпаки – україномовними людьми, які активно засуджують суржикове мовлення й борються з цим явищем в українській мові; модерністська стратегія текстотворення передбачає негативне ставлення до суржику як до мовної хвороби й боротьбу з ним, спричиняє появу наукових студій, присвячених цій проблематиці; ті, хто послуговуються постмодерністською стратегією текстотворення, вживають суржик як свідомий епатаж, як художній прийом у тексті, як пародію на мовлення народників тощо. Умовно кажучи, образ Верки Сердючки змальовує певну частину народників, його засуджують модерністи й патріотично налаштовані народники, а творять постмодерністи.

II. 7. Синтаксична специфіка народницьких, модерністських і постмодерністських текстів: пошуки текстової форми від бароко до постмодернізму

Створюючи концепцію стратегічного текстотворення, неможна оминати увагою синтаксичний рівень мови, адже саме в тексті та його одиницях завершено мовну реалізацію народництва, модернізму і постмодернізму.

Функціональний підхід до синтаксичних явищ став панівним у сучасній лінгвістиці. Його різні типи до вивчення синтаксису зумовлені відмінними трактуваннями поняття *синтаксична функція*, що відбиває поведінку частини в системі цілого, елемента-субстрата функції в середовищі. Так, досліджуючи роль слова в реченні, вияв різних функцій, які слова виконують у реченні, мовники реалізують значеннєвий підхід. Також носієм функції може бути будь-яка з синтаксичних одиниць – синтаксичне слово, словосполучення, речення, сфера функціонування таких одиниць – позамовна ситуація, насамперед денотативна [44, с. 5]. В опрацюванні принципів функціонального синтаксису суттєву роль відіграють, на думку І. Вихованця, такі попередні напрями синтаксичної теорії, як а) семантичний синтаксис, б) комунікативний синтаксис (теорія актуального членування речення), представлений празькою школою функціональної лінгвістики, в) формальний синтаксис. Різновиди функціонального синтаксису залежать від вибору аспекту дослідження: а) функціонально-семантичного, б) комунікативного, в) функціонально-формального [44, с. 11].

Будь-яка стратегія текстотворення, відбиваючи інтенції мовців і особливості їхніх ідіолектів, може бути розглянута з позиції зовнішньої текстової структури та формального вербального вираження, а також

впливу плану вираження на реципієнтів. Твердження про структурну організованість тексту, його системність, відтворюваність дають підставу багатьом лінгвістам аргументувати існування текстових парадигм.

Пошуки нових текстових форм відбувалися постійно – від доби бароко, в часи романтизму, в еру модернізму до сучасного постмодернізму. Художній дискурс в період романтизму почав вбирати в себе фольклорні елементи, відбувалася лексична експансія фольклорного прошарку у вишуканий досі літературний стандарт. Це стало підґрунтям опору класицизму. З'являються ліро-епічна поема й літературна казка, що було неприпустимо за часів класицизму. Модернізм задекларував зміни художнього дискурсу. Усі ці літературні зрушення призвели до текстових і синтаксичних експериментів.

Відправною точкою розвитку форм стратегічного текстотворення вважаємо бароко, кінцевою – постмодерністську стратегію текстотворення. Художній дискурс – це особливий тип мови, що характеризується свідомим, прогнозованим, спланованим конструюванням тексту з метою здійснення потрібного естетичного впливу на реципієнта. Він надає величезний арсенал мовленнєвих засобів для досягнення перцептивного ефекту. Різноманітні тропи та фігури, специфічний синтаксис, подекуди графічні зображальні можливості цього дискурсу забезпечують розмаїття текстових структур і форм.

Бароко гралося з виглядом текстів, їхньою формою. Фігурні й акровірші, паліндроми тощо були естетствуванням на рівні графіки й фонетики. «Фактура – якісний бік мовної тканини, що включає всю сукупність виражальних засобів (що складаються зі співвідношення різних фактур – графічної, звукової, граматичної; синтаксичної тощо), а також якісний бік фактур немовного предметного шару, що активізовані через «сцени», «види», «картини»; в них актуалізуються чуттєві – зорові, нюхові, тактильні та інші враження від предметів, що їх репрезентовано. Фактура завжди пов'язана з конкретно-чуттєвим, «тілесним» розумінням про текст як гармонійне ціле й презентує його як «річ» індивідуальну, зроблену, художньо оброблену» [307, с. 127]. Так характеризує барокові тексти К. Штайн.

Простежимо рух синтаксичних тенденцій і особливостей у діахронічному зрізі – від бароко до постмодернізму як двох кінцевих лінгвістичних етапів розвитку мови.

Синтаксис народництва.

Основною синтаксичною прикметою лінгвістичного народництва є *цілісність і лінійність тексту*.

Як відомо, категорія зв'язності виявляється на формальному і на смисловому рівнях. Формальну пов'язаність тексту А. Загнітко називає

когезією, зовнішньою злитістю, відрізняючи її від когерентності, внутрішньої злитості, інтегративності, тобто змістової зв'язаності [110, с. 762]. Нерозривна єдність доцентрових і відцентрових сил у тексті найчіткіше реалізується у текстових категоріях проспекції та ретроспекції, тобто в катафоричній, яка рухається вперед, або анафоричній, що повертає назад, спрямованості розвитку сюжету. «Обидві категорії пов'язані з частковим змістовим повтором: спочатку інформація постає у згорненому вигляді, потім вона розгортається; обидві виконують функцію доповнення теперішнього і, розриваючи його єдність, одночасно організовують останню, обидві сприяють створенню багатовимірності основних змістових універсалій тексту – людина, час, простір» [110, с. 763]. Вважають, що обов'язкова їхня наявність у кожному тексті зумовлює власне утворення будь-якого тексту (утім, постмодерністська стратегія текстотворення піддає це твердження сумнівам, про що йтиметься нижче).

Народницькій текст завжди лінійний. Не залежно від його змістово-фактуальної інформації, мовець завжди підпорядковує весь текст вираженню головної ідеї, для втілення якої і твориться сам текст. Це не означає, що лінійність і зв'язність тексту диктують хронологічність наративу й наявність лише однієї теми в тексті. Тем, ідей та думок, уміщених у ньому, може бути кілька, однак усі вони структуровані, взаємно пов'язані й залежні одне від одного. Найчастіше народницькі тексти організовані згідно з причинно-наслідковою логікою, напр.:

«Жах буття не в непередбаченій таємничості існування з його законами та антизаконами, жах буття – у відсутності глузду. Бо не лише ареальне – дурне, реальність також зумовлюється відсутністю глузду, що переконливо, як мені здається, свідчить: не ми керуємо світом і не наші речі правлять бал, але ота вища мудрість, що витікає з нічого і назва якої – абсурд. Тільки той, хто може це збагнути, спроможеться збагнути часточку Бога, а може, й не самого Бога, а тільки його тінь. Самого ж Бога збагнути нам, поки живемо, неможливо, бо, коли б це сталося, ми б уже в світі жити не могли б. Чому? Не знаю. Так мені здається» [ПМД, с. 81–82].

Пояснювальні, причинно-наслідкові, означальні підрядні частини схарактеризовують головні, в яких втілено постулатні думки, поширювані підрядними реченнями.

Доречним тут буде згадати чи не найуживаніші в сучасній лінгвістиці терміни – *тему* і *рему*, що встановлюють основу повідомлення (тексту). Під темою розуміють вихідний пункт висловлення, частину речення, що зазвичай відома і зумовлена попереднім контекстом, виступає носієм «даного». Тема менш значима, ніж рема. Рема, у свою

чергу, – репрезентант основного змісту повідомлення, основний комунікативний центр висловлення, носій «нового». Рема містить те, що повідомляється про тему.

У народницькій стратегії текстотворення тема й рема логічно пов'язані між собою, чітко простежувані. На відміну від модернізму, в якому під однією темою можуть розвиватися кілька відносно пов'язаних між собою рем, зв'язок теми й реми в народництві є очевидним і прозорим. Постмодерністські тексти часто взагалі є висловлюваннями з нульовою темою, весь склад яких утворює одну рему. Вони повідомляють про подію, не виділяючи вихідного пункту повідомлення. Такі висловлення А. Загнітко називає нерозчленованими [110, с. 635]. Приклад постмодерністської нульової теми: *«Сяєв дощ, горів порізі! Вона могла все, що завгодно (як і я). Стримано в стременах сталь дзвеніла. Вона взяла мене із свого нутра рукою...»* [ІЗД, с. 100].

Інколи постмодерністською темою є закодоване значення, метафора, оформлена вербальним символом чи іноземним виразом, наприклад: *«The Stooges. Real Cool Time. Звідки вони беруться і куди потім зникають? Хто контролює їхній рух? Що їх підтримує в цьому житті? Потрібно бути монстром, аби витримувати цей щоденний тиск із боку жлобського українського суспільства, з боку кривавого щоденного життя, в яке вони ніяк не потрапляють, ніби музиканти-новачки в печальну мелодію похоронного оркестру»* [ЖАД, с. 386–387].

Натомість народницька дихотомія тема / рема завжди бінарна, характер теми й реми комплексний, у поширених реченнях актуальне членування може бути багатоступеневим – двоступеневим, триступеневим тощо, однак тема і рема в народницькій стратегії текстотворення завжди легко встановлювані. У кодифікованій літературній мові, якою є народництво, фразовий наголос автоматизовано, і саме він визначає організований порядок слів. Тому в народницьких текстах спочатку йде тема, потім – рема. Такий порядок слів називають об'єктивним [110, с. 636]. Порушення порядку теми й реми може слугувати ознакою модерністської стратегії текстотворення.

Вважаємо, що народництву більшою мірою, ніж модернізму й постмодернізму, властиві атрибутивні присубстантивні складнопідрядні речення, в яких «підрядна предикативна частина поєднується з опорним словом за допомогою аналітичного компонента. Елементами складеного сполучного засобу виступають сполучник *що* та предметно-особові займенникові іменники *він (вона, воно, вони)*». В. Ожоган зазначає, що сполучники виконують три функції: формально-синтаксичну – є засобом оформлення синтаксичних зв'язків частин складного речення;

семантико-синтаксичну – указують на семантико-синтаксичний зв'язок між складниками речення; власне-семантичну – опосередковано виражають власне семантичні відношення в межах складного речення [216, с. 44]. У народницьких текстах, виконуючи ці три функції, сполучники є традиційними елементами зв'язності тексту, яка, скажімо, в модерністських текстах, а ще більше – у постмодерністських, може бути виражена й асиндетоном.

Експериментами з лінійністю тексту вважаємо такі типи текстів:

Паліндроми – це гра слів, зокрема вірші, в яких кожен рядок можна прочитати в обох напрямках. Паліндромами можуть бути також окремі слова й словосполучення. На думку Д. Чижевського, в українській літературі винайдення такої мовної гри, як рядки, що читаються однаково з обох боків, приписують майстрові малих форм Л. Величковському. Такі його вірші мали назву «раки».

«Раки» Величковського:

*«Анна пита мя, я мати панна,
Анна даръ и мнѢ сѢнь міра данна.
Анна ми мати и та ми манна».*

«Новітні мови не дають, здається, добрих прикладів подібних речень. Лише геніальний письменник Шопенгауер утворив – досить безглузде – речення: *Ein Neger mit Gazelle zagt im Regen nie!* І тільки один із російських футуристів, Велемир Хлебников, написав цілу поему «Разин», цілих 14 сторінок, здебільшого, правда, коротких рядків, з яких кожен можна читати в двох напрямках («перевертнем», за виразом автора). Але лише окремі рядки мають ясний сенс: *«Мы, низари, летели Разиньм / течет и нежен, нежен и течет...»* [293, с. 59].

Серед інших прикладів паліндромів можемо навести такі слова й речення:

*У дива на виду.
Кабак.
Око.
Дід.
Ото лоза! Золото!
І розвиток котив зорі.
І Роман є на морі.
А роти тепер: «Репетитора!»
Аби риба.
Де мед?
Лісів і сіл.
І шуку у куці.
Утік кіт у...*

Фігурні вірші. Вони з'явилися ще в Давній Греції, але доба бароко, особливо на Заході, реанімувала цей жанр і надзвичайно популяризувала. «Щоправда, продукували «фігурні вірші» здебільшого поети другорядні у своїх випадкових творах...» [293, с. 62].

Приклад такого вірша (автор – Лаврентій Величковський):

*Сію ти малую
Книжицу дарую,
Февроніе панно;
Изволь неперестанно
За всѢхъ молбу многу
Приносити богу.
И о мнѢ, сестрице,
Помолися сице:
Господи, спаси раба Иоанна,
От него же ми сія книжечка данна,
Аще же живѣ буду,
И азъ не забуду, за тебе ко спасу
Всегдашнего часу
Молби просити,
Милости просити,
Да даст ти все благо
И спасет от злаго
Яко благодатель,
Ему же честь, слава
Буди и держава [293, с. 62].*

Цей вірш-молитва написаний у формі хреста. Але характер цього критерію радше типографічний, ніж лінгвістичний. Сьогодні йдеться передовсім про форматування тексту, зокрема про опцію «вирівнювання тексту по ширині» в комп'ютерній програмі Microsoft Word. Із розвитком віртуальних засобів масової інформації з'являються тексти різних конфігурацій, які належать до галузі web-design, а не до філологічних прийомів, як у XVII–XVIII століттях.

Малі форми, зокрема *епіграми*. Епіграма – це старий гатунок поезії:

*Часто прожнюет нива; и невѣсть названо
Нивами, леч требуютъ, бы завие орано [293, с. 70].*

За часів українського літературного бароко було здійснено чимало перекладів і написано оригінальних епіграм. Однак постає питання, чи всі епіграми є ознакою стилю бароко, чи можна сучасні епіграми назвати бароковими текстами.

Ось приклади сучасних українських епіграм, виявлені на першій сторінці пошукової системи Google методом випадкової вибірки.

– Микола Лукаш [ЛУК]:
*У вас якийсь паскудний звих,
Що голову морочите:
Я пам'ятник собі воздвиг,
А ви собі як хочете.*

– Кантур Юрій [КАН]:
*Добре те, патріоти
«Євробачення» не проти.
Виступали. Як на гріх,
Фестиваль був проти них.*

Навіть на рівні синтаксичної структури бачимо видозміну форми епіграми: обов'язкову коліску дворядковість замінено катренами. Щодо семантичного рівня, то розмаїтість і строкатість тем сучасних епіграм така, що не дає змоги виявити певне семантичне поле (поля), належність лексем тексту до яких можна було б тлумачити як ознаку барокового тексту.

Антитези. Проблема співвідношення раціонального з ірраціональним, яка постала завдяки визначним відкриттям у різних галузях науки, напевно, спричинила активне вживання антитез у барокових текстах. Принцип протиставності активно використовували ще давньогрецькі оратори. У добу бароко антитези були надзвичайно поширені:

*Не жити яже ясти,
Но ясти еже жити* [293, с. 65].

Ця антитеза дійшла й до наших днів: «Не жити, щоб їсти, а їсти, щоб жити». Тут спостерігаємо хіазм, тобто синтаксичне перехрещення: слово «жити» стоїть на початку й у кінці речення, слово «ясти» – в середині речення разом із протиставними прийменниками.

Але антитези часто утворюють на ґрунті семантичної антонімії:

*«Фальш облудних балачок вчасно розуміти,
Де обман, а де правда вміти розрізнити*

Ся наука дає нам способи в умінні,

Щоб заховану взнати сутність у прозрінні» [281, с. 178].

Отже, паліндроми, фігурні вірші, епіграми, антитези – усі ці текстові форми ґрунтуються передовсім на симетрії висловлювань, симетрії речень. Вони є лінійними, ця лінійність буває пряма й зворотня. Усі компоненти народницьких текстів становлять чітку логічну структуру з прямим указанням на тему й рему повідомлення. Навіть текстові експерименти й народницька мовна гра відрізняється від модернізму й постмодернізму змістовою прозорістю і зрозумілістю.

Синтаксис модернізму.

Особливість модерністського синтаксису полягає, на наш погляд, у специфічній модальності. **Модальність** – обов'язкова категорія передусім

художнього тексту, онтологічно властива йому, оскільки сам текст – це результат суб'єктивного авторського осмислення дійсності, авторська картина світу й, відповідно, окремий ідіолект мовця. «Модальність тексту розпочинається ще до його створення: з першого акту авторського вибору – вибору теми і проблеми твору» [110, с. 764]. З модальності тексту випливає його прагматична спрямованість – спонукання до відповідної реакції. І тут знову повертаємося до інтенційного рівня стратегій текстотворення, рівня мовленнєвих настанов.

Мовці-модерністи прагнуть текстової складності. Складність ця виявляється, як на семантичному рівні, так і на рівні синтаксичних структур. Мета модерніста – спонукати слухача до інтелектуальної напруги, дискусії, гострого діалогу. Прагнення бути в авангарді (науки, культури, розвитку мови – всього), характерне для модернізму як такого, відбивається у складних синтаксичних конструкціях, які можуть розтягуватися на цілі сторінки тексту, оснащені великою кількістю пунктуаційних знаків (зокрема, вживання тире і дужок у модерністському тексті значно перевищує їхній вжиток у народницькому і постмодерністському), напр.:

«І тому тебе не відпускає думка про страх – перший і останній на цьому світі страх твоєї сестри, від якої, мов від потопельника – одіж на березі, тобі зосталася тільки – даленіюча луна імені (чи то Іванна, чи це якась «анна») й непевний образ чотирилітньо-пушистих руських кучерів, підсвічених сонцем: про той страх, що прийшов іззовні, задвигтівши цілим тим темним китом, у якому вигойдувався маленький Йона, – грізний поштовх, беззучний, інфразвуковий обвал лавини, тьма довкола зненацька перестала бути затишно-булькотливою, вона помпувала загрозу з такою смертоносною інтенсивністю, що дівчинка-пуголовка заметалася в своєму водоймищі і, мабуть, закричала б, однак для крику в неї ще не було легень, була тільки тонка пелюстка ентодерми, котра марно вібрувала, ледь не перериваючись од надсади, але було ще рано, рано! – а довкруги й далі тривав страх, чистий страх, безпредметний і всевладний, вона борсалася в самому сховку, бо ж їй треба було нароцувати тільце, хирляві ручки, тонко вислі ноженята з по-жаб'ячому вивернутими ступнями, – але за тим страхом стрімко підносилося ще щось – мов важезне віко, призначене на те, аби накрити собою розпачливу гарячу грудочку, котра не мала ще навіть голосу, ані взагалі жодного способу подати через тунель будь-який знак про себе – про те, що вона вже тут, є, осьдечки, дайте ж їй тільки наростити тільце!..» [СС, с. 6–7].

Наскрізна тема страху реалізована синтаксично-змістовим переплетінням кількох рем. Структурна схема одного модерністського речення

може налічувати кілька семантичних блоків із підрядними розгалуженнями всередині кожного з усіма можливими типами синтаксичного зв'язку. Тут знову спостерігаємо вияв традицій бароко, в яких і були закладені підвалини модерністського синтаксису.

Синтаксичні структури бароко відзначаються розлогою структурою, часто це складні синтаксичні конструкції з різним типом зв'язку, семантичні нарости, згущення у синкретичних типах підрядних втілюють рельєфність тексту, його «складчасту» структуру [307, с. 128]. Бажання мовців витворити синтаксично складний текст зумовлена загальним ставленням до світу, орнаментальністю сприйняття дійсності: «Активна рельєфність тексту може формуватися коштом його феноменологічної спрямованості, коли зображальність тексту така, що перед нашим розумовим позиром виникають краєвиди, картини, сцени з різними сценами зображуваних тектонічних форм простору» [307, с. 132].

Як зазначає А. Загнітко, у своїй первинності текст входить до витворюваних площин і є вторинним щодо мовної системи, виступаючи об'єктно-модалізованим [110, с. 795]. Тож інтенційний рівень, чи модальний рівень, тексту є основним критерієм визначення модерністської стратегії текстотворення.

Інший типовий приклад модерністської лінійності: *«Станція з без'язиким дзвоном на крайньому біля дежурки стовпі, з каштановими тіннями на хлібних ящиках за кіоском, нагадувала склеп, і марево понад коліями гасло від легкокрилого летива души, що слідом за електричкою наздоганяли блудних своїх володарів; шершень пийнув соку під пругом коси, перелетів на квітник, доки молодий, голий до пояса залізничник дістав з-за халяви мантачку, вигострив лезо і заходивсь обсікати гінку парость на куцах; Андрій завів руки за спину лавиці і уявив приятелів, з якими уграв по заробітках декілька літ: циганкуватий Сава куйовдить кучері перед дзеркалом, його інтернатський друг Сергій, вовкулакуватий опецьок, хустиною витирає піт на переніссі, а щелепастий ждановський аліментник Конопляний на підвіконні пише до супряжниці листа з настановою для дітлахів, коридорна гупає шваброю об плінтуси, і крізь лимонні штори готелю сонце насвічує пивні пляшки на тумбочці в подрятинах корків; вчора Андрієві наснилось: під ртутною миготнею зиговиць забрідає до чорноводдя, мертвіє від дрижаків і від грімкого голосу, «твій брат гине за твою лютість», і отепер складений удвоє квиток випинав нагрудну кишеню сорочки, лихе передчуття вибілювало спогади від сорому: передзим'ям квартирували в підвалі навпроти дівочого гуртожитку, господар, на ймення Папуля, мізерний у хаковому береті пняк, за склянку вина приймав на нічліг і скиглив на кухні, що жінка бар менишою на недоливі*

вік латалась, мене від роботи берегла, а після указу знюхалася з м'ясником, розміняла квартиру, викинула мої манатки сюди, старість під боком і пенсія не обнадьожує!..» [ВДП, с. 170]. Не зважаючи на велику кількість як предикативних частин, так і рем тексту, увесь він становить цілісний ланцюг завдяки змістовій підрядності всіх частин складної синтаксичної конструкції. Текст є структурно організованим і лінійним.

Підкреслюючи, що модернізм – ланка проміжна, майже розчинена між народництвом і постмодернізмом, наголошуємо на тому, що модерністський текст може мати лише один вияв модерністської ознаки – або семантичний, або синтаксичний. Подекуди, будучи тематично й лексично модерністським, текст має цілком традиційну народницьку синтаксичну будову, напр.:

«Історія з «Гринджолами» навч ілюструє сумну закономірність: українська революція стає кічем. У крамничках довкола Майдану Незалежності торгують «помаранчевими сувенірами», й іноземні туристи радо купують жовтогарячі шарфики, футболки, CD та інші «революційний» мотлох. Кажуть, місця в наметовому містечку випродано задовго до початку Євробачення: всім прагнеться за 10 євро денно «відчутти атмосферу революції», хоча малій дитині зрозуміло, що кемпінгувати в травні на острові серед Дніпра – це, м'яко кажучи, не те саме, що на Майдані в листопаді-грудні щонаочі чекати збройного нападу... Можливо, така доля всіх революцій – рано чи пізно перетворюватись на кіч» [ЛПГ, с. 140–141].

Автор тексту, О. Забужко, говорячи тут на цілком модерністські теми – про Європу, європейські прагнення українців, помаранчеву революцію – водночас моделює речення з послідовною підрядністю, з визначеною темою й ремами, що корелюють завдяки причинно-наслідковим зв'язкам.

Ставлячи собі за мету розмежувати літературознавчий модернізм й модернізм лінгвістичний, натрапляємо на цікаву особливість: твір, модерністський з літературознавчого погляду, може виявитися цілком народницьким на рівні синтаксису тексту. Погляньмо на уривок із тексту Ю. Андруховича:

«Але тоді я вже був знайомий з Галею. Під Новий рік ми їхали в одному купе. Я – додому на вакації, вона – у Карпати з лижами. Типова московка, децю зверхня до українців, усю дорогу намагалася жартувати над мовою, але я, здається, зумів розвіяти її хохляцький стереотип. Уже коло Львова поцікавилась, чи займаюся я спортом, якщо ні, то чи хотів би, повернувшись до Москви, відвідувати басейн. Вона, мовляв, спроможна мені влаштувати таке задоволення.

Відомчий басейн! Але понад усе мене привабила її професія. Це, коли не брати до уваги досить поширений тип краси. А за професією вона зміслов. Тоді, в поїзді, я записав її телефонний номер» [РЕК, с. 156].

У наведеному текстовому фрагменті абсолютно народницький синтаксис, оповідь від першої особи, хронологічна послідовність, навіть відсутні прямі лексичні ознаки модернізму. Якщо взяти весь текст «Рекреацій», то модерністські риси будуть виявлені в мові твору. Однак наведений уривок уповні відповідає народницькій стратегії текстотворення. Це ще раз засвідчує плинність і взаємозв'язок народницької, модерністської і постмодерністської стратегій текстотворення не тільки на діахронійному, але й на синхронійному зрізі. Навіть у межах одного тексту одна стратегія текстотворення може заступати іншу.

Ще одна текстова категорія, основним призначенням якої є організація тексту й витворення єдиного цілісного текстового тла, що характеризує модернізм, – *категорія елімінації*. «Під елімінацією слід мати на увазі виключення (усунення) відомого і / або невідомого з граматично і / або стилістично значущою метою, унаслідок чого витворюється функціонально відмінна синтаксична одиниця, маркована внутрішньотестовою висхідною або спадною валентністю» [110, с. 793–794]. Елімінація належить до активних процесів сучасної лінгвостилістики та співвідноситься з особливостями реалізації когнітивної функції мови.

Зрозуміло, що елімінація не є ознакою суто модерністської стратегії текстотворення. Це явище характерне для різних типів текстів, включаючи народницькі й постмодерністські, однак у модернізмі елімінація часто є зв'язувальним наскрізним елементом, що забезпечує цілісне сприйняття тексту, без неї рецепція була б значно утруднена. Приклад елімінації в модерністському тексті:

«Найбільше завжди запам'ятовується початок – те, як увечері 21-го листопада гарячково правила по мейлу з редактором Wall Street Journal коректуру своєї статті на 22-ге, – стаття закінчувалася тим, що ми не здамося, «зуміємо ввімкнути світло у своїй країні», – а тимчасом телефони розривалися (всі «по-фронтовому» передзвонювалися з новинами!), вибило 8-му, і домашні з криком вдерлися в кабінет: на 5 каналі робив заяву командир Київського «Беркута!»» [ЛПГ, с. 102].

Відома з часів античності фігура замовчування й категорія елімінації взаємопов'язані. Обидві не називають тему тексту, оскільки вона повинна бути зрозумілою для всіх реципієнтів автоматично, за промовчанням. Така контекстуальна залученість до теми робить усіх комунікантів причетними до спільної ідеї / теми / проблеми, вони стають утаємниченими.

Синтаксис постмодернізму.

Шукати бароко в постмодернізмі можна, починаючи з розгляду багаторівневості тексту й наявної порожнечі семантики, що криються за оригінальними зовнішніми формами. Так само, як і бароко, постмодернізм часто надає перевагу формі над змістом тексту.

Якщо погодитися з тим, що бароко – це стиль, то йому має бути притаманна формальна відповідність зовнішній, однорідній стороні явищ [83, с. 168]. «Важливо зрозуміти, що саме в стилі бароко створюється можливість для об'єднання багатьох тенденцій у певну єдність. Бароко – такий стиль, що характеризується єдністю різноманітного, нашаруванням «мов», що утворюють притаманну бароко рельєфність, «складчастість» тексту. Дослідники бароко відзначають антитестику стилів, «полістилістику» бароко», говорять про стильову поліфонію [307, с. 125].

Одним з найбільш поширених принципів визначення специфіки постмодернізму є підхід до нього як до своєрідного художнього коду, тобто переліку правил організації тексту. Важкість цього підходу полягає в тім, що постмодернізм з формального погляду виступає як мистецтво, що свідомо спростовує усілякі правила й обмеження, які випрацювала попередня культурна традиція. Тому як засадничий принцип організації постмодерністського тексту голландський дослідник Д. Фоккема називає *поняття нонселекції* [322]. Стверджуючи, що одна з найголовніших ознак постмодерністського сприйняття полягає у спростуванні будь-якої можливості існування природної чи соціальної ієрархії, вчений виводить із цього так званий «принцип нонієрархії», що лежить в основі структурування і формотворення всіх постмодерністських текстів.

Для відправника постмодерністського тексту (тобто його автора – письменника) цей принцип означає відмову від навмисного відбору (селекції) лінгвістичних (або інших) елементів під час продукування тексту. Для отримувача (тобто читача), якщо він готовий його прочитати (дешифрувати) у постмодерністський спосіб, цей же принцип передбачає відмову від усіляких спроб вибудувати у своїй уяві зв'язну інтерпретацію тексту.

Д. Фоккема простежує поняття нонселекції як засадничий принцип організації постмодерністського тексту, його дію на всіх рівнях аналізу: а) лексемному; б) семантичних полів; в) фразових структур; г) текстових структур.

Синтаксис постмодернізму загалом – як синтаксис речення, так і більших структур (синтаксис тексту чи композиції, що вміщує аргументативні, наративні й дескриптивні структури) – характерний явним

переважанням паратаксису над гіпотаксисом, що відповідає загальному уявленню теоретиків постмодернізму про «рівноможливість і рівнозначність» (еквівалентності) всіх стилістичних одиниць [127, с. 179].

Правило нонселекції відбиває різні способи створення ефекту навмисного хаосу розповіді, фрагментарного дискурсу про сприйняття світу як розірваного, відчуженого, позбавленого значення, законності й впорядкованості.

Прикладом нонселекції постмодерністського тексту може бути уривок з твору Юрія Іздрика «Таке»:

Я замовляю спокій, я замовляю тишу.

Я перерізаю кабелі телебачення й перекриваю канали телепортації.

Я підсмажую побілку в мікрохвильові. Я не хвилююся.

Мої наміри – макро. Мої маркери – з кров'ю. Моя кров – ефір.

Мої генератори вимкнено, мою генерацію знищено, я кайфую у ванні з кефіром.

Я розчиняю процесори, оперативку, флешки і різну пофігену у банках з кислотою [ІЗД, с. 13].

Високий ступінь абстрактності наведеної цитати досягнуто, окрім власне лексико-семантичних засобів, змістовою розривністю його складників, окремішністю кожного речення всередині структури тексту. Якщо вилучити по черзі кожне з речень, не відбудеться руйнування загального сприйняття твору.

Якщо розглядати текст як найбільшу одиницю мовлення, що визначається як об'єднана смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць, ключовими якими є зв'язність і цільність, відзначаємо якісні зрушення постмодерністського тексту. Йдеться про *деформацію* основного критерію текстуальності – *зв'язності*.

Поняття зв'язності ґрунтується на структурних особливостях тексту. Інший критерій – цільність, що означає єдину функціональну спрямованість тексту. Повідомлення, збудовані відповідно до модерністської стратегії текстотворення відзначаються умовною цільністю і відносною зв'язністю. Якщо використати замість терміна *зв'язність* широко вживані в аналізі дискурсу терміни *когезія* [cohesion] і *когерентність* [coherence], то своєрідність внутрішньої, тобто структурної, і зовнішньої, тобто прагматичної, зв'язності в постмодерністському дискурсі можна описати докладніше. Якщо основними засобами когезії є лексичні й семантичні повтори, то в постмодерністському дискурсі часто непросто відшукати навіть кореферентність, тобто таке відношення між іменниковими групами, що означають ті самі об'єкти. Міжфразові відношення у досліджуваних текстах характеризуються порушенням міжфразових зв'язків. Якщо в народницьких і модерністських текстах присутня

особливість, що виходить із когезії та когерентності й має назву «очікування адресата» чи «горизонт очікування», тобто існує ланцюг передбачуваних текстових елементів, коли слухач / читач може визначити наперед наступний фрагмент тексту відповідно до семантичних зв'язків у цьому тексті, передбачити, про що йтиметься далі, то у постмодерністських текстах простежуємо свідомий намір адресанта обманути очікування адресата, епатувати непередбачуваністю плину думки (швидше – коротких, не зв'язних між собою думок), перетворити таким чином текст на відносно об'єднану колекцію висловлювань, напр.:

«Я бажаю тихо звітувати гербаріям. Я зав'язую вживати займенник «я». Протикаю барабанні перетинки джезроталу. Здираю афіші голосних приголосних, змиваю графіті глухих голосних – і в душло білочки! І в місячну зозульку скраю! І тихо, ша...» [ІЗД, с. 14].

Прийом пермутації – один із головних засобів «боротьби» постмодерністського дискурсу проти літературних умовностей реалізму й модернізму. Йдеться про взаємозамінність частин тексту (наприклад, роман Р. Федермана «На наш розсуд» складено з незброшурованих сторінок, і читач вільний на власний розсуд вибирати порядок прочитання); а також пермутація тексту й соціального контексту (намагання письменників знищити межу між реальним фактом і видумкою), говорить І. Льїн [127, с. 180–181].

Інколи прийом пермутації оформлюють графічно – за допомогою відсутності будь-яких розділових знаків, крім тире, і сегментування тексту способом розривання рядка: окремішність речення чи частин складного речення впізнають по тому, що воно написано з нового рядка.

Приклад:

*лабас вакарас пако
твій будинок – забитий травою і путівниками
засинає під зеленим небом
хороше море – мертве море
говорить ісус і стає на хвилі
до тихих заплав твого сну
вступають
північнокорейські регулярні війська
ранок починається прогнозом погоди
вони самі ніби вагаються наскільки прогнозованою
може бути їхня погода
ніби нашіптують подивись
ось тобі жінка яка заходить в дощ з одного боку
маючи намір вийти з іншого
ці вентилятори*

*важкі птахи в її кімнати
все б їм чистити своє пір'я
все б їм відриватись на випадкових гостях
на втомлених перехожих в цій оселі радості
ось тобі тримай
її дихання
справжнє – те що між устами й повітрям
коли схиляючись над тобою
вона закидає за спину свій хрестик натільний
коли вона розглядає в зеркалі свою вагітність
мовби старі гравюри
і вловлює з чаю шматки цитрини
мов жовті душі потопельників [ЖАД, с. 642–643].*

Лапідарність, обірваність думки, відсутність єдиної теми (принаймні, важко її визначити після першого прочитання), відсутність будь-якої пунктуації та великих літер – усі ці риси сприяють створенню так званого потоку свідомості мовця. Закінчення синтаксичного періоду стає зрозумілим з відступу, коли наступний синтаксичний період розпочинається через рядок. Традиційні народницькі текстові парадигми у постмодернізмі не працюють.

Наведені приклади ілюструють виділені Д. Фоккемою три основні характерні риси постмодерністських текстів:

1) синтаксичну неграматикальність чи такий її різновид, коли речення виявляється оформленим не до кінця з погляду законів граматики, і фразові кліше мають бути доповнені читачем, щоб набути смислу;

2) семантичну несумісність;

3) незвичне типографічне оформлення речення.

Наприклад: *«На якусь мить Раді здалося, наче вона зависла в безповітряному просторі – схоже відчуття було вже в неї раз, коли падала зі схарапудженого коня, загубивши стремено: ті кілька секунд запам'яталися не як падіння, а як вільне ширяння в позачасі, над неймовірно повільним обертанням іподрому, зеленого поля й тремтячого, як рідке скло, повітря, з упавленими в нього кінцями й вершинками; вона поворушила губами, несвідомо шукаючи твердих, певних слів, котрі поставили б так нагло зсунутий світ на місце, тупо задаючи собі справу, що слово «свобода» нічого не означає, крім цієї раптові порожнечі – СВОБОДАСВОБОДАСВОБОДАСВОБОДАСВОБОДАСВО, – і тут звідкілься долинав владний позов, тяжкий стиск внизу живота, ох, це таки мій живіт – розмитий, було, світ повернувся до себе й збігався в щемний вузлик нагального, найприроднішого з усіх, у ньому суцких, бажання (все то кава!)» [СС, с. 193].*

Усі ці прийоми Д. Фоккема називає формами «фрагментарного дискурсу», відзначаючи, що найчастіше вони трапляються у конкретній поезії. На рівні текстових структур дослідник об'єднав і впорядкував різнорідну термінологію, застосовувану в західному літературознавстві для опису феномена нонселекції. Часто це імітація математичних прийомів: дублікація, множення, перерахування, до них додаються переривчастість і надлишковість, напр.:

«Ні, звичайно ж, ішлося не про широкосердий ласкавий жест з її боку – там, у передпокої, вражена, сливе збита з ніг цим навальним проривом довготамованої пристрасти, вона вмент оговталася, й безжурно засміялась, і помахала рукою, водночас огладжуючи затісну, впоперек побрижену на зап'ясті рукавичку, насамперед через те – а в таких речах чуття ніколи її не зраджувало, – що з цією незалежною, визрілою без її, Радиної, співучасті, любов'ю їй нічого було робити: ця любов сама прагнула проникати й оволодівати, вона могла виявитися гвалтівницькою й жорстокою, могла переколошматити на своєму віку скільки завгодно життів, утягнувши-закрутивши їх, як у вирву смерча (ох, та хіба ж не здогадувалася Рада, чого вартувало йому оте цілорічне, впритул, мелькання!), – але вона не потребувала нічого поза собою: нерозтрачено-страшна сила перетворювати виповняла її зсередини, і цій силі належало підкоритись – або відступити» [СС, с. 214–215].

Тісно пов'язані між собою, всі вищезазнані прийоми однаково спрямовані на порушення традиційної зв'язності оповіді. Наприклад, прийом надлишковості, що пропонує читачеві або наявність надто великої кількості конекторів (елементів, що пов'язують), які повинні привернути його увагу до надзв'язності тексту, або настирливу описовість, що перевантажує реципієнта надміром непотрібної інформації. В обох випадках це створює ефект інформаційного шуму, що утруднює цілісне сприйняття тексту [127, с. 180].

Інколи синтаксис постмодернізму виявляється лише у своїй нерозв'язності з постмодерністською семантикою. Дефініційність, що є однією з тактик постмодерністської стратегії текстотворення, оформлюється синонімічними ланцюгами речень-визначень, наприклад:

«Поки інші українські класики рожали собі подібних авторів, Панас Мирний родив «Телевізійну Службу Новин» і «Газету по-українськи». Він родив чорнуху як жанр, і саме він приучив читача до історій, у яких життя ламає хребти об своє чужунне коліно і засіває землю горем та бідною, шоби зібрати щедрий урожай. Буття – се запах сирості, се гроби, куплені на виріст, се невістка, що повісилась, і зять, що спився. Се бездум од неспроможності протистояти колесу української сансари, се розпука від усвідомлення єдиного закону на всім білім світі – закону про торжество неправди» [ШВЛ, с. 145].

Ритмізація – спосіб організації тексту, широко вживаний у пост-модерністській стратегії текстотворення. Ритмізація трапляється у прозових, неримованих текстах, досягається нанизуванням непоширених однорідних членів речення або односкладних непоширених речень поспіль в одному тесті.

Ритмізацію може бути досягнуто синтаксичною анафорою, єдино-початком, коли йде повторення одного слова (його словоформ) на початку кожного речення. Наприклад: «Мої наміри – макро. Мої маркери – з кров'ю. Моя кров – ефір. Мої генератори вимкнено, мою генерацію знищено, я кайфую у ванні з кефіром» [ІЗД, с. 13]. У цьому ж прикладі спостерігаємо алітерацію – повтор звуків [м] і [г], гру зі спільними коренями слів – «генерацію», «генератори».

В іншому прикладі ритм створено за допомогою редуплікації слова та синтаксичній пропорційності сусідніх речень: «*воістину: віН світлий-світлий, я зовсім темний. віН близько-близько, і я неподалік*» [ІЗД, с. 95].

Отже, у сучасній філології, де панує еkleктичний принцип і пост-модерністський хаос, вивести структурні ознаки барокових (необарокових) текстів нелегко. Пройшовши крізь різні культурні епохи, риси бароко збереглися й у новітніх текстах. Беручи за відправну точку бароко, а за кінцеву – постмодернізм, можемо констатувати, що на структурному, текстовому, синтаксичному рівні бароко залишилося, звісно, зазнавши значних змін і модифікацій. Барокові рудименти наявні в усіх трьох стратегіях текстотворення.

ВИСНОВКИ ДО ЧАСТИНИ II

На лексико-семантичному рівні мовне народництво реалізується передовсім у концептосфері «Патріотизм», провідним концептом якого є «Україна»; у традиційному табуюванні згрубілої лексики; народницька іронія твориться на ґрунті класичних метафор.

Мовний модернізм розвиває концепт «Європа», здійснює модернізацію всього лексикону української мови, реанімує пасивний фонд лексики, залучаючи іншомовні запозичення; модерністські метафори можуть з'являтися на базисі медичної термінології, зокрема; у творенні модерністських неологізмів переважають іншомовні основи й афікси.

Постмодерністська лексика об'єднує семантичні поля «Алкоголь», «Наркотичне», «Дупа» тощо; всі жаргонні лексеми, сленг і одиниці «блатної» мови; бруталність – центральна кваліфікаційна ознака лексико-семантичного постмодернізму; постмодерністські метафори позначені технократичністю, затермінологізованістю тощо. Простежено вияви народництва, модернізму та постмодернізму на прикладі лексико-семантичних полів концепту «Українська мова».

На аксіологічному рівні народництво виявляє такі характерні риси: колорит оцінки часто є книжним, літературним, піднесеним; якщо для формулювання оцінки певного явища вжито термін, він зазвичай становить розгорнуту метафору або є одиничним словом, органічно вписаним у контекст. Позитивні оцінки народницької стратегії текстотворення часто мають грайливий, дещо фольклорний, колорит; негативні оцінки не містять агресії, використовуються лише літературні лексеми. Зменшено-пестливі форми слів вживають у прямій функції – створити колорит зменшеності чи пестливості, тоді як у модернізмі – це вияв мамізму, а в постмодернізмі демінутив частіше є засобом іронії чи сарказму, будучи вжитими у переносному значенні. Для народництва є характерною категорія пошанності.

Аксіологія модернізму має такі особливості: явище мамізму – надмірна й контекстуально не виправдана кількість демінутивів з метою догодити співрозмовникові; модерністська стратегія текстотворення вдається до творення ступенів порівняння відносних і навіть присвійних прикметників, а подекуди й прислівників для декларації різко негативного ставлення мовця. Ця тенденція передається і постмодернізмові, який ступенює жаргонні й сленгові одиниці. Надання модерністської оцінки діям чи процесам можливе й за допомогою творення дієслів від іменників-назв хвороб чи іншомовних назв.

Постмодерністська стратегія текстотворення в аксіології вдається до лексичного калькування, вживання варваризмів і термінологізації

оцінки. У постмодерністських текстах трапляються медичні, соціологічні, психологічні, культурологічні, математичні, музичні, комп'ютерні терміни, що формують висловлювання, яке виражає ставлення мовця. Наркоманський сленг становить окрему групу характеристик осіб, дій та процесів, наявних у постмодерністських текстах. Найбільш специфічною ознакою для постмодернізму є їдка іронія, частіше виявлена у формі сарказму, що створюється завдяки стилістично-конотативній контрастності, домінуванням ознаки, неявної та не відповідної для певної комунікативної ситуації.

Словотвірні особливості народництва полягають у створенні аномінацій на ґрунті українських або давно засвоєних лексем, тоді як модернізм використовує здебільшого іншомовні основи. Переважають у мовному народництві словотвірні моделі з префіксом *най-*.

Модернізм активно продукує пасивні дієприкметники й віддієслівні прикметники з мотиваційними основами, що є запозиченими лексемами або українськими дієсловами, що раніше не утворювали похідних. До певної міри ігнорує закони милозвучності української мови у процесі створення неологізмів. Домінування латинських префіксів і префікса *з-* для творення доконаного виду дієслів (за участі суфіксів *-і-* та *-и-* у разі творення дієслова від іменника та можливих додаткових префіксів) є також ознакою мовного модернізму.

Постмодерністська стратегія текстотворення на рівні словотвору так само, як і на лексико-семантичному, позначена прагненням епатажу й іронії, творячи одиниці на кшталт *відепітафіти*, *грантожер* тощо. Використовуючи традиційні для української мови словотвірні засоби, постмодернізм виробляє неологізми, що викликають двозначні асоціації та алюзії.

Постколоніальний комплекс – реагування однієї людини на наявний постколоніальний синдром в іншій людині, ширше – активне дослідження негативних залишків радянської доби та її наслідків для України. Мовці відчувають образу за певні моменти в історії України, борються з їхніми наслідками, номінуючи ці явища яскраво забарвленими конотованими лексемами. Одвічний пошук національної самоідентифікації, система координат «свій – чужий», відчуження від національного зла, протиставлення йому себе – один із ключових векторів постколоніального комплексу. Всередині концепту «Постколоніальний комплекс» виділяємо семантичні поля «Росія», «Радянщина», «Пригноблення», «Чуже», «Позбавлення свого» тощо.

Мовна гра, що є провідним принципом постмодерністської стратегії текстотворення, бере свій початок від традиційних народницьких форм – пародій, каламбурів, анекдотів, жартів,

паліндромів, нонсенсів, парадоксів, імплікацій тощо. Сьогодні мовну гру розвинуто в інтертекстуальність, продовжують вживати перифрази, аномінації та інші класичні тропи, а також удаються до специфічного способу декодування текстів – постмодерністської інтерпретації.

Оперування таким гібридним мовним кодом, як суржик, є вельми точним маркером для визначення стратегії текстотворення: носії народницької стратегії текстотворення часто є суржикомовними людьми або такими, що сприймають суржик як природне явище чи етап розвитку української мови, чи навпаки – україномовними людьми, які активно засуджують суржикове мовлення й борються з цим явищем в українській мові; модерністська стратегія текстотворення передбачає негативне ставлення до суржику як до мовної хвороби й боротьбу з ним, спричиняє появи наукових студій, присвячених цій проблематиці; ті, хто послуговуються постмодерністською стратегією текстотворення, вживають суржик як свідомий епатаж, як художній прийом у тексті, як пародію на мовлення народників тощо.

Серед синтаксичних характеристик народництва називаємо цілісність і лінійність тексту. Народницькі експерименти щодо форми презентовані паліндромами, фігурними віршами, епіграмами, антитезами тощо.

Особливість модерністського синтаксису полягає, на наш погляд, у специфічній модальності. Мовці-модерністи прагнуть текстової складності. Структурна схема одного модерністського речення може налічувати кілька семантичних блоків із підрядними розгалуженнями всередині кожного з усіма можливими типами синтаксичного зв'язку. Категорія елімінації також є характерною ознакою синтаксичного модернізму.

Засадничий постмодерністський принцип у синтаксисі – це поняття нонселекції. У постмодерністських текстах відбувається деформація зв'язності. Прийом пермутації та ритмізації прозових текстів також є тактиками мовного постмодернізму. Загалом тексти відрізняються синтаксичною неграматикальністю, семантичною несумісністю і незвичним типографічним оформленням речень.

ЧАСТИНА III. НАРОДНИЦТВО, МОДЕРНІЗМ І ПОСТМОДЕРНІЗМ У МОВЛЕННІ

III. 1. Народницька стратегія текстотворення у телевізійному дискурсі (особливості дублювання телесеріалу «Альф»)

Окремий параграф присвячено аналізу яскравого прикладу ефективного впливу стратегій текстотворення, зокрема народницької, на громадське ставлення до державної мови. Як зазначає С. Караванський, «орієнтуватися на живе мовлення сьогодні можна лише вибірково, бо в живомовній стихії змішано кілька мовних течій. Отже, треба орієнтуватись на народну творчість у неспотворених записах, на мову класиків, на лексикографічні джерела, видані до погрому українства або у вільному світі» [131, с. 7–8].

Об'єктом розгляду є телевізійний дискурс, який унаочнює розмовний функціональний стиль української мови. Вибір предмета дослідження зумовлено перманентним інтересом глядацької телеаудиторії України до серіалу «Альф». Відзнятий 1986 року в Америці телеканалом NBC, цей телевізійний продукт, який складається зі 102 серій, уперше було трансльовано в Україні телеканалом ICTV. Тільки з 1997 до 2001 року цей серіал було показано п'ять разів. Наймовірно високі рейтинги перегляду серіалу засвідчують його величезну популярність серед українських телеглядачів.

Про важливість телевізійного дискурсу для формування мовної компетенції українців пишуть відомі мовознавці. Так, Л. Масенко зазначає: «Активізації живомовних ресурсів сприяє й україномовна адаптація іншомовних телевізійних програм. Основну масу телевізійної продукції, яку демонструють на наших телеканалах, становлять іноземні художні фільми й серіали, де панує діалогічне мовлення. Відтак якісному його відтворенню в українських перекладах належить велика роль у популяризації питомих форм розмовної мови» [187, с. 66]. Саме тому об'єктом наукового інтересу стали лексико-семантичні особливості українського телевізійного дискурсу.

Серед різноманітних способів популяризації та зміцнення авторитету української мови сфері розваг належить чи не провідне місце. Безсумнівною є той факт, що сучасна українська популярна музика, розважальні телевізійні програми, цікаві Інтернет-ресурси підвищують рейтинг державної мови серед російськомовних українців і білінгвів

значно більшою мірою, ніж офіційні заходи мовної політики в Україні. Тексти, що викликають позитивні емоції в реципієнта, сприяють виробленню позитивного ставлення й до мови, якою вони укладені.

Автор перекладу телесеріалу «Альф» – відомий український перекладач Олекса Негребецький, справжнє ім'я якого – Леонід Дмитренко. Переклад серіалу названо «адаптацією». Справді, особливості вибору лексичних одиниць втілюють прагнення творця українського варіанта серіалу якомога краще наблизити іншомовний текст до українських реалій, зважаючи на специфіку національного гумору, традицій слововживання, смаків і вподобань українців. Він використовує різноманітні пестливі й згубілі форми для створення як ідіолекту прибульця Альфа, так і загальної стилістики серіалу.

Виявляємо найтиповіші риси народницької стратегії текстотворення сучасної української мови у тексті перекладу телесеріалу «Альф», проаналізувавши лінгвальні реалізації розмовно-побутового стилю в дубльованому тексті, типологізувавши та класифікувавши їх, виявивши авторські особливості перекладу цього телевізійного твору.

Українське побутове мовлення має національні особливості. На сьогодні воно становить суміш соціолектів і діалектів, які до того ж конкурують з російською мовою, і є предметом дослідження багатьох мовознавців. Зокрема, проблемам функціонування розмовної української мови присвячені праці І. Білодіда, Л. Біланюк, Л. Масенко, М. Пилинського, Л. Ставицької, О. Сербенської, С. Караванського й багатьох інших.

Переклад серіалу «Альф» унаочнює сучасне функціонування розмовно-побутового стилю української мови, яке репрезентовано лексемами різних лексико-граматичних класів. Жива розмовна мова, якою здійснено переклад, позначена емоційною привабливістю, зв'язком з народним життям, упізнаваністю просторічних одиниць. Наведемо приклади просторічних слів різних граматичних класів.

Іменні репрезентанти: «Я щойно прогнав якогось **волоцюгу**», «Ти з'їдаєш усі наші **харчі**», «врятував з **халупи**, де стигне кров», «І торба пригодиться в разі **бовтанки** в літаку» (коли нудить), «Годі порожньої **балаканини**», «Це **огидна потвора**», «Не міг би ти мені дати **викрут?**», «Вілли, маленьке **питаннячко**», «Невже всі ті муки й клопоти варті ржавого **драндулета**», «Аж поки не здихаємось цього **барахла**», «Рихтуємо стару **чортонхайку**», «Намастити отакенну **лупартіку** майонезом» тощо. «Гайда, Брайян, будемо визволяти **татка**» тощо.

Серед іменних наявні, зокрема, займенникові й прикметникові репрезентанти, напр.: «Цей телефон – таке **чорти-що**», «Де мої

горезвісні сумки?», «По телевізору нічого пуннього», «Там завіся отакений павук», «Альф там десь сам-самісінький» тощо.

Дієслівні репрезентанти: «Мабуть, **побазікаю** по телефону з друзями», «Хочеш **пощебетати?**», «Я про ту штуку, що **витріщилася** на мене у вікні ванної», «Цей тип сидить там з пісною пікою і **варнякає**, буцімто золото цінується», «Ну, тоді не спи, а готуйся, якщо хочеш **нап'ясти** уніформу», «**Хапай** тарілку, накладай що бачиш», «Перестань мене **штурхати**», «Де ти візьмеш час? Ти ж якщо не **жереш**, дивишся телевізор?», «**Приперлася** в наш дім», «Всі **цьомалися і цмокалися**», «Тепер давай **заголосимо** в тональності ре-мажор», «Ага, почне **штиркати** його голками», «Мабуть, я **геть звихнулася**», «Тільки не **пхай його собі у пельку**», «Про те, як **здихатися** прибульця», «Не намагайся **піддобритися**» тощо.

Сюди ж належать і дієприкметникові репрезентанти: «Ви **виграли** набір дорожніх сумок, **фальшованих** під фірму «Ногахайт», «Я буду у **вируючій** ванні джакузі» тощо.

Колорит розмовності й комічності створюється й завдяки **перекладу вигуків**. Головний герой серіалу прибулець Альф часто вживає емоційні вигуки, які є переважно традиційними українськими лексемами: «**Гайда**», «**Ти ба!** Як високо підлітає!», «**Ти ба!** Прийшла в дім і запанувала!», «**Абзац!**» (щось розбилося), «**Ой, я лусну!**», «**От зараза!**», «**Та ти що!**» (No kidding), «**Де ти взяв шоколад? – Така комедія!** Знайшов цілу коробку цукерок у комірчині».

Подекуди колорит просторічності й розмовності підкреслено вживанням літературних лексем у незвичному для них побутовому контексті, напр.: «**Відчуваю у твоїх словах негативні нотки**», «**Хочу загладити свою негречність**», «**Попрошу без розпитувань**», «**А якщо я від нудьги заслабну?**», «**Не знала, що ти граєш на піаніно. – Так, музикую...**», «**Хай вона купить уживану машину**».

Особливою прикметою дублювання цього телесеріалу є **наявність okazіоналізмів**. Серед усіх okazіоналізмів можна виділити тематично та ситуативно зумовлені. Тематика серіалу – історія про прибульця з планети Мельмак і його життя в звичайній американській родині – диктує появу специфічних виразів відповідно до фабули твору. Так, наприклад, Альф любить їсти котів, але йому забороняють це робити. Маємо такі одиниці: «**Ніякого котойдства!**», «**майструю котоловку**», «**розтяжка для котячих шкур**» тощо.

Або інші okazіоналізми, поява яких спричинена загальним лейтмотивом:

Абревіатура «АЛФ» (Alien Life Form):

– *Асоціація лисих футболістів;*

- *Американська лахмітницька федерація;*
- *Алабамська лікарська фундація.*

«Мене проголосили новоприбульцем місяця» (у значенні новачок місяця), *«суперземлянин»* тощо.

Ситуативно зумовлені okazіоналізми – це лексеми або синтаксичні конструкції, що народжуються у певному контексті: *«На Мельмаку я був власником і розподільником харкотиння», «вухолобний освіжач»* (косметика), *«Я метаю помаду»*. Це професійний жаргон. Означає *«торгую красою, продаю косметику», «Ще можеш принести мені шкребачку – я линяю», «Для приготування страви «Куд-кудак у шкаралупі» курка має бути...», «Ви тепер знову одномашина сім'я», «Ти балакаєш? Балакуйцій мурахой!»* (вміє розмовляти), *«Почуваюся, наче дразнила Макінтош»* тощо. Усі наведені приклади okazіоналізмів утворено відповідно до традиційних словотвірних моделей та усталених риторичних прийомів.

На окрему увагу заслуговують переклади **звертань** у серіалі.

Саме цей елемент розмовного дискурсу може повністю інтимізувати весь текст, сповнити його іронічним колоритом, закласти приховані підтексти.

Традиційною є думка, що емоційно-вольовий бік не є у звертанні головним. Вважаємо, що з цим твердженням можна посперечатися, коли мова йде про ігрові вокативи. У мовній грі переважають комунікативні інтенції мовців – виразити своє ставлення, викликати конгруентну емоцію, встановити рапорт зі співрозмовником. Тому власне ім'я людини є найбільш ефективним психологічним подразником і чинником впливу на емоційну систему співрозмовника.

Звертання – поліфункціональна одиниця: допомагає встановити контакт між спілкувальниками, слугує загальним маркером тональності спілкування, визначає ступінь офіційності комунікативної ситуації, характеризує соціальні й гендерні ролі мовців, вік, психологічний характер стосунків тощо. Проблему функціонування і різновидів звертань активно вивчають [19; 40; 196; 241]. Вокатив входить складником до теорії мовленнєвих актів, що їх розглядає комунікативна лінгвістика.

Прагматичне навантаження вокатива сприяє його семантичній та синтаксичній ізолюваності. У функції звертання можуть виступати іменники, займенники, субстантивовані прикметники й дієприкметники чи еквівалентні їм словосполучення для найменування осіб або предметів, до яких звернено мовлення адресанта. Вони можуть бути репрезентовані власними назвами (іменами людей), назвами осіб, що вказують на родинні зв'язки між комунікантами, на статус особи в суспільстві, рід професійної діяльності, національність мовців, вікову ознаку, на стосунки між людьми.

У семантичній структурі вокативів присутні такі компоненти комунікативної ситуації: адресат як об'єкт привертання уваги й адресант як суб'єкт цієї дії, мотив як необхідність привернути увагу співрозмовника й пов'язана з цим мета – встановлення контакту в обраній тональності, а також тема спілкування.

Звертання не просто називають слухача, активізуючи його увагу, вони певним чином його характеризують. У самій номінації закладено ставлення мовця до адресата, яке виражено експліцитно. Поняття про адресата складає основне змістове наповнення вокатива. Так, до апелативної функції звертань додається атрибутивна.

Вокатив традиційно належить до галузі мовленнєвого етикету, тобто становить певний розряд мовленнєвих формул, до яких вдаються мовці за певних комунікативних обставин. Це своєрідні правила, що регулюють процес спілкування.

У мовній стратегії народництва ігрові звертання перетворюються на тактику. Звісно, зменшено-пестливі форми звертань завжди були наявні в розмовному стилі, однак коли звертання починають виконувати роль засобу створення комічного, привертають увагу до себе, увиразнюють загальну тональність дискурсу, дещо не відповідають комунікативній ситуації, вони перетворюються на мовну тактику. Ігрові звертання все частіше функціонують у розмовно-побутовому дискурсі сучасної української літературної мови.

Саме звертання, наприклад, великою мірою формують гумористичний колорит адаптації телесеріалу «Альф» українською мовою. Власні імена дійових осіб телесеріалу адаптовано завдяки українським словотвірним афіксам, напр.: «*Не треба повторювати, Кейтуню*», «*Сідай, Кейтику*», «*Відійди, Віллічку, дай-но я спробую*», «*Послухаємо самого Танерюку!*», «*Доротулю*» (Дороті) та давно засвоєним іншомовним формантам прізвищ, напр.: «*Щасливундер*» (кіт Щасливець), «*Їж, Щасливмане!*».

Часто головний герой уживає загальні назви у функції звертання, обираючи для цього згрубілі й жаргонні лексеми, реалізуючи таким чином елементи постмодерністської стратегії текстотворення, чи навпаки лагідно-пестливі, повертаючись знову до народництва: «*Малий хоче, щоб я залишився*», «*Джоді, то як життя, мала?*», «*Я сказав смерті: «Стара, ти не знаєш, з ким зв'язалася*», «*Дорога згряя лінчувальників!*», «*Сюди неси, гарненька!*», «*З Днем народження, здоровило!*», «*Привіт, гарнюній!*», «*Бідолашечка*», «*Так от, чувачок, ти теж відстав*», «*Мала самозакохана сучка*», «*Корова, халявициця чорнорота*», «*Гаденя*», «*Друзяка*» та ін.

Інкони – це метафори з відтінком згрубілості: «*Ця мала швабра з Місяця*», «*Ця руда мочалка*», «*Ти, гидка жирафа*» тощо. Згрубілість

не несе постмодерністської бруталності, а виражена традиційними народницькими лексемами й колоритами.

Цікавим виявився переклад іменника Grandma залежно від адресанта: батьки говорять дітям, що приїжджає Grandma – «бабуся»; діти звертаються до Grandma – «ба»; Альф говорить про Grandma, ставлячись до неї недобре, – «баба», хоча в оригіналі вживають той самий іменник Grandma.

Зазначимо, що наведені приклади й подібні вирази в усьому тексті перекладу жодним чином не знижують соціального статусу опонента, не порушують соціоетичних норм. Їхне вживання лише емоціонізує телескурсе і продовжує народницьку мовну гру.

Серед традиційних оцінних вокативів, які реалізують народницьку стратегію текстотворення, українці часто вживають зооніми – назви тварин у функції звертання: *моя рибонько, зозуленько, кицю* або згрубілі – *козел, осел* тощо. Звертання відкривають величезний простір для фантазії мовців, надають великі можливості створення різноманітних колоритів висловлювання, сповнюють розмовне мовлення дотепними оказіоналізмами, впроваджують моду на запозичені звертання (наприклад, *бейбі*).

Поширений прийом створення кумедного в серіалі – іронічна чи жартівлива **самохарактеристика прибульця**: «*Я, як завжди, чарівний і гожий, проводив час з нащадком Таннерів*», «*Не турбуйтеся про старого Альфера*», «*Сьогодні все зробить старий Альфер*», «*Ти що, думаєш, твій стародавній друзяка Альф міг би підставити всю сім'ю*», «*Ви думаєте, що я паразит. Халявицик. Дармоїд*», «*Я захоплений. Я збитий з ніг. Я очманів*», «*Я нікчема. Я сміття в каналі. Я колючий вітер*».

Слід відзначити **наявність у тексті перекладу сталих зворотів**, які підкреслюють експресивність дискурсу, засвідчують неформальний характер тексту. Крім того, сталі звороти вписують переклад у традиційну форму розмовно-побутового стилю української мови. Буває, вони виконують функцію вигуків у реченні. Зокрема, це такі вирази:

Господи, ти сліпий як кажан!

Правда, Альф? – Щоб я здох!

Треба було заморити комарика, поки не прибула піца.

Третину життя ти просто просидів на задниці.

Це точно? – Щоб я луснула!

Є ще порох у порохівницях, Уїльям!

Я казав, що від нього може мокре місце не залишитися.

Ваша мамуся знає, на які ваші кнопки натискати (впливає).

Вона мене до сказу доводить.

Ти повинна приперти її до стіни.

Дай мені укинути слівце.

Напускаєте на мене ману.

Ми загрузли по саму шию.

Ми ходили разом 4 чи 5 місяців (зустрічалися) тощо.

Трапляються й оказіональні образні вирази: «*Давай, Віллі, кинь свої старі кістки на справжнього бізона*» (сядь у машину, на шкіряне сидіння), «*Машина мурчить, мов кошеня*», «*Віллі, шукай автозаправку – мені треба зупинитись в ямі*» (сходити в туалет), «*Хтось найвсія сердитих таблеток*» (не в гуморі).

Доволі велика кількість **сленгових лексем** реалізує постмодерністську специфіку розмовного стилю, яким послуговуються дійові особи телесеріалу: «*Прохавав?*», «*Він мій корефан*», «*Мої халявні дні полічено*», «*Ви мене здли!*», «*Альф чухнув з машиною*», «*Тут такі клоуни їздять*», «*Лягавий пішов?*» тощо. Деякі сленгові вирази є теж специфічно українськими чи пострадянськими, наприклад: «*Він захоче подивитися, як вийде з кутузки*». Постмодерністська стратегія текстотворення презентована вкрапленнями окремих лексичних одиниць і не використана системно протягом усього телесеріалу.

Як зазначає Л. Масенко, побутово-розмовне мовлення має наддіалектний загальнонаціональний характер, однак до нього легко проникають елементи вузьколокальних утворень – територіальних діалектів. Саме наявність **діалектних орфоепічних, граматичних і лексичних варіантів** створює ефект живомовності. Перекладач однаковою мірою вдається як до західного, так і до східного наріччя української мови. «Усно-розмовна основа нової української літературної мови зумовила значну близькість її до діалектного мовлення. За цією рисою вона виявляє більшу типологічну близькість до польської й німецької мов, ніж до російської» [187, с. 59]. Це твердження є справедливим щодо Західної та Центральної України. Східні та південні регіони більше тяжіють до російської мови, перебуваючи з нею у тісних відносинах, що спричиняє інтерференцією на всіх мовних рівнях.

У дискурсі серіалу спостерігаємо такі фонетичні факультативні варіанти: «*Скажи дівкам, хай підб'єдуть – їдло зараз буде*», «*уроки підб'єдуть*», «*Віллі, подб'єж*» тощо.

Серед словотвірних варіантів знаходимо: «*Спершу попоїмо, а дружбу заведемо пізніше*», «*Ми там панькаємося з линючим* (який лияє) *прибульцем*», «*Думаєш, мені хочеться зостатись з вами?*», «*Виправляю найкричущі помилки*» тощо.

Лексичні діалектизми: «*Я їй казав про гуртову торгівлю музичними інструментами*», «*Я заглядаю по закамарках*», «*намастити лупардику*», «*Підожди секунду*», «*Новий дружок?*» (*boyfriend*), «*Альфові однаковінько про мене*» (байдуже) тощо.

Серед виявів діалектних впливів на граматичному рівні маємо специфічне вживання прийменників, дієслівні діалектні форми тощо: «*Я дуже за вами всіма скучив*», «*Забувся я про той готель*», «*Альф був просив мене нічого не казати*», «*Це вже почина трохи набридати*», «*Ніяк не діждуся зустрічі з нею*», «*О! Ти був злякався*», «*Мій знаменитий дядько колись був сказав*», «*Не можу – ноги мені пухнуть*» тощо. Фома «був + дієслово минулого часу» – це граматичне значення давноминулого часу, що зберігається в розмовному дискурсі.

Особливою прикметою дублювання телесеріалу «Альф» українською мовою є заміна назв американських реалій українськими номенами.

Наприклад, Альф і Лінн співають разом. Переклад: «*Хай несе мене ріка у фантастичному човні*» (це рядки з пісні гурту «Воплі Відоплясова»), або «*фігурує Руслана Писанка*». Саме прийом заміни назв іноземних фактів культури українськими й робить переклад серіалу адаптацією. Ці культурно-лексичні відповідники створюють українські контексти, переносячи героїв «Альфу» в національні реалії.

Цікавим є переклад фрази «*Люблю, але не кохаю!*». У тексті оригіналу дійовій особі (Лінн) доводиться вдатися до складної описової конструкції для пояснення дружніх почуттів до Альфа, а не кохання: «*not in a male / female relationship*». Натомість лаконізм українського перекладу досягнуто завдяки семантичному розрізненню дієслів *любити* і *кохати*.

Однак і в цьому високопрофесійному перекладі трапляються мовленнєві хиби, зокрема **росіянізми**, які, втім, можливо, вжито свідомо відповідно до загальної стилістики тексту перекладу: «*Це ти настрій проти мене доньку*», «*строк – deadline*» (крайній термін), «*Записуй усе, що приходить тобі у голову*» (спадає на думку) тощо. Утім, ці одиниці можна розглядати і як діалектні ознаки південно-східних говорів української мови, позначених інтерференцією російської мови. Так переклад охоплює всі діалектні ареали української мови, роблячи серіал однаково близьким для всіх українців.

Загалом можемо сказати, що адаптація телесеріалу «Альф» українською мовою надає приклад живого розмовного дискурсу сучасної української мови, який втілює передусім народницьку стратегію текстотворення.

Актуальність досліджень розмовно-побутового стилю української мови зумовлено його значенням для розвитку всієї національної мови. Це найрухливіший шар української мови, найдинамічніша підсистема, яка дуже швидко й активно реагує на зміни в суспільно-політичному житті й культурі народу і характеризується найбільшою відкритістю до інновацій та змін. Саме через усні різновиди побутування мови здійснюється її зв'язок із щоденним життям. Окрім того, важко не

погодитися з думкою про те, що неповнота побутування живих форм усного мовлення – соціолектів, сленгів, аргю – в українських містах належить до найзагрозливіших для майбутнього української мови.

Резюмуючи сказане, доходимо екстралінгвістичного висновку про важливість якісних перекладів іншомовних телевізійних фільмів, серіалів, мультфільмів. Анімаційна, теле- і кінопродукція є тим каналом інформації, який формує як ставлення українців до державної мови, так і мовні смаки людей. Завдяки телебаченню можливе ефективне впровадження мовних норм, усунування узусу, створення моди на певні мовні явища. Саме тому вивчення телевізійного дискурсу є необхідною умовою моніторингу стану сучасної української літературної мови. Це ставить проблему в перспективу для подальших досліджень.

Зрозуміло, що телесеріал «Альф» не є єдиним прикладом функціонування стратегій текстотворення в телевізійному дискурсі з широкими позитивними наслідками для сучасної української мови. Це одна зі сторінок історії українського телебачення й новітньої історії української мови.

Отже, текст адаптації американського телесеріалу «Альф» українською мовою має всі лексико-граматичні й стилістичні ознаки передовсім мовного народництва, реалізованого у конкретному телевізійному продукті: емоційно-забарвлені й позитивно конотовані лексеми українського просторіччя, авторські оказіоналізми, специфічний народницький переклад вокативів відповідно до усно-розмовної традиції української мови, фразеологізми, сленгові лексеми й діалектні одиниці. Усі вони в комплексі створюють оригінальний народницький дискурс, що спричиняє значний позитивний вплив на емоційну сферу реципієнтів. Постмодерністська стратегія текстотворення реалізована у спорадичному вживанні сленгових лексем, модерністська стратегія текстотворення взагалі не презентована. Тож народницьку стратегію текстотворення можна визначити провідною для цього об'єкта дослідження – телесеріалу «Альф», який презентує розмовний стиль і розважальний телевізійний дискурс української мови.

III. 2. Синхронійна взаємодія модернізму з народництвом у художньому дискурсі (Ліна Костенко vs Оксана Забужко)

Художній дискурс – це сукупність великої кількості ідіолектів з усіма індивідуальними особливостями мови кожного письменника, тому визначити спільні загальні риси народництва, модернізму й постмодернізму в цьому типі дискурсу можна лише умовно, у вигляді тенденцій. Однак здійснити конкретний аналіз стратегій тексто-

творення на матеріалі окремих художніх текстів можливо. Безкінечність (велика кількість літературних творів) і варіативність (жанрова розмаїтість) предмета дослідження відкриває великі перспективи для накопичення наукових висновків, їхнього зіставлення й оформлення сумарного обсягу.

У художньому дискурсі треба чітко розмежовувати літературознавчий модернізм, постмодернізм і народництво на рівні тем, образів, мотивів тощо і мовознавчі стратегії текстотворення. Не завжди, наприклад, літературний модернізм реалізовано у тексті модерністськими стратегіями текстотворення. Так само твір, визнаний літературознавцями як постмодерністський, не обов'язково буде мати постмодерністські мовленнєві ознаки. Трапляється, що й реалізація народницької текстотвірної стратегії не збігається на зазначених двох рівнях: на інтенційному рівні мовець виступає як народник, але вживає модерністські чи постмодерністські лінгвальні тактики, чи навпаки – утверджуючи постмодерністську філософію на інтенційному рівні, мовець використовує традиційну лексику, неускладнений синтаксис тощо.

Для перевірки гіпотези про взаємодію народництва і модернізму звернемося до двох визначних представників сучасного художнього дискурсу – письменників Ліни Костенко й Оксани Забужко. Об'єднує розглянуті тести есеїстичність викладу, тобто спільність жанру, хронологічна синхронність (різниця в написанні цих текстів усього 14 років), гендерна однорідність і незаперечне значення творчого спадку обох постатей для розвитку не тільки української художньої літератури, а й культури загалом. Фактичним матеріалом аналізу є текст Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» й Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу».

Есеїстика є благодатним ґрунтом для лінгвістичного аналізу тексту на предмет виявлення стратегій текстотворення, оскільки вона корелює з дійсністю за принципом аналізу довколишнього світу, а не відтворення в певній художній формі. Саме в есеях можна найкраще простежити інтенції мовця. Часто такі тексти оздоблені майже маніфестальним викладом світоглядних позицій автора.

Аналіз взаємодії народництва й модернізму зручно розглядати через зіставлення лінгвальних реалізацій народницької концептосфери в обох текстах. Когнітологічний підхід, з одного боку, забезпечує зв'язок мови з літературою через мисленнєво-психологічний вияв, через ментальність, а з іншого – дозволяє мовознавцю говорити у традиційних лексико-семантичних термінах.

Народницьку концептосферу, спільну для обох письменниць, утворюють: концепт *Українська мова* з внутрішніми лексико-

семантичними полями «Українська мова в контексті інших мов світу», «Слабкість української мови», «Лексичні запозичення в українській мові»; концепт **Кохання**, реалізований у лексико-семантичному полі «Тілесність і секс»; концепти **Фемінізм**, **Мужчина-українець**; розгалужений концепт **Український народ**, втілений у семантичних полях «Рабський народ», «Постколоніальний комплекс», «Комплекс національної меншовартості»; концепти **Україна** та **Європа** йдуть майже завжди паралельно та мають спільні лексико-семантичні поля, зокрема «Українці у світі»; концепт **Українці** презентовано лексико-семантичними полями «Націоналісти, українізатори», «Українська інтелігенція», «Українські письменники».

Обидві письменниці розмірковують у своїх текстах про долю української мови, про її історію та сучасний стан. Не виривають вони української мови й зі світового контексту. Концепт «Мова» описано як внутрішньо, так і зовнішньо – у системі координат «свої – чужі», «ми – вони». Усе це дає підстави кваліфікувати інтенційний рівень досліджуваного дискурсу передовсім як народницький.

Концепт Українська мова:

<i>Ліна Костенко</i>	<i>Оксана Забужко</i>
Українська мова в контексті інших мов світу	
<p><i>«У всіх країнах мови як мови, інструмент спілкування, у нас це фактор відчуження. Глуха ворожість оточує нашу мову, навіть тепер, у нашій власній державі. Ми вже як нацменшина, кожне мурло тебе може образити. Я ж не можу кроку ступити, скрізь привертаю увагу, іноді навіть позитивну, але від цього не легше. Бо в самій природі цієї уваги є щось протиприродне, принизливе. Людина розмовляє рідною мовою, а на неї озирються. Сина в дитячому садку задражнили, навіть Борька сказав: «Хохол». Україна – це резервація для українців. Жоден українець не почуватється своїм у своїй державі. Він тут чужий самим фактом еживання своєї мови. Але ж якщо мова – це Дім Буття, то чого ж ви мене виживаєте з</i></p>	<p><i>«... кольором наділені були не тільки поодинокі слова, особливо відчувався він при переході з одної мови на іншу, – кожна-бо мала свій, мінливо-ряхтучий, основний тон випромінювання: італійська – електричний фіолет, ультрамарин, десь такий світловий ефект, як коли б червоне вино могло зробитися синім, польська шаміла терпкою, оскомною од шиплячого тертя молодію зеленню, англійська побулькувала, просвічуючи навиліт чимось подібним до ніжно-золотавого курячого бульйону, причому в Штатах водянистіше, в британському варіанті інтенсивніше, смолисто-тягучіше – ситніше; звісно, рідна була найпоживніша, найцілющіша для всіх змислів: чорнобрицевий оксамит, ні, радше вишневий (сік в устах)? русявий (запах волосся)?.. так завжди – іно станеш</i></p>

<p><i>мого власного дому?! Це бандитизм. Це імперський вірус. Це гарячка Ебола. У мене вже кров проступає з вух, коли я чую, як ображають мій народ. І хоч би ж російською говорили по-людськи, а то ж якийсь волапюк. Хочу на Канари» [КОС, с. 22–23].</i></p>	<p><i>приглядатися зблизька, розсипається, дробиться – не збереш, голодувала вона без неї тяжко, просто фізично: мов на безводді абощо, почути б – живої, щирої, щоб інтонацією отою співучою, наче струмок жебонить, коли зоддалеки наслухати...» [ЗАБ, с. 71].</i></p>
---	--

У наведених цитатах спільним є ставлення до рідної мови – залюблене, поважне. У тексті Ліни Костенко проступає біль, що вербалізує постколоніальний народницький комплекс, Оксана Забужко – по-постмодерністськи кінестетична.

В обох текстах йдеться й про внутрішній стан української мови. Соціолінгвістична оцінка, яку дають письменниці диглосійному полю сучасної України, незадовільна. Обидві жінки прекрасно розуміють, що державна мова не заповнила собою геть усі сфери спілкування сучасного українського суспільства, що ставлення до неї з боку громадян України є неоднорідним і неоднозначним. Наявність мови-конкурента і фактичного білінгвізму в державі призводять до послаблення позицій української мови. Авторки діагностують сучасний стан державної мови та збігаються у висновках:

<i>Ліна Костенко</i>	<i>Оксана Забужко</i>
Українська мова – слабка мова	
<p><i>«Він блискучий перекладач, але ж з мов живих на мову ледь животіючу, отже, по-сучасному мовлячи, – у що він інвестував своє життя?!» [КОС, с. 269].</i></p>	<p><i>«...мова, яку до пуття хіба ще скількасот душ на цілм світі й знає, – завжди при тобі, як у равлика, й іншого, не пересувного дому не судилось тобі, кобіто, хоч як не тріпайся...» [ЗАБ, с. 27].</i></p>

Говорячи про внутрішньомовні процеси розвитку мови, Костенко і Забужко стикаються з тенденцією активного запозичення іншомовних лексем. Цей процес є вельми активним, оскільки інформаційно-технічний розвиток суспільства, загальноосвітова глобалізація та інші культурно-політичні вектори диктують необхідність міжнародних контактів, а звідси – міжмовної інтерференції з домінуванням визнаної міжнародною англійської мови. Ліна Костенко показує внутрішню рецепцію цієї проблеми, Оксана Забужко – зовнішню, адже текст «Польових досліджень...» формувався в іншомовному середовищі, коли авторка перебувала за кордоном, у Гарвардському університеті.

Незважаючи на те, що на іншому, лексико-граматичному рівні народництва, Забужко і Костенко розходяться – Костенко виявляє себе

«чистим» народником, а Забужко пише як модерніст – обидві засуджують надмірність лексичних запозичень в українській мові:

Ліна Костенко	Оксана Забужко
Лексичні запозичення в українській мові	
<p>«У нас уже є маркети й супермаркети. Холдінти, лізинги й консалтинги. Рейтинги, брифінги, автобани й хабвеї. Жлоб-шоу, фаст-фуди і сендвич-бари. Рейдери, трейдери, рокери, брокери, кілери, ділери, трасти і педерасти. Все як у людей. Презервативи можна по телефону замовити. Кілера найняти через інтернет. Місце у парламенті купити.</p> <p>Ми унікальна нація. У нас хліборобів мрили голодом. Режисери ставили спектаклі у концтаборах. Поетів закопували у вічну мерзлоту. У кого ще є атомний саркофаг? А у нас є. Куди тим єгипетським фараонам, у них там у саркофагах мумії, а у нас в атомному живцем похований Валера Ходемчук. Хто сказав, що українці селянська нація? Натепер ми вже нація модернова, нація на атомному підігріві.</p> <p>А ви думали, що Україна так просто. Україна – це супер. Україна – це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартом. В умовах сучасного світу їй немає ціни» [КОС, с. 120–121].</p>	<p>«От чим це, до речі, паршива чужа країна – набиваються, натрушуються, як пух у ніздрі, напихатні чужинецькі слівця і звороти, заліплюють пори в мозкові, нахабно тиснуть ся попідруч, навіть коли ти наодинці з собою, – і незчуваєшся, як починаєш балакати «хеф-напів», тобто повторюється те саме, що вдома (вдома? Схаменися, кобіто, – де він, твій дім?), ну, гаразд, у Києві, в Україні – з російською: всякає ззовні крапами, зсихається-цементується, і мусиш – або повсякчас провадити в умі розчисний синхронний переклад, що звучить вимучено й ненатурально, – або ж приноровитися, як усі ми, самим голосом брати чужомовні слова в лапки, класти на них такий собі блазнювато-іронічний притиск як на забуцім-цитати (наприклад – гарний приклад для студентів, можна навести завтра на лекції: «Ти себе що – «победітельніцей» почувашси?») [ЗАБ, с. 43–44].</p>

Ліна Костенко вживає тактику лексикалізації, надмірного називання, тобто вибудовує довгий синонімічний ряд запозичених слів, синонімічних не за лексичним значенням, а за походженням – усі лексеми іншомовні: *маркети, супермаркети, холдінти, лізинги, консалтинги, рейтинг, брифінги, автобани, хабвеї* тощо. Далі вона вдається до постмодерністської іронії – *жлоб-шоу, трасти й педерасти* – яку творить, вживаючи сленгові одиниці в сумі з іншомовними. Завершується цей синтаксичний період народницькими роздумами про історію України, що теж не позбавлені гіркою іронізування.

Оксана Забужко застосовує кінестетичні метафори – *набиваються, натрушуються, як пух у ніздрі, напихатні чужиницькі слівця, варваризмів – хеф-напів, победітельницею*, теж іронізує, прямо на це вказуючи – *блязнювато-іронічний притиск*.

Обидві вони виявляють синхронність як у намірах мовця, так й у використанні модерністських мовленнєвих тактик.

Концепт Кохання.

На лексико-семантичному рівні Костенко залишається вірною українським традиціям «цнотливості й чистоти», тобто народницькій стратегії текстотворення, тоді як Забужко навмисне порушує табуйовані теми, вживає табуйовану лексику – пише як модерніст. Неприятність озвучування сексуальних стосунків, фізіологічних процесів в організмі людини – традиції народництва, які продовжує Костенко і порушує Забужко:

<i>Ліна Костенко</i>	<i>Оксана Забужко</i>
Тілесність і секс	
<p><i>«Шизоїдний сел ь свідомості заливає суспільство. Слово знецінилось. Мова втрачає пульс. Виникають якісь культи й культики. Речники порожнечі приколюються в епатаж. Увійшли в моду ялові молодички, що описують секс. Шибздики й симулякри викаблучуються в цинізмі. Той убрався в пір 'я, рекламу презервативи. Той просторікує про оральний секс, той заповзвся писати виключно матом. А всі разом хочуть насяяти на великих, витерти ноги об попередників, проголосивши у тональності язикатой Хвиськи: «Літератури у нас нема» [КОС, с. 105].</i></p>	<p><i>«Чи можна взагалі зрозуміти світ людей, що мстять про власний статевий орган у третій особі? Коли тобі кажуть, а той чоловік лиш так і казав, – «Розкрий її», ти одразу переносишия всіма зміслами в гінекологічне крісло, – бо це «вона», це ти розкриваєшия – або закриваєшия: як у цьому випадку – намертво» [ЗАБ, с. 24].</i></p>

У наведеному фрагменті Ліна Костенко вживає алюзію – «ялова молодичка», натякаючи на Оксану Забужко з її «Польовими дослідженнями українського сексу», критикує модерністську стратегію з головною інтенцією – зріктися попередніх етапів розвитку літератури й мови і створити абсолютно нове. Оксана Забужко пише фізіологічно, вживаючи медичні терміни, тобто як модерніст.

Тема «чоловік і жінка», або гендерна тема, також неоднаково представлені у цих двох працях. Опускаючи той факт, що Костенко веде оповідь від особи чоловіка, а Забужко – від особи жінки, тема статей, абстрактні узагальнення щодо чоловіків як біологічного підвиду й жінок як соціального фактору відображені в обох текстах.

На прикладі концепту **Фемінізм**, що по-різному функціонує у кожному з дискурсів (для Костенко це майже лайка, для Забужко – найменування факту реальності), можемо простежити традиційний, народницький, погляд Костенко і модерністський погляд Забужко:

<i>Ліна Костенко</i>	<i>Оксана Забужко</i>
Фемінізм	
<i>«Це останнє діло, коли чоловік нічого не може вдіяти, у нас всі чоловіки нічого не можуть вдіяти, я боюся, що моя дружина стане феміністкою і пошле мене на фіт»</i> [КОС, с. 9].	<i>«... і хоч би скільки ліфчиків не попало було американськими феміністками, з мастурбації – чи то гумовим пенісом, чи живою людиною, бо живою людиною це теж не що як мастурбація, коли без любови – не прибуде ні дітей, ні віршів»</i> [ЗАБ, с. 43].

Костенківське *стане феміністкою* вжито поряд із *пошле мене на фіт*, втілюючи намагання письменниці зберегти соціолінгвістичний портрет наратора, тобто використано як рису сучасності до портрету головного героя, тоді як у Забужко лексему *феміністки* вжито у контексті тілесності – *мастурбація, гумовий пеніс*, що можна кваліфікувати навіть як постмодерністське прагнення епатажу.

Концепт Мужчина-українець.

Міркування про чоловіків в обох письменниць часто супроводжено національною темою. Розмірковують не просто про males як таких, а про українських мужчин. До речі, надмірне філософствування Ліни Костенко з теми «Ми, чоловіки» виглядає неприродним і викликає відчуття несправжності чоловічого дискурсу, який вона намагається змоделювати, адже чоловіки охочіше обговорюють стереотипи щодо жінок, ніж саморефлексують. Оксана Забужко, яка в мазохістичному стилі описує взаємини статей, виглядає щирішою і переконливішою. Однак вирок обох жінок єдиний: український чоловік є слабким через історичні передумови.

<i>Ліна Костенко</i>	<i>Оксана Забужко</i>
Мужчина-українець	
<i>«Мужчини імперських націй мислять категорією сили. Мужчини поневолені, але гордіх, націй мислять категорією свободи. А такі, як оце ми, все надіються, що якось воно буде. Не буде. Люди, які пережили критичну масу принижень (і терпіння!), не можуть бути повноцінними громадянами. Фактично я теж неповноцінний громадянин, бо я терплю»</i> [КОС, с. 96].	<i>«...вперше-бо мала до діла з чоловічиною-переможцем. Українець – і переможець: чудасія, їй-бо, в сні б не приснилося...»</i> [ЗАБ, с. 79].

Таке подвійне розмірковування поступово перетікає в роздуми про український народ, часто поневолений.

Концепт Український народ.

Лінгвальна реалізація концепту «Народ» має відмінності в Оксани Забужко і Ліни Костенко. Остання не виявляє послідовності: в означеннях до лексики «народ» натрапляємо й на прикметники *великий, найвнший, водночас і поганий, неповноцінний*. Оксана Забужко послідовно бідкається з історії та долі українського народу. Костенківський пафос контрастує з іронією Забужко, однак вони знову сходяться в оцінці:

<i>Ліна Костенко</i>	<i>Оксана Забужко</i>
Рабський народ	
<p><i>«Хоча навіщо про нього [народ – Т.М.] дбати? Він поганий. Він увесь вік стояв на колінах, він спить, у нього препаскудний менталітет, у нього жахлива історія, яку не можна читати без брому, у нього продажна інтелігенція, у нього немає еліти, він роздав своїх геніїв у сусідні культури, а сам сидить яко наг, яко благ, неконкурентоспроможний. Я за все своє життя не наслухався таких пасквілів на народ, як наговорено при цій, з дозволу сказати, демократії. Навіть у радянському ідеологічному казані не варили в такій смолі українців. У нас є два крени в не-істину. Крен апологетичний і крен в негазії. Одні запевняють, що український народ найкращий, історія – найгероїчніша. Що у нас трипільці глечики ліпили, коли в Єгипті ще пірамід не стояло, танцювали триколінний гопак, коли у москалів ще й гармошки не було! А мова солов'їна і така пра-прадавня, що походить мало чи не від ханаанської. Та й узагалі, все і всі походять від України. Навіть Іспанія це, по суті, Жупанія, від слова жупан, – знахідка для гоголівського божевільного, його дуже цікавили іспанські проблеми. Етимологія України – «украна», бо украдена в Індії, перенесена через гори й доли і генута тут. Градус національного пафосу вказує на гарячку. А інші вправляються в протилежному. Нації це нема, є недолугий етнос. Гетьмани його – запроданці, письменники – пристосуванці, культура неповноцінна, психологія рабська, національної гідності нуль. А що робити мені? Я ж то, в принципі, запрограмований на щось інше» [КОС, с. 26].</i></p>	<p><i>«... в рабстві народ вироджується, – тлудми, що заповнюють кївські автобуси, всі оті сутулі, пом'яті лицями чоловіки на жокейськи вивернутих ногах, жінки, поховані під толеністим коливанням сиром'яного тіста, молодики з дебільним сміхом і вовчим прикусом, що пруть напролом, не розбираючи дороги... і дівулі з грубо вималюваними поверх шкіри личинами... та стійкою ауурою якоїсь липкуватої недомитості, – то наче речі, змайстровані не любовно, абияк, на відчипного: знали план у кінці кварталу, потребували дитини, щоб стати на квартирну черу, або просто трахнулись десь у парадняку чи, по п'яному ділу, в тамбури поїзда...» [ЗАБ, с. 96].</i></p>

Ці пасажі перегукуються з іншим лексико-семантичним полем, яке можна окреслити терміном «постколоніальний комплекс». Цитат з цього пункту аналізу можна навести безліч як із тексту Костенко, так і з тексту Забужко. І там, і там йдеться про постімперські наслідки, про колоніальну самосвідомість, про побутову невлаштованість життя. Часто в цих контекстах ужито іменник «Росія», що втілює образ ворога України, поневолювача і колишнього ката, а нині – конкурента на світовій арені:

<i>Ліна Костенко</i>	<i>Оксана Забужко</i>
Постколоніальний комплекс	
<p>«Мені допекло приниження, ця одвічна дискримінація нації. Росіянам теж багато що допекло, але вони – імперія, вони все одно певні, що Росія приречена на велич. А ми приречені на Росію. Ми завжди на когось або на щось приречені. Від того й комплекс меншовартості. Манія величі – це хвороба. Комплекс меншовартості – теж хвороба. Тільки ще гірша» [КОС, с. 118]</p>	<p>«... й дякуй греченько, ти не Євтушенко й не Татьяна Толстая, щоб діставати по тисячі за виступ, та хто ти ваще така, слухай, ти, замацана Українцям, дитя відрадненської комунальної «хрущовки», з якої цілий вік марно силкуєшся вирватись, Попелюшка, що летить через океан понарікати за вечерею у Шеффілда з парочкою Нобелівських лауреатів (промінячись навсібіч, чотирма мовами нараз за одним столом сиплючи) на ідейну вичерпаність сучасної цивілізації, по чім вертається в свою київську кухню площею б кв. м. сваритися з мамою й принижено тлумачити рідним редакторам, що «де я, там і буде вітчизна» – то зовсім не значить «ubi bene, ibi patria», – бодай тому, що через цю саму довбану patria тобі ні у Шеффілда, ні у Тіффані, ні на Гавайях, ні на Флориді, ніде й ніколи не є bene, бо вітчизна – то не просто земля народження, правдива вітчизна є земля, котра потрапить тебе вбити – навіть на відстані, подібно як мати повільно й невідворотно вбиває дорослу дитину, утримуючи її при собі, сковуючи кожен її порух і помисел власною обволікаючою присутністю...» [ЗАБ, с. 44–45].</p>

І Забужко, і Костенко усвідомлюють проблему наслідків історії ХХ століття й усієї попередньої історії України і прямо називають діагноз сучасного українського суспільства:

<i>Ліна Костенко</i>	<i>Оксана Забужко</i>
Комплекс національної меншовартості	
<p>« – В Третє тисячоліття українці в'їхали з тим самим возом проблем, – каже він, – з набором дрімучих стереотипів, з комплексом меншовартості. Світ приймає</p>	<p>«...тільки вчителька української мови здатна щось такого встрягнути, чогось вони, мов на підбір,</p>

<p><i>нові виклики, вирішує загальні проблеми, а вони все борсаються в тих самих, старих, нецікавих і неактуальних для світу. Я мовчу. Мені наші проблеми актуальні. Українські проблеми – це як чудовисько Амброза Бірса, – каже він. – Ти читав Амброза Бірса?» [КОС, с. 116].</i></p>	<p><i>усюди – найтупіші, найзлюбніші бабери, оскаженіло ревні служачки, достоту сержантки-хохли в совєцькій армії, – ти не думаєши, що тут комплекс національної неповноцінності грає на всю?..» [ЗАБ, с. 71–72].</i></p>
--	---

Концепти *Україна* та *Європа*.

Інша дуже важлива тема, що принципово розводить народництво й модернізм з постмодернізмом, – це тема Європи й української європейськості. Те, що Ю. Шерех називав «рустикальністю», завжди протиставлялося європеїзмові. Національна інтровертність проти національної екстравертності. Консерватизм зацикленості на собі, на суто українських фактах культури й внутрішніх законах розвитку мови, який конкурує з відкритістю до іноземних інновацій в усіх сферах життя, аж до мови. Народництво, інколи підсвідомо, неявно, виступає за ізоляцію від світу й плекання саморозвитку української мови й культури (наскільки це можливо в еру єдиного інформаційного поля планети).

Народництво має тенденційну рецепцію і вибіркочу увагу. Текст «Записок...» Ліни Костенко розбудовано за прикладом французьких «нових романістів», що використовували прийом «вкраденого об'єкта» (термін Ван ден Гевеля), широко поширений у «комбінованому живописі» – французькі письменники переміщували у свої твори тексти афіш, поштівки, вуличних лозунгів і написів на стінах і тротуарах. Тут «стирання меж» між реальністю й текстом виступає як псевдофактографічність чи псевдодокументальність, коли неінтерпретовані шматки реальності засобами колажної техніки вводяться до тканини художньої оповіді ніби в сирому, неопосередкованому вигляді. Природно, що в загальній структурі тексту вони все одно отримують інтерпретацію і, як правило, у вельми однозначній ідеологічно-естетичній перспективі. Псевдодокументалізм зрештою є одним із засобів загального принципу не стільки нонселекції, скільки «квазинонселекції», оскільки художник здійснює відбір матеріалу, його селекцію, а не механічно реєструє факти, що потрапляють у його поле зору [127, с. 183].

Порівняймо вектор політично-соціальних міркувань Забужко і Костенко:

<i>Ліна Костенко</i>	<i>Оксана Забужко</i>
Україна та Європа	
«Пізно ми заходилися будувати свою державу. Європа об'єднується, ми знов не	«... щоразу заново демонструвати

<p><i>такі. Сепаратисти, націоналісти, самостійники. Випадаємо з концепції «історично обгрунтованої інтеграції Європи». Ми взагалі якісь історично не обгрунтовані для Європи. А даремно. Наші бренди відповідають європейським трендам»</i> [КОС, с. 120]</p>	<p><i>вишкіреним західним інтелектуалам, що й українці, бач, годні висловлюватися складнопідрядними реченнями...»</i> [ЗАБ, с. 102].</p>
--	--

Дуже важливим є момент самопрезентації українців, те, як вони позиціонують себе у світі, як говорять про себе «чужим». Усвідомлення необхідності державного самопіару – прикмета нашого часу. Наратор «Записок» Костенко – це 35-річний мужчина, програміст за фахом. Мовець у «Польових дослідженнях...» – сучасна жінка. Обом адресантам не чужий Інтернет, а отже вони розуміють необхідність заявити про себе світові.

Ліна Костенко перекладає відповідальність за презентацію українців на колишню імперію, Оксана Забужко засуджує самих українців за спосіб самопозиціонування:

<i>Ліна Костенко</i>	<i>Оксана Забужко</i>
Українці у світі	
<p><i>«Є обличчя нації. Не твоє, не моє, не чийсь окреме. А портрет нації загалом, як він склався у рецепції світу. Та й у власних очах. «Народ без честі, без поваги», словами поета. Є ж якась причина, що портрет саме такий. Пензель був у руках імперії. А кому ти це поясниш? В галереї народів світу українці виглядають саме так. Сучасна історія наша не додала крапчик рис»</i> [КОС, с. 294–295].</p>	<p><i>«...взагалі все, що українці здатні про себе повідати, – то як, і скільки, і на який спосіб їх били: інформація, що й казати, малоцікава для сторонніх, однак, коли більше нічого ні в родинній, ні в національній історії не нашкребти, то мало-помалу звикаєш пишати саме цим – адить, як нас били, а ми ще не вмерли, – кембриджські приятелі лягали зі сміху, коли ти переклала їм початок національного гімну, Ukraine has not died yet, – ‘What kind of anthem is that?’ – а й справді, ні фіта собі заспів – якраз із таким «турка воювати», коб не часом!»</i> [ЗАБ, с. 123–124].</p>

Концепт України.

Цей концепт тісно пов'язаний з проблемою національної самоідентифікації, проблемою внутрішньою для України, коли одна частина громадян не усвідомлює себе українцями, а інша – свідомою частиною – намагається долучити опонентів до української національної ідеї:

<i>Ліна Костенко</i>	<i>Оксана Забужко</i>
Націоналісти, українізатори	
«На роботі мене поважають, колектив нічого, спершу дивилися скося – думали, що я націоналіст, – у нас же так, якщо говориш українською, то вже націоналіст. А потім звикли, дехто й сам би вже перейшов, але ж це мало не акт громадянської мужності, як було за радянських часів, так і тепер» [КОС, с. 9].	«...професійна українізаторка, наче це по одному органу їм усім нароцуюси, коли-небудь наша незалежна, чи радше ще-не-вмерла, якщо до того часу не вмере, мала б запровадити якусь спец відзнаку – за кількість українізованих койкомісць, ти б їм загаратала список тобою навернених!...» [ЗАБ, с. 46].

Окремий аспект – українська інтелігенція, яка й мусить становити той кістяк свідомих українців і рятувати національну ідею. Брак новітніх митців, певна розрізненість в рядах цього прошарку, відсутність спільного вектора руху – про все це зазначено в досліджуваних текстах:

<i>Ліна Костенко</i>	<i>Оксана Забужко</i>
Українська інтелігенція	
«Українці з тих націй, які ще вірають у заступництво своїх геніїв, у свої національні символи, у непорушність своїх святинь» [КОС, с. 91]. «Ніяк не створять Монумент Незалежності. Проектів багато, художніх ідей чортма. Митців наших повбивали, мистецькі школи знищили. Старі соцреалісти вижили в тираж, нові Праксителі ще не дозріли» [КОС, с. 17–18].	«...йолки-палки, та скільки нас узагалі є, тої нещасної, через силу, впоперек історії затриманої інтелігенції вкраїнської, – горсточка, й та розпорошена: вимираючий вид, повигиблі клани, нам би розмножуватись шалено й повсякчас, кохаючись де ли лиш можна, з оргіастичною ненатлістю зливаючись в єдине, зойкаючи-стогнуче щастям кублице рук і ніг, встеляючи собою, заселяючи наново цю радіоактивну землю! – син, от він-то нарешті звільнений буде від того спадку, за який цілу молодість розплучувалися ми – так тяжко, що вже наче й сповна), – лютий, яркий інстинкт породи, раз усвідомлений нею на весь обшир духа, заповнив її цілком...» [ЗАБ, с. 89].

В уявному діалозі двох письменниць про українську інтелігенцію можна відчутти опозиційність, протистояння творчих поколінь – шістдесятників і модерністів. Ліна Костенко вдається до парафраза «ялова молодичка, що пише про секс», який є явною алюзією на Оксану Забужко. Остання ж, у свою чергу, наголошує на відсталості українського письменства в плані поліглотства. Обидві, таким чином,

певною мірою конфліктують з іншим письменницьким поколінням, втілюючи протистояння народництва й модернізму:

<i>Ліна Костенко</i>	<i>Оксана Забужко</i>
Українські письменники	
<i>«Це вже навіть не епатажна література, а блювотина. – Тутешній постмодернізм – це капітуляція, – сказала дружина. – Все post і post. Треба, щоб хтось уже вистрелив зі стартового пістоleta» [КОС, с. 106].</i>	<i>«...але вдома, в твоїй бідній забембаній країні – країні урядовців в обвислих штанах і всіяних лупою піджаках, оплили письменників, зугарних читати лиш одною мовою, та й з того вміння нестак-то вжиткуючи, і бистрооких, жучкуватих бізнесовців із навичками колишніх комсомольських секретарів...» [ЗАБ, с. 48].</i>

Отже, можна говорити про дві стратегії текстотворення – народництво і модернізм – що, так би мовити, ведуть діалог-дискусію всередині сучасного художнього дискурсу української мови. Говорячи про одні речі, постулюючи ті самі принципи, прагнучи однакових цілей, мовець-народник і мовець-модерніст по-різному вживають лексичні засоби, створюють інколи протилежні колорити тощо.

Народництво, яке презентує Ліна Костенко, характерне вживанням рафінованої лексики з фонду літературної мови, відсутністю лексичних запозичень (або їхньою критикою), а також усіма інтенціями народництва, про які йшлося вище. Модернізм, продемонстрований Оксаною Забужко, шукає своє психологічне підґрунтя, наприклад, в роботі Ортега-і-Гассет «Безхребетна Іспанія», у філософії Ніцше, у творі Куліша «До українського народу» тощо. Головний принцип цієї стратегії текстотворення – дошкульна критика, національний самосарказм, мазохістичність. Відповідно на рівні лексики – наявність сленгу, жаргонізмів, іншомовних запозичень тощо. Однак інтенції обох стратегій лишаються тими самими: спільні теми й мета дискурсу – повернути українство на шлях відродження, переглянути й осмислити українську історію, розвивати українську мову за внутрішніми законами за найменших зовнішніх впливів.

III. 3. Постмодерністські мовленнєві тактики: мова Інтернету, азірівка як соціолінгвістичний феномен

Віртуальне спілкування за допомогою графічних мовних знаків належить до нещодавніх надбань цивілізації і науково-технічного розвитку, водночас трансформує давно наявні в мові явища, зокрема спричиняє еволюцію епістолярного й публіцистичного функціо-

нальних стилів, відбиває розвиток розмовно-побутового мовлення, медійного дискурсу, призводить до змішування стилів. Очевидно, на мову Інтернету можна поглянути й як на новітній етап розвитку стилістичної парадигми української мови.

Можна говорити про Інтернет-спілкування і як про третю форму розмовного дискурсу в українській мові, що становить проміжну ланку між усною та писемною формами. Інтернет-мовлення виводить розмовну мову, фіксовану графічно, але зі збереженням усіх особливостей усного спілкування (від еліптичності синтаксису й вигуків до передачі мимічних сигналів), зі сфери художньої літератури й публіцистики до власне інтерактивного розмовного спілкування. Поява цієї форми мовлення зумовлена технічним розвитком комунікативних засобів і виникненням нової можливості безпосереднього дистанційного одночасного діалогу.

Віртуальний спосіб обміну думками спричинив значні зміни як в епістолярному стилі, так і в українській мові загалом. Еволюція епістолярного функціонального стилю української мови, ширше – епістолярного дискурсу – зазнала чи не найактивнішої динаміки, а сам стиль листування за останні десятиліття змінився настільки, що, вочевидь, з часом дослідники мови зможуть говорити про «смерть» класичного епістолярного стилю й появу нової форми приватної письмової комунікації людей кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Зазнав змін не лише лексичний, граматичний і стилістичний спосіб оформлення листа, не просто зникають колись обов'язкові його реквізити – змінився канал самого обміну повідомленнями. Із паперових носіїв листування перейшло до мережі Інтернет. З'явилася електронна пошта, системи миттєвої відправки повідомлень, sms, mms, соціальні мережі, форуми тощо.

Ще ніколи епістолярний стиль не був настільки наближеним до розмовного, як сьогодні. Розмовний синтаксис і лексика, обірваність мовлення, спеціальні графічні позначки для вираження емоцій (смайлики), переважання фонетичного оформлення письмового мовлення (поява так званої «української албанської») – усе це споріднює розмовний та епістолярний дискурси в наші дні.

Мова Інтернету нині є предметом вивчення багатьох українських і зарубіжних мовознавців. З-поміж різних аспектів аналізу нас цікавить дослідження цієї вербальної форми з погляду народництва, модернізму та постмодернізму. Можна припустити, що Інтернет-спілкування є тактикою передовсім постмодерністської стратегії текстотворення.

Звісно, йдеться про неформальне спілкування, бо електронні видання, офіційні сайти установ, ділове листування тощо залишається

у межах традиційних типів дискурсу. Постмодернізм виявляє себе у безпосередньому прямому контакті співрозмовників, що може відбуватися одномоментно чи бути розтягненим у часі. Таке віртуальне спілкування має всі ті ознаки, що й сама постмодерністська стратегія текстотворення.

По-перше, завдяки анонімності, що сприяє вербальній розкутості, відбувається **порушення мовних і культурних табу**. Інтернет як комунікативне середовище характерний тим, що тут процес спілкування здійснюється у сферах, де статус суб'єкта заздалегідь невідомий. Сучасні форми вербальної комунікації – чат, форум, гостьова – дають змогу спілкуватися в режимі он-лайн мовцям, які один про одного нічого не знають. Ці особливості комунікації спровокували новий етап в розвитку спілкування – тепер зникли перепони і фільтри, що раніше існували в процесі живої взаємодії. Управляють інша комунікативну політику, що зважає на психічні особливості людини.

Кількість табуйованої, жаргонної, лайливої лексики в неформальному Інтернет-діалозі подекуди може перевищувати щільність вживання цієї ж лексики у розмовно-побутовому реальному спілкуванні. З'являється термін інтержаргон [253; 273]. До речі, обстеження цього питання, аналіз співвіднесеності рівня лайки в живому й віртуальному спілкуванні тими самими комунікантами та з'ясування причин такого статус-кво може бути темою окремого соціолінгвістичного дослідження.

По-друге, **синтаксична неграматикальність**, тобто недооформленість речень з погляду граматики, їх обірваність, що є ознакою постмодернізму в мовленні, реалізується й у віртуальній бесіді.

Найпоширеніша форма спілкування в мережі – діалог. Специфіка діалогу в Інтернеті полягає в тому, що за допомогою графічних знаків (алфавіту) мовці фактично передають усне мовлення: на рівні обірваних та еліптичних речень, вигуків, розмовної лексики тощо.

Позбавлені можливості використання паралінгвальних засобів, користувачі Інтернету змушені шукати варіанти повноцінної реалізації комунікативного акту, тобто вигадувати відповідники цих паралінгвальних засобів. Відомо, що інформація у процесі комунікації передається за допомогою значення слів лише на 7 %, характером звучання та інтонацією – на 38 %, а інші 55 % інформації за допомогою невербальних засобів (жестами, мімікою, зовнішнім виглядом тощо). Про це пише, зокрема, Дж. О'Коннор [217]. В он-лайн спілкуванні немає таких параметрів аудіовізуального спілкування, як характеристика голосу, відсутність чи наявність акценту в мовленні, інтонування фрази, значення рухів, жестів, міміки під час говоріння.

Тому спілкувальникам доводиться шукати альтернативні способи графічного передавання паралінгвальних чинників, вони вдаються до різних графічних прийомів і позначок. Наприклад, щоб відтворити на письмі акцентуацію слова або частини фрази, вживають велику літеру (*а яка тварина зробить шось «ДЛЯ ВАС»?*) [УФ].

Вживання великих літер, яке не регулюється орфографічними правилами, має на меті засвідчити підвищений тон, передати роздратування чи навпаки – радісне збудження мовця: *то пан, замість того, щоб відчути, як людина вражена була... що та людина пережила, перестраждала, ... НІЧОГО не відчув????? Зовсім нічого???* Жак!!! *Пан не може не бути німцем після того* [УФ]. Експресивну інтонацію відтворюють за допомогою великої кількості знаків оклику або питання.

По-третє, **експресивність постмодерністської оцінки**, що завжди виявляється значною мірою – чи то іронією і сарказмом, чи то напівтравестійними риторичними прийомами, – втілюють візуально за допомогою спеціальних графічних символів, за якими закріплюється певне емоційне значення.

Найпоширенішою формою передачі емоцій, характерних для неформальної ситуації спілкування, є *емотикони*, або *смайлики*, які в Інтернет-мовленні виконують основну функцію письмового заміщення усних ознак невербальної комунікації. За допомогою них виражають різноманітні емоції, як позитивні, так і негативні. Емотикони вказують на ставлення мовця до повідомлення чи до іншого комуніканта. Графічна реалізація емотикона теж буває різною. Співрозмовники послуговуються як повними формами цих графічних, так і їх редукованими варіантами.

Емотикон – семіотична графічна одиниця, яка може бути реалізована шляхом використання знаків клавіатури або за допомогою спеціальних малюнків, які вжито в місцях спілкування в мережі чи в програмному забезпеченні [291]. Виглядають ці позначки як кружечки-обличчя з різними мімічними сигналами, напр.: ☺, ☹ або як сполучення розділових знаків із дужками, напр.: ;) тощо.

Одним із засобів відтворення несловесних характеристик тексту є невмотивоване вживання крапок. Їх передовсім вживають на позначення невизначеності, нерішучості, невпевненості, подиву тощо.

По-четверте, **майже цілковита відсутність лінійності тексту**. Говорячи про текст в Інтернеті, найчастіше маємо справу з полілогом (під час синхронного приймання / передавання інформації, під час одночасного говоріння трьох і більше комунікантів тощо) та інтертекстуальністю. Закон економії часу й величезні масиви інформації, якими оперують в Інтернеті, призводять до унікального, по суті, явища –

безлінійного тексту, в якому втрачається діалогічна чи полілогічна черговість хронології реплік.

Недотримання орфографічних та інших мовних норм становить п'яту постмодерністську тактику. Ці порушення мовних норм можуть бути зумовлені економією часу, якої прагнуть комуніканти для відтворення ілюзії безпервності розмови (процес спілкування відбувається настільки швидко, співрозмовники можуть одночасно набирати текст на клавіатурі й відправляти одне одному, не перерахувавши щойно надруковане й не виправляючи технічних і орфографічних хиб повідомлення; часто в надісланому тексті адресат без проблем ідентифікує некоректні одиниці), навмисним порушенням з метою створення комедійного ефекту або ж спричинені загальним зниженням орфографічної культури співрозмовників, яку спостерігаємо останнім часом. Тема безграмотності в Інтернеті потребує окремого ретельного вивчення для виявлення причин цієї негативної тенденції в українській мові, серед яких можуть бути і молодий вік користувачів (школярі-підлітки і навіть діти-дошкільнята все частіше пишуть в Інтернеті, недостатньо знаючи правила мови), і мода на фонетичний спосіб запису віртуального мовлення, і мовна гра тощо. Часто комуніканти зумисне не дотримуються норми, порушують загальноприйняті правила графічного оформлення тексту. Причину цього явища можна пояснити намаганням створити звуковий ефект – використати запис слова, схожий на транскрипцію (*Ну да, кушать хочещца!* [ВФ]). Таке написання не оцінюють як ознаку безграмотності в цьому комунікативному середовищі, однак такі одиниці залишаються функціонально обмеженими.

Для відтворення ефекту усного діалогу комуніканти намагаються передавати інформацію якомога швидше. Спілкуючись і виявляючи під час цього певні емоції, співрозмовник, який набирає на клавіатурі текст, послуговується не емотиконом, що механічно важче поставити, а графічним відтворенням звукового образу слова. Наприклад, для фіксування ознаки сильного сміху замість активізації маніпулятором «миша» певного сегмента на моніторі комп'ютера (на що витрачають механічну енергію та час) користувач просто набирає на клавіатурі слово – *ги-ги* (А: *Ну як завжди* Б: *ги-ги* [ВФ]). Так само можна вживати і – *ахаха* (А: *Ахаха. Це жарт такий?* [ВФ]). Здебільшого такі форми є звуконаслідувальними і їх, ймовірно, використовують також із метою створення ефекту присутності [291].

Усі ці постмодерністські ознаки мови Інтернету, втім, не дають наразі права говорити про зникнення класичного «паперового» листування. Листи пишуть і сьогодні, однак ставлення до листа

змінилося, сам лист спростився через швидкість отримання і можливість його дублювання іншими способами – телефоном, Інтернет-повідомленнями тощо.

Саме тому сучасний епістолярний дискурс вважаємо близьким до розмовного (окремо стоїть ділове й дипломатичне листування).

Українська мова поповнює свій лексикон новими словами, що номінують явища, артефакти, процеси, осіб, пов'язаних зі спілкуванням у всесвітній мережі. Так, словник «Словотворчість незалежної України» фіксує цілу низку лексичних одиниць, що номінують поняття, пов'язані з Інтернет-комунікацією.

З'являється дихотомія *спілкування в Інтернеті / безпосереднє спілкування в житті*, яку становлять лексеми *віртуал(-ізація)* і *реал*: «**віртуалізація** – опредметнена дія (процес), пов'язана з ознакою, вираженою прикметником віртуальний. *Віртуалізація життя стала проблемою подібно до наркотичної залежності.* (ПіК, 11/04, с. 27)» [СЛ, с. 81]; «**реал** – опредметнена збірна назва всього з ознакою реального. *А, як відомо, в осіб, котрі надають перевагу віртуальному світові перед «реалом», за межі монітора енергія не виходить* (ПіК, 13/02, с. 56)» [СЛ, с. 451].

Функціональне використання Інтернету далі розгалужує лексику. Так, маємо спілкування у блогах, що є специфічним середовищем для обміну думками: «**блогосфера** – сукупність (сфера) блоків. *За той час, що ми з Вами не чулися, шановні слухачі, в українській блогосфері сталося чимало цікавих речей* (<http://molode.com.ua>, 24.05.07)» [СЛ, с. 56].

Виникає й закріплюється назва на позначення різного роду ігор у Всесвітній мережі, що їх об'єднує лексема *геймерство*: «**геймерство** – бути геймером, мати «статус» геймера; збірна назва геймерів (гравці в комп'ютерні ігри). *Єдине, що всіх об'єднує, – це геймерство.* (Інтер: Мелорама, 26.02.06)» [СЛ, с. 96].

Процес пошуку інформації за допомогою електронних пошукових систем часто називають синекдохою – словом-узагальненням усіх пошукових систем через назву однієї, зокрема Google: «**гуглізація** – опредметнена ознака (процес), пов'язана з гуглем. ... *по-друге, в умовах гуглізації вже цілому поколінню може здатися, ніби воно все знає або може миттєво дізнатися.* (ЛУ, 49/11, с. 2)» [СЛ, с. 111].

Окремий різновид лексики становить група, пов'язана з користуванням електронною поштою, електронних листів, процесу електронного листування тощо: «**емейлик** – послання, передане через емейл (електронна пошта). *Варто або завітати на перший ліпший сайт або відкрити навмання файл. Якщо той приємний і говорить про приємні речі, вам пощастить. Конкретніше ворожіння – на «емейликах».* (ПіК,

11/04, с. 27)» [СЛ, с. 153]; *«заемейлований* – ознака за дією (процесом), пов’язаною з поширенням емейлів. ... а пробують створити свою Пісню для посылу у заесемесений, замейлований, змобілізований, але від цього чомусь не тепліший, а ще холодніший Універсум... (ЛУ, 23/06, с. 2)» [СЛ, с. 178–179].

Чи не найрозгалуженішу тематичну групу становлять сленгові й жаргонні одиниці, що номінують професійну діяльність в Інтернеті, наприклад:

– *захостити* – дія (процес), пов’язана з хостингом (скористатися хостингом – послугою з розміщення інформації в інтернеті). ... вам нададуть професіональний хостинг, де і можете «захостити» ваш сайт [СЛ, с. 184];

– *системник* – особа, пов’язана з системою (у жаргоні комп’ютерників – уявна (міфічна) істота, що живе в системі – в комп’ютері). У компа є аналог нашого домовика. Хакери називають такого собі «системника», котрий начебто зводить з розуму пристрої та системи, і комп починає «глючити» (ПіК, 11/04, с. 27) [СЛ, с. 491];

– *хайтеківець* – особа-прихильник хайтеку (новітніх технологій). Очевидно, – зауважує затайтий хайтеківець, – стране... стыдно ходить в клоунах и развлекать западных интеллектуалов... (ЛУ, 47/07, с. 7) [СЛ, с. 565] тощо.

Окремо стоїть ціла семантична група на позначення професійного Інтернет-зломника, професійного програміста, що здатен не зовсім легальними методами дістати будь-яку інформацію в мережі Інтернет. Наприклад:

– *по-хакерськи* – ознака, властива хакерові (хакерському). Для цього, приміром, потрібна установка, яка потягне тисяч на 100 доларів, (або по-хакерськи – 100 кілобаксів)... (ПіК, 9/04, с. 29) [СЛ, с. 422];

– *хакати* – дія (процес), пов’язана з хакером (виконувати, здійснювати операції хакера, бути хакером). Адже майже щомісяця «хакають» кредитку когось із великих цього світу (ПіК, 10/01, с. 40) [СЛ, с. 565];

– *хакерство* – узагальнена, збірна назва занять хакера. Отже попри жорсткі закони хакерства, в усьому світі від цих пройдисвітів захищаються тільки в один спосіб – регулярними змінами паролів (ПіК, 28– 29/03, с. 42) [СЛ, с. 566];

– *хакерувати* – дія (процес), пов’язана з хакером (бути хакером). Хакеруєш – не світись. (ПіК, 35/03, с. 29) [СЛ, с. 566].

Отже, Інтернет-мовлення є окремим фактом новітнього етапу розвитку розмовного, епістолярного, політичного й публіцистичного дискурсів української мови, що надзвичайно активно розвивається.

Воно становить суміш сленгу й жаргонів, спеціальних графічних сигналів і умовних скорочень, є міксом запозичень і кальок, аж до витворення власних, призначених для функціонування у віртуальному просторі, слів. Саме в мові Інтернету найповніше реалізується принцип мовної гри, інтертекстуальності, іронії та подолання всіх табу.

Мовна гра поширилася в наш час і на ті сфери диглосійного поля, де раніше, навіть у нещодавній минувшині, було важко її уявити: у мові політичних і громадських діячів, у мовленні засобів масової комунікації, а головне – у всесвітній мережі Інтернет. Спеціальну мову Інтернету нині активно досліджують як українські, так і зарубіжні мовознавці. Свідоме й подекуди системне порушення мовних норм під час Інтернет-спілкування спостерігають і в україномовних, і в англломовних, і в інших контентах.

Мова українського Інтернету відбиває специфічно національне явище, різновид мовної гри, яке дістало назву **азірівка**.

Не маючи на меті розгляд і опис усіх особливостей української Інтернет-мови, здійснюємо аналіз суспільно-мовних реакцій навколо ідіолекту колишнього політика М. Азарова, що спостерігаємо в укрнеті й в українських засобах масової комунікації. Нашим завданням не є вивчення власне ідіолекту прем'єр-міністра України 2010–2013 рр., особливостей його мовлення, а дослідження новітніх виявів мовної гри в Інтернеті, науковий розгляд суспільно-культурних рефлексій навколо цього соціолінгвістичного феномену.

Українські медіа й україномовний Інтернет є тим простором, де мовна гра реалізується масштабно, залучаючи величезну кількість комунікантів. Особливістю такої гри є те, що фонові знання, тобто контекст, є зрозумілим для усіх учасників, реакції, зазвичай, можна класифікувати («негативна – байдужа – схвальна»), а саму мовну гру слід вважати явищем соціолінгвістичним, оскільки її засобами втілюють певні політичні й суспільні ідеї, вербуючи союзників і формуючи громадську думку. За визначенням О. Барста: «Мережатура – це нова, принципово відмінна від традиційної, форма літератури, що змінює стосунки читача з автором, перетворюючи їх на співавторів, використовує нові технології, кінцевий продукт яких розміщується в комп'ютерній мережі й може видозмінюватися у часі багатьма читачами з різних місць одночасно» [15, с. 3].

В особистому блозі «для досліджень екзистенції» Артема Бебика, недописьменника й псевдофілософа, за автохарактеристикою, знаходимо таке: *«Азірівка або смерть! Завжди почував певну втрату через те, що в українській не можна так спотворювати слова, як у російській, через переважно фонетичну структуру нашої граматики. Але сумувати*

довго не довелося, адже з'явилася по-справжньому самотутня альтернатива – азирівка.

Говірка походить від своєрідної вимови нинішнього прем'єр-міністра – вельмишановного Миколи Яновича Азарова. Азирівці властиві крайнє радикальний ікавізм (перехід *о*, *е* тощо в *і*), акання (властиве російській мові нерозрізнення голосних *о* та *а* в ненаголошених складах), широке вживання росіянізмів. До того ж говірка вже набула власний лексикон, який прямим шляхом узятий з вуст Миколи Яновича» [БАБ].

Так мовці-постмодерністи оцінюють постмодерністське явище, що поширилося на всьому інформаційному полі України. Мовна гра на рівні перемикання кодів, інтерференції, творення штучного умовного соціального діалекту, що розпочалося з пародіювання публічної мови конкретної людини, охопила велику кількість учасників.

Як відомо, будь-який ідіолект, тобто індивідуальне мовлення людини, має низку фонетичних, лексико-семантичних і граматичних особливостей. Знаючи це, текстологи не раз встановлювали авторство анонімних текстів. У праці «Від Нестора до Фонвізіна. Нові методи визначення авторства» зазначено: «... єдиний шлях до плідної розробки проблем атрибуції зводиться до виявлення підсвідомих особливостей мови будь-якого автора, тобто таких елементів авторської манери оповіді, які були б наявні обов'язково і в будь-якому тексті нарративного жанру. Подібні, суб'єктивно несвідомі компоненти тексту швидше за все можуть міститися в його глибинах і бути виявлені як структурні складники мовленнєвого потоку» [218, с. 7]. Аналізувати письмові літературні тексти й живий усний дискурс – це різні речі. Аналіз синтаксичних структур мови як метод атрибуції отримав в літературі, напевно, найбільший розвиток і має найширші перспективи. Другий напрям у розвитку методів квантитативної атрибуції, на думку дослідників, замкнуто на так званій стилеметрії, тобто на виявленні певної закономірності у взаємозв'язках між різного роду синтаксичними структурами.

Спостерігаючи за мовленням людини в режимі «он-лайн», себто наживо, по телевізору чи в Інтернет-трансляції, співрозмовник реагує передовсім на фонетико-інтонаційне й граматико-семантичне оформлення. У випадку з М. Азаровим вся критика припадала на порушення орфоепічних і граматичних норм сучасної української літературної мови внаслідок хибного розуміння законів української фонетики. Суспільною реакцією на це стали постмодерністські стьобові узагальнення особливостей ідіолекту М. Азарова та його висловлювань про українську мову.

Так, в Інтернет-енциклопедії «Вікіпедія / Гумор» знаходимо статтю «Азірівка»: *«Азірівка (азірівка, рос.: азаровка) – діалект, поширений, головним чином, у прикордонних з Росією регіонах нашої країни. Вірогідно, має бути віднесений до степових говорів південно-східного наріччя української мови. На думку деяких донецьких учених, первинний ареал поширення азірівки охоплював село Азарівка (що на Луганщині) та його найближчі околиці. Нині діалект набув поширення скрізь на теренах України та в близькому зарубіжжі. Найвиразнішим носієм цього діалекту є скандально відомий прем'єр-міністр України Микола Азаров. Азірівка знайшла своє місце й у текстах україномовного розділу Вікіпедії. Це пов'язують з поширенням інтернет-мереж на теренах, що населені носіями діалекту.*

Мовознавчі дослідження азірівки:

Довгий час азірівка не вирізнялася громадськістю й науковцями з так званого суржика. Увага на цьому діалекті сфокусувалася в 2012 році, коли агенція фейкових новин UaReview надрукувала висновки мовознавчого дослідження Олександра Наумова. Ігнорувати існування цього самобутнього діалекту ставало неможливим завдяки невтомній словесній діяльності Миколи Азарова на посту прем'єр-міністра України. Дослідження родоводу можновладця привело О. Наумова, луганського філолога, в невеличке село Азарівка, де йому вдалося почути зразки діалекту безпосередньо від його останніх носіїв. За невідтвердженою поки що інформацією Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля проводить дослідження фольклору в тій же місцевості, зокрема зі сподіванням віднайти сліди міфічних кровосісів, згадуваних М. Азаровим. Ентузіастом дослідження азірівки є також славний український педагог і політик І. Фаріон.

Азірівка в сьогочасній Україні:

Азірівка фактично є мовою офіційних виступів не лише Миколи Азарова, але й, за рідкісними виключеннями, всієї його молодшої перспективної команди. (З найсвіжіших, на момент написання статті, прикладів варто згадати єдину й останню промову міністерки соціальної політики Н. Королевської в залі Верховної Ради.) Оскільки немає свідчень спільного походження, наскрізних родинних та кланових зв'язків між представниками влади «регіоналів», то можна зробити висновок про «природній» характер поширення діалекту по владній вертикалі шляхом некритичного прийняття підлеглими особливостей лексики свого керівника. З огляду на причетність М. Азарова до розробки мовного законодавства та його обіцянки «покращити українську мову», може йтися, навіть, про зміну норм літературної мови в напрямі їх наближення до азірівки.

Критика:

Критики досліджень О. Наумова вважають фальсифікованими і результати його досліджень, і факт їх проведення, і, навіть, саму особу вченого. Натомість, азірівку продовжують вважати різновидом суржика. Відповідно, вживання азірівки розцінюють як мовний розлад, пов'язаний з розумовою відсталістю.

Азарівка в Вікіпедії:

Останнім часом, на сторінках україномовного розділу вільної енциклопедії Вікіпедія дедалі частіше з'являються статті написані азірівкою. Часто – це автоперекладені статті з іншомовних розділів. Всі ці статті потребують виправлення згідно з нормами українського правопису. Апелювання до європейського та вітчизняного (в редакції Ківалова-Колесніченка) законодавства в даному випадку може розглядатись як демагогія, тролінг або баян» [ВІК].

Зрозуміло, що цю статтю, вміщену до розділу «Гумор», не варто сприймати буквально. Цей текст із Вікіпедії лише унаочнює сформовану громадську думку й певною мірою відбиває суспільне ставлення до предмета аналізу. І хоча дефініція починається з майже діалектологічного припущення щодо походження т. з. діалекту, подає огляд ступеня дослідженості проблеми в лінгвістичних працях тощо, весь текст словникової електронної статті є жартівливим, іронічним постмодерністським текстом.

Звісно, ідіолект М. Азарова й мовна гра навколо цього не може претендувати на статус соціального діалекту. Навіть суржик є явищем значно масштабнішим і масовішим. Відмінність між азірівкою та діалектами полягає в тім, що перша є явищем штучно створеним внаслідок реакції на конкретний ідіолект і вживається для досягнення комічного ефекту. За такого розуміння вважаємо кваліфікацію «мовна гра» найбільш придатною для явища «азірівка».

Слід також сказати, що сам М. Азаров не є носієм української мови. Тому й термін «ідіолект», який вживаємо, є дещо умовним, адже неповне засвоєння мовного коду та вимушене його вживання не можна назвати індивідуальною мовою людини в повній мірі.

Гра в азірівку набуває розмаху й у соціальних мережах. Зокрема, у популярній серед молоді мережі «ВКонтакте» знайдено нібито персональну сторінку колишнього Прем'єр-міністра України, оформлену так: «Здiсь мiсто свiтого правiнiсу азiрiвка».

ПІДПISЮЙТЕСЯ

Азірівка [azirivka] – осібілівий діалект, який деякі вчені віднісять до акремаї мови. Має спільні черти з балачкай і русінськай мовай. Єдиній виявленій насій – Нікола Янівiч Азірiв. Мовe прiсвоєна статус мовы національнава меншiнства в Укрїїні» [ВК].

Серед інших прикладів реалізації азірівки як мовної гри українців є спілкування на різноманітних форумах із застосуванням ідіолектних рис М. Азарова, щоправда гіпертрофованих. Ось приклад зі Львівського форуму: *«Мікала Янавіч Азірів, урадж. Пахла[1] (нар. 17 грудня 1947, Калуга, РРФСР, СРСР) – українській політик, прем'єр-міністр України (з 11 березня 2010). Один з лідерів (з 23 квітня 2010 – Голова) Партії регіонів, перший вісцє-прем'єр-міністр та міністр фінансів України в першаму (2002–2005) та другіму (2006–2007) урядах Віктара Янукавіча. Владіє мівами: расійськаю, разуміє й абмежеєна гіваріть українськаю. Під час призначення Мікалі Азарава на пісаду прем'єр-міністра України, громадяні атрімалі міжєлівість азнаймітіся з декларацією пра дахаді Мікалі Янавіча. Ця декларація півністю відповідала афіськійній трудавій біаграфіійі Азарава. Табта в біаграфіійі Азарава значіться, ща він нікалі не займався бізнесім, жів на адну зарплату. Отаж і декларація 2009 раку Мікалі Янавіча відпівідна: ні автамібілів, ні дач, ні жітлавіх будінків, ні велікіх земельніх ділянак, ні серйозніх рахунків в банку, ліше адна квартира»* [КФ].

Азірівка як мовна гра вже давно перетворилася на гіпертекст. «Гіпертекст – це електронний художній твір, комп'ютерно організований. Гіпертекст визначають як нелінійний текст, що розгалужується, дозволяє читачеві самостійно вибрати шлях читання («броузінг») за його фрагментами. Гіпертекст – це метод об'єднання документів; це механізм для нелінійної структурованості тексту; це форма організації текстів» [292, с. 25]. Крім комп'ютерного оформлення й нелінійності структури, гіпертекст азірівки дозволяє комунікантам включатися в гру в будь-який момент, продукувати тексти відповідно до запроваджених правил, тиражувати й поширювати свої та чужі тексти способом «перепосту».

Отже, азірівка – різновид суспільно-мовної гри, який ґрунтується на ідіолектних особливостях мовлення М. Азарова, вживається для створення комічного ефекту й виклику позитивних емоцій комунікантів. Перспективами подальших досліджень з теми можуть стати соціолінгвістичні опитування з метою виявити ставлення українців до цього явища, аналіз можливих впливів азірівки на грамотність підлітків, вивчення кореляції (чи відсутність зв'язку) азірівки з суржиком і мовними нормами тощо.

III. 4. Народництво, модернізм і постмодернізм у науковому дискурсі сучасної української мови

III. 4.1. Стратегії текстотворення в науковому дискурсі

Говорячи про народницьку, модерністську і постмодерністську стратегії текстотворення, очевидною може виявитися думка, що реалізуються вони передовсім у художньому, розмовному та публіцистичному дискурсах. На перший погляд може здатися, що класичний за визначенням науковий функціональний стиль української мови є найбільш консервативним і законсервованим. Усталені лексичні кліше, складні синтаксичні конструкції, визначений термінологічний апарат – крізь усі ці атрибути наукового мовлення мали би проціджувати всілякі текстотвірні новації, лишаючи науковий текст стилістично нейтральним, інформативним і гранично кодифікованим.

Однак саме науковий стиль, чи науковий дискурс, увиразнює стратегії текстотворення, надаючи фактичний матеріал, що підлягає чіткій регламентації, з одного боку, а з іншого – унаочнює всі тенденції, які відступають від правил традиційного текстотворення, окреслюючи перспективи розвитку мови. Скажімо, художній дискурс, так само, як і медійний, складається з безлічі ідіолектів (індивідуального мовлення письменників і журналістів), що утруднює процеси диференціації та узагальнення; розмовний дискурс відзначається найбільшою варіативністю і плінністю, нестабільністю і строкатістю. Конфесійний стиль становить найбільш цензурований мовниками тип дискурсу, адже вдаються до нього віряни, а, отже, самообмеження і словесна обережність є основною ознакою цього дискурсу. Саме тому науковий дискурс вважаємо найбільш благодатним полем для перевірки й унаочнення теорії стратегій текстотворення.

Науковий стиль і його термінологія почали формуватися ще в давній книжній українській мові під впливом і за зразками грецької мови та латини, які викладали тоді в усіх вищих школах України. На українську мову перекладали з латини і грецької наукові книги, адже латинська мова на той час була мовою наук у Європі. Частково науковий стиль склався і з власне українських мовних засобів шляхом спеціалізації їхнього вжитку і термінологізації значень. Свідченням цього є наукові книги-монографії, лексикони, трактати, послання, бесіди, прогностики, що їх готували і видавали українські вчені в Острозькій академії, Києво-Могилянській академії, Львівському братстві, Києво-Печерській лаврі тощо [195, с. 282]. Науковий стиль нової української мови почав виформовуватися з середини XIX ст. спершу як науково-популярний стиль.

На кінець XIX ст. уже були вироблені, як зазначає Л. Мацько [195, с. 283], загальнонаукова, гуманітарна і фахові терміносистеми, що відображали рівень науки на той час, наприклад: *аналіз, синтез, абстракція, аргументація, аспект, тенеза, принцип, проблема, процес, абсолютизм, автономія, методологія, об'єкт, об'єктивний, опозиція, орган, організація, позитивізм, полеміка, політична економія, інституції, кооперація, солідарність, продуктивні сили, пропаганда, ритміка, епідемія, діагностика, аналітичний, раціональний, симетричний* тощо.

Традиційна класифікація лексики за стилістичними категоріями – архаїзми, неологізми, діалектизми, запозичення, розмовно-просторічна, термінологічна, експресивна, емоційна лексика – у наш час потребує переоцінки й осмислення. Мало того, що стилістичне забарвлення мовних одиниць постійно знає динамічних змін, коли з часом стилістичні явища переходять у розряд історично-мовних, так ще й позиція мовця диктує стилістичний вибір. Не достатньо просто визначити лексико-семантичний розряд слова, треба з'ясувати, з якої причини серед усього розмаїття лексичного фонду української мови мовець обирає ту чи ту лексему. Іntenції мовця, його світоглядна позиція завжди відбиваються у тексті. Тому стилістичний аналіз мовлення, навіть мовлення наукового, варто здійснювати в контексті стратегій текстотворення.

Традиційно сферою використання наукового стилю є наукова діяльність, науково-технічний прогрес суспільства, освіта, навчання. Головним призначенням наукового стилю називають систематизування, пізнання світу, повідомлення про результати досліджень, доведення теорій, обґрунтування гіпотез, класифікацій, роз'яснення явищ, систематизацію знань, виклад матеріалу, представлення наукових даних суспільству. Головними ознаками науково стилю є: інформативність, понятійність, предметність, об'єктивність, логічна послідовність, узагальненість, однозначність, точність, лаконічність, доказовість, переконливість, аналіз, синтез, аргументація, пояснення причинно-наслідкових відношень, висновки [195, с. 284].

Розглянувши сучасні наукові тексти й проаналізувавши новітні тенденції, що в них з'являються, можна дійти висновку, що сучасна українська наукова думка розвивається не за однією, класичною, традиційною, народницькою стратегією текстотворення, а й утілює модерністські та постмодерністські риси у побудові текстів.

Критерії вияву та аналізу досліджуваних стратегій текстотворення в науковому дискурсі будуть такими:

- 1) специфіка метафорики кожної з трьох стратегій текстотворення;
- 2) особливості аксіології народницької, модерністської та постмодерністської стратегії текстотворення;

3) лексичний інструментарій кожної з трьох названих стратегій у науковому дискурсі.

За академічним в україністиці визначенням, науковий стиль розуміють так: «функціонально-стильова сукупність мовних засобів, елементи якої становлять певну невизначену множину; при цьому стилетвірні елементи не співвідносні з елементами системи мови. Останні комбінуються в наукові тексти за певними принципами організації стильового різновиду мови» [282, с. 252].

Серед загальних ознак, що зазвичай характеризують мову наукового стилю, укладачі праці «Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела» називають такі: чітку відповідність нормам літературної мови; монологічний тип викладу, адже форма більшості наукових жанрів писемна; високий відсоток термінолексики; переважання слів з абстрактним і узагальненим значенням; обов'язкову повноту синтаксичної структури, завершеність висловлення; підпорядкованість порядку слів логічному принципіві, обмеженість варіантів словорозташування; тісний зв'язок окремих частин висловлення, що досягається широким використанням складних речень, найчастіше з підрядним зв'язком; специфічні відокремлені й невідокремлені звороти, вставні та службові слова; однорідність стилістичного забарвлення – книжні слова, морфологічні форми, синтаксичні конструкції [282, с. 252].

Безпристрасність, логічність, аргументованість – типові якості наукових текстів – зазвичай не залишають місця суб'єктивно-оцінній модальності. Тому в таких текстах модальність можна визначити як нульову. Сумніви щодо правильності своїх постулатів – невід'ємна ознака традиційного наукового підходу до об'єкта спостереження й дослідження, саме ці сумніви й можна назвати одним із виявів модальності. Однак автори наукових робіт, як зазначає І. Гальперін [54, с. 115], рідко вербально виражають своє ставлення до власних висновків.

На початку ХХІ ст. запропоновано новий підхід до інтерпретації та оцінки наукових творів – з позиції поетики. У монографії Н. Зелінської «Поетика приголомшеного слова (Українська наукова література ХІХ – початку ХХ ст..)» [282, с. 255] здійснено типологічно-жанровий аналіз видань і публікацій, що висвітлює основні чинники та джерела формування репертуару наукової праці, показано, що завдяки особливій поетиці кращі наукові праці, крім наукової, становлять також і поетичну цінність.

Рушійною силою текстотворення можна вважати, на наш погляд, семантичну деривацію. Безпосередньо беручи участь у формуванні

мовної картини світу, семантична деривація, з одного боку, підтримує її стабільність, з іншого боку, оновлює й неологізує її. Семантичні інновації утворюються на основі архетипів – моделей високого рівня узагальнення. Архетипічність семантичної деривації зумовлена етнічними стереотипами світосприйняття і відображає константи світосприйняття та його нові вектори [202, с. 294]. За К. Юнгом [311], архетип – це безпрецедентна, успадкована несвідома форма або образ. Архетип сам по собі – це формоутворювальна здатність, можливість форми [84, с. 27].

Говорячи про семантичну деривацію, маємо справу з метафоризацією дійсності. Номінація метафоричного типу відбувається на основі стереотипів сприйняття, характерних для етносу. Певні стереотипи світосприйняття породжують відповідні архетипи метафоричної номінації: у етносу є моделі можливих порівнянь, зіставлень, у межах яких і здійснюється процес семантичної метафоризації.

Метафоричність мови є однією з лінгвістичних універсалій, а також базовими властивостями когнітивно-мовного оброблення дійсності [278, с. 228]. Існують різні підходи до моделювання метафори, розроблені як українськими, так і зарубіжними лінгвістами. Вони систематизовані й детально описані в роботах В. Телія [272], Є. Селіванової [235] та інших.

У філософії метафору розглядають: 1) при семасіологічному підході – як один з головних шляхів утворення *переносного значення, зміни значень* мовних одиниць і розвитку мовної семантики; 2) при ономасіологічному – як один із загальних принципів *номінації*; 3) при поетично-стилістичному підході – як один з *тропів*; 4) при лінгво-філософському та етнолінгвістичному підходах – як когнітивний процес, спосіб світобачення, моделювання світу і творення мовної картини світу...» [283, с. 334]. Метафора у широкому значенні – це перенесення знань із однієї змістової галузі в іншу, в основі якого лежить аналогія. Це троп або фігура мовлення, що полягає у вживанні слова, яке позначає певний клас об'єктів (предметів, осіб, явищ, дій чи ознак), для позначення іншого, схожого з цим, класу об'єктів чи одиничного об'єкта.

Метафора – один із основних прийомів пізнання об'єктів дійсності, їхнього найменування, створення художніх образів і породження нових значень. Вона виконує когнітивну, номінативну, художню і смислотвірну функції.

У створенні метафори беруть участь чотири компоненти: дві категорії об'єктів і якості кожної з них. Метафора відбирає ознаки одного класу об'єктів і застосовує їх до іншого класу чи індивіда – актуального суб'єкта метафори. Характеристика тієї категорії об'єктів,

що позначені метафорою, національно специфічна. Вона може належати фондові загальних уявлень про світ носіїв мови, міфології чи культурній традиції.

За лінгвістичним визначенням, що подається в енциклопедії «Українська мова» [283], метафора – це «а) семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця; б) похідне значення мовної одиниці, утворене таким чином. В основі метафори лежить згорнене або приховане *порівняння* (Арістотель) і ширше – імпліцитна аналогія нового з наявним, «дальшого» з «ближчим», менш відомого з відомим тощо.

Із часів Арістотеля метафору розглядають як скорочене порівняння: тобто це порівняння, з якого виключені предикати схожості (*схожий, нагадує* тощо) і компаративні сполучники (*як, ніби, мов, немовби* тощо). Разом із ними усунуто підстави порівняння, його мотивування, обставини часу й місця, а також інші модифікатори. Метафора виявляє постійну, глибинну схожість.

Метафора наближає об'єкти, що належать до різних класів. Її сутність визначено як категоріальний зсув. Вона заперечує належність об'єкта до того класу, в який він входить, і включає його в категорію, до якої він не може бути віднесений на раціональному підґрунті. Зіставляючи об'єкти, метафора їх протиставляє.

Сутність метафори часто вбачають у зближенні дуже далеких класів об'єктів. Взаємодія двох різних класів об'єктів та їхніх властивостей створює основну ознаку метафори – її подвійність. У семантичну структуру метафори входять два компоненти – її значення (властивість актуального суб'єкта метафори) й образ її допоміжного суб'єкта. Образ класу і сукупність характерних для нього ознак дають ключ до сутності суб'єкта метафори. Образна метафора виконує функцію характеризування.

Метафора не виходить за межі конкретної лексики, коли до неї вдаються у пошуках імені для певного класу реалій. Вона у цьому разі є ресурсом номінацій. Вторинна для метафори номінативна функція служить для створення імен класів предметів та імен осіб. Семантичний процес у кінцевому результаті зводиться до заміни одного образного (дискриптивного) значення іншим. Щоб уникнути двозначності, цей тип метафори прагне ввійти до мікроконтексту, що пояснює її предметну співвіднесеність. Стверджуючись у номінативній функції, метафора втрачає образність. У такому разі вона є технічним прийомом добування нового імені зі старого лексику.

Виділяють основні типи мовної метафори: 1) *образна* метафора, що є наслідком переходу ідентифікаційного (описового) значення у предикатне (те, що характеризує) і служить розвиткові синонімічних засобів мови; 2) *номінативна* метафора (перенесення назви), що полягає у заміні одного описового значення іншим, і є джерелом омонімії; 3) *когнітивна* метафора, яка виникає результатом зсуву в сполучуваності предикатних слів і створює полісемію; 4) *генералізаційна* метафора (як кінцевий результат когнітивної метафори), що стирає у значенні слова межі між логічними порядками і створює предикати найбільш загального значення.

Природне для себе місце метафора знаходить у поетичному (у широкому значенні) мовленні, в якому вона апелює до уяви, а через неї – до розуміння життя і сутності речей. Метафору споріднюють з поетичним дискурсом такі риси: актуалізація далеких і неочевидних зв'язків, нероздільність образу й смислу, дифузійність значення, допустовість різної інтерпретації, ліквідація мотивувань і роз'яснень. Метафора ґрунтується на принципах функціонування поетичного слова, що компенсують відмову від мотивувань єдністю і точністю вибору. Породжена уявою, метафора завжди – прямо чи непрямо – співвіднесена з дійсним світом. Це відрізняє її від символу, який часто отримує трансцендентні смисли.

Метафора в науковому дискурсі є важливим показником вияву тієї чи тієї стратегії текстотворення. Щодо метафор у науковому стилі, ширше – дискурсі, точаться жваві суперечки. Як зазначають дослідники, метафора асоціюється з важко вловимою гуманітарністю, певною нечіткістю формулювання – як спадщина позитивізму XIX століття. Представники войовничого сайєнтізму ополчилися на наукову метафору й вважають її неприпустимою в наукових текстах. Однак метафора є тим, що дозволяє мислити в поняттях. Вона виявляється в мові конкретних наукових досліджень на етапі концептуалізації. Концептуалізація – це необхідність виразити свій об'єкт у поняттях, перетворити об'єкт на предмет, реалізувати об'єкти у конкретній категорійній структурі мови. Щоразу переводячи об'єкт зовнішнього світу на мову науки, ми створюємо референцію цього об'єкта [35].

Характеристика метафори і метонімії як засобів формування української термінології була об'єктом наукових розвідок багатьох українських учених, як засвідчує систематизований огляд у праці «Українська лінгвостилістика XX – початку XXI ст.: система понять і бібліографічні джерела» [282, с. 251]. Зокрема, Г. Краковецької, І. Кочан, Н. Родзевич та ін. Увагу українських дослідників спрямовано на функціональні особливості образних засобів: у працях О. Кадомцевої описано вживання метафори у філософському тексті, у роботі

Г. Краковецької проаналізовано номінативні метафори, у дисертаційному дослідженні Г. Дядюри досліджено функціональні параметри образності в науковому стилі: параметр когнітивного зв'язку, комунікативний і діяльнісний параметри, параметр стилістичного розмежування текстів, параметр індивідуального стилю тощо.

Існує два принципово різних типи метафор – великі метафори й малі. Малі метафори використовують для опису конкретного об'єкта. Великі метафори вживають для опису предмета дисципліни загалом. Рух науки – це зміна метафор: «суспільство як організм» – «суспільство як механізм» – «суспільство як театр, як гра» тощо. Інструментальні метафори – це метафори, які вживаємо, щоб прояснити свою тезу. Термінальні метафори – метафори кінцеві, граничні. Ми говоримо через інструментальні метафори. Термінальні метафори говорять через нас: наприклад, досліджуючи гру як феномен, дослідник може переносити об'єкт дослідження на різні предмети; досліджуючи теж, можна «захворіти» на семіотизацію доквілля тощо. Термальні метафори, які завжди є сильними, прагнуть стати метоніміями. Метонімія – це квінтесенція сутності, вияв цілого через частину. Гра чи текст можуть стати квінтесенцією буття [35].

Метафора як факт мови в певний момент витісняє те, що було фактом пізнання, витісняє те, що І. Кант називав «ап'юріорними формами знання». Метафора посіла в епістемології те місце, яке раніше займали кантівські ап'юріорні форми, того, що форматує цей світ і робить його можливим для пізнання. Метафора – це міст між образом і поняттям. Ніцше говорив, що будь-яке поняття і є згорнутою метафорою. Метафора виконує дві функції – деталізацію і зв'язок із повсякденним досвідом, говорить дослідник В. Вайхштайн [35].

Так, Х. Вайнріх [34] вважав, що немає жодних підстав не довіряти метафорам. Вони відрізняються від інших слів у тексті тільки однією маленькою особливістю, і ця особливість не ставить їх поза загальною діалектикою значення й уявлення. Тому немає жодного сенсу говорити, що слова є істинними, а метафори – неістинними. Доти, доки у слів немає контексту, їх неможна вважати ані істинними, ані неістинними; вони є, головню, інструкціями з очікування.

У суспільствознавчих і гуманітарних науках метафори діють як пристрої для спрощування й осмислювання складних і здатних збити з пантелику наборів спостережень, що викликають занепокоєння. Як зазначає Д. Шен, окреслення рамок раніше не усвідомлюваних суспільних проблем «залежить од метафор, які лежать в основі історій, що породжують формулювання проблем і задають напрямки їх розв'язування». Скажімо, коли занедбані нетрі представляють як

хворобу міського організму (рак або ж уразу від тлі [blight]), це спонукає думати про їхній стан не як про проблему людей, котрі там живуть і котрим треба допомагати, а як про проблему міста, частиною якої є самі ті люди і яку можна розв'язувати лише вилюченням хворої частини, тобто руйнуванням цілих дільниць без огляду на бажання їхніх мешканців. Подібним чином окреслення СНІДу як *чуми* вказує на її чуже (в цьому разі африканське) походження та її зумовленість моральним занепадом європейських суспільств, зокрема розповсюдженням гомосексуалізму – і, знову ж таки, підштовхує до ізоляційних засобів розв'язування проблеми. Представляючи один проблемний аспект реальності через *певний* інший, такі метафори ускладнюють осмислювання нової проблеми в альтернативних термінах – надто що самі метафори здебільшого залишаються невисловленими, не даючи змоги «розвинути припущення, які з них випливають, та перевірити їхню придатність у певній ситуації, на думку В. Кулика [160, с. 71–72]. Дослідник дискурсу українських медій стверджує: «Втім, новотворені метафори суспільних проблем спершу таки стають об'єктом уваги та критики й в окремих випадках мусять змагатися з альтернативами, хоч офіційно підтримуваний і розповсюджуваний, зокрема в провідних медіях, погляд має в цьому змаганні велику перевагу. Проте коли його приймають і засвоюють, «метафоричний погляд стає організаційною концепцією, в яку загал упорядковує відповідні повідомлення з новин і в світлі якої новини тлумачить» [160, с. 72].

Вживання метафор може бути частиною аксіології наукового тексту. Надання оцінок досліджуваним і описуваним предметам – складник наукової діяльності. Безперечно важливим в текстостратегічному значенні видом називання є вживання метафор, що означає більш чи менш свідомий вибір на користь якоїсь із них, а отже, на користь певного представлення описуваного об'єкта і світу загалом. Суть метафори, як окреслили її Дж. Лакоф і М. Джонсон, полягає в осмисленні й переживанні явищ одного роду в термінах явищ іншого роду. Від античних часів філософи й мовознавці вважали метафору суто орнаментальним елементом мовлення, притаманним головно літературі. Проте за останні більш як сто років розуміння й, відповідно, локалізація цього явища зазнали радикальних змін.

Науковці звернули увагу на те, що метафора не тільки узгоджується з експресивно-емоційною функцією практичного мовлення, а й відповідає здатності людини вловлювати і творити подібність між дуже різними індивідами та класами об'єктів», що «відіграє величезну роль і в практичному, і в теоретичному мисленні. Навіть більше, метафора відіграє модельну роль, тобто не лише формує уявлення про

об'єкт, а й наперед визначає спосіб і стиль мислення про нього. Тому метафори, з одного боку, дають нам змогу зрозуміти невідоме в термінах відомого й таким чином подолати невідповідність нашої мови пізнаваній реальності. Це особливо стосується науки, де, наприклад, комп'ютер (слово, яке й саме є метафорою, адже раніше в англійській мові *computer* означав людину, котра здійснювала обчислювання й котру потім замінила обчислювальна машина) його творці наділили, як людину, *пам'яттю* та здатністю *підхоплювати віруси* [160, с. 71].

Давно усталені метафори, втілені у структурах самої мови, зокрема й у лексиці, є стилістично немаркованими. Багато з них можна вважати ідеологічно нейтральними, як-от *орієнтаційні* метафори, котрі, на відміну від щойно розгорнутих *структурних*, задають «організацію цілої системи понять за зразком якоїсь іншої системи», приміром, упорядковують різноманітні фізичні, психічні й суспільні процеси відносно вертикальної осі, тобто в термінах «вгору – вниз» (скажімо, ми називаємо збільшення якоїсь величини *зростанням*, а добрий настрій – *піднесенням*). Однак деякі вкорінені метафори чинять безперечно згубний (хоч для більшості користувачів і непомітний) вплив на сприймання суспільних явищ і проблем. Наприклад, розуміння суперечки як війни (Дж. Лакофф і М. Джонсон навели багато англомовних ілюстрацій, але й українською нерідко говорять, що хтось *розбив* аргументи опонента, якого часто-густо називають *супротивником*) заважає усвідомленню й використанню конструктивного потенціалу обміну ідеями й доказами. Іншим прикладом є розуміння мови як провідника [*conduit*], засобу передавання думок, що існують окремо від неї (тому, приміром, слова можуть бути *наповненими глибоким змістом* або *порожніми*). Як твердить М. Ренді, воно локалізує мудрість і культуру радше в бібліотеках, а не у живих мізках кожного нового покоління [160, с. 70–71].

Лексичний інструментарій народницької, модерністської та постмодерністської стратегії текстотворення, очевидно, має низку відмінностей. Інколи стратегії текстотворення можуть послуговуватися спільним лексичним фондом (наприклад, запозичені слова наявні у всіх стратегіях текстотворення), однак щільність вживання та інтенції мовців будуть відрізнятися. Отже, спробуємо з'ясувати й окреслити головні тенденції вияву народницької, модерністської та постмодерністської стратегії текстотворення у науковому дискурсі на лексико-семантичному, аксіологічному й метафоричному рівнях тексту.

III. 4.2. Народництво в науковому дискурсі

Класичний стиль письма вітчизняних наукових текстів, з його усталеним термінологічним апаратом, з неприйняттям авторського займенника «я» в оповіді, з прагненням до знеособлення особистості дослідника для досягнення максимальної неупередженості й наукової об'єктивності, з обов'язковими вимогами логічності, точності, послідовності, аргументованості й доказовості викладу, – цю класику наукового функціонального стилю мови називаємо народницькою стратегією текстотворення.

Серед головних мовних засобів класичного наукового стилю, тобто народницької стратегії текстотворення у науковому дискурсі, називають: абстрактну лексику, символи, велику кількість термінів, схем, таблиць, графіків, зразків-символів, іншомовні слова, наукову фразеологію (стійкі термінологічні сполучення), цитати, посилання, однозначну загально-вживану лексику, безсуб'єктність, безособовість синтаксису, відсутність всього того, що вказувало б на особу автора, його уподобання (емоційно-експресивних синонімів, суфіксів, багатозначних слів, художніх тропів, індивідуальних неологізмів) [195, с. 284].

Сам науковий дискурс української мови є неоднорідним і має чимало текстових форм, що різняться за функціями, призначенням і, відповідно, манерою письма. Так, слід розмежовувати наукові монографії, збірники статей тощо від довідково-інформаційних текстів (енциклопедичних словників, довідників тощо). Перша група є авторськими текстами, в яких особа автора, хоч і свідомо відсунута на задній план, все-таки присутня, у таких текстах можна визначати ідіолектні особливості мовця. Натомість довідково-інформаційний дискурс ніколи не відступає від текстового стандарту, серед прагматистичних ознак якого належить відсутність модальних елементів і дискурсивних слів (*принаймні, навпаки, до речі* тощо), відсутність синтаксичних показників зв'язності (*оскільки, тому що, однак, таким чином* тощо), несюжетності тощо. У наукових працях, що висвітлюють певну проблему, а не просто фіксують і зберігають інформацію, як довідкова література, прагматична і семантична підсистеми тексту не є тотожними. Довідково-інформаційні тексти позбавлені прямої адресності й не передбачають зворотного зв'язку з читачем.

Однак не можна спрощувати розуміння цієї стратегії текстотворення і зводити її лише до традиційної наукової риторики. Народництво не є синонімом консерватизму. Це не діахронійне явище в сучасній мові, це стратегія текстотворення, що з'явилася хронологічно раніше від модерністської та постмодерністської. Але й вона

продовжує еволюціонувати, осучаснюватися, розвивати свої лінгвістичні риси в новітніх умовах.

Проблематика наукових дослідів народництва найчастіше стосується вивчення рівнів української мови, функціональних мовних одиниць, історії розвитку національної мови (передусім соціолінгвістичний контекст і внутрішньомовні зрушення), лексико-семантичні студії щодо реанімації словникового фонду тощо.

Утім, і найактуальніші наукові теми, навіть праці, що спричиняють появу нових напрямів в україністиці, можуть бути написані народницькою стратегією текстотворення, що буде проілюстровано нижче.

Мова народницьких наукових текстів характеризується поміркованою кількістю іноземних слів. Терміни завжди чітко визначені, зрозуміло розтлумачені.

Так, зокрема, вивчаючи предмет, обсяг, структуру і завдання стилістики, дослідники-народники послуговуються таким термінологічним апаратом: *стилістична система національної мови; різновиди (типи) літературної мови; структурно-функціональні стилі; експресивні засоби мови; стилістика писемної і усної літературної мови; книжне і розмовне забарвлення висловлювання; стилістика мови і стилістика мовлення; стилістика мови художньої літератури; теоретична і практична стилістика; стилістичні явища різних мовних рівнів; стилістичний ефект; стилістичні шари різних історичних епох; стилістичні засоби: народнопоетичний, індивідуальний авторський, історичної літературної традиції; метод стилістичного експерименту; структурно-статистичний метод* [282, с. 8].

С. Єрмоленко так характеризує традиційну народницьку стилістику: «З кінця 70-х років ХХ ст. лінгвостилісти зосереджують увагу на дослідженні сучасних функціональних стилів в аспекті історії української літературної мови. Спираючись на засадниче положення про те, що історія літературної мови – це історія її стилів (функціональних і експресивних), дослідники прагнуть визначити тенденції в розвитку стильової норми мови художньої літератури (поезії, прози, драматургії), публіцистичних, наукових, офіційно-ділових текстів. Аналіз здійснюється переважно за методикою опису мовних рівнів, а також встановлення співвідношення між функціональними та експресивними стилями» [282, с. 8]. Як бачимо, дослідниця не вживає терміна *дискурс*, висловлюючись хрестоматійно-традиційно. Так само усталено вбачає вона й наукові завдання, що їх має розв'язувати лінгвіст: «Дослідник-стиліст постає перед проблемою виявлення сфер функціонування мови й накладання на одиниці мови нових функціональних і експресивних конотацій. Оскільки стиль – це не самі елементи (одиниці) мовної

системи, а принципи їх комбінування, настанови, конструкти, за якими організовується текст, то й завдання дослідника полягає у виявленні, пізнанні цих принципів» [282, с. 8]. Розмова про стилістику не виходить за межі мови в екстралінгвістичну площину, у позамовну дійсність, у комунікативну ситуацію і соціолінгвістичні портрети мовців, лишаючись розмовою про мовні засоби.

Автори-народники, маючи певні розбіжності у визначенні кількості стилів і їхніх диференційних ознак, наголошують на такому конструктивному показнику стилю, як можливість вибору мовних засобів, способі, принципах стильової організації – «націлюють дослідника на пошуки формальних засобів мовної діяльності» [282, с. 11]. Стиль вони розуміють передовсім як взаємодію форми і змісту, а не взаємодію тексту й суспільства.

Метафорика народницьких наукових текстів характерна близькістю до метафор інших функціональних стилів, зокрема – до художніх метафор. Це можна пояснити тим, що лінгвостилістика розпочалася з вироблення методів аналізу художнього тексту. Це нині функціональна стилістика об'єднує рівневу стилістику, або стилістику засобів, стилістику тексту, діахронійну і зіставну стилістики тощо, однак первинність художньої метафори дається взнаки у сучасній народницькій науковій метафорі.

Як правило, метафори супроводжують наукову думку, виконуючи функцію уточнення чи порівняння. Наприклад: *«Схильність до гумору, – що підтверджується численними спостереженнями, – розвивається в людей і народів, поставлених в екстремальні умови. Гумор – єдина протиотрута безнадії й розпачеві. Тому саме в народів, поставлених у складні умови, що мають вижити й пережити лиху годину, він найчастіше й розвивається. Посилання на англосаксів (англійців та американців), чий приклад начебто заперечує це, непереконливі, бо можливо, й свого сучасного процвітання вони саме й досягли завдяки відомому правилу, лаконічно висловленому американським неписаним законом: «Keep smiling» («Усміхайся», букв. – «Тримай усмішку»), навіть коли тобі не дуже добре ведеться, будь бадьорий, не подавай виду, що тобі сутужно. Адже доля спочатку була не дуже ласкава до давніх англійців, що виникли внаслідок появи в Британії західно-германських племен англів, саксів і ютів» [276, с. 168]. Метафора не організовує дефініцій, не стає центром визначення наукового поняття.*

Часто народницька стратегія текстотворення може супроводжуватися постколоніальним комплексом – ревним ставленням до минувшини своєї країни, трепетним осмисленням її історії та розвитку національної мови, буває, це корелює з національною образою та

претензіями до народів-колонізаторів і народів-сусідів, наприклад: *«Дивно читати ці твердження у книзі, автор якої виявляє настільки широку ерудицію, що вільно оперує прізвищами й таких маловідомих письменників XIX століття, як Погорельський та Ієронім Ясинський, а водночас наче забув про відомі кожному школяреві Валуєвський циркуляр і Емський указ, які й будували для українців «міст» до російської мови. Адже через заборони української мови, через імперську «обязаловку» писати й друкувати твори тільки загальноімперською мовою й постала ота російськомовна спадщина українських письменників, з приводу кваліфікації якої дискутують сучасні українські філософи й літературознавці»* [МАС, с. 35]. Тут вже простежуємо народницьку специфіку аксіологічного критерію: оцінки мовним фактам даються завжди однозначні, подекуди категорично чорно-білі, в опозиції «свій – чужий». На лексичному рівні аксіологія народництва реалізується навмисним вживанням кальок і варваризмів з російської мови. Однак, на відміну від постмодерністської стратегії текстотворення, російські лексичні кальки використовують з метою створення агресивного колориту висловлювання, вираження обурення й протесту.

Навіть написані у більш нейтральному емоційно-експресивному тоні народницькі тексти містять негативну оцінку «чужинців» і їхніх деконструктивних дій щодо України та українців, напр.: *«Серед інших конструктивних рис національної ментальності було згадано й культ історії, видатних її подій і діячів. Його можна відзначити як типову рису ментальності в усіх народів, скривджених ходом історичних подій. Справді, для того щоб пережити свою (далеко не радісну) сучасність і домогтися кращого майбутнього, вони шукають і знаходять насагу у своїй історії, до сторінок якої припадають як до життєдайного, цілющого і живлющого джерела»* [276, с. 170].

Однак прагнення до миролюбства завжди лишається, на думку дослідників-народників, ключовою рисою ментальності українців: *«... слід приділити увагу й іншій особливості відроджуваних народів у період відносної позамовності їхньої ментальності. Риса доброзичливого інтересу до інонаціонального оточення та прагнення до мирного співжиття і співробітництва з ним стосується насамперед найближчих просторово етносів»* [276, с. 174].

Порівняймо текст, що не відповідає тактиці постколоніального комплексу народницькій стратегії текстотворення і скоріше є модерністським взірцем: *«Колоніальний маскарад має амбівалентну природу: він окреслює офіційний культурний простір, забезпечуючи його однорідність і тяглість, і водночас він оприявлює постійну напругу, що існує між центром та периферією, метрополією та провінцією,*

високим та низьким, офіційним та тіньовим, сильним та пристосованим. У цьому зв'язку репрезентація колонізованого, або «іншого», відбувається в специфічний спосіб, а саме – з допомогою надмірних знаків «природності» і в категоріях екзотичності, яка може бути легко впізнаною і відтворюваною. Відомо, що метрополія колонізує підкореного не лише силою, але й уявою» [72, с. 97]. Усі лексеми, номінуючи й характеризуючи явище колоніальності, залишаються емоційно незабарвленими, нейтральними, даючи змогу дослідникові зберігати відчужену позицію щодо предмета аналізу.

Народницький науковий дискурс позначано патріотичним пафосом, втіленим у загальнонародній літературній лексиці. Конструкції, як правило, не містять алюзій, а є чітко сформульованими постулатами й програмними гаслами, зокрема: «Якщо народ знатиме, що історія його існування налічує багато століть, а можливо, й кілька тисячоліть, і це буде доведено істориками й яскраво втілено в мистецьких творах, якщо йому буде показано блискучий ряд його видатних предків і низку їхніх славетних звершень у всіх сферах людської діяльності, народ, що попав у принижене невільницьке становище, мимохіть ужаснеться, пройметься за це соромом і перед собою, і перед іншими народами» [276, с. 170].

Наукові розвідки з історії української мови доволі інтравертні. У центрі таких досліджень – передусім українська мова й ті політичні, історичні й соціолінгвістичні обставини, в яких вона перебувала у певний проміжок часу, виходити на загальноновознавчі висновки науковці-народники потреби не бачать, тобто не прагнуть на ґрунті української мови сформулювати універсальні для інших мов узагальнення. Рефлексії щодо навколумовних висновків, як правило, короткі: «У такий спосіб національне думання випереджало національну мову у своєму розвитку» [276, с. 179].

Визначення складних абстрактних понять науковці-народники намагаються дати якомога зрозуміліше, не обтяжуючи дефініцію зайвими додатковими термінами, уточненнями й супровідними думками: «...національна ментальність – це характерний склад розуму, своєрідний спосіб мислення і ставлення до дійсності певного народу. Національна ментальність, найвиразніше відбита мовою, є основою національної самоідентифікації кожної людини» [276, с. 5].

Новітнє народництво, презентоване в сучасній українській лінгвістиці, демонструє праця О. Демської «Текстовий корпус: ідея іншої форми». Дослідниця була однією з перших, хто впровадив корпусну лінгвістику у лінгвоукраїністичну традицію. У вступі вона зазначає: «Для появи будь-чого нового або інноваційного мають бути передумови. Виникнення корпусу та корпусної лінгвістики визначене передумовами двох типів:

перші – практичні, другі – теоретичні. До практичних передумов належить передусім наявність емпіричної складової у мовознавстві, картотечної традиції та комп'ютерних текстових ресурсів, а до теоретичних – певний цілісний погляд на мову як явище системне, чи певна наукова парадигма, що може слугувати або ж слугує підґрунтям для корпусної практики і теорії» [ДТК, с. 12]. І далі розбудовує свій текст відповідно до законів структуралізму. Новий для україністики напрям органічно вписується в наявну традицію, зокрема граматичну, – коли мова йде про морфологічне маркування. Іншомовні терміни вмотивовані науковою необхідністю – вони номінують принципово нові явища, наприклад, лексема *metset*. Науковець послуговується усталеними латинськими термінами, говорячи про морфологічні категорії та значення, не вигадуючи нових слів. Загальне враження, що справляє ця інноваційна праця, можна схарактеризувати виразом «зрозумілий науковий текст». Новітнє народництво наближає українську науку до світової, а світову – привносить до української.

Отже, маємо такі загальні риси народницької стратегії текстотворення в українському науковому дискурсі.

1. Обмежене й зумовлене темою дослідження вживання іншомовних слів у тексті.

2. Прозорість і зрозумілість викладу матеріалу.

3. Метафорика має супровідний характер, підсилюючи дефініції.

4. Серед найбільш поширених у цій стратегії текстотворення наукових проблем – теми історії української мови, соціолінгвістичний напрям, лексикологічні й лексикографічні праці тощо.

5. Лінгвістичні визначення максимально лаконічні й доступні для розуміння.

III. 4.3. Модернізм у науковому дискурсі

Модерністська стратегія текстотворення в науковому дискурсі так само, як і в усій українській мові, головною метою визначає осучаснення понятійного й термінологічного апарату української науки, її інтеграцію до світового наукового загалу, залучення українських наукових студій до загальноєвропейського вектора тощо.

Ця стратегія, очевидно, маючи ті самі ознаки і критерії, що й у художньому, розмовному та епістолярному дискурсах, виявляє специфічні риси для цього типу дискурсу.

Розбіжності з народницькою стратегією текстотворення починаються з різного розуміння поняття *стиль*. Модерністи надають перевагу термінові *дискурс*.

Критерій «відкритість до лексико-семантичних запозичень» у науковому дискурсі модернізму гіперболізується. Науковий стиль сам по собі передбачає активне функціонування іншомовних лексем, зважаючи на те, що переважна кількість наукових термінів має латинське або грецьке походження, значна частина – англійське, а також французьке, німецьке тощо. Тож іншомовна лексика завжди була широко представлена в науковому стилі. Однак дослідники, що створюють тексти відповідно до модерністської стратегії текстотворення, свідомо чи підсвідомо переобтяжують свій текст надмірною кількістю іншомовних слів: *«Коли сказати по-іншому, гетерономна (не однойменна) негативність письма діє, з одного боку, між номінацією (висловленням / висловлюванням), яку утримує суб'єкт розуміння (значення), і поліномією, тобто плюралізацією значення з допомогою різних засобів (поліглотії, полісемії тощо), пронизуючи безглуздя (брак значення) й позначаючи придушення суб'єкта»* [КРІ, с. 35].

Подекуди науковці-модерністи прагнуть відшукати іншомовний аналог вже наявному українському термінові. І тоді доводиться говорити про переназивання.

Переназивання [rewording, relexicalization] – це свідомо зміна усталеної чи поширеної назви (лексеми, номена, терміна тощо) з певною інтенційною метою, яку систематичне застосування дає змогу виявити. Мовці вдаються або до творення неологізмів, тобто нових слів (нерідко нових тільки для їхньої мови, але вживаних в іншій), або до вживання щодо певного предмета чи явища одного зі слів, зазвичай вживаних щодо інших, наприклад: *«Принципова переорієнтація лінгвістичних досліджень від виявлення та класифікації мовних явищ і фактів до з'ясування причинної зумовленості й закономірностей їх функціонування та еволюційних змін у мові визначила таку настанову сучасного мовознавства, як експланаторність. Ця якісно нова настанова зумовлена усвідомленням того, що таксономічне дослідження мови створює можливості для якісних змін у змісті лінгвістичних досліджень. Визначаючи безперечні переваги й перспективність експланаторних досліджень, зазначимо, що їх успішність залежатиме від досконалої репрезентації таксономічної бази, і тому необхідною умовою для коректного розв'язання завдань експланаторного змісту є визначення обсягу досліджуваної мовної сфери та складу елементів, що її утворюють»* [ДУБ, с. 38].

Спроби «знайти іншу назву» періодично здійснюються в усіх типах дискурсів – наприклад, у медійному дискурсі можна назвати «спробу Віктора Ющенка під час перебування в опозиції змінити сприйняття установи під назвою *Адміністрація Президента України*, називаючи її

канцелярією і таким чином указуючи на її суто технічну, а не політичну роль, та оскаржуючи намагання тодішнього керівника установи Віктора Медведчука утвердитись як легітимний політичний діяч» [160, с. 70]. Але якщо в медійному дискурсі такі прагнення номінувати вже наявне в інший спосіб часто продиктовані ідеологічною метою, то намагання науковців ускладнити й без того один із найскладніших типів дискурсів викликає питання. Синонімія й омонімія, що увиразнюють і збагачують, наприклад, художній стиль, можуть стати недоліками наукового ідіолекту дослідника, шкодячи тексту тими невизначеними, подвійними значеннями, які порушують вимоги чіткості й визначеності в науковому тексті.

Приклад наукового модерністського тексту: *«Для унаочнення денотативного обсягу понять синтетизм та аналітизм необхідно з'ясувати їх співвідношення з поняттям аглютинації. Різні оцінки цих відношень виявляються у визнанні аглютинації однією з реалізації синтетизму або виявом аналітизму. Традиційним підґрунтям для таких оцінок є порівняння аглютинативності з флективністю й фузійністю і визначення спільних або протилежних властивостей»* [ДУБ, с. 19]. Порівняймо з уривком граматичної праці, написаної відповідно до народницької стратегії текстотворення: *«У сучасній лінгвістиці мають місце три тенденції щодо кваліфікації членів речення: 1) одні вчені відстоюють традиційний погляд на систему головних і другорядних членів речення; 2) другі повністю заперечують традиційний підхід до визначення членів речення; 3) треті доповнюють, уточнюють окремі поняття, конкретизують їх, тим самим деякою мірою згладжують суперечливі місця»* [110, с. 155]. Перший наведений уривок наукового дискурсу доведеться читати, звертаючись до лінгвістичних енциклопедій і словників, оскільки щільність затермінологізованості надзвичайно висока, терміни вжито без пояснень і тлумачень. У народницькому науковому дискурсі перевага надається питоמו українським словам навіть у термінах, що лексично не обтяжує текст, а навпаки – полегшує його сприйняття.

Науковці-модерністи створюють широкі синонімічні ряди в терміно-системах, якими оперують. Найчастіше таке розширення синонімічного кола відбувається завдяки надмірному вживанню запозичених лексем. Однак ця тенденція може підлягати критиці: *«У науковому творі повторення тих самих слів сприяє точнішому вираженню думки, усуненню двозначності, чіткішому прив'язуванню висловлення до певного об'єкта дослідження. Функція доказовості виражена формальною структурою стилю: науковий виклад містить у собі відповідно оформлені аргументи для обґрунтування положень, тверджень, висунутих автором»* [282, с. 252]. Із цього випливає, що навіть тавтологія є більш виправданим

прийомом у науковому дискурсі, ніж нагромадження синонімічних термінологічних рядів.

Метафорика модерністських наукових текстів відзначається багаторівневістю, складністю, філософічністю: *«Мова, будучи негативністю, рухом, що підноситься над своїм суб'єктивним центром і приєднує цей поширений центр, що є метою, підпорядкована – в самій своїй негативній динаміці – законам»* [КРІ, с. 33].

Метафори часто становлять власне наукові дефініції, які претендують на статус не лише філологічних, а й загальнофілософських, наприклад: *«Отже, можна сказати, що ми говоримо про лінгвістику, коли розглядаємо один з її рухів, нехай навіть фундаментальний. Краще скажімо, що в просторі цієї епістемології, яку можна назвати аналітичною, щоб відрізнити її від позитивістської епістемології, що ми довели неможливість відносин, виражених оцим про: це відносини дистанції, злету, заперечення. Адже під зовнішньою картиною лінгвістики ми неминуче натрапляємо на певні основи глобального епістемологічного бачення, які підтримують різні сфери пізнання символічності: адже й сама конститутивна матриця цього епістемологічного бачення містить у взаємозакладених призмах «наукові царини», що їх вона відкрила. Чи не є це рекурсивним доказом факту, що належність лінгвістичної царини крихка і стає ще крихкіша тоді, коли лінгвістику зведено до граматики, або, точніше, до синтаксису?»* [КРІ, с. 204–205].

Інша крайність – навпаки, відхід від затермінологізованості, науковості викладу й повернення до ліричної тональності дискурсу, що може навіть наблизити науковий текст до художнього за колоритом піднесеності, романтичності, абстрактності.

Порівняймо: *«Читання тексту є, безперечно, першим етапом теоретичного дослідження. Читання, в якому мовчки ухваленими концептуальними опорами є бажання суб'єкта-читача, його інстинкти, його сексуальність, увага до фонематичних структур, ритму фрази, конкретної семантики, що веде назад до почуття, насолоди, сміху, розв'язки, і читання, яке властиве «найсильнішим до емпіризму», що, численні, напливають і огортають. Ідентичність Я, що читає, тут утрачається, атомізується; настає мить насолоди, коли під текстом виявляють інший текст, своє інше...»* [КРІ, с. 42]. Таке сусідство термінів з лексемами й виразами на кшталт *почуття, насолода, сміх, розв'язка, напливає й огортає, мить насолоди* – стилістичний, здавалось би, оксюморон, поєднання несполученого, створює ефект модерності, чогось радикального нового в межах традиційного наукового функціонального стилю.

Більшим радикалізмом відрізняються тільки постмодерністські наукові тексти, які надають жаргонним і сленговим словам статусу термінів: *«Прологом до трагедії служить дискусія Діректора театра, Поета і Коміка. Путєм брейнсторнмінга вони рішають, як би це утнуть таку п'єсу, щоб народу вгодить. Поет із цього кодла трохи випадає: усе торочить про іскуство, презирає натовп, жене пургу про вічність, про ганебність ремесла, і що не буде він писати тексти ні для Верки Сердючки, ні для Потапа з Настєюо Каменських»* [ШСЛ, с. 91].

Філологи-модерністи прагнуть переосмислити, а то й – написати історію лінгвістики. На відміну від народницької стратегії текстотворення, яка вивчає власне розвиток національної мови, її контакти з іншими мовами й внутрішньомовні динамічні процеси, історики мови від модернізму прагнуть передовсім схарактеризувати розвиток наукової думки про мову. Усі узагальнення модерністів дещо феноменологічні, це «спостереження за спостережниками», це роздуми про попередні роздуми навколо мови: *«Ця наука про мову, семантична на своєму початку, хоча вона неодмінно мала формуватись як синтаксична, або, коли сказати по-іншому, формувалась як наука тією мірою, якою ставала синтаксисом, могла відтоді позначати свої окремі конститутивні елементи та внутрішні варіації, надміру визначені розумом свідомого суб'єкта... з'явилося об'єктивне зовні раціоналізаційного мислення, на основі якого наука – а конкретніше, наука про мову – вже не може, вдаючи послідовність, обмежуватися додаванням ще однієї ланки до ланцюга, який передує їй, а навпаки, повинна теоретично та аналітично переплавити себе, поглибитись і перекреслити набуті дані»* [КРІ, с. 200].

Модерністська стратегія побудови наукових текстів майже завжди виходить на загальнонаукові узагальнення, себто зазвичай висновки модерністів переходять на філософський рівень: *«Наука про мову», що нині претендує не тільки на те, щоб постати як наука, а й на керівництво побудовою знання про «людину», має своє коріння в міркуваннях про тям, «спроможність судження», як її визначив Кант...»* [КРІ, с. 199].

Якщо оцінка модерністського наукового тексту й перегукується з художнім дискурсом через образні означення, то ці означення часто створюють кінестетичний, органолептичний ефект, наприклад: *«Не маючи пунктуації, роман «Н» – це фраза, але все-таки фраза. Речення вже є: короткі і правильні, без будь-якої синтаксичної чи лексичної аномалії, вони приходять і скаламучують прозорість. Дуже легко «підправити» фрази, поставити розділові знаки, виділити прості реченнєві ядра, які конституують **текст, що тече**. Але ми втратимо*

семантичні та логіко-синтаксичні двозначності, і **втратимо передусім музику**. Під музикою я розумію інтонацію і ритм, які у звичайному спілкуванні відіграють тільки вкрай підпорядковану роль, а тут становлять суть висловлення і **простісінько** ведуть нас у місце, що за інших обставин німе, не маючи свого суб'єкта» [КРІ, с. 157].

Модерністська стратегія текстотворення наукових текстів, так само, як і народницька, не позбавлена певного пафосу. Утім, модерністський пафос відрізняється від народницького відсутністю національного компонента, патріотичної складової, а становить декларативність наукового космополіта. Ілюструємо: «*Досягни – після таксономічної лінгвістики, а надто після генеративної граматики – формальності, контрольованої логіко-математичною процедурою, лінгвістика однаково не видається спроможною об'єднати єдністю однієї назви дескриптивної процедури, застосовувані до мови на різних історичних етапах: адже граматика XVIII ст., історична лінгвістика XIX ст. і генеративна граматика не належать до однієї Лінгвістики*» [КРІ, с. 254].

Тематика модерністської стратегії текстотворення наукового дискурсу визначає предметом дослідження не лише мову й мовлення (власне мовні засоби), а й зв'язки між мовою і мисленням, мовленням і поведінкою людей, мовою і суспільством; особливості вербалізації різноманітних ментальних процесів; втілення у мові культурних факторів тощо. Модерністська лінгвістика все частіше межує з філософією, психологією, культурологією, програмуванням. Вона перетворюється на інтегровану дисципліну.

Однак неможна вдаватися до передчасних висновків щодо належності до модерністської стратегії текстотворення тільки через обрану тему чи засилля іншомовної термінології. Лінгвістичний аналіз тексту треба здійснювати сумарно, зважаючи на модерністські тактики вкупі.

Отже, резюмуємо мовні тактики модерністської стратегії текстотворення в науковому дискурсі.

1. Наявність надмірно великої кількості іншомовних термінів у тексті.

2. Широкі синонімічні ряди термінів, вживання термінів-дублетів, тактика переназивання, або надмірного називання.

3. Метафорика складна, часто філософського спрямування, може становити підґрунтя наукової дефініції.

4. Серед найбільш поширених у цій стратегії текстотворення наукових проблем – тема історії мовознавчої думки, когнітивні студії.

5. Лінгвістичні визначення часто розбудовані за допомогою немовознавчих термінів.

III. 4.4. Постмодернізм у науковому дискурсі

Постмодерністська стратегія текстотворення в науковому дискурсі виникла внаслідок попередньої модерністської моди на переобтяження тексту термінологічними синонімами, запозиченими термінами, складністю викладу й абстрактністю наукової аргументації. Постмодерністські тексти лише почали з'являтися в новітньому науковому дискурсі. Це явище абсолютно нове для української мови й, очевидно, не може бути масштабним, адже епатаж, стьоб і мовна гра – явища поодинокі, індивідуальні, й не можуть набути масового поширення.

За академічним визначенням, науковий стиль обслуговує потреби науки, навчання й освіти. Його основна функція – пізнавально-інформативна, доповнена функцією доказовості. Твір, написаний цим стилем, передає наукове повідомлення, доводячи його істинність, новизну, цінність [282, с. 252]. Слід зазначити, що у постмодерністській стратегії текстотворення до основної функції долучається ще одна, не менш суттєва, а подекуди й важливіша, – функція надання персональної оцінки. Автор-науковець, творячи текст у постмодерністській стратегії текстотворення, ставить собі за мету не просто надати інформацію, а передовсім оцінити описуваний предмет чи явище. Суб'єктивізм висловлювання, такий неприпустимий у класичному науковому функціональному стилі української мови, перетворюється на головну ідею наукового дискурсу постмодерністів.

Традиційно провідною й постійною ознакою наукового стилю називали термінологічність, тобто наявність термінологічної лексики й фразеології [282, с. 252]. Можна спробувати дещо переформулювати цей постулат у такий спосіб: провідною ознакою наукового стилю завжди було вкрай обмежене й небажане, подекуди – неприпустиме, вживання емоційно-забарвленої або в інший спосіб стилістично маркованої лексики. Постмодерністська стратегія текстотворення не просто ігнорує – вона заперечує цю ознаку, вводячи до обігу в науковому дискурсі всю лексико-семантичну палітру української мови: від конотованих лексем аж до табуйованої лексики.

Як ілюстрацію для перевірки гіпотези візьмемо для аналізу надзвичайно показовий в сенсі постмодерністської стратегії текстотворення текст Михайла Бриниха «Шидеври світової літератури. Хрестоматія доктора Падлючча. Том перший» [ШСЛ], що викликав активний інтерес у філологічних колах.

Перше, що впадає в око і є беззаперечним маркером постмодерністської стратегії текстотворення в науковому дискурсі, – це *порушення чинних мовних норм, вдавання до суржикю як до способу*

оповіді, свідоме паплюження фонетико-орфографічного оформлення слів з метою створення саркастичного колориту. Наприклад, цитата з передмови до тексту:

«Ви багато чого добились в житті, но при цьому остається малокультурним бараном? Ви не проти козирнуть ерудицією, но у вас тупо нема врем'я читать книжки? Доктор Падлюччо спішить вам на поміць! Він прочитав кучу всякої класики замість вас, і прагне поділитись перлами, видобутими з найкромешніших глибин.

Пролиставши эту чудо-книжку, ви тут таки усвоїте всю мудрість, шо видряпана на скрижалях люцького генія. Доктор не тіки тцятільно й у доступній формі ознакомить вас зі змістом тих шидеврів, про які позорно не знати, но і чотко пояснить, шо в них такого важного, і в чому прикол.

На обкладинці – якась ренесансна скульптура, на «Давида» Мікеланджело схожа.

Усі права застережено, красти – гріх, ну і так далі» [ШСЛ, с.4].

Постмодерністський науковий текст позначений глибокою іронією, подекуди радикальним сарказмом, що виявляється як лексико-семантично, так і в *інтенціях мовця*. Тоді як науковець-народник ставить собі за мету якщо не відшукати істину, то принаймні розкрити певне наукове питання, мовець-модерніст – продемонструвати власну компетентність і ексклюзивну обізнаність у досліджуваній науковій проблемі, то науковець-постмодерніст найчастіше глузує з наукового модернізму, ставлячи собі за мету спростити невиправдано ускладнені колегами речі, примітивізувати пояснення, продемонструвати ясність і простоту наукового предмета. Це впливає з самої природи постмодернізму як заперечення модернізму й усіх попередніх культурно-соціальних епох.

Зокрема, на обкладинці «Шидеврів світової літератури» надруковано уявні рецензії на книжку від імені відомих письменників і філологів:

- *«Прочитав. Спершу подумав перевернутися, але встав і аплодував стоячи. Микола Гоголь».*

- *«Ватсон – хірург. Доктор Падлюччо – паталогоанатом. Майстерний розтин літературної класики. Артур Конан Дойль».*

- *«Слово «дискурс» вжито три рази. «Наратив» – жодного. Якась профанація. Жак Деріда».*

- *«Чемпіонат України по грі в бісер? Ставлю на доктора Падлючча. Герман Гессе».*

Тут простежусмо й певні ремінісценції, алюзії на твори, відсилання до першоджерел, до світоглядних позицій авторів і їхніх наукових

концепцій, бачимо й іронію, й уявну емоційну реакцію «відомих читачів». Така форма мовної гри включає текст у полілог з іншими текстами, створюючи постмодерністську інтертекстуальність.

Ось ще один приклад постмодерністської **іронії**: «Дорогий читатіль! Перед тобою виляскують на сквозняку громадні двері, за якими – кладовка світового інтелекта, величі, усякого духовного надбання, що без нього не буває ні культури, ні людини. Ти дуже занятий по житті – можеш не казати – і часу в тебе ніколи не хватає на саме важне: що зробити, круговерть буття тебе не одпускає, а так хотілося б одіти пачки й сплясти шото класичне, лебедине. Доктор Падлючко тебе сугобо понімає й тому пропонує – не без пользи та моралі – в кратчайші терміни розбудувати лічність, розрабити скарбницю люцтва, де собрані тончайші пориви й глибочайші замисли. Да, це ничка твоєї мрії, кладовочка небесних ніштяків для кожного, чий дух убогий жадає би воспарити, як дельтаплан.

Я приглашаю тебе взять участь у магічній та безумовно містерійній подорожі, що почалась у слові й не закінчиця ніде, доки сонце сходить, а місяць світе навмання, і бледністю своєю манить та спокушає» [ШСЛ, с. 4].

Іронічний колорит наведеного уривка створено завдяки лексико-стилістичному змішуванню кількох колоритів – книжного: *виляскують на сквозняку, кладовка світового інтелекта, величі, усякого духовного надбання, круговерть буття, не без пользи та моралі, тончайші пориви й глибочайші замисли* тощо; бюрократичного: *в кратчайші терміни розбудувати лічність, взяти участь*; колориту мови асоціальних елементів: *ничка, ніштяків*. Усі лексеми належать або до суржику, або позначені російсько-українською інтерференцією, або відверто кальковані. Такий суржиковий стилістичний мікс є провідною характерною рисою постмодерністської іронії загалом і в науковому дискурсі зокрема.

Іншою особливістю постмодерністської іронії є не питома для наукового дискурсу наративність викладу. **Наративність** – це специфічний спосіб побудови тексту, що є спробою представити світ чи фрагмент світу у вигляді сюжетно-розповідних висловлювань, в основі яких покладено певну історію (фабулу, інтригу). Наративність притаманна більшості фактографічних висловлювань, зокрема в мові ЗМІ. Постмодерністська стратегія текстотворення вперше послуговується наративом у науковому дискурсі. Це надзвичайно наближає науковий текст до художнього чи навіть фольклорного. Наукова розвідка за формою схожа на байку або казку. Створюючи колорит

несерйозності й грайливості, науковий постмодерністський наратив виконує іронічну, інколи саркастичну, функцію.

Нагромадження постмодерністських дефініцій створюють оцінку. Оцінка ця часто є саркастично-іронічною, гіперболічною, подекуди гротескною. Наприклад: параграф «Бабушки рішають. Фьодор Достоевський «Грок»:

«Достоевський. Кашмар глибин. Провалля, що шепче із провалля. Голос дьогтя, голос сапога в калюжі, голос палуби, що держить шторм. Достоевський. Той, хто прийшов – і кончив усе, що почалось без нього. Вбивця художньої літератури: він випив се яйце, хотя у ньому вже виднівся кровавий зародок. Без ужаса і пресмиканія про цього автора міг би говорити тіки бузувір або ушьлопок, позбавлений чуття єдиної, чуття родини і їх обох.

Достоевський – це окрилений ужас для кожного, хто має діло з буквами і чистотою странічки, хто топить пальці в кнопки. Се прокляття для кожного, хто роззявив рота з метою возвістить шо-небудь» [ШСЛ, с. 215].

У цій цитаті натрапляємо одразу на сім номінацій з підвидами одного предмета: Достоевський – це «кашмар; провалля; голос (три різновиди); той, хто прийшов; вбивця літератури; ужас; прокляття». Усі назви емоційно-кричущі, ненаукові, надзвичайно метафоричні, вжиті у переносному значенні. Надмірна лексикалізація, або прийом переназивання, виконує передовсім функцію створення іронії.

Постмодерністська метафоризація наукового дискурсу також має специфічні особливості. Постмодерністи відходять далеко від так званої наукової метафори. Вони послуговуються навмисне різкими метафорами, себто такими, що зводять поняття, що стоять далеко одне від одного. Різка метафора спричиняє ефект оксюмору, іронії чи сарказму:

«Текст Достоевського – це вош, що суєтиця, шукає порятунку, мечеця в дієприслівниках, прогризає путь до абсолюту не через яскраву метафору (їх очінь мало), не через сентенцію, достойну надгробія, но завдяки роботоспособності своїх целеп. Цей автор спасав красоту світу діаметрально протилежними методами: надмірністю сірого, подрбно описаного побуту, нинужних подій, потрібних для сюжету, але не для поставленої руба задачі: показати людину в такій роздітості, в якій її не бачив сам Творець.

Він поділив літературу пополам, позначивши лазейку вглиб суцності, що чинить опір тексту, волі автора й вобше поводиця так, вроді це вона живе свою повноцінну жизнь, а не автор, і не читач, які тільки й можуть, що уміло підглядувати» [ШСЛ, с. 226].

Контраст між метафорою *вош* і об'єктом літературознавчого аналізу, тобто творчістю Достоевського, впливом його текстів на розвиток світового літературного процесу, переводить тональність наукового дискурсу у площину публіцистичну, причому стиль викладу матеріалу навмисне обрано таким, що є близьким до стилю так званої жовтої преси: суб'єктивні негативні оцінки, вживання зниженої лексики тощо.

Постмодерністські тексти позначаються *адресністю*, що відрізняється від нульової адресності народницьких і модерністських наукових текстів. Звертання до співрозмовника, читача є також формою мовної гри. Постмодерністська адресність майже не виконує прямої комунікативної функції – спілкування й обмін інформацією. Мовці-постмодерністи звертаються до реципієнта з риторичною метою: вони закладають підґрунтя для власного виступу й прокламацій, ставлять риторичні питання, відповідь на які здається очевидною і всім відомою, однак пропонують власну несподівану відповідь. Звертання і питання у текстах, позначених постмодерністською стратегією, є прямими і непрямими. Це своєрідний спосіб оформлення композиції власного тексту, не більше. Постмодерністи, як правило, не прагнуть після-виступових діалогів і дискусій. Вони програмують свої тексти так, щоб викликати бурхливу емоційну реакцію співрозмовників, а обговорювати першоджерела цієї реакції й потім повертатися до свого вихідного тексту їм не потрібно, напр.:

«Чувствую, що в увертурі до цього тексту мені не ізбіжать атмазок. Патаму що присутність етого романа серед шидеврів може комуто показатись слішком наглою сваволею автора-упорядника. Да, я уже бачу, що ваші брови – ізрядно вздъорнуті, і гримаса скепсіса гуляє по ваших лицях, як наждачна бумага – по гробовій дошці.

Тому прийдеця начать іздаліка й дати відповідь на крайнє важне канципуальне питання: шо єсть шидевр літератури, і де теє мірило генія і парадокса, шо позволяє занурить палець у пробірку, облизать його і вигукнути з торжиством і впертістю: да, це воно! Де штангельциркуль істини, каторий може точно оприділить параметри естетіки, габарити мислі й духовну кубатуру текста? Які виміри нада щитать первинними?

Все це нещуточні вопроси, но доктор недаремно удалив із ротової полости всі зуби мудрості, і тепер він може мислить, як немовля» [ШСЛ, с. 49].

Філолог-постмодерніст, передбачаючи негативне сприйняття свого тексту, говорить про це у форматі побутового конфлікту, а не наукової

дискусії, вдаючись навіть до опису можливих мімічних виразників емоцій читача. Знову спостерігаємо сусідство полярних за стилістичним маркуванням лексем типу *увертюра* й *атмазка*. Продовжує міркування мовець стилістичною градацією-антиклімакс, тобто спадною градацією: від наукового *концептуальне питання* й книжного *шо єть, мірило генія* до розмовно-побутового *занурить палець у пробірку, облизать його, да, це воно!*

Постмодерністська інформативність тексту полягає, з одного боку, в оприлюдненні достеменних і реальних фактів буття (науки, історії тощо), з іншого – форма подання цих фактів не відповідає, а часто й конфліктує зі змістом. Скажімо, в розмові про визнаного письменника, зокрема М. Гоголя, факти його біографії переповідаються з колоритом пліток і чуток, як ось:

«Як і у всіх містично переляканих письменників, у Гоголя було множество фобій і комплексів – од самих попових (вроді боязні, що його похоронять живим) до настільки рідкісних і нілєпих, що Стівен Кінг би обзавидувався. Наприклад, Гоголь дуже боявся собствінного паспорта і шугався власної фамілії, боявся яскравого світла і постійно мерз» [ШСЛ, с. 149].

У цьому ж ключі мовці-постмодерністи висвітлюють культурно-національні проблеми різного масштабу. Констатуючи сутність певної проблеми, постмодерністи супроводжують виклад коментарями, ремарками, оцінками й примітками, які створюють загальний колорит розмовності, балаганності, ярмарковості тощо. Наукова чи суспільна проблема перетворюється за формою на зміст чутки, анекдоту чи «качки» з жовтої преси. Цитуємо:

«Єслі в будь-якому культурному товаристві мова заходе про Гоголя, опитна рука зразу тянеця до топора – дуже вже хочеця взять його і поділить нарешиті якость по-брацьки, раз і навсігда. Гоголь, канєшно, не єдиний класік, який родився в одній страні, печатався – в іншій, а жив узагалі чорті-де, по баден-баденах і римах. І все це, нада уточнить, проісходило ше в ті дрімучі времена, када страни і культури були перипутані, як сонце з кларнетами в душі Тичини. Звідси й страхітлива плутанина, куда його, Васильовича пристроїть: оставити, на радість северним вандалам, під омофором пушкінського слога, чи забрать в наш варенично-галушковий рай, де кишки Гоголя і при жизні чувствовали себе на порядок лучче, ніж на болотах Петербурга. Нада признать, шо італійці тоже могли би разінуть рота на всесвітньо-знаний хіщний профіль цього майстра. Бо іменно у Римі, на підніжках Ватікана, писатель окончатільно злетів з катушок і почав строчити тексти прямо в стратосферу, тцятільно оминаючи корупційно-нікчемний етап публікації своїх

творинь. Впрочім, на батьківщині всяких Леонардо нікада не бракувало пророків власної зборки, а Гоголь, треба признать, в тамтешню культурну спадщину не дуже й пхався» [ШСЛ, с. 131–132].

Спір довкола постаті М. Гоголя, який точиться серед українських і російських філологів щодо його належності до однієї з національних літератур, подано в наведеній цитаті у вигляді переповідання певної фольклорної байки. Відсутність піетету перед постаттю письменника виражено у панібратській номінації *Васильович*. Така форма звертання, по батькові без імені, допустима у розмовно-побутовому стилі серед людей, що стоять на різних соціальних щаблях, але в яких склалися неформальні дружні стосунки. Написання з малої літери власних назв – *баден-баденах і римах*, вживання розмовних фразеологізмів – *разінуть рота, злетів з катушок, строчити тексти*, модифікація літературних фразеологізмів розмовними метафорами – *не бракувало пророків власної зборки, в тамтешню культурну спадщину не дуже й пхався*; використання ремінісценцій в авторській інтерпретації – *взять його і поділить нарешті якось по-бращьки, када страни і культури були перипутані, як сонце з кларнетами в душі Тичини, на радість северним вандалам* – усе це підсилює колорит гумористичності, невимушеності, розмовності, виводячи дискурс із наукового стилю остаточно.

Постмодерністська стратегія текстотворення порушує чи не головний закон наукового дискурсу – неупереджене, помірковане, нейтральне ставлення до досліджуваних об'єктів і максимально об'єктивне оцінювання й узагальнення предмета наукового розгляду. Суб'єктивність і заангажованість, вияв власних дослідницьких вподобань і обстоювання своїх інтересів на шкоду істині – речі неприпустимі для класичного функціонального наукового стилю української мови. Найближче до виконання наукових догм стоять мовознавці-народники, найдалі – мовознавці-постмодерністи. Тексти, збудовані відповідно до постмодерністської стратегії текстотворення, позначені яскравою емоційною забарвленістю, індивідуалізмом дослідника, кон'юнктурністю і зорієнтованістю на комерційну успішність тексту книжки, якої можуть досягнути й народницькі та модерністські наукові праці, не вдаючись однак до прийомів епатажу.

В уривку глави книжки Доктора Падлючча «В. Набоков «Лоліта» під заголовком «Що хотів сказати автор» читаємо: *«Набоков цілком обосновано передбачав і боявся, що роман його прочитають так, як його читали. Тому видання «Лоліти» супроводжувалось і передмовою, і післясловом (а то й двома, як у російськомовному виданні), де автор намагався відтянути свій нравствєнно неоднозначний текст подалі від склада фрейдисцьких боєприпасів, запрягать його в панцир*

чуттєвності самодостатності, щоб вберегти від «ідіоцьких закидів щодо аморальності».

Тому автор іде на поводу публіки й прямо спрашує себе, що він хотів сказати «Лолітою». У спазмах самопізнання Набоков згадує вичитану в газеті історію про мавпу, яку довго учили малювати, і вона врешті-решт накреслила угльом шось схоже на решотку клітки, – й саме ця історія переключилась у мозгах письменника, ставши оповіданням про педофіла, котре згодом пустило корні й розрослося до романного масштаба.

Єслі б Набоков заявив, що на «Лоліту» його надихнула випуклость власного коліна – це й то звучало би переконливіше. Ще він наплів, що єдина його мета, написавши книжку, – позбутися її бистріше, і що істинному фокуснику дуже непросто пояснювати один трюк при допомозі іншого» [ШСЛ, с. 185–186].

Текст розбудовано наскрізною медичною метафорою, розгалуженою порівняннями й уточненнями: *фрейдисцьких, чуттєвності самодостатності, спазмах самопізнання, у мозгах, педофіла, випуклость власного коліна* – ці лексеми належать до кола медичної термінології. Невідповідність терміносистеми тематиці, об'єкту й предметові наукової розвідки реалізує одну з провідних постмодерністських тактик. Оцінку істинності / хибності твердження здійснено у публіцистичній манері: «Єслі б Набоков заявив, що на «Лоліту» його надихнула випуклость власного коліна – це й то звучало би переконливіше». Загальне враження від постмодерністського наукового тексту завжди таке, що текст не відповідає критеріям і вимогам наукового стилю.

Підсумовуючи вищезазначене, отримуємо ключові тактики постмодерністської стратегії текстотворення в науковому дискурсі.

1. Наявність у науковому тексті всіх шарів лексики, включаючи згрубілу, сленг, жаргон, розмовну, що функціонують як терміни.

2. Тактика надмірного називання, але синонімічні ряди утворюють не власне терміни, а різноманітні одиниці словникового фонду поряд із термінами.

3. Метафори іронічні, різкі, епатажні.

4. Серед провідних інтенцій науковців-постмодерністів – розвінчати попередні теорії, знетронити авторитети, піддати різкій критиці й сумнівам істинність попередніх наукових здобутків.

5. Лінгвістичні дефініції є настільки авторськими, що часто сприймаються як художні тексти. Науковий постмодерністський дискурс позначається прямою адресністю, суб'єктивізмом дослідника, конфліктом змісту й форми.

III. 5. Нейролінгвістичне програмування як спосіб визначення народництва, модернізму та постмодернізму в мовленні

Активно функціонуючи в лінгвістичному терміноапараті, слово *дискурс* сприяло закріпленню погляду на текст як на соціальну дію. Постмодерністське мовознавче розуміння тексту як інтеракції, сукупності вербальних і екстралінгвістичних чинників, довколишніх комунікативних обставин і власне особистостей комунікантів виводить поняття *текст* за межі тільки мови й пропонує розглядати його разом із іншими науками. З давніх часів його вивчало чимало філологічних дисциплін. Мовознавство розвивалося й розгалужувалося, випрацьовуючи окремі гілки з їхніми власними підходами до тексту. Так, наприклад, герменевтика використовує текст і обмежується ним для розуміння закладеної в ньому інформації; екзегетика не тільки використовує текст, а й звертається до контексту, в якому створювався текст; гомілетика до того ж оперує загальними відомостями про морально-етичні норми тощо.

Однак можна стверджувати, що однією з провідних лінгвістичних дисциплін сьогодні виявляється психолінгвістика. Вона вивчає психологію мовлення, основи мовленнєвої діяльності людини, механізми породження і сприйняття мовлення. Психолінгвістичне підґрунтя часто проглядає крізь інші мовознавчі напрями, оскільки всі вони нині зорієнтовані на людину, тобто є антропоцентричними. Лінгвістика тепер вивчає не просто мову й мовлення, а й зважає на позамовні чинники – тип мовця, тип реципієнта, різновид ситуації спілкування тощо.

Психолінгвістика, як визначають мовознавці, досліджує і моделює всі етапи мовленнєвої діяльності й пов'язані з цим психічні процеси: цільову настанову, прогнозування реакції на слова, проблему вибору теми повідомлення, багаторівневий характер дій, спрямованих на досягнення мети, актуалізацію найвищого рівня й автоматизацію нижчих (фонових) рівнів, добір слів за асоціативними зв'язками, врахування ситуацій, актуальне членування висловлювання на «дане» й «нове», розгортання нового шляхом деталізації найменувань, синтагматичну організацію розгорнутого найменування, конструювання тексту. Л. Мацько пише: «Психолінгвістика, оперуючи мовним матеріалом, розробляє загальну теорію мовленнєвої діяльності, моделює породження і декодування мовлення» [195, с. 66]. Сприйняття чужого мовлення – різновид мовленнєвої діяльності людини, яка полягає в установленні значення почутих (прочитаних) повідомлень, текстів, усвідомленні авторських текстових (дискурсивних) намірів, інтенцій тощо.

Породження мовлення – це вид діяльності, що має власні етапи: інтенцію (задум), реалізацію, мету, зворотний зв'язок тощо. Іntenціoнальнoсть, тобто наміри мовця, – найважливіша риса продукування текстів.

Серед усіх етапів і рівнів породження мовлення нас цікавить передовсім той етап, або рівень, який Л. Виготський називав «внутрішнім словом», О. Леонтьєв – «внутрішнім програмуванням висловлювання», Т. Ахутіна – «внутрішнім програмуванням», О. Лурія – «семантичним записом», С. Кацнельсон – «глибинно-семантичним, синтаксичним структуруванням», тобто комунікативний намір мовця, задум мовлення, його мотив. Свого часу Л. Виготський зазначав, що загальний напрямок мовленнєво-мисленнєвого процесу можна визначити як рух від мотиву, що породжує будь-яку думку, до формування самої думки у внутрішньому слові, а згодом – у значеннях зовнішніх слів і, нарешті, в словах.

Часто, говорячи про позамовні чинники спілкування, мають на увазі психологічний стан, стать, вік, професію та інші особистісні якості мовця. Різні психологічні типи людей (холерики, сангвініки, меланхоліки, флегматики тощо; візуали, аудіали, кінестетики) по-різному будуть добирати слова й будувати тексти. Однак психолінгвістичні особливості можуть також відбивати й культурно-соціальні позиції людини. А це значить, що можна говорити про народництво, модернізм і постмодернізм у контексті психолінгвістичних досліджень.

Людина використовує свої органи чуття для сприйняття й дослідження довколишнього світу. Світ становить нескінченне багатоманіття всіляких сенсорних виявів, серед яких людина сприймає лише незначну частину. І та частина, що її сприймають люди, фільтрує їхній унікальний досвід, культуру, мову, переконання, цінності, інтереси, очікування, політичні погляди, смаки тощо. Кожна людина живе в унікальній реальності, збудованій із власних сенсорних вражень та індивідуального досвіду життя. Світ надто великий і складний, тож людина змушена його спрощувати й інтелектуально структурувати по-своєму.

Концептуальна картина світу є узагальненням усіх знань людини про матеріальний світ, втіленим у системі понять, тобто абстрактних збірних уявлень про конкретні речі. В. Жайворонок підкреслює: «Концептуальна картина світу – це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, а й система значень, що втілюються в ці реалії через слово-знак і слово-концепт. Тоді можна говорити як про загальнолюдську концептуалізацію реальності, тобто загальнолюдський поняттєвий універсум, так і про національну її концептуалізацію, що включає специфічні для кожної культури аспекти світосприймання. І

там і там у центрі мікро- чи макрокосму стоїть людина як розумна істота та її уявлення про середовище, в якому вона існує (зовнішній, реальний світ), а також про саму себе як вмістище внутрішнього, ірреального світу. При цьому людина виступає і як індивід, і як суспільний феномен. Водночас її як центр поняттєвого універсуму сприймаємо узагальнено, через опозиції *людина / людство, людина / етнос*» [104, с. 26].

Мовна картина світу є лінгвістичною реалізацією понять концептуальної картини світу. Загальнолюдські спостереження за довідками оформлюють вербально фонетичними, лексичними, граматичними тощо засобами конкретної природної мови. Мовна картина світу – це мозаїкоподібна польова система взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довідки і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину світу. І концептуальну, і мовну картину світу можна сприймати як загальнолюдський універсум і як національне мовне явище [104, с. 26]. Розмежовуючи таким чином мовну картину світу від концептуальної картини світу, В. Жайворонок розрізняє підґрунтя кожної з них: мовлення – мислення; значення – уявлення.

Картина світу може бути представлена за допомогою просторових (вгору – вниз, правий – лівий, схід – захід, далекий – близький), часових (день – ніч, зима – літо), кількісних, етичних та інших параметрів. На її формування впливають мова, традиції, природа і ландшафт, виховання, навчання й інші соціальні фактори. Вона частково універсальна, частково національно специфічна, пише В. Маслова [192, с. 37]. Картина світу може бути цілісною, такими є міфологічна, релігійна, філософська, фізична картини світу, але вона може відображати і певний фрагмент світу, тобто бути локальною.

Мовне усталення суспільно-історичного досвіду, сигніфікація як процес типологізації дійсності, співвідноситься з терміном *значення*, яке часто тлумачиться як стабільна, постійна частина змісту знаків, спільна для мовців в однорідному колективі, категорія колективної мови. Національне й особистісне забарвлення значень співвідноситься з терміном *смысл*, яким позначають відмінності в розумінні тих самих одиниць мови та їхніх сполучень у тексті різними людьми, відмінності в уявленнях, асоціаціях і оцінках, утворених шляхом нашарування на значення додаткової інформації, взятої з досвіду, зумовленої особливостями психіки. Таке розуміння значення й смислу розмежовує об'єктивний і оцінний рівень у називанні явищ.

Термін *мовна картина світу* – це не більше ніж метафора, бо реально специфічні особливості національної мови, в яких зафіксовано унікальний суспільно-історичний досвід певної національної спільності людей, створюють для носіїв цієї мови не якусь іншу, неповторну картину світу, відмінну від об'єктивно наявної, а лише специфічне «забарвлення» цього світу, зумовлене національною значимістю предметів, явищ, процесів, вибірковою ставленням до них, яке породжується специфікою діяльності, способу життя і національної культури конкретного народу [192, с. 39].

Як стверджує Л. Лисиченко, структура мовної картини світу зумовлена її тричленною парадигмою: домовна (психічна), концептуальна (логічна) та мовна – власне лінгвальна. Трьом рівням відповідають і три наукові терміни: *концепт* як домовне уявлення про явище, який супроводжується у свідомості численними ознаками й асоціаціями, *поняття* як мовно-логічна одиниця, що є наслідком узагальнення найсуттєвіших із погляду мовця рис концепту, що супроводжується мовним вираженням, і *значення* слова, яке містить поняттєву основу й ускладнюється ознаками (значеннєвий ореол), пов'язаними в свідомості носіїв мови з цим концептом та з внутрішньомовними зв'язками [175, с. 36–41].

Дослідник М. Нікітін говорить, що немає понять як ідеального часового універсального еталону, немає і суто національних понять, якщо під цим розуміти власне бачення світу, специфічне членування дійсності, не мотивоване умовами життя і діяльністю певного колективу. Думка має такі членування і такий зміст, які зумовлюються суспільною практикою людей у відомий історичний період й умовами тої ділянки об'єктивного світу, в яких розгортається діяльність людей. «І якщо розвиток і поглиблення понять здійснюється зрештою всюди однаково, то це зумовлено єдністю речовинного світу й спільністю магістрального напрямку розвитку людської діяльності та самого людства, а зовсім не прагненням реалізувати заздалегідь передбачений еталон» [208, с. 87]. Отже, М. Нікітін повністю заперечує думку про те, що мова впливає на мислення, що носії різних мов по-різному сприймають й інтерпретують довкілля, а також виражають емотивні характеристики тощо. Він твердить, що своєрідність семантичних систем мов є результатом передовсім внутрішньомовних причин, безпосередньо не пов'язаних із понятійними і мисленнєвими відмінностями, і наводить п'ять таких аргументів на захист своєї позиції у праці «Курс лінгвістичної семантики».

По-перше, через те, що між знаком і поняттям не обов'язкова яка-небудь природна залежність чи схожість (принцип довільності знака),

розподіл понять-значень між знаками не підпорядкований яким-небудь чітким правилам і як результат своєрідний у кожній мові.

По-друге, у кожній мові поняття не тільки своєрідно розмежовані за мовними одиницями як їхні значення, але й одиниці ці можуть належати до різних рівнів мовної структури. Те, що в одній мові виражено тільки лексично, словами, в іншій мові може також виражатися граматично, наприклад, морфемами, пор. англ. *little key* рос. *ключик*.

По-третє, кожна мова може по-своєму комбінувати поняття в значення. Йдеться вже не про те, що одна мовна одиниця може виражати кілька різних значень, а про те, що в тому ж значенні мовної одиниці можуть бути скомпоновані в одне структурно складне поняття кілька простіших понять.

По-четверте, допускається також значна свобода в тім, що про речі й події, які описують, має бути сказано експліцитно, а що може бути залишено імпліцитно, додуманим із логіки контексту й ситуації мовлення.

По-п'яте, у разі об'єктів-континуумів сама дійсність не перешкоджає членуванню її різними способами, і це дає в результаті понятійні і семантичні системи, що різняться. Континуумами називають об'єкти, частини яких недискретні, не відділені одне від одного якою-будь межею, а плавно переходять одне в одного.

Якщо з другою і третьою тезами можна погодитися, то решта не є беззаперечними. До першого аргументу: наведені приклади відсутності збігу багатозначності в різних мовах (рос. «кора» зводить разом три окремі поняття англійської мови: *earth crust* – кора землі, *bark* – кора дерева, *cortex* – кора головного мозку) засвідчують, що принцип довільності знака реалізується через механізм асоціації, яка позначається національною специфікою «довільності» в кожній мові. Відмінності між асоціаціями носіїв однієї мови й іншої можуть бути зумовлені такими факторами, як клімат і ландшафт тощо. Литовські вчені дослідили, зокрема, що складена геофізиками карта електромагнітних полів на території їхньої держави накладається на карту литовських діалектів з точністю до одного кілометра. Ідея, спочатку тільки філософсько-поетична, закріплюється в науці як аксіома: мова своєрідно «прописана» в цілком певному земному просторі, закріплює людину в певних часово-просторових рамках. Отже, звукова мова має надзвичайно важливе значення – на жаль, ще не зовсім усвідомлене, – в активізації біоритмів національного інстинкту, у зміцненні психофізичної структури національного типу, у мобілізації суспільства на основі етнонаціоналізму, про що зазначає О. Сербенська [236, с. 3].

За рівної комунікативної настанови денотати подаються з різною мірою експліцитного дослідження. У результаті семантичні системи мов на будь-яких своїх ділянках різняться цільністю – розрідженістю семантичних засобів. Як наслідок, речі та події зображуються з різною мірою експресії [208, с. 92]. Однак, питання про перевагу функціонування двох різних граматичних категорій – виду дієслів (у російській мові) та тривалість дії (в англійській) – залишається відкритим. Чому представників однієї мови цікавить передовсім факт здійснення дії, а носіїв іншої мови – процес тривання дії у часі, сказати однозначно важко. Вважаємо, що це пояснюють національні відмінності у сприйнятті дійсності (категорії процесуальності зокрема).

На прикладі кольорового континууму можна простежити, що семантичні системи основних колоративів у різних мовах нараховують неоднакове число одиниць, наприклад, в англійській мові їх шість, а в російській – сім (розмежовують синій і блакитний). А ескімоси, наприклад, розрізняють до тридцяти відтінків білого кольору й мають відповідні окремі семантичні одиниці. Така нерівномірна кольорова диференціація, очевидно, пов'язана з актуалізацією різних фрагментів дійсності для кожного етносу. Так, загальні процеси сприйняття є однаковими для всього людства, але довкілля ескімосів є переважно білим, що викликає потребу розрізнення білого кольору як кольору буття. Якщо континуум – це «недискретний денотат» [208, с. 93], то принципи його дискретності кожен етнос встановлює відповідно до того фрагмента дійсності, який є актуальним саме для цього етносу.

Говорити про «єдність речовинного світу» можна лише відносно, бо єдність не тотожна однаковості, однорідності, схожості. Людину справді оточують гори й степи, ліси й водоймища, але своїми характеристиками, своїм виглядом і властивостями вони відрізняються від території до території на Земній кулі.

Нерівномірність, нетотожність довкілля зумовлює відмінності в діяльності людини (одні народи традиційно є землеробами, в культурі інших переважає скотарство; розвиток ремесел також має національно зумовлену специфіку). Ці відмінності життєдіяльності людей, за М. Нікітіним, знаходять своє відбиття в мові, більше того, формують мову й мислення людей.

Мовна картина є лінгвальною реалізацією концептуальної картини світу. Усі уявлення про довкілля представників певного етносу, носіїв якоїсь однієї природної мови втілено в цій мові, і вона, ця мова, буде неподібна до іншої природної мови іншого етносу саме ідеальними уявленнями про конкретний фрагмент світу, за яким спостерігає етнос.

Крім реалій довкілля, люди сприймають, номінують і розуміють складні культурні й соціальні поняття. Очевидно, національне наповнення цих понять буде мати свої особливості.

Мова є одним із фільтрів сприйняття світу. З одного боку, мова допомагає нам розуміти та структурувати довкілля, а з іншого – наше сприйняття світу впливає на мовлення, відбиваючи наші погляди.

Накопичивши доволі багато спостережень і знань про сенсорне сприйняття середовища й мову та зв'язок між ними, лінгвістика разом із психологією випрацювала окремий науково-практичний напрям, що отримав назву *нейролінгвістичне програмування*. Нейролінгвістичне програмування розшифровується досить просто: «нейро» – процеси, що протікають у нервовій системі людини та відіграють важливу роль у формуванні людської поведінки, а також нейрологічні процеси у сфері сприйняття; «лінгвістичний» – мовні моделі; «програмування» – спосіб, за допомогою якого ми організуємо своє мислення, включаючи думки і переконання, щоб зрештою досягти поставлених цілей. Нині НЛП є досить розгалуженою ділянкою психологічного знання, результати якої застосовуються у комунікації, бізнесі, освіті, терапії тощо.

Нейролінгвістичне програмування виникло на початку 70-х років ХХ ст. Його засновниками вважають американських вчених Дж. Гріндера і Р. Бендлера, лінгвіста й психолога. Вони разом вивчали методики трьох визнаних психотерапевтів: «батька» гештальт-терапії Ф. Перлза, сімейного психотерапевта В. Сатир і всесвітньо відомого гіпнотерапевта М. Ериксона. Дж. Гріндер і Р. Бендлер не ставили собі за мету запроваджувати новий науковий напрям, їхнім завданням було узагальнити використовувані визнаними психіатрами патерни (моделі) для практичного застосування в терапії.

Нейролінгвістичне програмування спершу розвивалося за двома векторами. По-перше, як процес виявлення патернів майстерності в будь-якій галузі діяльності людини. По-друге, як ефективний спосіб мислення й комунікації, що його практикують відомі люди. Нині «НЛП має справу зі структурою суб'єктивного досвіду людини: як ми організуємо те, що бачимо, чуємо й відчуваємо, і як ми редагуємо і фільтруємо за допомогою органів чуття те, що отримуємо з довколишнього світу. НЛП також досліджує те, як ми описуємо це в мові й яким чином діємо – свідомо чи несвідомо, – щоб отримати результат» [217, с. 19].

Психолінгвістика говорить про те, що людина відтворює картини, звуки й відчуття всередині себе, знову переживаючи інформацію в тій сенсорній формі, в якій її сприймала від початку, оскільки використовуються ті самі неврологічні шляхи для внутрішньої репрезентації досвіду й для безпосереднього його переживання. «Одні й ті

самі нейрони генерують електрохімічні заряди, які можуть бути зміненими. Думка має безпосередні фізичні прояви, мозок і тіло становлять єдину систему» [217, с. 44–45]. У нейролінгвістичному програмуванні ті шляхи, якими ми отримуємо, зберігаємо й кодуємо інформацію у своєму мозку, – малюнки в уяві, звуки, відчуття, запахи, смаки – має назву *репрезентативні системи*. Репрезентативна система – це спосіб приймання та передавання інформації, який залежить від типу нервової системи людини. Прийом та передача інформації може здійснюватися, окрім природної мови (*вербально*), як мінімум ще у два способи: образним мисленням й сенсорикою. *Образне мислення* – сприйняття світу у вигляді малюнка. Під *сенсорикою* розуміють біоенергетичний спосіб обміну інформації, за якого людина нічого не говорить і нічого не демонструє (може навіть і не спостерігатися), але при цьому передає інформацію, що її сприймають комуніканти. Говорячи про *сенсорне мислення*, слід зауважити, що сама проблема дискредитована великою кількістю випадків профанації. Основу феномена сенсорики слід шукати на клітинному рівні.

Візуальна система може бути реалізована при розгляданні світу [external] або під час візуалізації світу [internal]. Так само аудіальна й кінестетична системи можуть виявлятися зовнішньо (під час прослуховування звуків і отриманні сенсорних відчуттів) і внутрішньо (коли звуки та відчуття мисляться, згадуються). «Візуальна, аудіальна й кінестетична системи є первинними репрезентативними системами, використовуваними в західній культурі» [217, с. 45].

Треба зацентувати, що НЛП не є способом таврування й створення стереотипів. У кожного індивіда від народження наявні всі три типи мислення. У різних людей ці типи розподілені неоднаково, відсоток і співвідношення візуальності, аудіальності та кінестетичності є індивідуальним числом. Значний пріоритет одного мисленнєвого типу призводить до послаблення двох інших. Усі типи мислення можна розвивати, розподіл їх від народження не є стійким, можлива тенденція до зміщення. Можливо, співвідношення трьох мисленнєвих типів певним чином корелює з расовими особливостями. Мова → біла раса; образне мислення → жовта раса (ієрогліфіка, поезія, що супроводжується малюнками); сенсорика → чорна раса (вожді племені завжди екстрасенси; передача інформації від одного племені до іншого крізь сотні кілометрів непрохідних джунглів тощо).

Розглянуті аспекти мовленнєвої комунікації ґрунтуються на нерівності розподілу типів мислення у психіці окремої людини. Якщо попередньо не проаналізувати мовленнєвого партнера з погляду його репрезентативної системи, вірогідність комунікативного провалу збільшується.

Розмова про репрезентативні системи завжди передбачає єдиний об'єкт. Йдеться завжди про психіку й мовлення конкретної людини. Порушуємо питання про співвідношення, зв'язок і кореляцію репрезентативних систем і стратегій текстотворення: чи існує зв'язок між візуальним, аудіальним, кінестетичним і народницьким, модерним та постмодерним способами мислення, що відбиваються в мові.

Одразу зазначимо, що питання доволі складне й потребує великого масиву експериментальних даних, психолінгвістичних експериментів, тривалих польових спостережень. У монографії висуваємо наукову гіпотезу, що в перспективі потребує уточнення й ретельної перевірки.

Зв'язок між репрезентативними системами і стратегіями текстотворення може бути здійснений на лексико-семантичному рівні.

Нейролінгвістичне програмування оперує терміном *предикати*. Його розуміння кардинально відрізняється від класичного мовознавчого тлумачення предикативності, хоч і пов'язане з ним. У лінгвістиці під предикативністю розуміють граматичні значення часу, способу й особи або просто темпоральність і модальність. Тобто йдеться передовсім про присудковість, як назвав це О. Пешковський. Предикати в НЛП – це сенсорновизначені слова, кількісне переважання яких у мовленні конкретної людини допомагає визначити її тип репрезентативної системи. У мовленні людини можуть переважати лексеми, що описують відчуття; слова, що номінують процес слухання і звуки; слова, що називають процес бачення, те, як людина споглядає щось.

Дж. Гріндер і Р. Бендлер провели й описали експеримент: зайшовши до групи людей, що відвідали їхній тренінг, попросили дати відповідь на питання, навіщо вони сюди прийшли. Людям, що вживали багато слів для опису відчуттів, дослідники вручили жовті картки. Тим, у кого в мовленні превалювали слова на позначення слухання, роздали зелені картки. Ті, хто говорив словами, що мали стосунок до бачення, отримали червоні картки. Потім вчені попросили учасників поспілкуватися з людьми, які мають той самий колір карток, а далі – з володарями інших кольорів. Висновком досліду стало зізнання тренувальників про те, що встановити рапорт, тобто дістати майже миттєвого порозуміння, їм було значно легше з людьми, що мали той самий колір карток. Цей експеримент засвідчив думку, що люди з однаковими репрезентативними системами використовують схожу лексику й швидше встановлюють комунікативний контакт.

Дослідники НЛП пропонують **вербальну техніку аналізу співрозмовника**. «Звертаємо увагу на використання слів та фраз партнера. Наприклад, три людини аналізують прочитану книгу.

Перший відзначає, як багато він ПОБАЧИВ у цій книзі, приклади наочно ІЛЮСТРУЮТЬ предмет, і що вона написана з БЛИСКОМ.

Другому не сподобався ТОН книги, її РІЗКИЙ стиль. Він так і не зміг знайти з автором спільної МОВИ.

Третій ВІДЧУВАЄ, що предмет розбирається досить ЗВАЖЕНО, автор ПОРУШИВ цікаву проблему, і він СХОПИВ усі нові ідеї. Він ВІДЧУВАЄ симпатію до автора» [217, с. 49].

Отже, з'ясуємо, що перший мислить малюнками, другий – звуками, третій – відчуттями. Слова, що вказали на це (прикметники, дієслова, займенники) є сенсорновизначеними словами, тобто предикатами.

Існують також і **невербальні техніки** визначення типу репрезентативної системи людини. Йдеться про усну реалізацію мовленнєвої діяльності, власне спосіб говоріння.

Візуали звичайно говорять швидше й вищим тоном. Образи виникають у голові досить швидко, і вони змушені встигати за ними. Дихання у візуалів, як правило, є поверхневим, спостерігається напруга м'язів.

Аудіали під час говоріння дихають на повні груди. Вони мають сильне фонаційне дихання. Тон голосу чіткий, виразний. Голова дуже часто схилена до плеча. Деякі аудіали повторюють те, що щойно почули (можна побачити, як у них ворухаються губи).

Кінестетиків характеризує глибоке низьке дихання. Говорять, як правило, повільно, з довгими паузами.

Репрезентативні системи в НЛП називаються модальностями, кожна з яких має підсистеми – субмодальності. **Субмодальності** – це певні типові схеми сприйняття світу, що реалізуються в мовленні. Якщо попросити співрозмовника описати певну подію, можна простежити, як у його свідомості відтворюється досвід, який він вербалізує.

Американські вчені Дж. О'Коннор і Дж. Сеймор наводять перелік найбільш типових субмодальностей нейролінгвістичного програмування [217, с. 60–61]:

Візуальні:

Асоційована (бачу на власні очі) чи дисоційована (бачу себе збоку).

Кольорова чи чорно-біла.

У рамці чи без неї.

Глибина (дво- чи тримірна).

Розташування (праворуч чи ліворуч, згори чи знизу).

Відстань від мене до картинки.

Яскравість.

Контрастність.

Різкість (розмита чи сфокусована).

Рух (фільм чи слайд).

Швидкість (швидше чи повільніше за звичайне).

Кількість (окрема сцена чи багато образів).

Розмір.

Аудіальні:

Стерео чи моно.

Слова чи звуки.

Гучність (голосно чи тихо).

Тон (м'який чи згрубілий).

Тембр (наповненість звуків).

Розташування джерела звуку.

Відстань до джерела.

Тривалість.

Безперервність чи дискретність.

Швидкість (швидше чи повільніше за звичайне).

Чистота (чистий чи приглушений).

Кінестетичні:

Локалізація.

Інтенсивність.

Тиск (сильний чи слабкий).

Ступінь (наскільки великим є).

Текстура (шершава чи гладка).

Тяжкість (легкий чи важкий).

Температура.

Тривалість (як довго це триває).

Форма.

Зрозуміло, що це далеко не повний перелік субмодальностей, які встановлюють люди. «Субмодальності можна розглядати як найбільш фундаментальний операційний код людського мозку» [217, с. 61].

Висуваємо робочу гіпотезу: народницька стратегія текстотворення може співвідноситися з візуальною репрезентативною системою, тобто в мовленні народників переважатимуть візуальні сенсорновизначені слова; модерністська стратегія текстотворення відповідає аудіальності; постмодерністська стратегія текстотворення може корелювати з кінестетичною репрезентативною системою:

народництво → **візуали**

модернізм → **аудіали**

постмодернізм → **кінестетики**

Розуміючи під народництвом, модернізмом і постмодернізмом специфічні способи добору й живання слів, побудови текстів тощо в мовленні людей, маємо справу з трьома надзвичайно великими сукупностями ідіолектів – тип людей, час мовлення позначене народ-

ництвом, різновид людей, що говорять відповідно до модерністської стратегії текстотворення, і тип мовців-постмодерністів. Саме тому будь-які узагальнення й висновки будуть ускладнені індивідуальними мовленнєвими особливостями досліджуваних текстів. Очевидно, у подальшому доведеться вдаватися до контент-аналізу для перевірки гіпотези. Контент-аналіз – кількісний аналіз текстових масивів (підрахунок чогось у вибраному навманні зразку певних форм комунікації) – дає змогу підтвердити чи спростувати інтуїтивні враження дослідника у числах.

Народницька стратегія текстотворення ↔ візуальність.

Народницький дискурс загалом може бути співвіднесений з візуальністю через традиційно велику кількість різноманітних описів – пейзажів, інтер'єрів, портретів, хронологічних описів подій, що вибудовуються у візуальний ланцюг з предметів, людей, докільця.

Народницька візуальність може полягати не так у вживанні візуальних сенсорновизначених слів, як у загальному враженні від тексту, що змальовує певні картини. У прикладі з тексту Євгена Пашковського «Безодня» наявні нейролінгвістичні предикати кінестетизму й аудіальності, однак загальний характер тексту є візуальним: *«А глупої осені снігопад прикидав намети і гримнув наказ прочищати шлях до їдальні та до бараку охоронців, де вівчарки кігтили підлогу й скавчали на ртутні шибки, – обвальна сніговиця скаженіла, падаючи на юрбу прокльонами неба, то один фіолетовий на мармизі, згорбатілий лікар-отруювач присів, аби зігрітись, і ніхто його не шукав, потім привидам вирачував на подзвін рейки...»* [ВДП, с. 276].

Цей текст створює певний малюнок, ніби кінематографічне зображення, з кольором (*фіолетовий*), з формами (*згорбатілий*), однак не самі тільки прикметники та дієприкметники створюють візію. Дієслова також беруть участь у змалюванні, напр.: *прочищати шлях, кігтили підлогу, присів* – це все лексика не абстрактна, конкретна, що номінує довколишні реалії та предмети.

Мовці-народники, так само, як і мовці-модерністи й постмодерністи, вербалізують відчуття людини. Так, у цитаті з тексту Миколи Закусила «Грамотка скорблячих» наявність кінестетичності в народницькій стратегії текстотворення засвідчено цілком: *«Плив у повітрі до ліжка. Легко приліг і вкрився ковдрою. Наказав легеням дихати. Треба мертвити тіло, встиг подумати. Схрестив на грудях руки, розслабив пальці, зняв напруження, нарешті, припинивши дихання, довів серце до оніміння»* [ВДП, с. 456–457].

Підкреслені лексеми стосуються загального семантичного поля «Тілесність», називаючи як частини тіла, так і фізіологічні процеси, що

складають кінестетичність. Однак зауважимо, що тема тілесності в народницькій стратегії текстотворення позбавлена тієї оголеності, що притаманна модернізмові, й того, часто непривабливого фізіологізму, що присутній у постмодернізмі. Табування теми тілесності, очевидно, відбувається в народницькій стратегії текстотворення саме через переважання візуального у текстах. Постмодерністи вербально «перебувають» у тілі, модерністи з їхнім одвічним прагненням протесту про тіло «кричать», а народники тіло «бачать», саме тому говорити про тілесність вважають за непристойне.

Модерністська стратегія текстотворення ↔ аудіальність

Модерністська аудіальність може виявлятися в прямій номінації процесу й способів говоріння, наприклад: *«Він цілує її в плече під бретелькою сукні й бурмоче щось про своє розлучення, Дарка каже: «Заткнись, будь ласкавий», – і ще хоче додати: «А то я зараз закричу», тільки мужиських сповідей їй у цій хвилині бракує, – але вирішує облишити таку складну фразу до кращих часів, зосередившись натомість на поділянні ключем у двері, що вдається їй з третього разу»* [СС, с. 50–51].

Інколи значення «говоріння» може бути вжите дещо ширше – на позначення інших дій (контролювання, захоплення влади тощо), однак лексеми, що вживаються на позначення є сенсорновизначеними аудіальними лексемами: *«... операція була проведена блискавично, з допомогою хімічної зброї та колючого дроту...тепер вони зможуть остаточно навести порядок і оголосити вимріяну війну решті земної кулі, вони накажуть нам лягти долілиць на бруківку, а потім будуть командувати «встать – лечь», і ми вставатимемо, а потім знову лягатимемо за командою...»* [РЕК, с. 119].

Модерністська стратегія текстотворення також вербалізує візуальність. Оксана Забужко, зокрема, в одному зі своїх текстів прямо описує нейролінгвістичний процес візуальної пам'яті, коли певні образи матеріального світу (предмети, в цьому випадку – портрети людей) закріплюються у спогадах у вигляді малюнків: *«Майже про всіх людей, що відіграли в її житті хоч трохи варту окремого епізоду ролі, в Дарки зберігся перший спогад – схований у пам'яті, як на дні шухляди, моментальний знімок_іншого, чужого, за Бог його зна якими й прикметами з місця вирізненого, вихопленого оком з-поміж багатьох, з безладно захаращеного тла решти світу – як нехитна обіцянка майбутнього. Розкладені вряд, ці знімки явили б низку найрозмаїтіших і найнесподіваніших ракурсів – від блискавичного поділяння, навпроти себе, очима в очі, що викресує межі двома вольтову дугу найкоротшого зв'язку (очі сині, очі сірі, очі зелені, всі з*

однаковим **заворожливо-скляним блиском старовинного кристалу** – все чоловічі очі: *втім, як знати, які в цю мить у тебе?*), – і до зроблених ніби **прихованою камерою**, коли об'єкт іще тебе не **бачить** і не підозрює, що йому судилося кимось для тебе стати, – **ракурси профільні, у три чверті й навіть зі спини**, точніше, з потилиці: **потилиці часом бувають несамовито виразні**» [СС, с. 23].

Знімок, ракурс, епізод, роль, прихована камера – усі ці лексеми запозичено з кінематографії чи фотомистецтва, обидві сфери людської діяльності пов'язані з візуальним. Загальна розгорнута метафора тексту ґрунтується на зорових образах і є цілковито візуальною.

Не бракує модерністській стратегії і словесних виявів кінестетичності.

Наприклад: *«Тому що насправді у тебе була сестра. Вона мала зябра і, замість ніг, підібганий скорчений хвостик – на манір рачка чи морського котика. Дівчинка-пуголовок, **чоласта**, як усі в вашому роду. Очі їй, напевно, ще не прокліпнулися, бо, зрештою, й не мала на що дивитися: довкола була **тьма. І вожість. І тепло.** Воля клітин була – **ділитися**, невтримно й неперервно: мабуть, там, **усередині, це мусить відчуватися** подібно як коли **тіло б'є несамовитий дрозж**, одначе без тої панічної **кволости**, котра опосідає при цьому нас, уже свідомих того, що **тіло має бути слухняне...**»* [СС, с. 6]. Ослівлення процесів, що відбуваються в тілі людини, здійснено з біологічною достовірністю, наче опис певного зоологічного експерименту.

Модерністи декларують, озвучують, наголошують на певних ідеях. Їхня аудіальність виявляється як на рівні сенсорновизначених слів, так і на рівні інтенцій. Мета модерністів – говорити про заборонене раніше й говорити не так, як раніше. Говорити, сповідувати, дискутувати – основний намір модерністів. Головно, він і становить умовну аудіальність модернізму.

Постмодерністська стратегія текстотворення ↔ кінестетичність.

Постмодерністська кінестетичність є найбільш безпосередньою серед усіх трьох стратегій текстотворення. Мовці-постмодерністи не просто словами розказують про свої відчуття, вони намагаються якомога фізіологічніше описати організм людини, прагнучи викликати щонайбільше органолептичних асоціацій: запахових, тактильних, смакових тощо. Говорячи про тіло, постмодерністи прагнуть викликати в реципієнта майже фізичну реакцію, це може бути огида, свербіж, відчуття запаху тощо.

Наприклад: *«(коли ж її руки в той момент були моїми руками, що огортали її відразу за всю поверхню тіла, трималися за кожну пору тіла, за кожен рецептор зосібна, мої рецептори продовжувалися її рецепторами, хоча це вже був явний надмір, адже наші мізки давно переплелися всіма нейронами і пульсували в єдиному ритмі, і в тому ж*

ритмі пульсувало на периферії внутрішнього зору яскраво-синє світло, в полі дим іржавий, німа ковильна нить, яложеній кожух). ... вона зі свого нутра взяла мене і повела за собою углиб. Не питай дороги, хоч трупом ляж» [ІЗД, с. 100].

Пори тіла, рецептори, нейрони, нутро, труп – ці іменники, вжиті автором у тексті, втілюють тілесність на клітинному рівні. Мовець прагне до найменших дрібниць деталізувати опис матеріального життя людини, в якому організм є не менш значущим, ніж емоційно-вольова сфера.

Цікавим моментом є зміна візуальної конотації на кінестетичну: *«...життя тримається і рухається саме завдяки їхнім неправильним вчинкам, завдяки їхнім непрогнозованим рухам, вони своїми пальцями зі слідами опіків і татувань знищують із грубої затвердлої поверхні життя, ніби зі старої афішної тумби, всі нашарування і все гівно, яким це життя обростає, вони не дають йому кінцево затверднути і відмерти, вони здирають своїми жовтими від тютюну і порошу нігтями стару хвору луску з жирних боків життя, вони б'ють своїми злими кулаками йому по ребрах і нирках, вони кричать йому – давай, рухайся, підіймай свою жирну задницю, навіть не думай про спокій...»* [ЖАД, с. 389] – у наведеному фрагменті тексту лексеми, що зазвичай належать до сфери візуального – *татування* і *жовтий* – набувають кінестетичного відтінку: сусідство іменника *татування* поряд з іменником *опіки* передає передовсім болісні відчуття шкіри, а вираз *жовті від тютюну нігті* не просто номінують предмет (нігті) жовтого кольору з указанням причини появи кольору, а викликають неприємні кінестетичні враження і навіть ольфакторні асоціації – тобто читач може викликати у своїй пам'яті навіть запах тютюну, що лишається на пальцях курця.

Постмодерністська кінестетичність часто позбавлена естетичності, краси. Вона швидше викликає фізіологічно неприємні відчуття. Якщо мовці-народники, вдаючись до опису тілесності, прагнуть показати красу тіла, мовці-модерністи – відтворити реалістичність зображуваного, то постмодерністи прагнуть епатувати, викликаючи прогнозовану огиду реципієнта. Тому й вживають лексеми з яскраво негативними конотаціями: *гівно, яким обростає життя; бити по ребрах і нирках; жирна задниця* тощо.

Візуальність, присутня в постмодерністських текстах, також часто переплетена з кінестетизмом, проаналізуємо:

«Якщо по правді, художник сьоні взагалі не може нічого толком назвати – всьо уже назване. Натомість його задача, як учив Пабло Пікасса, роздивитись довкруг – і вкрати саме лучче. І байдуже чиє

воно, головне щоб **пасувало**, наче все, куплена на секунді. Шоб, значить, ету **назву** не можна було **зубами одірвати**. Бо ж якщо ваяти по олдскуду і **тужиться власним мозгом**, шукать **духмяні пампушки** в коробках із сухарями, то можна ж докотитися до назв типу «Людина, що колекціонірувала піцу» або «Твій порок – **закрита кімната**, а ключ тіки в мене». А такі **кравчучки народу непотрібні**» [ШВЛ, с. 131–132] – говорячи про художника, ширше – митця, автор повсякчас вживає лексеми і авторські фразеологізми, що сприяють появі смакових, дистанційних, м'язових та інших фізичних асоціацій.

Як у всіх трьох стратегіях текстотворення, у постмодернізмі наявні абсолютно всі типи репрезентативних систем. Постмодерністська аудіальність, зокрема: «**Вреши мусив би взяти голос** і я, однак немає в мене **ні голосу, ні слуху**, тому **промовчу**, тому **виспівують** моє **СV сторонні кастиляни**. Та повернімося до музики. Це була звичайна **радіоточка**. Наш «кологосник», лише на венесуельський манір» [ІЗД, с. 113].

Буває, наявні всі три репрезентативні системи, що співіснують у межах одного тексту, наприклад: «**Послухай**, та він же мудака, **чуєш**, просто мудака він був разом зі своїм песеням. З таких, як він, тільки мудаки і виростають. Мені його анітрохи не шкода. Ти думаєш, він би змінився, якби виріс? Чорта з два. Я цих мудаків **знаю напам'ять**. Я їх **за кілометр** впізнаю. Я їх уже стільки **бачив** – просто з душі верне. Ох, брате, як я ненавиджу цю **сволоту!**» [ВОЦ, с. 17].

Сенсорновизначеними словами, крім метафор і епітетів, можуть слугувати лексеми з прямим лексичним значенням.

Так, **маркерами візуальності** є лексеми: **огляд**, **видовище**, **картина**, **фокус**, **помічати**, **ілюструвати**, **ілюстрація**, **ілюзія**, **темний**, **неясний**, **уява**, **відображати**, **перспектива**, **візуалізувати**, **з'явитися**, **показувати**, **вигляд**, **роздивлятися**, **зір**, **око**; **я бачу**, **що ви маєте на увазі**; **ми уважно розглянемо вашу пропозицію**; **рішення виникло перед очима**; **це прояснює ситуацію**; **це пролле світло на проблему**; **дивитися скептично**; **ви тільки погляньте на це!**; **без тіні сумнівів**; **дивитися крізь рожеві окуляри**; **приємне видовище** тощо.

Слова, що вказують на **аудіальність**: **акцентувати**, **говорити**, **тон**, **голосно**, **голос**, **звучати**, **дисонанс**, **тиша**, **слухати**, **запитувати**, **робити зауваження**, **резонанс**, **монотонний**, **заявляти**, **вокальний**, **співзвучний**, **пронизливий**, **німий**, **дзвінок**, **гармонійний**, **дискусія**, **небалакучий**; **жити в гармонії**; **пропускати повз вуха**; **ясно виражений**; **давати аудієнцію**; **манера говорити**; **нечуваний**; **тримати язик за зубами**; **слово за слово**; **дзвонити у дзвони**; **задавати тон** тощо.

Сенсорновиражені слова, що реалізують **кінестетичність**: **контактувати**, **підштовхувати**, **стикатися** з проблемою, **порушувати питання**,

відчутний, стиснути, напруження, твердий, м'який, теплий, холодний, триматися, затримувати, вручати; вона зв'язалася з ними; він схопив нові ідеї; з холодним серцем; руки чешуться щось зробити; пальцем не поворухнути; палець об палець не вдарити; затриматися на секунду; печінкою відчувати; смак до життя; гірка пілюля; кислий вираз обличчя; відчувати недобре тощо.

Велика кількість лексем є сенсорноневизначеними, нейтральними стосовно репрезентативних систем, наприклад, слова *розуміти, пояснювати, думати, процес, гіпотеза, теорія* тощо. У наукових працях превалює саме така лексика.

Усі дослідження з вияву аудіальності, візуальності чи кінестетичності стратегій текстотворення в українській мові повинні ґрунтуватися на великих текстових масивах і використанні статистичних методів. Очевидно, найбільш об'єктивні результати можна отримати, обстежуючи окремі ідіолекти письменників чи громадських діячів, мовлення конкретних телевізійних каналів чи видань. За допомогою моніторингу й обчислення презентативної кількості візуальних, аудіальних і кінестетичних сенсорноневизначених слів можливо зробити висновок про переважання однієї репрезентативної системи над іншими, а також виміряти це у відсотковому співвідношенні.

ВИСНОВКИ ДО ЧАСТИНИ III

Простежуючи реалізацію народницької, модерністської та пост-модерністської стратегій текстотворення в мовленні, доводиться мати справу з різними типами дискурсу: так, мовленнєве народництво найбільше представлено в розмовному дискурсі, модерністська стратегія – у художньому й науковому, мовленнєвий постмодернізм знаходить якнайширшу реалізацію в Інтернет-спілкуванні тощо. Усі три стратегії текстотворення мають свої особливості й у сучасному українському науковому дискурсі.

На прикладі адаптації телесеріалу «Альф» українською мовою можна побачити ефективний вплив мовленнєвого народництва не тільки на розвиток розмовно-побутового стилю української мови, а й на загальне підвищення соціолінгвістичного рейтингу державної мови. Текст перекладу містить живомовну українську лексику, зокрема, одиниці розмовного стилю (різних лексико-граматичних класів), дотепні авторські okazіоналізми, звертання, які мають яскраву грайливу та пестливу конотації, а також діалектні орфоепічні, граматичні та лексичні варіанти, що створюють загальноукраїнський контекст просторіччя. Цей народницький дискурс спричиняє значний позитивний вплив на емоційну сферу реципієнтів.

Синхронійну взаємодію народництва з модернізмом на ґрунті художнього дискурсу проаналізовано на матеріалі творів Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу» та роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого», які об'єднують есеїстичність викладу, хронологічна синхронність, гендерна однорідність і незаперечне художньо-культурне значення текстів. Розглянувши спільну для обох письменниць концептосферу, презентовану концептами **Українська мова** з внутрішніми лексико-семантичними полями «Українська мова в контексті інших мов світу», «Слабкість української мови», «Лексичні запозичення в українській мові»; **Кохання**, реалізованим у лексико-семантичному полі «Тілесність і секс»; **Фемінізм, Мужчина-українець; Український народ**, втіленим у семантичних полях «Рабський народ», «Постколоніальний комплекс», «Комплекс національної меншовартості»; **Україна** та **Європа** з лексико-семантичним полем «Українці у світі»; **Українці** з лексико-семантичними полями «Націоналісти, українізатори», «Українська інтелігенція», «Українські письменники», доходимо висновку, що народництво, презентоване Ліною Костенко, характерне вживанням рафінованої лексики з фонду літературної мови, відсутністю або критикою лексичних запозичень та іншими тактиками народницької стратегії текстотворення; модернізм, продемонстрований Оксаною Забужко, відзначено дошкульною критикою, національним самосарказмом, мазо-

хистичністю, на рівні лексики – наявністю сленгу, жаргонізмів, іншомовних запозичень тощо. Проте, інтенції обох авторок і, відповідно, стратегій текстотворення збігаються – відродити й розвивати українську мову, літературу, культуру.

Постмодерністська стратегія текстотворення активно функціонує в Інтернет-мовленні. Говоримо про Інтернет-спілкування як про еволюцію стилістичної парадигми української мови, новітній етап розвитку епістолярного стилю, третю форму розмовного дискурсу в українській мові, що становить проміжну ланку між усною та писемною формами. Інтернет-мовлення виводить розмовну мову, фіксовану графічно, але зі збереженням усіх особливостей усного спілкування (від еліптичності синтаксису й вигуків до передачі мімичних сигналів), зі сфери художньої літератури й публіцистики до власне інтерактивного розмовного спілкування. Появу цієї форми мовлення зумовлено технічним розвитком комунікаційних засобів і виникненням нової можливості безпосереднього дистанційного одночасного діалогу. Інтернет-мовлення порушує мовні табу, має синтаксичну неграматикальність, містить експресивність постмодерністської оцінки, відзначається майже цілковитою нелінійністю тексту, а також характерним недотриманням чинних мовних норм, спричиняє появу цілої низки семантичних груп на позначення людей, явищ і процесів, пов'язаних з Інтернет-діяльністю. Мова Інтернету відбиває специфічно українське соціолінгвістичне явище, різновид мовної гри, що дістало назву *азірівка*, – суспільну іронічну рефлексію навколо особливостей індивідуального мовлення М. Азарова.

Науковий дискурс було обрано для унаочнення концепції стратегічного текстотворення у мовленні завдяки консервативності й усталеності наукового функціонального стилю, на тлі якого всі інноваційні зміни є найбільш помітними. За критеріями специфічності метафорики, особливостей аксіології та лексичного інструментарію кожної з трьох стратегій текстотворення було виявлено новітні тактики народництва, модернізму і постмодернізму. Народництво продовжує традиції класичного наукового письма, дозує і функціонально виправдовує вживання запозиченої лексики, виступає за прозорість і зрозумілість викладу матеріалу, формулює лаконічні й доступні дефініції наукових понять. Модернізм наповнює науковий текст надмірною кількістю іншомовних лексем, вживає складну метафорику, часто дає лінгвістичні визначення у немовознавчих термінах. Постмодернізм уводить до наукового обігу сленг, жаргон, табуйовану та некодифіковану лексику, суржик, використовує тактику переназивання, створює саркастичні й епатажні метафори, виводить авторські дефініції, настільки далекі від наукового стилю, що вони сприймаються як цілковито художній текст.

Проаналізувавши поняття *дискурс*, *картина світу*, *мовна картина світу*, спираючись на підвалини когнітології та психолінгвістики, звертаємося до нейролінгвістичного програмування як до способу встановлення зв'язку між типом мислення й різновидом нервової системи та мовленням людини. Висуваємо гіпотезу про те, що народницька стратегія текстотворення може співвідноситися з візуальністю, тобто в мовленні народників переважатимуть візуальні сенсорновизначені слова; модерністська стратегія текстотворення відповідає аудіальності; постмодерністська стратегія текстотворення може корелювати з кінестетичною репрезентативною системою.

ПІСЛЯМОВА

Народництво, модернізм і постмодернізм є усталеними термінами різних гуманітарних наук. У лінгвістику вони приходять завдяки посередництву літературознавства. Концепція стратегічного текстотворення ґрунтується на філологічній спільності літературознавчих і мовознавчих засад, водночас має диференціювання у тлумаченні й власне лінгвістичні термінологічний та методологічний апарати дослідження. Зокрема, народництво в літературознавстві й мовознавстві виявляє такі спільні риси: моралізаторський пафос і повчальність, україноцентричність, мовний пуризм, табування певних тем і слів тощо; модернізм у літературі й мові об'єднують: мовно-культурна екстравертність, європоцентризм, порушення встановлених мовних і культурних табу, модернізація художнього дискурсу й лексико-семантичного фонду та граматичної будови мови тощо; постмодернізм має такі спільні ознаки: інтертекстуальність, декодування текстів як обов'язкова умова їхнього прочитання, мовний і культурний епатаж тощо.

Перша спроба суто лінгвістичного опису й осмислення народництва, модернізму й постмодернізму є комплексним пропедевтичним дослідженням, розбудованим методами когнітивної, комунікативної та дискурсивної лінгвістик на засадах структуралізму. Фактично, монографія пропонує «план подальших дій» для мовознавців, оскільки кожен із параграфів містить конкретну ідею наукового дослідження, що залишає перспективи поглиблення, перевірки, деталізації, кількісного виміру на різних типах фактичного матеріалу.

Розмову про народництво, модернізм і постмодернізм як стратегії текстотворення у сучасному українському мовознавстві розпочато з огляду історії лінгвістики тексту, починаючи з доби давньогрецької риторики. Пройшовши шлях від софістики, демократичної та літературної еллінської риторики до злиття красномовства з поетикою у середині XVIII ст., наука про побудову й виголошення тексту завершила етап народництва. Доба модернізму позначилася зародженням неориторики, теорії аргументації й розвитком дискурсивної риторики. Останній, постмодерністський, рівень еволюції риторики презентовано сучасними міждисциплінарними розгалуженнями лінгвістики, зокрема, іміджологією, нейролінгвістичним програмуванням, теорією паблік рилейшенз тощо.

Народницька лінгвістика тексту оперує термінами і поняттями класичного мовознавства, розглядає текст як ієрархічну мовну структуру, говорить про мову в межах мови; модерністська лінгвістика тексту розширює поняття текст зв'язками з іншими немовознавчими поняттями,

має міждисциплінарний характер, говорить про мову в межах гуманітарних, соціальних, психологічних наук; лінгвістичний постмодернізм становить можливу перспективу лінгвістики тексту з появою типології текстів, що ґрунтуються передовсім на екстралінгвістичних факторах, а потім вже – мовних.

Модерністська стратегія текстотворення яскраво реалізує себе у такому мовознавчому напрямі, як когнітивна лінгвістика. Відсутність чіткої термінологічної узгодженості між різноманітними дефініціями поняття *концепт* і високий ступінь авторської індивідуалізації когнітологічних студій, що виявляється в прагненні науковців створити власну теорію вивчення концептів замість дійти уніфікованої загально-визнаної й усіма дослідниками прийнятої системи термінів, понять і методів, як це, скажімо, є в граматиці, дають підстави твердити, що модернізм є підґрунтям когнітології, зокрема у славістиці.

Мовознавче народництво – це лінгвістична парадигма, система світоглядних принципів, наукових підходів, сукупності дослідницьких прийомів, що характеризується описовістю, прескриптивізмом, тісним зв'язком із національною мовознавчою традицією, центральним об'єктом дослідження є мовні засоби, їхня диференціація та функціонування, а головним об'єктом – власне мова в її діахронії та синхронії; мовознавче народництво є синонімічним поняттям до класичного мовознавства.

Мовознавчий модернізм – це лінгвістична парадигма, що об'єднує інтегративні лінгвістичні напрями, такі, що стоять на стику двох чи більше мовознавчих напрямів або лінгвістики й інших наук; предметом вивчення мовознавчого модернізму є взаємодія мови й мислення, мови й соціальних факторів, мови й інших сфер людської діяльності; об'єктом є мова в інтеракції, тобто зв'язок мовленнєвої діяльності індивіда з іншими типами його діяльності.

Мовознавчий постмодернізм – це лінгвістична парадигма, що презентує новітній етап розвитку наукової думки про мову, який виводить власне лінгвістичну інформацію далеко за межі мови, має передовсім прикладний характер, пропонує конкретні прагматичні алгоритми й схеми практичного застосування знань про мову для реалізації не мовних, а комунікативних, політичних, психологічних та інших цілей.

Оскільки **стратегію текстотворення** розуміємо як свідоме продукування текстів, що відрізняється від будь-якого адресного мовлення не лише чіткою попередньою настановою мовця викликати прогнозовану емоційну реакцію реципієнта з подальшою його активністю відповідно до поставленої мети, а й характеризується вживанням непрямих тактик

мовленнєвого впливу та конкретних вербальних тактик і прийомів, спираємося на давньогрецькі поняття *інвенція* (задум) та *інтенція* (намір) мовця. Стратегія текстотворення, таким чином, реалізується на двох рівнях – інтенційному та власне мовному (семантичному, граматичному, словотвірному, стилістичному тощо).

Розмежуємо поняття *стратегічне текстотворення* і *маніпуляційне текстотворення*, останнє розуміючи як ситуацію спілкування, в якій комунікативні цілі не збігаються з психологічними намірами мовця, що прагне вплинути на слухача. Терміном *мовленнєве маніпулювання* найчастіше позначають прихований словесний вплив на співрозмовника, що має здебільшого негативну конотацію. Стратегічне текстотворення має справу не лише з вербальними хитрощами та іронією, а охоплює абсолютно різні мовні тактики, що обслуговують певний тип мислення мовця.

В українській мові так визначаємо народницьку, модерністську та постмодерністську стратегії текстотворення.

Народницькою стратегією текстотворення називаємо стратегію, що характеризується україноцентричністю, моралізаторським пафосом, повчальністю, постколоніальним комплексом, мовним пуризмом, традиційною риторикою, табуванням певних тем. На лексико-граматичному рівні – закритістю до лексичних запозичень чи засудженням їхньої надмірної кількості в українській мові, переважанням займенника *ми* у текстах, що мають узагальновально-філософський характер, народницькою концептосферою, яку утворюють концепти *Україна, народ, українська мова, Бог, воля* тощо.

Центральною мовною тактикою народництва є *постколоніальний комплекс* мовців, виражений у реагуванні на наявний постколоніальний синдром у свідомості й мовленні українців, ширше – активне дослідження і протидія з негативними рисами залишків радянської доби та її наслідків для України. Постколоніальний комплекс реалізується у прагненні носіїв мови й мовознавців реанімувати ті шари української лексики, які відійшли до пасиву мови у ХХ ст. Тривала правописна дискусія в Україні також є наслідком постколоніального комплексу в українській мові. Ставлення до суржику і суржикомовних, вивчення цієї соціолінгвістичної проблеми, розроблення питань мовної політики – усе це коло проблем, які охоплює постколоніальний комплекс. Інший його маркер – сакралізація патріотично-культурних тем і табування теми тілесності й лайливої лексики. На когнітивному рівні всередині концепту *Постколоніальний комплекс* можна виділити семантичні поля «Росія», «Радянщина», «Пригноблення», «Чуже», «Позбавлення свого» тощо, що втілюються у лексемах на кшталт *зросійщеність, десовєтизація, совковість, україноцид, холізм* тощо.

Крім боротьби за українську мову й відстоювання українськості як такої, народницька стратегія текстотворення продукує надзвичайно привабливі для українського загалу тексти, що підвищують соціальний рейтинг і популярність державної мови в білінгвальному українському суспільстві. Таким прикладом може слугувати переклад популярного телесеріалу «Альф» українською мовою. Лексико-семантичний інструментарій перекладу оздоблено колоритними розмовними одиницями, що створюють грайливу конотацію, яскравими окаянізмами, створенням специфічних пестливих звертань засобами українського словотвору тощо.

Модерністська стратегія текстотворення позначена великою кількістю запозиченої лексики; детабуваннями теми тілесності й введенням до активу мови згрубілої та лайливої лексики; європоцентричністю – збільшенням кількості лексем на позначення явищ і процесів, пов'язаних з Європою; основною інтенцією мовців-народників є прагнення мовного авангарду й залучення української мови до світових тенденцій.

Модерністська стратегія текстотворення є діахронійно другою ланкою в ланцюгу «народництво – модернізм – постмодернізм», а на синхронійному зрізі мовні тактики модернізму часто розчинені в народництві чи постмодернізмі, що становить складність однозначної ідентифікації модернізму в мовленні. Для прикладу проаналізувавши тексти Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу» у порівнянні з «Записками українського самашедшого» Ліни Костенко, що є текстами однорідними у хронологічному, гендерному, літературно-ціннісному й суспільно-значущому плані, доходимо висновку, що спільні для обох авторів інтенції, цілком народницькі, реалізуються у названих текстах по-різному. Обидві письменниці розглядають проблему функціонування української мови в контексті інших мов світу, говорять про слабкість української мови, аналізують питання лексичних запозичень, порушують, кожна по-своєму, тему тілесності й сексу, фемінізму, говорять про мужчин-українців, про рабський народ і комплекс національної меншовартості українців, розглядають проблему співіснування України та Європи й того, як українці позиціонують себе у світі, пишуть про націоналістів, українізаторів, про українську інтелігенцію, про письменників України – усі ці теми об'єднують обидва тексти в межах народницької інтенції навести українство на шлях відродження, переглянути й осмислити українську історію, розвивати українську мову за внутрішніми законами за найменших зовнішніх впливів. На текстовому, лексико-семантичному, рівні народництво, яке презентує Ліна Костенко, характерне вживанням рафінованої лексики з фонду

літературної мови й відсутністю лексичних запозичень (або їхньою критикою) тощо; модернізм, продемонстрований Оксаною Забужко, містить сленг, жаргонізми, іншомовні запозичення тощо. Спільні наміри мовців вербалізовано в різний спосіб.

Постмодерністська стратегія текстотворення – це стратегія текстотворення, позначена епатажем і самовираженням як провідними інтенціями мовців, а також мовними тактиками інтертекстуальності, мовної гри як закону існування мовлення, мови Інтернету як особливого соціолекту сьогодення, а також лінгвістичного кітчу тощо.

Постмодернізм продовжує оперувати детабуйованими шарами лексики, вдається до формулювання технократичних дефініцій у різних типах дискурсу, використовує термінологію (найчастіше – медичну) у контекстах, далеких від медицини. Постмодерністський дискурс є гетерогенним, неоднорідним, відверто цитатним.

Головною мовною тактикою постмодернізму є мовна гра, що реалізується в сучасній українській мові як у поодиноких тропях, зокрема, аномінації, ентимемах, іронії, ремінісценціях, так і в явищах масштабних – у свідомому вживанні суржику зі стилістичною метою, а також у різновиді суспільно-мовної гри навколо ідіолектних особливостей мовлення М. Азарова зі створення комічного ефекту й виклику позитивних емоцій комунікантів, – явище, що зародилося в Інтернеті та засобах масової комунікації та дістало назву *азірівка*. Мова Інтернету також є специфічною тактикою постмодерністської стратегії текстотворення, новітньою трансформацією епістолярного та розмовно-побутового стилів української мови. Її позначено анонімністю, синтаксичною неграматикальністю, експресивністю постмодерністської оцінки, майже цілковитою відсутністю лінійності тексту, недотриманням орфографічних та інших мовних норм. Словник української мови поповнено лексемами, що номінують явища, артефакти, процеси, осіб, пов'язаних зі спілкуванням у всесвітній мережі тощо.

Оцінність народницького дискурсу часто марковано книжним, піднесеним чи просто доброзичливим колоритом, втіленим в усталених українських тропях і фігурах, у збірних іменниках. Негативні оцінки в народницькій стратегії текстотворення позбавлені відкритої агресивності, не мають на меті дошкулити чи образити. Вони виражають негативне ставлення мовця-народника у вельми коректній, подекуди грайливій формі. Градування оцінки може бути здійснено за допомогою суфіксації.

Модерністська аксіологія запровадила явище *мамізму* – невинуватого вживання надмірної кількості демінутивів. Інша модерністська тактика – ступенювання відносних прикметників, а подекуди й прислівників для

декларації різко негативного ставлення мовця. Надання оцінки діям чи процесам можливе й за допомогою творення дієслів від іменників-назв хвороб.

Аксіосемантика постмодернізму послуговується лексичним калькуванням для надання саркастичної оцінки. Відбувається термінологізація оцінки, спостерігаємо технократизм аксіології постмодернізму. Дуже часто постмодерністські оцінки творяться через уживання брутальної лексики, сленгу, жаргону. Найсуттєвішою рисою постмодернізму вважаємо іронію, що може бути досягнута стилістично-конотативною контрастивністю вислову, домінуванням ознаки, неявної для певної комунікативної ситуації.

Словотвірний рівень також засвідчує наявність народництва, модернізму і постмодернізму в сучасній українській мові. Проаналізувавши словник А. Нелюби «Словотворчість незалежної України» – працю, в якій вміщено лексеми, що постали внаслідок словотвірних процесів в українській мові протягом 1991–2011 років або до цього не були зафіксовані в інших словниках, доходимо висновку, що оказіоналізми й неологізми, а також контексти, в яких їх ужито, дозволяють виявити сучасні тенденції не тільки словотвору й розвитку лексичних значень, а й лінгвістики тексту загалом. Лексико-словотвірні інновації не можуть бути відірваними від інших мовних рівнів, вони зумовлені загальним мовним поступом, відбивають поточні процеси, що відбуваються у сучасній українській мові.

Народницький новітній словотвір демонструє створення аномінацій з гумористичною конотацією, напр.: *кумпартія, літеробрухт*. Основою складання модерністської стратегії текстотворення характерне використання іншомовних основ і назв політичних реалій: *Інт'Юлінегіція, Есендобачення*. Модернізм застосовує у словотворі латинські префікси, іншомовні слова як твірні основи: *майданарбайтер, квазікучмізм*. Для постмодерністської стратегії текстотворення притаманним є процес творення аномінацій з негативною конотацією: *кагебістомент, мавтяж*.

Народницька стратегія текстотворення використовує словотвірну модель із суфіксом *най-*, напр.: *найнародніший, найукраїнніший*. Модерністською тактикою є тенденція до активізації префікса *з-* для творення доконаного виду дієслів, що раніше не мали граматичних значень доконаності / недоконаності: *здемократити, знеселянитися*. Продуктивним словотвірним афіксом у модернізмі є префікс *де-*: *деселянізація*. Постмодерністська стратегія текстотворення демонструє дієслівне словотворення з визначальною для себе конотацією – додатковим відтінком значення жаргонності: *відепітафити, ЄЕПнутись, есесеритися*.

Новостворені антропоніми в народництві характеризуються великою кількістю пестливих і зменшених назв осіб: *алжиреня, бандюченя*. Модерністські назви людей позначачені наявністю великої кількості запозичених мотиваційних основ, що може навіть порушувати закони милозвучності української мови: *гастроенерологиня, десақралізатор*. Постмодерністські іменники на позначення назв людей характеризуються іронічністю, стьобовістю, грайливо-насміхницьким колоритом, закладеною інтенцією епатажу: *заюлістка, грантожер*.

Новостворена топоніміка так само ілюструє народницькі, модерністські й постмодерністські тенденції українського словотвору: *Кучменистан, Натоландія, Лохляндія*.

Синтаксис народництва, модернізму і постмодернізму теж має низку особливостей, що потребують ретельного вивчення. Основною синтаксичною прикметою лінгвістичного народництва є цілісність і лінійність тексту. У народницькій стратегії текстотворення тема і рема логічно пов'язані між собою, чітко простежувані. На відміну від модернізму, в якому під однією темою можуть розвиватися кілька відносно пов'язаних між собою рем, зв'язок теми й реми в народництві є очевидним. У модерністському тексті може бути присутнє явище елімінації – усунення граматичного чи стилістичного складника з метою функціонального навантаження. Постмодерністські тексти часто взагалі є висловлюваннями з нульовою темою, весь склад яких утворює одну рему; характерні переважанням паратаксісу над гіпотаксісом; використовують прийом пермутації (взаємозамінність частин тексту); позначені синтаксичною неграматикальністю, семантичною несумісністю, незвичним типографічним оформленням тощо.

Іще одним маркером стратегії текстотворення може слугувати суржик. Суржик, тобто гібридний мовний код, раніше вживаний переважно в розмовно-побутовому дискурсі, нині заповнює диглосійне поле сучасної української мови. Суржи́ком говорять у віртуальному спілкуванні, його вживають письменники як літературний прийом, ним послуговуються засоби масової комунікації тощо. Суржик став мовною формою українського кітч. Кітч, услід за Т. Гундоровою, розуміємо як мікромодель масової культури, семіотична програма якої – імітування, копіювання та перетворення мистецтва на товар. Суржик став засобом протесту проти пуристичних україномовних настроїв. Носії народницької стратегії текстотворення часто є суржикомовними людьми або такими, що сприймають суржик як природне явище чи етап розвитку української мови, або навпаки – україномовними людьми, які активно засуджують суржикове мовлення й борються з цим явищем в українській мові; модерністська стратегія тексто-

творення передбачає негативне ставлення до суржику як до мовної хвороби й боротьбу з ним; ті, хто послуговується постмодерністською стратегією текстотворення, вживають суржик як свідомий епатаж, як художній прийом у тексті, як пародію на мовлення народників тощо. Умовно кажучи, образ Верки Сердючки змальовує певну частину народників, його засуджують модерністи й патріотично налаштовані народники, а творять постмодерністи.

Реалізацію народницької, модерністської і постмодерністської стратегій текстотворення у новітньому українському мовленні зручно простежити на прикладі наукового дискурсу, оскільки він є одним з найбільш консервативних з-поміж функціональних стилів української мови, й усі інновації проглядають у ньому якнайвиразніше.

Класичний стиль письма вітчизняних наукових текстів, з його усталеним термінологічним апаратом, з неприйняттям авторського займенника *ми* в оповіді, з прагненням до знеособлення особистості дослідника для досягнення максимальної неупередженості й наукової об'єктивності, з обов'язковими вимогами логічності, точності, послідовності, аргументованості й доказовості викладу, – цю класику наукового функціонального стилю кваліфікуємо як народницьку стратегією текстотворення.

Модерністська стратегія текстотворення відмовляється від терміна *функціональний стиль*, оперуючи терміном *дискурс*. Наповнення наукового тексту великою кількістю запозиченої лексики, надання переваги іншомовному аналогу перед власне українським терміном, переназивання, тобто створення широких синонімічних рядів термінів, складність і філософічність метафорики – усі ці мовні тактики втілюють модернізм у науковому дискурсі.

Постмодерністська стратегія текстотворення в науковому стилі виникла внаслідок попередньої модерністської моди на переобтяження тексту термінологічними синонімами, запозиченнями, складністю викладу й абстрактністю наукової аргументації. Тому постмодерністські наукові тексти написано з порушенням чинних мовних норм, вдаванням до суржику як до способу оповіді, свідомого паплюження фонетико-орфографічного оформлення слів з метою створення саркастичного колориту. Тексти позначені наративністю й особливою адресністю, метафори – різкістю, іронічністю, епатажістю. Постмодерністська стратегія текстотворення порушує чи не головний закон наукового дискурсу – неупереджене, помірковане, нейтральне ставлення до досліджуваних об'єктів і максимально об'єктивне оцінювання й узагальнення предмета наукового розгляду.

Інша проблема, яку порушуємо, – це питання про співвідношення, зв'язок і кореляцію репрезентативних систем людей, тобто типів їхніх нервових систем, і стратегій текстотворення. Чи існує зв'язок між візуальним, аудіальним, кінестетичним і народницьким, модерним та постмодерним способами мислення, що відбиваються в мові? Висуваємо робочу гіпотезу, що народницька стратегія текстотворення може бути співвіднесена з візуальною репрезентативною системою, тобто в мовленні народників переважатимуть візуальні сенсорновизначені слова; модерністська стратегія текстотворення може співвідноситися з аудіальністю; постмодерністська стратегія текстотворення може корелювати з кінестетичною репрезентативною системою. Це припущення відкриває великі перспективи для подальших дослідів на ґрунті вивчення як окремих ідіолектів українських письменників, так і статистичного обстеження цілих типів дискурсу.

Як бачимо, мовознавча розмова про народництво, модернізм і постмодернізм порушує широке коло питань, залучає суміжні з лінгвістикою тексту галузі науки про мову, інтегрує у комплексному підході до предмета аналізу методологічний інструментарій усього мовознавства й деяких інших гуманітарних дисциплін. Вважаємо, що ця розмова тільки починається, окреслені аспекти лишають широкі дослідницькі перспективи, сподіваємося, що концепція стратегічного текстотворення стане платформою для плідних наукових дискусій і майбутніх відкриттів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ажнюк Б. М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна / Б. М. Ажнюк. – К. : Рідна мова, 1999. – 450 с.
2. Ажнюк Б. М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 48–54.
3. Алефиренко Н. Ф. Вербализация концепта и смысловая синергетика языкового знака / Н. Ф. Алефиренко // Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста: Материалы Междунар. симп. Волгоград, 22 – 24 мая 2003 г.: В 2 ч. – Ч. 1. Научные статьи. – Волгоград : ПРИНТ, 2003. – С.4–15.
4. Аннушкин В. И. История русской риторики: Хрестоматия / В. И. Аннушкин. – М.: Академия, 1998 – 412 с.
5. Апресян Ю. Д. Избранные труды, том I. Лексическая семантика – 2-е изд., испр.и доп. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. – 472 с. – Библиогр.: с. 346–364.
6. Апресян Ю. Д. Избранные труды, том II. Интегральное описание языка и системная лексикография. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. – 767 с. – Библиогр.: с. 695 – 710.
7. Апресян Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики / Д. Ю. Апресян. – М. : Просвещение, 1996. – 300 с.
8. Аристотель. Поэтика. Об искусстве поэзии // Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. – Минск : Литература, 1998. – С. 1064 – 1112.
9. Аркушин Г. Л. Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся та західної частини Волині / Г. Л. Аркушин. – Луцьк-Люблін: Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2005. – 198 с.
10. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике : Учеб. Пособие / И. В. Арнольд. – М. : Высшая шк., 1991. – 140 с.
11. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : «Языки русской культуры», 1999. – I – XV. – 896 с.
12. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под ред. В. П. Нерознака. – М. : Academia, 1997. – С. 267 – 279.
13. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической системе языка. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1996. – 104 с.

14. Баксанский О. Е. Современный когнитивный подход к категории «образ мира» / О. Е. Баксанский, Е. Н. Кучер // Вопр. философии. – 2002. – № 4. – С. 52–69.
15. Барст О. В. Структурно-семантические особенности организации гипертекстового нарратива. Автореф. ... канд. филол. наук / О. В. Барст. – СПб, 2005. – 25 с.
16. Бацевич Ф. С. Основы комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич : [Підручник]. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
17. Башляр Г. Избранное: Поэтика пространства / Г. Башляр [пер. с франц.]. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 376 с.
18. Беликова О. О вхождении жаргона в литературный язык: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / О. Беликова. – Ленинград, 1992. – 23 с.
19. Белунова Н. И. Категории речевого общения и особенности ее реализации в тексте дружеского письма (на материале писем творческой интеллигенции конца XIX – начала XX века) / Н. И. Белунова // Филологические науки. – 1998. – №2. – С. 78–87.
20. Березовенко А. Кримінальне арго в Україні / А. Березовенко // Мовознавство: Доповіді та повідомлення IV Міжн. конгр. українців / Відп. ред. В. Німчук. – К. : Пульсари, 2002. – С. 197-201.
21. Біланюк Л. Мовна критика і самовпевненість: ідеологічні впливи на статус мов в Україні / Л. Біланюк // Державність української мови і мовний досвід світу (Матеріали міжнародної конференції). – К., 2000. – С. 136–137.
22. Бондар М. Семантико-функціональні особливості «лексичної реактивації» у сучасному прозовому тексті / М. Бондар // Українське мовознавство. Збірник наукових праць. – Випуск 27-28. – К. : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2003. – С. 3–7.
23. Бодрийяр Ж. Китч / Жан Бодрийяр // Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. – М. : Культурная революция; Республика, 2006. – 180 с.
24. Болдырев Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по англ. филологии / Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2000. – 123 с.
25. Бондаренко Є. В. Картина світу і дискурс: реалізація дуальної природи людини / Є. В. Бондаренко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Харків : Константа, 2005. – С. 36–64.
26. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1978. – 175 с.
27. Борисов В. Дискурсивна переорієнтація терміна: постмодерний контекст / В. Борисов // Збірник наукових праць Харківського націо-

нального педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – 2009. – № 28. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znphnpu/Lingv/2009_28/8.html.

28. Бузько С. А. Розмовно-просторічна лексика в текстах української постмодерної прози / С. А. Бузько // Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць. – Вип. 2. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. – С. 69–75.

29. Бузько С. А. Функціонально-прагматичний потенціал не літературної лексики в художніх постмодерністських текстах / С. А. Бузько // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – Вип. 11. – Т. II (112). – С. 70–75.

30. Булыгина Е. Ю. Языковая концептуализация мира / Ю. Е. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1999. – 896 с.

31. Бурячок А. А. Функціонально-стилістична оцінка слів у Словнику української мови / А. А. Бурячок // Лексикологія та лексикографія. – К. : Наукова думка, 1969. – Вип. III. – С. 87–95.

32. Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові / Н. П. Бутенко. – Львів : Вид-во при Львів ДУВО «Вища школа», 1989. – 325 с.

33. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка / К. Бюлер : [пер. с нем. / Общ. ред. и коммент. Т. В. Булыгиной]. – М. : Изд. гр. «Прогресс», – 2000. – 528 с.

34. Вайнрих Х. Лингвистика лжи / Х. Вайнрих // Язык и моделирование социального взаимодействия. – Москва : Наука, 1987. – С. 89–121.

35. Вайхштайн. В. Метафори в соціології [Електронний ресурс] / В. Вайхштайн. – Режим доступу: <http://postnauka.ru/video/10783>

36. Валюх З. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові / Зоя Валюх. – К. ; Полтава : АСМІ, 2005. – 350 с.

37. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. – М. : «Языки русской культуры», 1999. – 780 с.

38. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

39. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

40. Ветрова Е. С. Звертання пане, пані, добродію, добродійко в українському мовному етикеті / Е. С. Ветрова // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Випуск 15. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – С. 351–355.

41. Винничук Ю. Лаємося по-львівські / Ю. Винничук // Настрій Львова. – № 2. – 1–8 грудня 2006.

42. Винокур Т. Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц / Т. Г. Винокур / [вступ. сл. Л. К. Чельцовой;

послел. Ю. А. Бельчикова]. – [2-е изд, испр. и доп]. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 240 с.

43. Витале Дж. Гипнотические рекламные тексты: как искушать и убеждать клиентов одними словами / Дж. Витале; [пер.с англ.]. – М. : Эксмо, 2009. – 272 с.

44. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець / [АН України. Ін-т української мови; відп. ред. К. Г. Городенська]. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.

45. Вихованець І. Про новий тлумачний словник української мови / І. Вихованець, А. Непокупний, О. Ткаченко // IV Міжнародний конгрес україністів. Доповіді та повідомлення. – К. : Університетське вид-во «Пульсари», 2002. – С. 17–21.

46. Віняр Г. М. Словник новотворів української мови кінця ХХ століття / Г. М. Віняр, Л. Р. Шпачук. – Кривий ріг : Видавничий дім, 2002. – 180 с.

47. Вітгенштайн Л. Філософські дослідження / Л. Вітгенштейн // Вітгенштайн Л. Tractatus logico-philosophicus; Філософські дослідження. – К. : Основи, 1995. – С. 87–309.

48. Вокальчук Г. Словотворчість українських поетів ХХ століття: [Монографія] / Галина Миколаївна Вокальчук. – Острог : Національний ун-т «Острозька академія», 2008. – 536 с.

49. Воркачев С.Г. Концепт 'оскорбление' и его этимологическая память / С. Г. Воркачев, Г. В. Кусов // Теоретическая и прикладная лингвистика. – Воронеж : Истоки, 2000. – Вып. 2. Язык и социальная среда. – С. 90–102.

50. Воркачев С. Г. Концепт счастья: понятийный и образный компоненты / С. Г. Воркачев // Известия РАН – 2001. – Т. 60, № 6. – С. 47–58. – (Серия лит-ры и языка).

51. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001, № 1. – С. 64–72.

52. Врублевська Г. Й. Деякі шляхи поповнення лексичного фонду молодіжного жаргону / Г. Й. Врублевська // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. пр. – К. : Знання, 2002. – С. 157–160.

53. Гак В. Г. От хаоса к порядку («Анархия мать порядка, порядок – отец хаоса») / В. Г. Гак // Логический анализ языка. Космос и хаос. Концептуальные поля порядка и беспорядка. – М. : Индрик, 2003. – С. 286–293.

54. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин / [3-е изд., стереотипное]. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 144 с.

55. Гаузенблас К. О характеристике и классификации речевых произведений / К. Гаузенблас; [пер. с англ. Т.Н. Молошной] // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 8 : Лингвистика текста / [сост., общ. ред., вступ. ст. Т.М. Николаевой]. – 1978. – 478 с.
56. Герман М. Ю. Модернизм. Искусство первой половины XX века / Михаил Герман – [2-е изд., испр.]. – СПб. : Издательский Дом «Азбука-классика», 2008. – 480 с.
57. Глинский Б. А. Методология науки: когнитивный анализ / Б. А. Глинский, О. Е. Баксанский. – М. : «Альтекс», 2001. – 188 с.
58. Гойхман О. Я., Надеина Т. М. Основы речевой коммуникации : Учебник для вузов. – М. : Цитадель, 2001. – 460 с.
59. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: [Монографія] / І. О. Голубовська. – [2-е вид, випр. і доп.] – К. : Логос, 2004. – 284 с.
60. Голубовська І. О. Про національно-мовну образність при перекладі / І.О. Голубовська // Мова та історія. – К., 1998. – Вип. 33. – С. 3–6.
61. Голубовська І. О. Сенсорно-рецептивна концептуалізація дійсності та її системно-мовні іпостасі (фонетико-морфологічний і лексичний мовні яруси) / І. О. Голубовська // Мова і культура – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго. – 2002. – Вип. 5. – Т. 1. – Ч. 1.: Філософія мови і культури. – С. 73–81.
62. Голубовська І. О. Співвідношення багатозначності та синонімії в контексті встановлення знакових інваріантів / І. О. Голубовська // Мова та історія. – К., 1995. – Вип. 10. – С. 14–16.
63. Голубовская И. А. Цветовая категоризация и цветовая символика / И. А. Голубовская // Вестник фак-та русского языка и лит-ры Ун-та кит. культуры «Уэньхуа». – Тайбэй : «Уэньхуа», 2000. – Вып. 3. – С. 32–59.
64. Голубовська І. О. Формалізований аналіз лексичної семантики у світлі концепцій лексичного значення слова) І. О. Голубовська // Мова та історія. – К., 1995. – Вип. 6. – С. 1–4.
65. Горбач О. Арго // Енциклопедія українознавства / О. Горбач. – Л.: Наук. т-во ім. Шевченка, 1993. – Т. 1. – С. 57–58.
66. Горбач О. Арго українських вояків / О. Горбач. – Мюнхен, 1963. – 38 с.
67. Горбач О. Арго українських школярів і студентів / О. Горбач. – Мюнхен, 1966. – 55 с.
68. Горбач О. Арго в Україні / О. Горбач. – Львів: Інститут мовознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 688 с.
69. Гриценко П. Ю. Діалектизм // Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяб-

люк та ін. / П. Ю. Гриценко. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 135–136.

70. Гофман В. Слово оратора (Риторика и политика) / В. Гофман. – Л. : Изд-во писателей в Ленинграде, 1932. – 267 с.

71. Граудина Л. К., Миськевич Г. И. Теория и практика русского красноречия Л. К. Граудина. – М.: Наука, 1989. – 256 с.

72. Гундорова Т. Кітч і Література. Травестії / Тамара Гундорова. – К. : Факт, 2008. – 284 с.

73. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн / Т. Гундорова. – К. : «Критика», 2005. – 264 с.

74. Данилова А. А. Манипулирование словом в средствах массовой информации / А. А. Данилова. – М. : «Добросвет», «Издательство КДУ», 2009. – 234 с.

75. Дарчук Н. П. Частотний словник сучасної поетичної української мови [Електронний ресурс] / Н.П. Дарчук. – Режим доступу: <http://www.philolog.univ.kiev.ua>, 2000.

76. Дейк Т. А. Ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.

77. Демська-Кульчицька О. М. Реєстр репресованих слів // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали; Упоряд.: Л. Т. Масенко та ін. / О. М. Демська-Кульчицька. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – С. 354–399.

78. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В. З. Демьянков // Вопросы языкознания. – 1994. – №4. – С. 17–33.

79. Демьянков В. З. Когнитивизм, когниция, язык и лингвистическая теория / В. З. Демьянков // Язык и структуры представления знаний. – М. : Институт научной информации по общественным наукам РАН, 1992. – С. 39–77.

80. Десятерик Д. Професор Леся Ставицька: «Лайку не можна винищити в принципі». Про мати та соромицьку лексику / Д. Десятерик // «День» – спеціально для «Української правди». – 15.02.2008. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/columns/47b5c72471c80/>.

81. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Сучасний жаргон і сучасне розмовне мовлення / Н. Я. Дзюбишина-Мельник // Наукові записки НаУКМА. – Т. 20. – Філологічні науки. – К., 2002. – С. 14–18.

82. Добросклонская Т. Г. Язык средств массовой информации: [учебное пособие] / Т. Г. Добросклонская. – М. : КДУ, 2008. – 116 с.

83. Довга Л. Роздуми над спробами звести бароко до «поза стильової лінії» / Леся Довга // Генеза. – № 1 (5) – 1997. – К. : Вид-во «Генеза». – С. 168–174.

84. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : [Монографія] / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
85. Дудик М. П. Активізація – актуалізація – реактивація (лексики) / М. П. Дудик // *Культура слова*. – № 62. – 2003. – С. 30–33.
86. Дудик М. П. Від лексики пасивної до активної в публіцистичному мовленні / М. П. Дудик. – Режим доступу: <http://novamova.iatp.org.ua/htm/04/72.htm>.
87. Дудик М. П. Терміни на позначення лексичних інновацій у публіцистичному мовленні / М. П. Дудик // *Українська термінологія і сучасність*: Зб. наук. праць. Вип. IV / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2005. – С. 285–288.
88. Дюбуа Ж. *Общая риторика* / Ж. Дюбуа, Ф. Эделин, Ж-М. Клиненберг, Ф. Мэнге, Ф. Пир, А. Тринон. – М. : Прогресс, 1986. – 472 с.
89. Ермакова О. П. Тоталитарное и посттоталитарное общество в семантике слов / О. П. Ермакова // *Русский язык*. – Ополе, 1997. – С. 121–165.
90. Етимологічний словник української мови: У 7 т. [Редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін]. – Т. 1: *А–Г*. – К. : Наук. думка, 1982. – 632 с.; Т. 2: *Д–Конці*. – 1985. – 572 с.; Т. 3: *Кора–М*. – 1989. – 552 с.; Т. 4: *Н–П*. – 2003. – 656 с.; Т. 5: *Р–Т*. – 2006. – 74 с.
91. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка // *Новое в лингвистике*. – 1960. – Вып. 1. – С. 264–390.
92. Єрмоленко С. Я. Концептуально-знаковий вимір історії української літературної мови / С. Я. Єрмоленко // *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць. – Харків, 2003. – Вип. 10. – С. 12–23.
93. Єрмоленко С. Я. Літературні тексти як мовно-естетичні знаки національної культури / С. Я. Єрмоленко // *Літературна мова у просторі національної культури*. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2004. – С. 58–74.
94. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд: [Монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДП, 2007. – 444 с.
95. Єрмоленко С. Я. *Норма мовна* // В: ЕУМ. – Видання друге, виправлене і доповнене. – Київ: Ви-во «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2004. – С. 820.
96. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика і культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К., 1999. – 431 с.
97. Єрмоленко С. Я. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, Г. П. Бирик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 221 с.
98. Єрмоленко С. Я. *Фольклор і літературна мова* / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1987. – 242 с.

99. Єшкілев В. Винничук Юрій / В. Єшкілев // Бібліотека І. Глосарійний корпус. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/gk-av.htm>.

100. Єшкілев В. Дискурси в сучасній українській літературі / В. Єшкілев // Бібліотека І. Глосарійний корпус. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/gk-gz.htm>

101. Єшкілев В. Іздрік Юрій / В. Єшкілев // Бібліотека І. Глосарійний корпус. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/gk-il.htm>.

102. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: Типы фреймов / С. А. Жаботинская // Вестник Черкасского университета. – 1999. – Вып. 11. – С. 3–20.

103. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети / С. А. Жаботинская // Мова. Науково-технічний часопис з мовознавства. Проблеми прикладної лінгвістики. – Одеса : Астропринт, 2004. – № 9. – С. 81–92.

104. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – № 5 – 6. – С. 23–35.

105. Жайворонок В. В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1999. – № 6. – С. 32–46.

106. Жайворонок В. В. Сучасний суспільно-політичний словник: процес оновлення / В. В. Жайворонок // Історія, стан і перспективи розбудови української термінології: Термінолог. зб-к науков. праць. – К. : НМКВО, 1992. – С. 29–36.

107. Желтухина М. Р. Тропологическая суггестивность масс-медиа дискурса: о проблеме речевого воздействия тропов в языке СМИ: [Монография] / М. Р. Желтухина. – М. : Ин-т языкознания РАН; Волгоград : Изд-во ВФ МУПК, 2003. – 653 с.

108. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1970. – 303 с.

109. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1984. – 255 с.

110. Загнітко А. П. Теоретична грамматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.

111. Залевская А. А. Введение в психолінгвістику / А. А. Залевская. – М. : Изд-во Российск. гос. гуманит. ун-та, 1999. – 382 с.

112. Залеська Онишкевич Л. Текст і гра. Модерна українська драма / Лариса Залеська Онишкевич. – Нью-Йорк, Львів : Вид-во «Літопис», 2009. – 471 с.

113. Зарецкая Е. Н. Риторика: Теория и практика речевой коммуникации / Е. Н. Зарецкая. – М.: Дело, 2001. – 480 с.
114. Захарова О. Риторика и западноевропейская музыка XVII – первой половины XVIII в. / О. Захарова. – М.: Музыка, 1983. – 77 с.
115. Зирка В. В. Манипулятивные игры в рекламе: Лингвистический аспект / В. В. Зирка. / [2-е изд., испр.]. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 256 с.
116. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1982. – 367 с.
117. Золотова Г. А. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1988. – 440 с.
118. Зубець Н. О. Відновлення питомої української лексики в сучасному діловому мовленні / Н. О. Зубець // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. / Редкол.: В. О. Соболев (відп. ред.) та ін. – К. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект – Поліграф», 2006. – Вип. XI: Лінгвістика і літературознавство. – 2006. – С. 49–52.
119. Зусман В. Г. Диалог и концепт в литературе: Литература и музыка / В. Г. Зусман. – Нижний Новгород: ДЕКОМ, 2001. – 168 с.
120. Іващенко В. Л. Концепт-символ «кобзар» у життєтворчості Т. Г. Шевченка / В. Л. Іващенко // Матеріали IV Міжнарод. семінара «Шевченковський Петербург». – СПб: ООО «Пальмира», 2005. – С. 97–101.
121. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): [Монографія] / В. Л. Іващенко. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
122. Іващенко В. Л. Організація ментальності концепту / В. Л. Іващенко // Семантика мови і тексту: [Зб. ст. VIII Міжнарод. наук. конф.]. – Ів.-Франківськ: «Плай», 2003. – С. 203–208.
123. Іващенко В. Л. Термін концепт у психолінгвістичному осмисленні / В. Л. Іващенко // Українська термінологія і сучасність: [Зб. наук. пр.]. – К.: КНЕУ, 2003. – Вип. V. – С. 211–217.
124. Іздрік Ю. Андрухович Юрій / Ю. Іздрік // Бібліотека І. Глосарійний корпус. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/gk-av.htm>
125. Іздрік Ю. Четверговий маніфест / Ю. Іздрік. – Режим доступу: <http://www.lib.proza.com.ua/book/494>.
126. Історія української мови: Лексика і фразеологія / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова. – К.: Наукова думка, 1983. – 743 с.
127. Ильин И. П. Постмодернизм. Словарь терминов / И.П. Ильин. – М.: ИНИОН РАН (отдел литературоведения) – INTRADA, 2001. – 384 с.

128. Йоргенсен Марианне В. Дискурс-анализ. Теория и метод / В. Йоргенсен Марианне, Луиза Дж. Филлипс / [пер. с англ.]. – [2-е изд., испр.]. – Х. : Изд-во «Гуманитарный Центр», 2008. – 352 с.
129. Кайда Л. Г. Композиционная поэтика текста : [Монография] / Л. Г. Кайда. – М. : Флинта : Наука, 2011. – 408 с.
130. Караванський С. Пошук українського слова, або Боротьба за національне «Я» / С. Караванський. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 204 с.
131. Караванський С. Секрети української мови: Науково-популярна розвідка з додатком словничків репресованої та забутої лексики / Святослав Караванський. – К. : Кобза, 1994. – 151 с.
132. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики / С. Караванський. – [2-ге вид., доп. і випр.]. – Львів : БаК, 2006. – 562 с.
133. Карасик В. И. Язык социального статуса – В. И. Карасик // М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 333 с.
134. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк : [Монографія]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
135. Ковельман А. Б. Риторика в тени пирамид: Массовое сознание римского Египта / АН СССР, Ин-т востоковедения. – М.: Наука, 1988. – 190 с.
136. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1980. – 150 с.
137. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу / В. І. Іващенко. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 248 с .
138. Кононенко В. І. Мова і народна культура / В. І. Кононенко // Мовознавство. – 2001. – №3. – С. 62–69.
139. Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль: [Зб. ст.] / В. І. Кононенко. – К. : Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 460 с.
140. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри / Тетяна Космеда. – Львів : ПАІС, 2006. – 328 с.
141. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа / В. Г. Костомаров. – СПб.: Златоуст, 1999. – 320 с.
142. Клюев Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция): [Учебное пособие для вузов] / Е. В. Клюев. – М. : «Издательство ПРИОР», 1999. – 272 с.
143. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика: [Учебник] / И. М. Кобозева. – М. : КомКнига, 2007. – 352 с.

144. Ковтун Л. С. Языкознание у восточных славян // В кн.: История лингвистических учений: Позднее средневековье. – Санкт-Петербург: «Наука», 1991. – С. 182–207.
145. Колоїз Ж. В. Тлумачно-словотвірний словник okazіоналізмів / Ж. В. Колоїз. – Кривий Ріг, 2003. – 166 с.
146. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке / Г. В. Колшанский. – М.: Наука, 1975. – 232 с.
147. Корчинський Д. Письменники про мову й освіту / Дмитро Корчинський // Урок української. – № 9. – 2002. – С. 8.
148. Кочерган М. П. Слово і контекст: Лексична сполучуваність і значення слова / М. П. Кочерган. – Львів: Вища школа, 1980. – 184 с.
149. Кравченко А. В. Когнитивная лингвистика и новая эпистемология / А. В. Кравченко // Изв. РАН. Серия литературы и языка. – М., 2001. – Т. 60, № 5. – С. 3–13.
150. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М.: Гнозис, 2003. – 375 с.
151. Кронгауз М. А. Семантика : [Учебник для студ. лингв. фак. высш. учеб. Заведений] / Максим Анисимович Кронгауз. – [20е изд., испр. и доп.]. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 325 с.
152. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні (Зовнішня історія української мови) В. Кубайчук. – К.: «К.І.С.», 2004. – 168 с.
153. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – 245 с.
154. Кубрякова Е. С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова память / Е. С. Кубрякова / Логический анализ языка. Культурные концепты / [под ред. Н. Д. Арутюновой]. – М.: «Языки русской культуры», 1991. – С. 85–91.
155. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34–47.
156. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М.: Изд-во «Наука», 1986. – 157 с.
157. Кубрякова Е. С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем / Е. С. Кубрякова // Язык и структура представления знаний. – М.: ИНИОН РАН, 1992. – С. 4–38.
158. Кудасова Л. И. Оценочность в научном дискурсе / Л. И. Кубрякова // Лингвистика : Сб. научн. тр. – Пермь : ПГУ, 1990. – С. 126–134.
159. Кузин С. Человек медийный : Технологии безупречного выступления в прессе, на радио и телевидении / Сергей Кузин, Олег Ильин. – М.: Альпина Паблшерз, 2011. – 258 с.

160. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки / Володимир Кулик. – К. : Критика, 2010. – 655 с.

161. Куликова И. С. Введение в металингвистику (системный, лексико-графический и коммуникативно-прагматический аспекты лингвистической терминологии) / И. С. Куликова, Д. В. Салмина. – СПб : «САГА», 2002. – 352 с.

162. Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / [под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др.]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 840 с.

163. Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках / [отв. ред. В. Н. Телия]. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 344 с.

164. Кураш С. Б. Проблема виділення «національного компонента» у семантиці метафоричних образів і деякі шляхи його зіставного вивчення в національно-поетичних мовних системах / С. Б. Кураш // Проблеми зіставної семантики: Зб. ст. за доп. Міжнар. наук. конф. – К. : КДЛУ, 1999. – С. 143–144.

165. Кустова Г. И. Когнитивные модели в семантической деривации и система производных значений / Г. И. Кустова // Вопросы языкознания – 2000. – № 4. – С. 85–109.

166. Лавринович Л. Сучасний український постмодернізм – напрям? стиль? метод? / Л. Лавринович // Слово і час. – 2001. – № 1. – С. 40–41.

167. Лакофф Д. Метафори, котрими ми живем / Д. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры / [Сборник]. – М. : Прогресс, 1990. – 387 с.

168. Лильо Т. Я. Глобалізація комунікативного простору і процеси національної ідентифікації у посткомуністичному світі: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.08 «Журналістика» / Т. Я. Лильо. – К., 2001. – 21 с.

169. Линник Н. В. Вживання зниженої лексики у мові друкованих засобів масової інформації та її вплив на норми літературної мови / Н. В. Линник // Культура народов Причерномор'я. – 2004. № 49, Т. 2. – С. 65–67.

170. ЛітФорум, Українська фантастика. – Режим доступу: <http://www.litforum.net.ua/forumdisplay.php?f=19>

171. Львів. Форум рідного міста, «Львівська українська» і її право на існування. – Режим доступу: <http://misto.ridne.net/viewthread.php?tid=4784&page=1>

172. Ленкова Т. А. Медиатекст в свете текстообразующих стратегий / Т. А. Ленкова. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 136 с.

173. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / М. В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – 264 с.

174. Лингвисты шутят / [сост. А. К. Киклевич]. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 216 с.

175. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу. / Л. А. Лисиченко // *Мовознавство* – 2004 – № 5 – 6 – С. 36–41.

176. Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке / [отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина]. – М. : Изд-во «Индрик», 1999. – 424 с.

177. Лотман Ю. М. Текст и полиглотизм культуры // Лотман Ю. М. Избр. статьи. В 3 т. – Таллинн : Александра, 1992. – Т. 1. Статьи по семиотике и типологии культуры. – С. 142–147.

178. Лучик А. А. Російсько-український та українсько-російський словник еквівалентів слова / А. А. Лучик. – К. : Довіра, 2003. – 496 с.

179. Мазурик Д. Нове в українській лексиці. Словник-довідник / Д. Мазурик. – Львів : Світ, 2002. – 130 с.

180. Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии / Л. В. Малаховський. – Ленинград : Наука, 1990. – 240 с.

181. Маленко О. О. Інтертекстуальність в українській постмодерній поезії: діалог культурних кодів / О. О. Маленко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. – 2008. – № 25. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu/Lingv/2008_25/23.html

182. Маленко О. О. Слово як матерія сміху в постмодерному іронічному досвіді / О. О. Маленко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. – 2008. – № 26 – С. 19–31.

183. Мамардашвили М. К. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символике и языке / М. К. Мамардашвили, А. М. Пятигорский. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 224 с.

184. Манаенко С. А. Непрямое выражение интенций в публицистическом дискурсе / С. А. Манаенко // *Язык. Текст. Дискурс: Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК* / [под ред. проф. Г. Н. Манаенко]. Выпуск 5. Ставрополь: Изд-во ПГЛУ, 2007. – 312с. – С. 202–208.

185. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л. Масенко. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 163 с.

186. Масенко Л. Т. Мовна політика УССР: Історія лінгвоциду // *Українська мова у XX сторіччі: Історія лінгвоциду; За ред. Л. Т. Масенко* / Л. Т. Масенко. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 6–36.

187. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики / Лариса Масенко. – К. : Вид-во «Києво-Могилянська академія», 2010. – 243 с.

188. Масенко Л. Т. Нова українська літературна мова / Лариса Терентіївна Масенко // *Енциклопедія Українська мова*. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 327–328.

189. Масенко Л. Усні форми побутування мови. Явище вульгаризації мовлення [*Електронний ресурс*] / Лариса Масенко. – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n35texts/masenko-usni_formy.htm.

190. Масленникова А. А. Лингвистическая интерпретация скрытых смыслов / А. А. Масленникова. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского Университета, 1999. – 260 с.

191. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: [учебное пособие] / В. А. Маслова. – Мн. : ТетраСистемс, 2004. – 256 с.

192. Маслова В. Поэт и культура: концептосфера Марины Цветаевой: Учебное пособие / В. А. Маслова. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 256 с.

193. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови / І. Матвіяс. – К. : НАН України; Інститут української мови. – К., 1998. – 162 с.

194. Матезиус В. Избранные труды по языкознанию / В. Матезиус. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 232 с.

195. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підручник] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; [за ред. Л. І. Мацько]. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.

196. Мацько О. Формули ввічливості в дипломатичному листуванні / О. Мацько // Дивослово. – 2000. – №2. – С. 14–17.

197. Мейзерский В. М. Философия и неориторика – В. М. Мейзерский. – Киев: Лыбидь, 1991 – 189 с.

198. Менталитет. Концепт. Гендер. / [отв. ред: Е. А. Пименов, М. В. Пименов]. – Ландау : Verlag Empirische Padagogic, 2000. – 350 с.

199. Методи структурного дослідження мови / [ред. В. С. Перебийніс, Л. О. Кадомцева]. – К. : Наукова думка, 1968. – 186 с.

200. Мех Н. О. Наскрізнні концепти Григорія Сковороди / Н. О. Мех. – К. : Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України, 2005. – 237 с.

201. Миронова Н. Н. Оценочный дискурс: проблемы семантического анализа / Н. Н. Миронова // Материалы и сообщения, Известия АН. Серия «Литература и язык», 1997. – том 56. – № 4. – С. 52–59.

202. Михайлов М. Параллельные корпуса художественных текстов: принципы составления и возможности применения в лингвистических и переводческих исследованиях / М. Михайлов. – Tampere : University of Tampere, 2003. – 348 с.

203. Мокієнко В. М. До проблеми мовної політики в Україні: погляд з лінгвістичної відстані. / В. М. Мокиєнко. – Режим доступу: <http://vesna.org.ua/txt/konf/derzh2000/31.html>.

204. Моррис Ч. У. Основания теории знаков / Ч. У. Моррис // Семиотика : Антология / [сост. Ю. Степанов; 2-е изд]. – М. : Радуга, 1983. – С. 129–143.

205. Москальская О. И. Грамматика текста / О. И. Москальская. – М. : Высшая школа, 1981. – 183 с.
206. Муравицька М. П. Філософські питання формалізації лінгвістичних досліджень / М. П. Муравицька // Мовознавство. – 1981. – № 5. – С. 34–41.
207. Німчук В. В. Доля проекту нової редакції «Українського правопису» / В. В. Німчук. – Українська мова – 2004. – № 1. – С. 3–25.
208. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики: [учебное пособие] / М. В. Никитин. – СПб. : Научный центр проблем диалога. – 1996. – 760 с.
209. Николаева Т. М. Лингвистическая демагогия. Прагматика и проблемы интенциональности / Т. М. Николаева. – М. : ИНИОН, 1988. – С. 154–165.
210. Норман Б. Ю. Теория языка / Б. Ю. Норман. – М. : Флинта: Наука, 2004. – 296 с.
211. Овчиннікова А. П., Хаджирадева С. К. Основи ораторської майстерності в умовах конфліктної взаємодії: Навч. Посібник / А. П. Овчиннікова. – Одеса: Пальміра, 2005. – 180 с.
212. Огієнко І. Огляд українського язикознавства: Українські словники / Іван Огієнко. – ЗНТШ. – Т. LXXX. – Кн. VI. – 1907. – С. 36–52.
213. Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови: [монографія] / Василь Михайлович Ожоган. – К. : НАН України Інститут української мови, «Мовознавство», 1997. – 231 с.
214. Ожоган В. М. Категорія числа займенникових іменників / В. М. Ожоган // Мовознавство. – 1996. – № 2–3. – С. 55–60.
215. Ожоган В. М. Синтаксис української мови : [навч. посіб.] / Василь Михайлович Ожоган. – К. : Освіта України, 2009. – 332 с.
216. Ожоган В. М. Функціональні властивості займенникових слів у структурі складного речення / В. М. Ожоган // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 43–48.
217. О'Коннор Дж. Введение в нейролингвистическое программирование. Как понимать людей и как оказывать влияние на людей / Джозеф О'Коннор, Джон Сеймор : [пер. с англ. А. Б. Бродского] / [предисл. Р. Дилтса, Д. Гриндера, Д. О'Коннора] / [2-е изд., испр.] – Челябинск : «Библиотека А. Миллера», 1998. – 272 с.
218. От Нестора до Фонвизина. Новые методы определения авторства / [под ред. Л. В. Милова]. – Магадан, 2008. – 448 с.
219. Основные направления структурализма. / Отв. ред. М. М. Глушман, В. Н. Ярцева. – М.: «Наука», 1964. – 358 с.
220. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: [Монографія] / Соломія Павличко. – [2-ге вид., переробл. і доп.]. – К. : Либідь, 1999. – 447 с.

221. Павлюк Л. С. Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація / Л. С. Павлюк. – Львів : ПАІС, 2007. – 168 с.
222. Парасуцкая М. И. Манипуляция и «манипулятивный дискурс» в лингвистике: принципы исследования [Электронный ресурс] / М. И. Парасуцкая. – Режим доступа до видання: http://konference.siberia-expert.com/publ/doklad_s_obsuzhdeniem_na_sajte/parasuckaja/2-1-0-45
223. Пасемко І. Лінгвопуризм і сучасні мови / І. Пасемко // Диво-слово. – 2000. – № 12. – С. 24.
224. Перебийніс В. І. Статистичні методи для лінгвістів: [Навчальний посібник] / В. І. Перебийніс. – Вінниця : Нова книга, 2001. – 172 с.
225. Петрова Н. Е. Язык современных СМИ: средства речевой агрессии: [учеб. пособие] / Н. Е. Петрова, Л. В. Рацибурская. – М. : Флинта : Наука, 2011. – 160 с.
226. Пилинський М. М. Взаємодія художнього і публіцистичного стилів української мови / М. М. Пилинський, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець, Г. М. Колесник, А. М. Григораш, Л. О. Пустовіт, О. Д. Пономарів, І. О. Анніна / [АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні]; [відп.ред. М. М. Пилинський]. – К. : Наук. думка, 1990. – 216 с.
227. Погрібна О. О. Лексична та граматична семантика іменників у «словнику української мови» (назви снарядь праці та споруд): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. О. Погрібна / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 2003. – 154 с.
228. Поліщук О. Позиція персонажа в українській постмодерній прозі / О. Поліщук // Слово і Час. – 2003. – №2. – С. 70–74.
229. Поліщук О. Пошуки національної ідентичності в умовах постколоніалізму (за прозою Юрія Андруховича) / О. Поліщук // Вісник Львівського університету. Серія філол. Вип. 33. Ч. 2. – Львів, 2004. – С. 254–259.
230. Радчук В. Д. Українська мова в контексті глобалізації лінгво-сфери / В. Д. Радчук // Українська мова. – 2002. – № 3. – С. 3–14.
231. Радчук В. Д. Мова в Україні: стан, функції, перспективи / В. Д. Радчук // Мовознавство. – 2002. – № 2–3. – С. 39–45.
232. Режабек Е. Я. Мифомышление (когнитивный анализ) / Е. Я. Режабек. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 304 с.
233. Селиванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селиванова. – К. : Вид-во Українського фіто-соціологічного центру, 1999. – 148 с.
234. Селиванова Е. А. Когнитивная ономаσιология : [Монография] / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
235. Селиверстова О. Н. Когнитивная семантика на фоне общего развития лингвистической науки / О. Н. Селиверстова // Вопросы языкознания. – 2002. – № 6. – С. 12–26.

236. Сербенська О. А. Культура усного мовлення. Практикум: [навчальний посібник] / Олександра Сербенська. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 212 с.

237. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов / Джон Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17: Теория речевых актов. М., 1986. – С. 170–194.

238. Сидоренко Л. Культура мови наукового стилю / Л. Сидоренко // Українська термінологія і сучасність : [Матеріали II Всеукр. наук. конф.]. – К., 1997. – С. 178–180.

239. Скаб М. В. Міжчастиномовні лексико-семантичні відношення українських агентивів / М. В. Скаб // Мовознавство. – 1987. – №6. – С. 56–58.

240. Скаб М. В. Семантичний простір слова як спосіб опису функціонування слова та моделювання лексичної семантики / М. В. Скаб // Південний архів: Зб. наук. пр. філологічні науки. – Херсон, 2002. – Вип. XIV. – С. 108–111.

241. Скаб М. С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматики, прагматика, стилістика): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / М. С. Скаб. – К., 2002. – 34 с.

242. Словарь української мови [За ред. Б. Грінченка]. – Т. 1–4. – К. : Довіра – Рідна мова, 1996.

243. Словник жаргону злочинців [Упорядкув., передм. О. І. Поповченка]. – К. : ТОВ «Оберіг», 1996. – 144с.

244. Словник сучасного українського сленгу [Упорядник Т.М. Кондрачук]. – Харків: Фоліо, 2006. – 350 с.

245. Словник української мови: В 11-ти томах [І. К. Білодід (гол. ред.) та ін.]. – Т. 1: *А–В*. – К. : Наук. думка, 1970. – 823 с.; Т. 2: *Г–Ж*. – 1971. – 545 с.; Т. 3: *З*. – 1972. – 739 с.; Т. 4: *І–М*. – 1973. – 837 с.; Т. 5: *Н–О*. – 1974. – 836 с.; Т. 6: *П–Поїти*. – 1975. – 828 с.; Т. 7: *Поїхати–Приробляти*. – 1976. – 721 с.; Т. 8: *Природа–Ряхтливий*. – 1977. – 925 с.; Т. 9: *С*. – 1978. – 915 с.; Т. 10: *Т–Ф*. – 1979. – 655 с.; Т. 11: *Х–Ь*. – 1980. – 698 с.

246. Слухай Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену / Н. В. Слухай // Мовні і концептуальні картини світу: [Зб. наук. Праць]. – №7. – К. : Наукова думка, 2002. – С. 462–470.

247. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 128 с.

248. Смаль-Стоцький Р. Українська мова в советській Україні / Р. Смаль-Стоцький. – Нью-Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка в ЗДА, 1969. – 318 с.

249. Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления / [под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой и И. А. Секериной] / [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 480 с.
250. Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура: [Сб. ст. в честь Н. Д. Арутюновой] / [отв. ред. Ю. Д. Апресян]. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 880 с.
251. Соломоник А. Семиотика и лингвистика / А. Соломоник. – М. : Молодая гвардия, 1995. – 352 с.
252. Ставицька Л. Передмова до «Словника жаргонної лексики української мови» [Електронний ресурс] / Леся Ставицька // Ставицька Л. Словник жаргонної лексики української мови. Передмова. Українська мова без прикрас. – Режим доступу: <http://ukr-zhargon.wikidot.com/peredmova>
253. Ставицька Л. Сучасний український інтержаргон: проблеми й аспекти вивчення / Л. Ставицька // Мовознавство: Доповіді та повідомлення IV Міжнар. конгр. українців / Відп. ред. В. Німчук. – К. : Пульсари, 2002. – С. 213–216.
254. Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми / Леся Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 453 с.
255. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка. Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Юрий Степанов. – М. : Изд-во «Наука», 1985. – 330 с.
256. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Юрий Степанов. – М. : Академический проект, 2004. – 824 с.
257. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Юрий Степанов. – М. : Изд-во «Наука», 1975. – 311 с.
258. Степанов Ю. С. Семиотика / Юрий Степанов. – М. : Изд-во «Наука», 1971. – 167 с.
259. Степанов Ю. С. Язык и метод. К современной философии языка / Юрий Степанов. – М. : изд. «Языки рус. культуры», 1998. – 297 с.
260. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр. / [под ред. И. А. Стернина]. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 58–65.
261. Сусов А. А. Размышления о концептах / А. А. Сусов, И. П. Сусов // Вісник Харківськ. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2006. – № 726. – С. 14–20.
262. Сучасна американська література: проблеми вивчення та викладання: [Навчальний посібник] / [хкл. та заг. редакція О. В. Пронкевич, О. О. Старшова]. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2002. – 248 с.
263. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.

264. Сучасна українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 2000. – 430 с.
265. Сучасна українська мова: Синтаксис / За ред. О. Д. Пономаріва. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
266. Тараненко О. О. Відображення суспільного сприйняття світу в семантиці мови / Олександр Тараненко // Мова і культура. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 91–137.
267. Тараненко О. О. Місце метафори в словотворчих процесах / Олександр Тараненко // Мовознавство. – 1986. – № 3. – С. 11–16.
268. Тараненко О. О. Метонімія і еліпсис (деякі питання) / Олександр Тараненко // Мовознавство. – 1988. – Вип. 5. – С. 29–35.
269. Тараненко О. О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища сучасної української мови / Олександр Тараненко // Мовознавство – 2003. – № 1 – С. 23–41.
270. Телекомпанія НТН. Форум. Про ведучих НТН. – Режим доступу: <http://ntn.tv/forum/viewforum.php?f=5>.
271. Теля В. Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов (от мировидения к миропониманию) / В. Н. Теля // Славянское языкознание. [IX съезд славистов: Доклады российской делегации]. – М., 1993. – С. 302–314.
272. Теля В. Н. Метафоризация и ее роль в создании русской языковой картины мира / В. Н. Теля. – М. : Наука, 1988. – С. 173–204.
273. Тименко Л. Лексикографічні праці в Інтернеті // Лексикографічний бюлетень / Л. Тименко. – 2005. – Вип. XV. – С. 58–62.
274. Тимошенко Т. М. К вопросу о качественной оценке как лингвистической категории / Т. М. Тимошенко, А. В. Ребрий // Вестник Харьковского университета «Теоретические аспекты коммуникативной деятельности». – 1994. – № 382. – С. 127–133.
275. Титчер С., Мейер М., Водак Р., Веттер Е. Методы анализа текста и дискурса / С. Титчер, М. Мейер, Р. Водак, Е. Веттер / [пер. с англ.]. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2009. – 356 с.
276. Ткаченко О. Б. Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу) / О. Б. Ткаченко. – К. : Грамота, 2006. – 240 с.
277. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического: Избранное / В. Н. Топоров. – М. : Изд. гр. «Прогресс», 1995. – 624 с.
278. Тропина Н. П. Семантическая деривация: мультипарадигмальное исследование : [Монография] / Н. П. Тропина. – Херсон : Изд. ХГУ, 2003. – 336 с.
279. Тураева З. Я. Лингвистика текста (Текст: структура и семантика) : [Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.»] / З. Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.

280. Україна в словах: Мовокраїнознавч. слов.-довід.: [Навч. Посіб]. – К. : ВЦ «Просвіта», 2004. – 704 с.

281. Українська література XI – XVIIIст.: [Хрестоматія з коментарями] / [упоряд. Є. А. Карпіловська, Л. О. Тарновецька]; [Відпов. ред. І. П. Чепіга]. – Чернівці : Вид-во «Прут». – 1997. – 368 с.

282. Українська лінгвостилістика XX – початку XXI ст.: система понять і бібліографічні джерела / [за ред. д-ра філол. наук, проф. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Грамота, 2007. – 368 с.

283. Українська мова: Енциклопедія. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

284. Ульман С. Семантические универсалии / С. Ульман // Новое в лингвистике. Вып. 5. Языковые универсалии. – М. : Прогресс, 1970. – С. 250–299.

285. Филиппов К. А. Лингвистика текста : [Курс лекций] / К. А. Филиппов. – СПб. : Издательство С.-Петербургского университета, 2003. – 313 с.

286. Фрумкина Р. Концепт, категория, прототип / Раиса Фрумкина // Лингвистическая и экстралингвистическая семантика. – М. : ИНИОН РАН, 1992. – С. 28–43.

287. Хазагеров Г. Г. Политическая риторика / Г. Г. Хазагеров. – М. : Никколо-Медиа, 2002. – 313 с.

288. Хазанов Г. Н. Мулен Руж: опыт текстуального анализа / Г. Н. Хазанов // Язык. Текст. Дискурс: Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК / [под ред. проф. Г. Н. Манаенко]. – Выпуск 5. – Ставрополь : Изд-во ПГЛУ, 2007. – С. 124–135.

289. Циткіна Ф. А. Деякі аспекти зіставного аналізу наукових текстів / Ф. А. Цитеїна // Мовознавство. – 1987. – № 4. – С. 43–48.

290. Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М. : Изд-во «Наука», 1991. – 250 с.

291. Чемеркін С. Г. Українська мова в Інтернеті: позамовні та внутрішньоструктурні процеси [Електронний ресурс] / С. Г. Чемеркін. – Режим доступу: http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_uk/index.php?page=rm26_05

292. Чернявская В. Е. Лингвистика текста : Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность : [Учебное пособие] / В. Е. Чернявская. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 248 с.

293. Чижевський Д. Українське літературне бароко: Вибр. праці з давньої л-ри / Дмитро Чижевський. – К. : Обереги, 2003. – 576 с.

294. Чудинов А. П. Национальная ментальность и метафорическое моделирование политической ситуации / А. П. Чудинов // Концептуальное пространство языка: Сб. науч. тр. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина. – 2005. – С. 363–373.

295. Чудинов А. П. Реализация метафорической модели как сверхтекст / А. П. Чудинов // Текст-2000: Теория и практика. Междисциплинарные подходы: [Материалы Всероссийской научной конф. Часть I]. – Ижевск : УдГУ, 2001. – С. 163–166.

296. Шаклеин В. М. Становление и развитие теории лингвокультурной ситуации в лингвокультурологических исследованиях / В. М. Шаклеин // Язык и культура. Культурологический компонент языка. – К., 1998. – Т. 2. – С. 137–140.

297. Шаповалова Г. В. Про лексичні засоби експресивності в мові сучасної української преси / Г. В. Шаповалова // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Ужгород, 2002. – Вип. 5. – С. 314–318.

298. Шаховский В. И. Лингвистическая теория эмоций : [Монография] / В. И. Шаховский. – М. : Гнозис, 2008. – 416 с.

299. Шварцкопф Б. С. Современная русская пунктуация: система и ее функционирование / Б. С. Шварцкопф. – М. : Наука, 1988. – 192 с.

300. Шевельов Ю. В. Мова «Диктатури» Ів. Микитенка / Юрій Шевельов // За якість художньої мови. – Х., 1934. – С. 29–31.

301. Шевельов Ю. В. Традиція і новаторство в лексиці і стилістиці І. П. Котляревського / Юрій Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 79 с.

302. Шевченко І. В. Алгоритмічна словозмінна класифікація української лексики / І. В. Шевченко // Мовознавство. – 1996. – №№ 4–5. – С. 40–44.

303. Шевченко І. С. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу / І. С. Шевченко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Харків : Константа, 2005. – С. 105–117. Шевченко І. С. Становление когнитивно-коммуникативной парадигмы в лингвистике / И. С. Шевченко // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 202–205.

304. Шевченко Л. Ю., Різун В. В., Лисенко Ю. В. Сучасна українська мова: Довідник / Л. Ю. Шевченко. – К. : Либідь, 1996. – 320 с.

305. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи. Т. 3 / Юрій Шерех/ [ред. рада: В. О. Шевчук та ін.]; [худож. оформ. серії І. М. Гаврилюка, О. Д. Назаренка; іл. С. Г. Якутовича]. – Харків : Фоліо, 1998. – 431 с. – (Українська література ХХ століття).

306. Шиприкевич В. В. Елементи публіцистики в українському художньому стилі / В. В. Шиприкевич // Мовознавство. – 1975. – № 1. – С. 55–60.

307. Штайн К. Э. Языковые особенности воплощения стиля барокко в тексте М. Ю. Лермонтова / К. Э. Штайн, Д. И. Петренко // Язык. Текст. Дискурс: Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК / [под ред. проф. Г. Н. Манаенко]. – Выпуск 5. – Ставрополь : Изд-во ПГЛУ, 2007. – С. 124–135.

308. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: [Енцикл. словник для фахівців з теоретич. гуманіт. дисциплін та гуманіт. інф-ки] / І. Б. Штерн. – К. : «АртЕк», 1998. – 336 с.

309. Шпетюк І. Б. Мовні одиниці розмовного стилю української мови в історичному та сучасному аспектах : (За листуванням М. Коцюбинського) / І. Б. Шпетюк // Наука і сучасність. – К. : Логос, 1999. – Вип. 2, ч. 3. – С. 239–247.
310. Эпштейн. М. Постмодерн в России. Литература и теория / М. Эпштейн. – М. : Изд. Р. Элини-на, 2000. – 484 с.
311. Юнг К. Г. Архетип и символ / Карл Юнг. – М. : Ренесанс, 1991. – 304 с.
312. Яворский Б. Л. Избранные труды / Борис Леопольдович Яворский. – Т. II. – Ч. I. – М. : Советский композитор, 1987. – 365 с.
313. Яворская Г. М. Лексико-семантическая типология в синхронии и диахронии / Г. М. Яворская. – К. : Наукова думка, 1992. – 111 с.
314. Януш Я. В. Мова української класичної драматургії / Я. В. Януш. – Л. : Вища школа, 1982. – 147 с.
315. Bloland H. G. Postmodernism and the Higher Education / H. G. Bloland // The Journal of Higher Education. – 1995. – 55 p.
316. Bolinger Dw. Language – The Loaded Weapon: the Use and Abuse of the Language today / Dw. Bolinger. – London, 1984. – 214 p.
317. Brecht. B. Fünf Schwierigkeiten beim Schreiben der Wahrheit (Versuche 21) / B. Brecht. – Frankfurt, 1949. – S. 94.
318. de Beaugrande, R. Introduction to text linguistics / R. de Beaugrande, W. U. Dressler. – London : Longman, 1981. – 270 p.
319. Coseriu E. Trends in structural semantics / Eugenio Coseriu, Horst Geckeler. – Tübingen : Narr, 1981. – 85 p.
320. Felix S. W. Vorwort / S. W. Felix, S. Kanngiesser, G. Rickheit // Sprache und Wissen: Studien zur Kognitiven Linguistik. – Opladen, 1990. – S. 1–3.
321. Fillmore Ch. J. Some thought on the boundaries and components of linguistics / Ch. J. Fillmore // Talking minds: The study of language in cognitive science. – Cambridge (Mass.), 1984. – P. 73–108.
322. Fokkema D. W. The semantic and syntactic organization of postmodernist texts / D. W. Fokkema // Approaching postmodernism. – Amsterdam etc., 1986.
323. Gackendoff R. Semantics and cognition / R. Gackendoff. – Cambridge (Mass.), 1993. – 325 p.
324. Golubovskaya I. A. Humboldt's «Spirit of Nation» and Approaches to Its Study in Contemporary Linguistics / I. A. Golubovskaya, Chi Yang // Tamkang Journal of Humanities and Social Sciences. – Taipei. – 1999. – Vol. 4. – P. 203–218.
325. Grzegorzczkova R. Profilowanie a inne pojęcia opisujące hierarchiczną strukturę znaczenia / R. Grzegorzczkova // Profilowanie w języku i w tekście. – Lublin, 1998. – S. 9–17.

326. Grzegorzczkova R. Pojęcie językowego obrazu świata / R. Grzegorzczkova // *Językowy obraz świata*. – Lublin, 1999. – S. 39–55.
327. Brinker K. Text- und Gesprächslinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung / Klaus Brinker. – Walter de Gruyter, 2000. – Language Arts & Disciplines. – 1805 p.
328. Lakoff. G. The Invariance Hypothesis: Is Abstract Reason Based on Image-schemas / G. Lakoff. – *Cognitive Linguistic* 1–1, 1990. – P. 39–74.
329. Langacker R.W. Culture, Cognition, and Grammar / R. W. Langacker // *Language contact and language conflict*. – Amsterdam-Philadelphia, 1994. – P. 25–53.
330. Langacker R. Cognitive grammar / R. W. Langacker // *Handbook of Pragmatics*. – Amsterdam–Philadelphia, 1995. – P. 105–111.
331. Laswell H. D. Propaganda Technique in the World War / H. D. Laswell. – London, 1927. – 233 p.
332. Langacker R. Consciousness, Construal, and Subjectivity / R. W. Langacker // *Advances in consciousness research*. – Amsterdam-Philadelphia, 1997. – Vol. 12. – P. 49–75.
333. Langacker R. Constituency, dependency, and conceptual grouping / R. Langacker // *Cognitive Linguistics*. – Berlin – New York, 1997. – Vol. 8 (1). – P. 1–32.
334. Langacker R. Generics and habitual / R. Langacker // *Current issues in linguistic theory*. – 1997. – Vol. 143. – P. 191–223.
335. Lewin F. A. The Meaning of Home among Elderly Immigrants: Directions for Future Research and Theoretical Development – F. A. Lewin // *Housing Studies*. – 2001. – Vol. 16. – №3. – P. 360–361.
336. Lutz W. Doublspeak: from revenue Enhancement to Terminal Living / W. Lutz. – New York : Harper & Row, 1989. – 290 p.
337. Perelman Ch. The new Rhetoric and the Humanities. Essays on Rhetoric and Application / Ch. Perelman. – Dordrecht, 1979. – 174 p.
338. Schwierigkeiten, heute die Wahrheit zu Schreiben, hrsg. von Heinz Friedrich. München, 1964 – 350 p.
339. Talmy. L. The Relation of Grammar to Cognition / L. Talmy. – Rudzka-Ostyn, 1988. – P. 165–205.
340. Tognoli J. Residential Environments // J. Tognoli // *In Handbook of Environmental Psychology* Eds. Stokols D., Alyman I. – New York: Wiley Interscience Publisher, 1987. – P. 657–665.
341. Zelling S. Harris. Discourse Analysis / Harris S. Zelling. – Linguistic Society of America. Language, Vol. 28, (Jan. – Mar., 1952), pp. 1–30.
342. Zgółka T. Tekstowe, funkcjonalne i pragmatyczne kryteria wyodrębnienia stylowych odmian języka // *Synteza w stylistyce słowiańskiej*. – Opole, 1991. – S. 29 Zgółka T. Tekstowe, funkcjonalne i pragmatyczne

kryteria wyodrębnienia stylowych odmian języka // Synteza w stylistyce słowiańskiej. – Opole, 1991. – S. 29.

343. Weinrich, Harald *Linguistik der Lüge Monographie 7.*, unveränderte Auflage 2007. Buch. – 90 p.

344. Wierzbicka A. «Cultural script's»: A new approach to the study of cross-cultural communication // *Language contact and language conflict.* – Amsterdam / Philadelphia, 1994. – P. 68–87.

345. Wierzbicka A. *Understanding Cultures Through Their Key Words (English, Russian, Polish, German, and Japanese).* – New-York–Oxford : Oxford University Press, 1997. – 317 p.

346. Wierzbicka A. Japanese cultural scripts: cultural psychology and «cultural grammar» // *Ethos.* – 1996. – Vol. 24 (3). – P. 527–555.

347. Wierzbicka A. *Angst* // *Culture and Psychology.* – London, 1998. – Vol. 4 (2). – P. 161–188.

348. Wierzbicka A. German 'cultural scripts': public signs as key to social attitudes and cultural value // *Discourse and Society.* – London, 1998. – Vol. 9 (2). – P. 241–282.

349. Wierzbicka A. Anchoring linguistics typology in universal semantic primes // *Linguistics Typology.* – 1998. – Vol.2. – P. 141–194.

350. Wolfgang Heinemann, Dieter Viehweger. *Textlinguistik: eine Einführung.* – Tübingen : Niemeyer, 1991. – 310 p.

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

Тетяна Василівна Монахова

**НАРОДНИЦТВО, МОДЕРНІЗМ
І ПОСТМОДЕРНІЗМ
У ЛІНГВІСТИЦІ**

Монографія

*Наукове видання друкується в авторській редакції.
Дизайн обкладинки Михайло Гальчинський.
Комп'ютерна верстка А. Іщенко.
Друк, фальцювально-палітурні роботи С. Волинець.*

Підп. до друку 14.05.2015 р.
Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 17,44. Обл.-вид. арк. 17,89.
Тираж 300 пр. Зам. № 4639.

Видавець і виготовлювач: ЧДУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: rector@chdu.edu.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3460 від 10.04.2009 р.